

ISSN: 1015-2091
E-ISSN: 2602-2648

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ

TÜDEED

JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Cilt / Volume: 58, Sayı / Issue: 1, 2018

Dil, Edebiyat ve Savaş
Sayısı

Themed Issue on
Language, Literature and War

Kurucu / Founder:
Ahmet Caferoğlu

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi;
MLA International Bibliography ve ULAKBİM TR Dizin tarafından taranmaktadır.

Istanbul University Faculty of Letters Journal of Turkish Language and Literature is currently indexing by
MLA International Bibliography and ULAKBİM TR Dizin.

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. A. Azmi Bilgin - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Hayati Develi - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Abdülkadir Emeksiz - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Hatice Tören - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Fikret Turan - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Özcan Tabaklar - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

DERGİ YÖNETİMİ / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Fırat Karagülle - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Ar. Gör. Berker Keskin - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / Istanbul University

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi sahibi adına temsilcisi Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul, Türkiye)
Representative of the owner on behalf of Istanbul University Faculty of Letters Journal of Turkish Language and Literature is Prof. Dr. Hayati DEVELİ (Istanbul, Turkey)

Sorumlu Müdür / Director

Ar. Gör. Berker KESKİN

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Başkanlığı, Ordu Cad. No: 6, 34459 Laleli/İstanbul
Telefon / Phone: +90 (212) 455 57 00/15851
E-mail: edebiyat.tuded@istanbul.edu.tr

Yayıncı Kuruluş / Publishing Company

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Yayına Hazırlayan / Prepared by

Yerküre Tanıtım ve Yayıncılık Hizmetleri A.Ş.
Cumhuriyet Caddesi 48/3B Harbiye 34367 İstanbul - Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 240 28 20
Faks / Fax: +90 (212) 241 68 20
www.yerkure.com.tr

Baskı / Printed in

Hamdioğulları İç ve Dış Ticaret A.Ş.
Zübeyde Hanım Mh., Elif Sk., No.7/197 Altındağ / Ankara - Türkiye
Telefon / Phone: +90 (312) 342 08 00
Faks / Fax: +90 (312) 342 08 01
Sertifika No: 35188

HAKEM KURULU / REVIEWER BOARD

Prof. Dr. Namık Açıkgöz
Prof. Dr. Ferruh Ağca
Prof. Dr. Ş. Halûk Akalın
Prof. Dr. Hasan Akay
Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık
Prof. Dr. M. Fatih Andi
Prof. Dr. Hülya Argunşah
Prof. Dr. Mustafa Argunşah
Prof. Dr. Mehmet Aydın
Prof. Dr. Yunus Balcı
Prof. Dr. Uwe Bläsing
Prof. Dr. H. Dilek Batıslam
Prof. Dr. A. Azmi Bilgin
Prof. Dr. Orhan Bilgin
Prof. Dr. Alev Bulut
Prof. Dr. Ömür Ceylan
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler
Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk
Prof. Dr. Yılmaz Daşçioğlu
Prof. Dr. Hacı İbrahim Delice
Prof. Dr. Sabahat Deniz
Prof. Dr. Hayati Develi
Prof. Dr. Abide Doğan
Prof. Dr. Musa Duman
Prof. Dr. Enver Halilovic
Prof. Dr. Handan İnci
Prof. Dr. Ülkü Eliuz
Prof. Dr. Abdülkadir Emeksiz
Prof. Dr. Nüket Esen
Prof. Dr. Peter B. Golden
Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ

Prof. Dr. Güler Gülsevin
Prof. Dr. Ahmet Günşen
Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın
Prof. Dr. Ahmet Kartal
Prof. Dr. Ceval Kaya
Prof. Dr. Zeki Kaymaz
Prof. Dr. Emel Kefeli
Prof. Dr. Nedret Ö. Kılıçeri
Prof. Dr. İgor Kormuşin
Prof. Dr. Kazım Köktekin
Prof. Dr. Günay Kut
Prof. Dr. Sabahattin Küçük
Prof. Dr. Zuhâl Kültüral
Prof. Dr. Mehmet Ölmez
Prof. Dr. Mustafa Öner
Prof. Dr. Muna Y. Özezen
Prof. Dr. Nihat Öztoprak
Prof. Dr. Bengisu Rona
Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç
Prof. Dr. Tanju Oral Seyhan
Prof. Dr. Elfine Sibgatullina
Prof. Dr. Erdal Şahin
Prof. Dr. Mustafa Tanç
Prof. Dr. Zeki Taştan
Prof. Dr. Münevver Tekcan
Prof. Dr. Mehmet Tekin
Prof. Dr. Recep Toparlı
Prof. Dr. Hatice Tören
Prof. Dr. M. Mahur Tulum
Prof. Dr. Fikret Turan
Prof. Dr. Fikret Türkmen

Prof. Dr. Abdullah Uçman
Prof. Dr. Sema Uğurcan
Prof. Dr. Hanifi Vural
Prof. Dr. Kemal Yavuz
Prof. Dr. Mine Yazıcı
Prof. Dr. Muhammet Yelten
Prof. Dr. Kâzım Yetiş
Prof. Dr. Peter Zieme
Doç. Dr. Soner Akpınar
Doç. Dr. Sevin Alil
Doç. Dr. Metin Arıkan
Doç. Dr. Nur Gürani Arslan
Doç. Dr. Selma Baş
Doç. Dr. Bülent Bayram
Doç. Dr. Ali Cin
Doç. Dr. Engin Çetin
Doç. Dr. Galip Güner
Doç. Dr. Uğur Gürsu
Doç. Dr. Halim Kara
Doç. Dr. İsmail Karaca
Doç. Dr. Yavuz Kartallıoğlu
Doç. Dr. Muharrem Kaya
Doç. Dr. Mehmet Samsakçı
Doç. Dr. Hacer Tokyürek
Dr. Öğr. Üyesi Feryal Korkmaz
Dr. Öğr. Üyesi Nuri Sağlam
Dr. Öğr. Üyesi Özcan Tabaklar
Dr. Öğr. Üyesi Ali Yıldız
Dr. Yong Song Li
Dr. Jens Wilkens

Kıymetli hakemlerimize desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

YURT DIŞI TEMSİLCİLİKLER VE YURT DIŞI İRTİBAT NOKTALARI / INTERNATIONAL REPRESENTATIVES

Mısır : Arş. Gör. Sami Ahmed (Ezher Üniversitesi)
Hindistan : Dr. Gous Mashkoor KHAN (Jawaharlal Nehru Üniversitesi)
Suudi Arabistan : Arş. Gör. Dr. Majed Zouba (King Saud Üniversitesi)
Rusya : Prof. Dr. Elfine Sibgatullina (Rusya Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü)
Fransa : Okt. Célie Aydın (Strasbourg Üniversitesi)
Hollanda : Prof. Dr. Uwe Bläsing (Leiden Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Yemâme Savaşı ve Sonucunun Sinoplu Safâî'nin Şerhü'l-İslâmî'n-Nûrânî Adlı Eserindeki Yansımaları
The Reflections of the Effects and Results of Yemame War on Sharh al-Islam al-Nurani
Bilal Alpaydın 1-19
- 'Mücadele'den 'Münazara'ya: Türk Edebiyatında Münazaranın Kaynağına Dair İçtimai Bir Bakış
From 'Struggle' to 'Debate': A Conventional Look at the Source of Debate in Turkish Literature
Erhan Çapraz21-41
- Kore Savaşı'nın Türk Edebiyatında Uyandırdığı Akisler
The Reverberations of the Korean War in the Turkish Literature
Şule Çetin43-74
- İttihat ve Terakki Tarafından Birinci Dünya Savaşı Sırasında Basın ve Edebiyat Dünyasına Yapılan Örtülü
Ödenek Harcamaları
*Discretionary Fund Expenditures Performed for the Press and Literature During the World War I by the Committee
of Union and Progress*
Ali Şükrü Çoruk75-97
- Savaş Edebiyatı
War Literature
Harun Duman99-110
16. Yüzyıl Kasidelerinde Savaşçı Hükümdar Portresi
Portrait of Warrior Monarch in the 16th Century Qasidas
Murat Keklik, Murat Aslan 111-139
- Savaş ve Şiir: Tarihin Tanığı Olarak Şairler
War and Poem: Poets as a Witness to History
Dursun Ali Tökel 141-154
- Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar
Military Ranks and Titles From Old Turkic to Middle Turkic
Fikret Turan..... 155-173
- Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşa Bakışı
Buddhist and Manichaest Views on War on the Old Uyghur Turkish Texts
Aslı Zengin, Ümran Yaman 175-216
- Literatür İncelemesi / Literature Review**
- Savaş ve Edebiyat Araştırmaları
Sevim Güldürmez..... 217-227

Yemâme Savaşı ve Sonucunun Sinoplu Safâyî'nin Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî Adlı Eserindeki Yansımaları

The Reflections of the Effects and Results of Yemame War on Sharh al-Islam al-Nurani

Bilal Alpaydın¹®

¹Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul,
Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Bilal Alpaydın,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: bilalalpaydin@hotmail.com

Geliş tarihi / Date of receipt: 09.04.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 10.05.2018

Atıf/Citation:

Alpaydın, Bilal. "Yemâme Savaşı ve Sonucunun
Sinoplu Safâyî'nin Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî Adlı
Eserindeki Yansımaları." *Türk Dili ve Edebiyatı
Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 1-19.
<https://doi.org/10.26650/TUDED424591>

ÖZET

Bu makalede Hz. Muhammed'in son yıllarında ve Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Arabistan'da yaygınlaşan ridde olayları ve sebeplerine kısaca temas edilmiştir. Daha sonra bu dönemde ortaya çıkan yalancı peygamberlerden biri olan Müseylimetü'l-Kezzâb ile Yemâme (Akrabâ) Savaşı'na temas edilmiştir. Bu savaşın ortaya çıkardığı sonuç (özellikle Kur'an âyetlerinin toplanması) Sinoplu Safâyî'nin Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî adlı eserinde yer alan beyitlerle, bilgilerle desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yemâme (Akrabâ) Savaşı, Ridde, Müseylimetü'l-Kezzâb, Sinoplu Safâyî, Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî

ABSTRACT

In this article, it is first briefly mentioned that "Ridde" events meant giving up Islamic religion, and its reasons became widespread in Arabia during the last years of Prophet Muhammed, and during the period of Abu Bakr's caliphate. Second, this article examines the reign of Museylimetu'l-Kezzab, one of the false prophets that emerged during this period, and by this, it also focuses on the Yemame (Akraba) War. The result of this war (especially the collection of the verses of the Qur'an) is explained by supporting the information provided in the couplets of Sherhu'l-Islami'n-Nurani by Sinoplu Safayi.

Keywords: Yemame (Akraba) Battle, Ridda, Museylimetu'l-Kezzab, Sinoplu Safayi, Sharh al-Islam al-Nurani

EXTENDED ABSTRACT

'Ridda' means "to return, to reject, not to accept, to return from the religion of Islam, to reject it". Ridda events cover mostly the years of AH 10–11 (AD 631-633). Some Arab tribes, having accepted Islam before, refused Islam after Prophet Muhammad's death, and also with the emergence of the false prophets on the grounds of economic reasons (not to give zakat). Most of these Arab tribes that rejected Islam have now returned to their old religions. Among the people who emerged during this period and collected these people around him through misconceptions and turned them from Islam, is the false prophet Musailamah al-kadzab. 'Kezzâb' means "to lie too much". This name was given to Museylimet by Muhammad himself as he told a lot of lies. Prophet Muhammad wrote a few letters to him before he died, and asked him to give up his prophecy. Yet, he did not give up his claim on prophecy. After a while, Prophet Muhammad died and Hz. Abu Bakr sent Islamic armies on Musailamah al-kadzab in the first year of his caliphate. Two armies met in the Akraba region of Yemame, and the Islamic army had to retreat in the beginning. However, then Halid bin Velid took the control of the army, and it became one of the most bloody wars of Islamic history. The Battle of Yemame was concluded with the definitive victory of the Islamic army. Nevertheless, since many companions of Hafiz (a person who had completely memorized the Qur'an and could recite it from memory) died in this battle, it worried Hz. Omar. Therefore, he went to Hz. Abu Bakr's side and wanted him to have the Qur'an, which was scattered, and he gathered it soon. Thus, Zayd b. Sabit was brought to the head of the Assembly of the Qur'an. The verses of the Qur'an, which were scattered, were brought together and made into a book under the chairman of Zayd b. Halid. He then surrendered this Qur'an to Hz. Abu Bakr. After his death, it was transferred to the second caliph of Hz. Omar. After Omar's death, it was transferred to his daughter, Hz. Hafsa. In this study, the information from different sources regarding the Battle of Yemame (Akraba), one of the bloodiest wars of the history of Islam, and Musailamah al-kadzab, are analyzed. In addition, we focus on gathering the Qur'an by Abu Bakr, and turning it into a book. The Battle of Yemame, and its conclusion (especially the gathering of the Qur'an), has been examined in order to explain the supporting of the couplets in Sharh al-Islam al-Nurani by Sinoplu Safai, one of the poets living during the 15th and 16th centuries.

GİRİŞ

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in son yıllarında ve Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde Arabistan'da yaygınlaşan ridde olayları ve sebeplerine –makaleye zemin oluşturması hasebiyle– kısaca temas edildikten sonra, bu dönemde ortaya çıkan yalancı peygamberlerden Müseylimetü'l-Kezzâb ile Yemâme (Akrabâ) Savaşı ve bunun ortaya çıkardığı netice (özellikle Kur'an'ın cem' edilmesi) Sinoplu Safâyî'nin *Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî* adlı eserinde yer alan ilgili beyitlerle, bilgilerle de desteklenerek açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Sinoplu Safâyî ve Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî Adlı Eseri

Sinoplu Safâyî, XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve bu uzun ömrüne birçok eser sığdırmış Anadolu sahası şâirlerimizdendir. İstanbul'un bizzat fethinde bulunması ayrıca yaşlıyken dahi İnebahtı ve Moton fethine iştirak etmesi ve bunu *Feth-i İnebahtı* ve *Moton* adıyla nazma çekmesi, bununla birlikte Kemal Reis'in gazalarını *Gazâvât-ı Bahriyye* şeklinde nazmetmesi gibi vasıflar onu dönemindeki diğer şâirlerden ayıran önemli vasıflarındandır. Sinoplu Safâyî'nin *Divan* ile birlikte *Terceme-i Vesâyâ-yı Şeyh Vefâ* ve *Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî* adlı eserleri de vardır. *Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî* adlı eser temelde Kur'an'da geçen bazı peygamberlerin mucizelerinin tamamının Hz. Peygamber'de de olduğu düşüncesini işlemektedir. Eser her ne kadar mucizât-nâme türünde ise de eserde fasıl fasıl verilen karşılaştırmalı mucizelerin hâricinde birçok ansiklopedik, peygamberler tarihi, İslâm tarihi, birtakım ayet ve hadislerin manzum şerhi vs. gibi bilgiler de yer almaktadır.¹ Çalışmamıza konu olan Yemâme Savaşı ve onun en önemli neticesi olan Kur'an'ın Hz. Ebu Bekir tarafından Zeyd b. Sâbit başkanlığında cem' ettirilmesi eserin 219a-222b varaklarında "Bu fasıl Halilü'r-rahmân 'aleyhisselâm hacerden şecer ihrâc itdüğün beyân eyler. Ancılayın Muhammed Habîbullâh 'aleyhisselâm taşdan hurma ağacı bitürdüğün 'ayân eyler." bölümünde yer almaktadır.² Müellif Hz. İbrahim ile Hz. Peygamber'in benzer mucizelerini karşılaştırırken Yemâme Savaşı ve uzun uzadıya Kur'an'ın cem' edilme sürecine de değinmiştir. İlgili süreç adı geçen esere dayanılarak detaylı bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

2. Ridde

Hız. Peygamber'in Vedâ Haccı'ndan sonra hastalanması ve Medine'de vefatı üzerine Arap yarımadasının farklı bölgelerine yayılmış olan İslâm dini birçok Arap kabilesi tarafından reddedilmiş bununla birlikte eski dinlerine tekrar dönme, Araplarda putlara tapma temâyülü baş göstermiş ve bu kabileler özellikle İslâm'ın şartlarından olan zekâtan muaf tutulmayı talep etmişlerdir. Daha çok h. 10-11 (m. 631-633) yıllarını kapsayan ridde olayları kelime anlamı olarak "dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek, İslâm dininden

1 Sinoplu Safâyî ve eseri *Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî* ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Alpaydın, *Safâyî – Şerhi'l-İslâmi'n-Nûrânî (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Dr. Tezi), İstanbul, 2017, s. 12-43.

2 Bkz. Bilal Alpaydın, *a.g.t.*, s. 1050-1058. Bu çalışmada yer alan beyitler adı geçen tezden alındığından verilen beyit numaraları da ilgili teze işaret etmektedir.

dönmek, onu reddetmek"³ anlamında kullanılmakla birlikte kavram olarak, daha önce İslâmiyet'i kabul eden bazı Arap kabilelerin özellikle Hz. Peygamber'in vefatı ve bazı yalancı peygamberlerin de ortaya çıkmasıyla birlikte, birtakım ekonomik gerekçelerden (zekâtın verilme istenmemesi) de kaynaklı olarak İslâm'dan yüz çevirmesini, reddetmesini karşılamaktadır. Bahriye Üçok, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine özellikle ilk yılında Arabistan'ı etkisi altına alan, yayılan ridde olaylarının sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır:

- "1. Peygamber'in hastalanması ve ölümü.
2. Siyasî arzularını tatmin etmek isteyenlerin çeşitli vasıtalarla başvurmaları, halkı isyana teşvik etmeleri.
3. Halkın zekât ve cizyeden muaf tutulmak istemeleri.
4. Kabile asabiyetinden dolayı Kureyş hâkimiyeti altına girmek istenmemesi.
5. Yeni dinin ibadet usullerinin ve mükellefiyetlerinin Yarımada'da henüz tam manasıyla kavranmamış bulunması."⁴

3. Yalancı Peygamber Müseylimetü'l-Kezzâb ve Yemâme (Akrabâ) Savaşı

Müseylimetü'l-Kezzâb, Arap yarımadasının tahıl ambarı olarak değerlendirilen,⁵ verimli topraklar üzerine kurulan Yemâme'de doğdu. Künyesi tam olarak; Ebû Sümâme Rahmânü'l-Yemâme Mesleme b. Sümâme b. Kebîr (Kesîr) el-Hanefî el-Vâilî'dir.⁶ Asıl adının Mesleme olmasına karşın Müslümanlar tarafından tahkir amacıyla Müseylim'e tebdil edildiği rivâyet edilmiştir. Kendi memleketinde "Rahmânü'l-Yemâme" olarak tanınan Müseylim'e⁷ kezzâb (çok yalan söyleyen) sıfatı onun Hz. Peygamber'in son yıllarında peygamberlik iddiasında bulunmasından dolayı bizzat Hz. Peygamber tarafından verildiğini kaynaklar belirtir.

Onun Hz. Peygamber ile görüşmek için Medine'ye geldiği ancak bizatihi görüşmeyip atların yanında bulunduğu yahut Hz. Peygamber'le görüşüp ondan birtakım imtiyazlar istediği ancak bunların Hz. Peygamber tarafından şiddetle reddedildiği yönünde iki farklı görüş vardır.⁸ Medine'den memleketine dönen Müseylimetü'l-Kezzâb peygamberliğini ilan etmiş ve bunun Hz. Muhammed tarafından onaylandığını iddia etmiştir. Bu durum daha önce Hz. Peygamber'in yanında bulunup birçok âyeti ezberleyen Reccâl b. Unfuvâ tarafından da tasdik edilince Müseylimetü'l-Kezzâb yanına birçok taraftar toplamıştır.⁹

3 İrfan İnce, "Ridde", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 88.

4 Bahriye Üçok, "Ridde", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, nr. 1, Ankara 1958, s. 102.

5 Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, Ankara, 2003, s. 252, 402.

6 Ahmet Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 90.

7 Muhammad Hamidullah, *a.g.e.*, c. 1, s. 406.

8 Bahriye Üçok, *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler (Hicrî 7-11.Yıllar)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 83-84.

9 İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi (el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi)*, c. 2, çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 332; Bahriye Üçok, *a.g.e.*, s. 86.

Rahmân adında bir melekten vahiy aldığını söyleyen Müseylim Kur'ân taklidi birtakım âyetler uydurmuştur. Bununla birlikte namazı beş vakitten üçe indirdiğini, şarabı, zınayı vs. serbest bıraktığını belirtmiştir.¹⁰

Hz. Peygamber, onunla mektuplaşmış ve mektuplaşmalarında onun bu asılsız iddialarından vazgeçmesini istemiştir.¹¹ Buna karşılık Müseylimetü'l-Kezzâb etrafına topladığı insanlar ve 40.000 kişilik orduya da güvenerek peygamberlik iddiasında ısrar etmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatı üzerine bu olayı halletmek Hz. Ebû Bekir'e kalmıştır. Hilâfetin ilk yılında Hz. Ebû Bekir ridde olayları ile ilgilenmek üzere orduyu on bir birlik hâlinde tanzim etmiş ve h. 12 (m. 633) yılında Müseylimetü'l-Kezzâb'ın üzerine ilk etapta İkrime b. Ebû Cehil'i göndermiştir.¹² İkrime b. Ebû Cehil'in, Şürahbil b. Hasene'yi beklemeden Müseylime'ye saldırması üzerine İslâm ordusu yenilmiştir. Daha sonra, Yemâme'ye ulaşan Şürahbil b. Hasene'de Hâlid b. Velid'i beklemeden saldırıya geçmiş ve İslâm ordusu tekrar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Şürahbil b. Hasene'den sonra Yemâme'ye ulaşan Hâlid b. Velid ile Müseylime'nin ordusu Yemâme'nin Akrahbâ adlı bölgesinde karşılaşmış ve çok çetin geçen savaşta Hâlid b. Velid komutasındaki İslâm ordusu önce tekrar geri çekilmek zorunda kalmış fakat sonrasında İslâm ordusunun toparlanıp saldırması sonucu Müseylim ve taraftarları Hadikatü'r-rahmân¹³ adlı etrafı surlarla çevrili bahçeye sığınmış ve İslâm askerinin bahçeye girmesiyle Müseylimetü'l-Kezzâb öldürülmüştür.¹⁴ Onun kimin tarafından öldürüldüğü hususu ihtilafli olsa da genel kabul Vahşi b. Harb tarafından katledildiğidir.¹⁵ Yemâme Savaşı İslâm tarihinin o zamana kadarki en kanlı savaşlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Verilen sayılar muhtelif olmakla birlikte Yemâmelilerden 21.000 yahut 24.000 kişinin öldüğü Müslümanlardan ise 70'i (yahut 700) hafız olmak üzere toplam 2200 kişinin şehit olduğu yönündedir.¹⁶

Sinoplu Safâyî, *Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî* adlı eserinde Yemâme Savaşı'dan eyyâm-ı Yemâme diye bahseder. Bu savaşa sebep olan Müseylimetü'l-Kezzâb'dan bahsederken de onu kezzâb (çok yalan söyleyen), kâfir, eşedd-i nâs (insanların en şedidi), kâtil gibi sıfatlarla tavsif eder. Onun Yemâmeli olduğu zikredildikten sonra bâtil düşünceler ve iddialarla insanlar arasında fitne yayıp yoldan çıkardığını belirtir. Birçok sahâbenin de bu savaşta şehit olmasından kaynaklı olarak da Kur'ân âyetleri cem' edilmeye başlanır.

10 Bahriye Üçok, *a.g.e.*, s. 74-76.

11 Bahriye Üçok, *a.g.e.*, s. 85.

12 Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, c. II, hzl. Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 89-90.

13 Birçok kişinin burada ölmesinden dolayı buraya daha sonra "Hadikatü'l-mevt" adı verilmiştir.

14 Ahmet Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 90.

15 İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi* (el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi), c. 2, çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 336.

16 Ahmet Önkal, *a.g.m.*, s. 90.

Ebû Bekr eyledi cem'in ki hoş tām
Müseylim fitnesi itdürdi iqdām¹⁷

Müseylim'dür adı kezzâb u kâfir
Yemâme ehli'dür ceng itdi âhîr¹⁸

Eyü añla kulağ tut bu kelâma
Beleddür Cevv-imiş ismi Yemâme¹⁹

İdüp çok fitne hark-ıla 'aceb hâl
Ebâîlıyla kıldı halkı idlâl²⁰ b. 6389-6392

Ki eyyâm-ı Yemâme dinür ol hem
Muqâtil oldı kezzâb-ı Müseylem²¹

Ki bu kurrâya bil î merd-i maqbül
'Adâvetde eşedd-i nâs-idi ol²² b. 6397-6398

4. Yemâme Savaşı ve Sonuçlarının Sinoplu Safâî'nin Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî Adlı Eserindeki Yansımaları:

4.1. Yemâme Savaşı'nın Sonuçları

İslâm tarihinin o güne kadarki en kanlı savaşlarından biri olan Yemâme (Akrahâ) Savaşı'nın birçok sonucu olmakla birlikte biz Sinoplu Safâî'nin *Şerhü'l-İslâmi'n-Nûrânî* adlı eserinde detaylı bir şekilde yer alan ve doğrudan bu savaşın neticesi olan Kur'ân'ın Hz. Ebu Bekir'in hilafeti zamanında cem' edilmesi üzerinde duracağız.²³

4.1.1. Kur'ân'ın Hz. Ebu Bekir zamanında cem' edilmesi

Yalancı peygamber Müseylimetü'l-Kezzâb ve Yemâme'deki irtidat hareketinin çok kanlı bir şekilde bastırılması, bu savaşta birçok sahabe'nin şehit olması ve özellikle bunlardan önemli bir kısmının (70 yahut 700) Kur'ân'ı hifzeden kurrâ sahâbelerden oluşması Hz.

17 Hz. Ebû Bekir'in (Kur'ân'ı) güzel bir şekilde gayret göstererek bir araya getirmesi (yalancı peygamber) Müseylim fitnesinden dolayıdır.

18 (O yalancı peygamberin) adı çok yalan söyleyen ve kâfir Müseylim'dir. (O) Yemâmeli olup sonunda (müslümanlarla) savaştı.

19 Kulak kabartıp bu sözü iyice anla ki (bir diğer adı) Cevv olann Yemâme bereketli ovalar üzerine kuruludur.

20 (Müseylimetü'l-Kezzâb bir boşluğunu bularak) garip hâllerle çok fitneler edip insanları bâtil şeylerle yoldan çıkardı.

21 O (savaşa) ayrıca Yemâme günleri dendiği gibi (savaşa sebep olan) Müseylimetü'l-Kezzâb kâtil oldu.

22 Ey muteber kişi! Onun (Müseylimetü'l-Kezzâb'ın, özellikle) kurrâ olan sahâbelerle düşmanlıkta insanların en şedidi olduğunu bil.

23 Kur'ân'ın Hz. Osman'ın hilafeti zamanında çoğaltılması hadisesi de her ne kadar eserde uzun uzun anlatılsa da Yemâme Savaşı'nın doğrudan bir neticesi olmaması hasebiyle makaleye konu edilmemiştir.

Ömer'i, Kur'ân'ın gelecek nesillere nâzil olduğu şekliyle aktarılması hususunda endişeye sevk etmiştir.

Zeyd b. Sâbit'in rivâyetini özetlersek; halife Hz. Ebu Bekir birgün Zeyd b. Sâbit'i huzuruna çağırır ve yanında Hz. Ömer de vardır. Hz. Ebu Bekir; Hz. Ömer'in, yanına gelerek kurrâ sahâbelerin de katıldığı Yemâme Savaşı'nın şiddetlendiğini, birçoğunun şehit olmasından dolayı Kur'ân'ın önemli bir kısmının zâyi olmasından endişe ettiğini bundan dolayı da Kur'ân'ın cem' edilmesini halife olarak emretmesinin uygun olacağını belirttiğini söyler. Bu teklifi ilk etapta Hz. Peygamber'in sağlığında böyle bir işe girişmemesinden dolayı reddeden Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'in ısrarları sonucu onun gibi düşünmeye başlar ve Kur'ân'ın cem' edilmesi gerektiği hususu aklına yatar. Halife Hz. Ebu Bekir; Zeyd b. Sâbit'e hitâben, onun genç, akıllı, herhangi bir konuda ona karşı itimsizliğinin, güvensizliğinin olmadığını ayrıca Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinden olduğunu belirttikten sonra onun Kur'ân'ın peşine düşmesini ve Kur'ân'ı cem' etmesini ister. Zeyd b. Sâbit de bu teklifi ilk olarak bir dağın sırtına yüklenmesinden daha ağır görerek reddeder. Ancak halife Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in ısrarları sonucu Kur'ân'ın cem' edilmesine o da kâni olur. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir heyet kurulur. Kur'ân'ın yazılı olduğu bütün yazılı parçalar iki şâhit huzurunda yemin edilmesiyle kabul edilir. Tevbe Sûresi'nin son iki âyeti sadece Ebu Huzeyme el-Ensârî'nin yanında bulunur. Ancak Hz. Peygamber'in onun hakkındaki, şâhitliğinin iki şâhide denk olduğu (zü'ş-şehâdeteyn) hususundan dolayı bu âyetler kurrâ sahâbelerin de onayıyla Kur'ân'a dâhil edilir.²⁴

Medine'de yer alan sahâbeler ellerinde yer alan Kur'ân ile ilgili yazılı âyetleri onların bizzat Hz. Peygamber tarafından yazdırıldığına dair iki şâhitle yemin ederek Mescid-i Nebevî'deki heyete sunmuştur.

Kur'ân'ın yazılı olduğu materyaller hurma dalı, beyaz ince taşlar, deri, ege kürek kemikleri, parşömen ve kâğıt gibi nesnelere oluşmaktadır. Heyete getirilen yazılı materyaller iki şâhidin yanında orada yer alan kurrâ sahâbeler tarafından da tasdik edilmiştir.

Mescid-i Nebevî'de, Hz. Ömer'in önerisi, halife Hz. Ebu Bekir'in emriyle ve Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında bütün âyetlerin cem' edildiği bu Kur'ân'a Suhuf, Mushaf denmiştir.²⁵

Derlemeden sonra hazırlanan Mushaf halife Hz. Ebu Bekir gözetiminde kalmış, onun vefatıyla halife Hz. Ömer'e geçmiş, onun da şehiden vefatıyla birlikte kardeşi, ümmehâtül-mü'mininin olan Hz. Hafsa'ya intikal etmiştir.

Sinoplular Safâyî, Kur'ân'ın halife Hz. Ebu Bekir zamanında cem' edilmesini gerekçeleriyle soru-cevap şeklinde bir sohbet üslûbuyla Zeyd b. Sâbit'in hadisine dayanarak *Şerhü'l-*

24 Ahmet Keleş, "Kur'ân'ın Cem'i ve Tertibi – Kur'ân Ayetlerinin Tevkîfliliği Konusundaki Buhârî Hadislerine ve Kur'ân İlimlerindeki Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c.14, nr. 1, Ankara, 2001, s. 104.

25 M. M. el-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, terc. Ömer Türker, Fatih Serenli, İzYayınçılık, İstanbul, 2006, s. 125.

İslâmî'n-Nûrânî'de Hz. İbrahim ile Hz. Peygamber'in taştan ağaç ortaya çıkarmasını karşılaştırdığı mucizelerinin "Bu fasl Halilü'r-rahmân 'aleyhisselâm hacerden şecer ihrâc itdüğün beyân eyler. Ancılayın Muhammed Habîbullâh 'aleyhisselâm taşdan hurma ağacı bitürdüğün 'ayân eyler." bölümünde uzun uzadıya anlatır.

4.1.2. Kur'ân'ın cem' edilmesi fikri

Yemâme Savaşı'dan dolayı Kur'ân'ın cem' edilmesi fikrini ilk defa dile getiren Hz. Ömer olup bu iş için emir veren halife Hz. Ebu Bekir'dir.

Şu muşhaf'dur ki fikridür 'Ömer'i
Ebû Bekr eyledi cem'ine emri²⁶ b. 6550

4.1.3. Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'in huzuruna çıkması

Hz. Ömer, Yemâme Savaşı'nın çok kanlı bir şekilde neticelenmesi ve birçok kurrâ sahâbenin şehit olması dolayısıyla alelacele halife Hz. Ebu Bekir'in huzuruna çıkar. Bu savaştan kaynaklı olarak birçok kurrânın öldüğünü böyle giderse Kur'ân'ın yeryüzünden silineceği korkusunu belirtir. Kur'ân'ın hemen cem' edilmesi gerektiğini söyleyerek bu iş için emir vermesini talep eder. Sinoplu Safâyî, Hz. Ömer'in çekincesini verdikten sonra onun gerekçelerini açıklar.

Ne vâkı' oldı direm diñle hep ne
Ki cem'ine Ebû Bekr'ünñ sebep ne²⁷

Ebû Bekr itdi çün cem'ini böyle
Neçün 'Oşmân'a nisbet oldı söyle²⁸

Kitâbet kimler itmişdür beyân it
Bu faşl içinde mecmû'ın 'ayân it²⁹

Çulağ tut sen baña bir lahza ĩ şâh
Diyem tâ hep naşib eylerse Allâh³⁰

Ebû Bekr eyledi cem'in ki hoş tām
Müseylim fitnesi itdürdi iqdām³¹

26 Mushaf'ın toplanma fikri Hz. Ömer'e aittir (ancak) Hz. Ebû Bekir cem' edilmesine emir buyurdu.

27 Hz. Ebû Bekir'in (Kur'ân'ın) toplanmasına neden ihtiyaç duyulduğunu ve geçmişte buna neyin sebep olduğunu anlatayım da dinle.

28 Hz. Ebû Bekir (Kur'ân'ı) bir araya getirip kitap hâline getirmesine rağmen neden Hz. Osman (bu işi bir daha) yaptı, belirt.

29 (Kur'ân'ı bir araya getirme hususunda) kimler kâtiplik yapmıştır, beyan ederek bu bölümün içinde tamamını açıkla.

30 Ey şâh! (Eğer) sen bana bir lahza kulak verirsen ve Allah nasip ederse (bunların) hepsini sana söyleyeyim.

31 Hz. Ebû Bekir'in (Kur'ân'ı) güzel bir şekilde gayret göstererek bir araya getirmesi (yalancı peygamber) Müseylim fitnesinden dolayıdır.

Müseylim'dür adı kezzâb u kâfir
Yemâme ehлідür ceng itdi âhir³²

Eyü añla kulağ tut bu kelâma
Beleddür Cevv-imiş ismi Yemâme³³

İdüp çok fitne hark-ıla 'aceb hâl
Ebâtilıyla kıldı halkı idlâl³⁴

Nebî kim eyledi 'uqbâya rihlet
Ebü Bekr'e ki degdi bu hilâfet³⁵

Beyânın dinle ol bir lahza sâkit
Rivâyetdür ider Zeyd ibni Şâbit³⁶

Didi kim bil 'Ömer ol ibni Hattâb
Ebü Bekr'ün katına geldi deryâb³⁷

Didi şan âb-ı seydür bî-nihâyet
Çatıl kurrâya esra' oldı gâyet³⁸

Ki eyyâm-ı Yemâme dinür ol hem
Muqâtil oldı kezzâb-ı Müseylem³⁹

Ki bu kurrâya bil î merd-i maqbûl
'Adâvetde eşedd-i nâs-idi ol⁴⁰

Çatı korğum budur bil senden î cân
Gide pes qalmaya 'âlemde Çur'an⁴¹

32 (O yalancı peygamberin) adı çok yalan söyleyen ve kâfir Müseylim'dir. (O) Yemâmeli olup sonunda (müslümanlarla) savaştı.

33 Kulak kabartıp bu sözü iyice anla ki (bir diğer adı) Cevv olann Yemâme bereketli ovalar üzerine kuruludur.

34 (Müseylimetü'l-Kezzâb bir boşluğunu bularak) garip hâllerle çok fitneler edip insanları bâtil şeylerle yoldan çıkardı.

35 Hz. Peygamber âhirete göç ettiğinde hilâfet makâmı Hz. Ebü Bekir'e geçti.

36 Zeyd b. Sâbit'ten rivâyet olan beyânı an susarak dinle.

37 (Zeyd b. Sâbit) dedi ki Ömer b. Hattâb ileri görüşlü bir şekilde Hz. Ebü Bekir'in huzuruna geldi.

38 Sonu olmayan bir sel gibi çabuk hareket eden (Hz. Ömer, Hz. Ebü Bekir'e) birçok kurrânın (Yemâme Savaşı'nda) şehit olduğunu söyledi.

39 O (savaşa) ayrıca Yemâme günleri dendiği gibi (savaşa sebep olan) Müseylimetü'l-Kezzâb kâtil oldu.

40 Ey muteber kişi! Onun (Müseylimetü'l-Kezzâb'ın, özellikle) kurrâ olan sahâbelere düşmanlıkta insanların en şedidi olduğunu bil.

41 Ey cân (Hz. Ebü Bekir)! Benim senden yana en çok korktuğum şey şudur ki; (hâfizların birçoğunun ölmesiyle) Kur'an'ın da (onlarla birlikte) dünyadan gitmesi, kalmamasıdır.

Yazup Qur'an'ı cem' it eyle buyruk
Ki kurrâ kalmadı bâkî igen çok⁴²

Olur bî-şübhe 'indellâh maḥbûb
Bunu bir muşḥafa cem' eyle iv ḥûb⁴³

Bu sözler kim beyân itdük 'Ömer'den
Ḥabîr it müşkilüm var bu ḥaberden⁴⁴

'Ömer kavlinde ma'nî söyle î cân
Didi kim ḳorḳaram gide bu Qur'an⁴⁵

Neçün didi ola bu sözi ol hâ
Aña bildürmiş-iken Ḥaḳ ta'âlâ⁴⁶

Gelüp Ḥaḳ'dan melek bildürdi maḥbûb
Nebîye çünki 'Abdullâh'dur ḥûb⁴⁷

Size Qur'an indürdük bilürüz
Yine pes aña biz ḥâfız oluruz⁴⁸

Ḳavluhu ta'âlâ: “*Innâ naḥnu nezzelne 'z-zikre ve innâ lehu le ḥâfızün*”⁴⁹

Beyân it sırrını billâhi el-ḥaḳ
Ne ḳorḳar kimse Ḥaḳ ḥâfız olıncaḳ⁵⁰

Nedür ḳorḳu 'Ömer'den söyle ir giç
Ḥaḳîkatsüz sözi ḥod söylemez hiç⁵¹

Dimekdür bu kelâmullâh-ı maḥbûb
Ezelde oldı dürlü dürlü mektûb⁵²

42 Hayatta olan kurrâ çok fazla kalmadığından Kur'an'ın yazılarak, bir araya getirilmesi için emir buyur.

43 (Bu durum) Allah katında da şüphesi hoşa giden (bir iş) olur. Kur'an'ı güzelce ve aceleyle bir Mushaf şeklinde bir araya getir.

44 Bu sözleri Hz. Ömer'den rivâyet ettik. Lâkin bu haberden müşkilim olduğundan (beni bu hususta) aydınlat.

45 Ey cân! Hz. Ömer'in "Kur'an'ın dünyadan gitmesinden korkuyorum" demesinin sebebinin belirt.

46 Allah ona (Kur'an'da) bildirmesine rağmen o neden böyle bir söz söyledi.

47 Melek gelerek Hz. Peygamber'e (Abdullah b. Muhammed) Allah'ın âyetlerini güzelce bildirdi.

48 "Kur'an'ı size indirdiğimiz gibi daha sonra da onu biz koruruz."

49 Hicr 15 / 9.

Kur'an'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.

50 Bu sırrı Allah için doğru bir şekilde beyân et. Allah koruyucu olduktan sonra bir insan niye korkar.

51 Hz. Ömer'de olan korku nedir, bir an önce söyle. (Çünkü) o gerçek olmayan bir sözü hiç söylemez.

52 Bu, Allah'ın güzel kelâmının daha önce farklı farklı kâğıtlara yazıldığını belirtmektir.

Zehāb-ı ba‘z-ıla çün ba‘zı gitdi
Me‘āli bu ki anuñ ba‘zı yitdi⁵³

Bilinmez nicedür vaż‘-ı kitābet
Dimen elfāzı eylenmez ri‘āyet⁵⁴

Veyā qorhısu budur añla oñat
Tevātür қағ‘ ola pes ba‘zı evkāt⁵⁵

Ola taḥvīfden ba‘zı teğāyür
Ola eṭrāfda қағ‘-ı tevātür⁵⁶

b. 6385-6413

4.1.4. Halife Hz. Ebu Bekir’in Hz. Ömer’e cevabı

Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer’den gelen Kur’ân’ın cem’ edilmesi teklifini Hz. Peygamber’in böyle bir vasiyetinin olmamasından ve böyle bir işe daha önce girişmemesinden dolayı ilk etapta reddeder.

‘Ömer’den çün işitdi bu ḥiṭābı
Ebū Bekr aña virdi hoş cevābı⁵⁷

Didi işler miyem şol işi ir giç
Resûlullāh anı emr itmedi hīç⁵⁸

Bize hem kılmadı ol işde ‘ahdi
Ki tā biz kılavuz emrinde cehdi⁵⁹

Bize yok emr bir ṭavra gidevüz
Ṭağılmıñın riḳā‘a cem‘ idevüz

Riḳā‘uñ mişline yazıyla tekrār
Ola tā bir şaḥīfe her ne kim var⁶⁰

b. 6414-6418

53 (Hz. Ömer) bazı yanlış düşüncelerle bazı (āyetlerin) gittiğini, bunun açıklaması şudur ki (Yemāme Savaşı’nda birçok hâfızın şehit olması sonucu) bazı (āyetlerin) yitirildiğini (düşündü.)

54 Kitābet tarzı nasıldır bilinmez. (Lâkin) sözlerine riāyet eylenmez demeyin.

55 (Hz. Ömer’in) korkusunu iyi bir şekilde idrāk et. (Çünkü) belli bir süre sonra tevātür kesilince (ne olacak.)

56 Tevātür kesilirse her yerde birbirine uymayan farklılıklar olması korkusu baş gösterir.

57 Hz. Ebū Bekir, Hz. Ömer’den bu sözleri işitince ona güzel bir şekilde cevap verdi.

58 Resûllāh’ın (sağlığında) asla emretmediği bu işi ben hiç yerine getirir miyim.

59 (Hz. Peygamber) Kur’ân’ın bir araya getirilmesi işini bize vasiyet etmediğinden böyle bir çalışmayı nasıl yaparız.

60 (b. 6417-6418) Bize böyle bir emir (Hz. Peygamber tarafından) verilmediğinden, dağılmış deri ve kağıt parçalarını hatta deri parçaları tek bir sahife gibi olsa bile bunları toplama yoluna nasıl gideriz.

4.1.5. Halife Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'in teklifine ikna olması

Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Ömer'in teklifini evvelen reddetmesine karşın Hiz. Ömer bu konu üzerinde ısrarla durur. Nihâyetinde Allah bu işin hayırlı olduğunu Hiz. Ebu Bekir'e de ilham eder. Bunun sonucunda o da Hiz. Ömer gibi düşünmeye başlar.

‘Ömer didi Ebû Bekr’e ki if‘al
Hayırludur olur vallâhi ef‘al⁶¹

Ĥudâ Bû Bekr’e tâ gösterdi rûşen
‘Ömer gördüğünûñ mişlin mu‘ayyen⁶² b. 6419-6420

4.1.6. Hiz. Ebu Bekir'in Zeyd b. Sâbit'i çağırıp onu görevlendirmesi

Halife Hiz. Ebu Bekir, Kur‘ân'ın cem' edilmesi hususunda ikna olduktan sonra Zeyd b. Sâbit'i huzuruna davet eder. O, Zeyd b. Sâbit'e hitâben, genç ve Hiz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinden olduğunu bundan dolayı Kur‘ân'ı inceleyerek yazmasını, cem' etmesini söyler.

Didi Zeyd ibni Şâbit vakti irdi
Ebû Bekr ol zamân bini kığırdı⁶³

Didi baña yigitsin sen iderdüñ
Resûlullâh'a vahyi sen yazardüñ⁶⁴

Buyurdu baña kim ĩ merd-i pür-râz
Tetebbu‘ it yine Ĥur‘ân'ı sen yaz⁶⁵ b. 6421-6423

4.1.7. Zeyd b. Sâbit'in Hiz. Ebu Bekir'e cevabı

Zeyd b. Sâbit, Hiz. Ebu Bekir'e cevaben Hiz. Peygamber'in böyle bir emrinin ve vasiyetinin olmadığına dağları sırtına yüklemenin bu işi yapmaktan daha kolay olacağını söyler. Ancak Hiz. Ebu Bekir'in ısrarları ve Allah'ın bu işin hayırlı olduğunu ilham etmesi neticesinde Kur‘ân'ın cem' edilmesi işini yüklenir.

Didüm ben yâ ĥalîfe işbu emri
Buyurduñ bilmedüm ben lîk sırrı⁶⁶

61 Hiz. Ömer, Allah'a yemin ederek bu işin pek faziletli ve hayırlı olduğunu Hiz. Ebû Bekir'e söyledi.

62 Allah, Hiz. Ebû Bekir'e Hiz. Ömer'in gördüğü durumların aynısını misliyle gösterdi.

63 Zeyd b. Sâbit, Hiz. Ebû Bekir'in vakti geldiğinde kendisini çağırıldığını söyledi.

64 Hiz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'e Resûlullâh'a gelen vahiyleri onun yazdığını ve yiğit, genç olduğunu söyledi.

65 (Hiz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'e hitâben) "ey sırlarla dolu kişi! Kur‘ân'ı inceleyerek yine sen yaz" diye buyurdu.

66 (Zeyd b. Sâbit) ey halife! Lâkin ben buyurduğun bu emrin sırrını anlamadım.

Bir iş işler misiz ir eger giç
Resûlullâh anı emr itmedi hîç⁶⁷

Size ‘ahd itmedi hüd ol bu ‘ahdi
Ki siz tâ idesiz ol ‘ahdi cehdi⁶⁸

Daği Zeyd ibni Şâbit didi vallâh
Benüm hâlüm budur oluñ siz âgâh⁶⁹

Bu tağları baña yükletme çendân
Bu teklîf itdügünüzdendür âsân⁷⁰

Nice işler siz eylersiz kabûli
Bir iş kim itmedi Hakk’uñ Resûl’i⁷¹

Didiler kim budur vallâhi Hakk hayr
Tereddüd viresün şey kim ola ğayr⁷²

İkisi bile geldi gitdi her gâh
Benüm tâ şadrumı şerh itdi Allâh⁷³

Benüm gönlüm daği vallâhi seçdi
Şu şey’i kim olaruñ göñlin açdı⁷⁴

Şu hakk kim gördiler eyler mu‘ayyen
Benüm göñlüme hakkâ oldı rüşen⁷⁵

Bu kez Zeyd ibni Şâbit didi girçek
Tetebbu‘ eyledüm Kur’an’ı gökçek⁷⁶

b. 6424-6434

67 Resûlullâh’ın emretmediği bir şeyi siz eninde sonunda yapar mısınız?

68 Hz. Peygamber bunu bizzat kendisi vasiyet etmedi. (Onun vasiyet etmediği, yapmadığı) bir işi siz nasıl edersiniz.

69 Zeyd b. Sâbit, Allah’a yemin ederek bu konudaki düşüncesini (Hz. Ebû Bekir’e) söyledi.

70 Birçok daği üzerime yükleseniz bu teklifinizden daha kolay gelirdi.

71 Allah’ın Resûl’ünün yapmadığı bir işi siz nasıl yaparsınız ve kabul edersiniz.

72 (Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer) dediler ki “Allah’a yemin olsun ki gerçekten hayırlı olan budur. Tereddüt ettiğin şey gereksizdir.”

73 Her ikisi beraber sürekli olarak (Kur’an’ın toplanması hususunda) gelip gitti. (Bununla birlikte) Allah benim göğsümü yararak (bu müşkil durumu keşif ve) izhar etti.

74 Allah’a yemin olsun ki benim gönlüm de (bu mevzuyu) uygun buldu (ve) onların gönlünü şu şey açtı.

75 Şurası gerçek ki (onlar bu durumun) benim gönlümde gerçekten aydınlandığını ve kararlaştırıldığını gördüler.

76 Bu defa Zeyd b. Sâbit Kur’an’ı gerçekten güzelce araştırarak incelediğini söyledi.

4.1.8. Kur'ân'ın cem' edilmeden önce yazılı olduğu malzemeler:

Arap yarımadasında kâğıdın çok fazla bulunmamasından dolayı Kur'ân âyetleri nâzil olduğunda farklı farklı malzemelere yazılmıştır. Gelen vahiylerin yazıya aktarıldığı malzemeler genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

Ruk'a-rikâ'	: deri, parşömen veya papirüs yaprağının parçası.
Kirtâs	: ince yaprak, kâğıt yahut papirüs.
Rakk	: yumuşak kâğıda benzer yazı malzemesi.
Asîb-usub	: hurma ağacının düz, ince, yapraksız dalı.
Lahfe-lihâf	: geniş, cilâlanmış beyaz taşlar.
Dil'-adlâ'	: hayvanlara ait kaburga kemikleri.
Ketf-ektâf	: hayvanlara ait geniş kürek kemikleri.
Kutb-aktâb	: develerde semer olarak kullanılan tahta.
Edîm-kıta'u'l-edîm	: hayvanlara ait deriler.
Azm-izâm	: deve kemikleri.
Kernâfe-kerânif	: parşömen.
Kirtâs-ı Şâmî	: keçi ve koyun derileri, kâğıt olarak kullanılan malzeme.
Kirtâs-ı Mısri	: papirüs.

Zikredilen malzemelerin hâricinde nüzûl olan âyetler porselen, ipek muşambalar, çanak-çömlek ve kumaş parçalarına yazılmış ve bunlar yazı malzemesi olarak kullanılmıştır.⁷⁷

Âyetlerin yazıya aktarılmasıyla beraber aynı anda birçok sahâbi tarafından nâzil olan âyetler hifzedilmiştir. Sahâbelerin nâzil olan âyetleri hifzetmesini ve yazıya geçirilen malzemeyi Sinoplu Safâî eserinde şu şekilde zikreder:

Şuhufdan hem şudürından ricâlûñ
Rikâ^c içinden ektâfından anuñ

Hem adlâ^c u lihâf u hem ^cusubdan
Saña şerh ideyin añla kütübden⁷⁸

Anuñ çün bunlara yazıldı hağ çâğ
O ^caşruñ içinde bulunmazdı evrâğ⁷⁹

77 Mustafa Ünver, "Kur'an Vahiyinin Kitaplaşma Sürecine Bir Bakış", *Diyanet İlimi Dergi*, c. 46, nr. 2, Ankara, 2010, s. 48.

78 (b. 6435-6436) Sana kitaplardan, sahifelerden, insanların zihninden, deri, kâğıt içinden, omuz, kaburga ve kuyruk kemiklerinden ayrıca kumaş parçalarından açıklayayım da anla.

79 O dönemde kâğıt bulunmadığı için (bulmak zor olduğu için) (Kur'ân âyetleri) gerçekten tamamen bunlara yazıldı.

Beyânın añla kim olmaya tebdîl
Bu eşyâ yazmağa qâbil midür bil⁸⁰

Ricâlûñ şadırı ol huffâz erenler
Kulüb içinde hoş hıfzın kılanlar⁸¹

Rikâ' ol kıt'adur rakq u edemden
Kenif ya' rın ger igen bil sözünden⁸²

Eyegülerdür adlâ' î qarındaş
Lihâk inlü muşaykal olan aq taş⁸³

'Usubdan mirvağa zembîl urarlar
Se'afdur hürmâ yaprağına beñzer⁸⁴

Bu eşyâya yazarlardı kelâmı
Kağıd bulmazdı ümmet hâşş u 'âmî⁸⁵

b. 6435-6443

4.1.9. Tevbe Sûresi'nin iki âyeti:

Kur'ân cem' edilirken sadece kurrâ olan sahâbelerin zihnindeki hâfızaya itimat edilmemiş aynı zamanda getirilen yazılı âyetlerin Hz. Peygamber'in bizzat huzurunda ve onun direktifiyle yazıldığına şehâdet edecek iki kişi de istenmiştir. Tevbe Sûresi'nin 128 ve 129. âyetleri sadece Huzeyme el-Ensârî'nin yanında yazılı olarak bulunmuş⁸⁶ ancak Hz. Peygamber'in onun hakkındaki, şehâdetinin iki kişinin şehâdetine denk olduğu hadisinden dolayı ilgili âyetler bir tek onun şehâdetiyle ve heyette yer alan kurrâ sahâbelerin onayıyla Mushaf'a dâhil edilmiştir.⁸⁷

Sinoplu Safâyî, 6446. beyitte zühûl eseri olarak Huzeyme el-Ensârî'yi, Hz. Peygamber'in sırdaşı Huzeyfe b. Yemân ile karıştırmıştır. Metinde Huzeyfe şeklinde yazılan isim Huzeyme olarak düzeltilmiştir.

80 Beyânı anla ki (fikrin) değışmeye. Bu eşyanın üzerine yazı yazmanın mümkün olup olmadığını bil.

81 Erkeklerin gönlü(nden maksat) o hâfız olan sahâbelerin kalplerinde (zihinlerinde) (Kur'ân) hıfzını güzelce yapmasıdır.

82 Rikâ', ince, tabaklanmış deri parçasıdır. Oğlağın kürek kemiklerinin sözünden daha çok olduğunu bil.

83 Ey kardeş! Adlâ', ege kemikleridir. Lihâk, geniş, cilalanmış olan beyaz taşdır.

84 Hurma ağaçlarından yelpaze, kulplu torbalar yaparlar. Seaf, hurma ağacının yaprağına benzer.

85 Ümmetin zengin fakir (havâs – avâm) tabakası kâğıt bulamadığından (Allah'ın) kelâmını bu eşyaya yazarlardı.

86 Abdülhamit Birışık, "Kur'an", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul, 2002, s. 385.

87 Huzeyme el-Ensârî'ye Hz. Peygamber tarafından "zü'ş-şehâdeteyn" (şâhitliğinin iki kişinin şâhitliğine denk olması) sıfatının verilmiş hadisesi ile ilgili rivayet için bkz. Davut Aydüz, "Kur'an-ı Kerim'in İki Kapak Arasında Bir Mushaf Halinde Cem Edilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 46, nr. 1, Ankara, 2010, s. 72.

Didi Zeyd ibni Şâbit aña kim sen
Tetebbu' eyledüm Qur'ân'ı çün ben⁸⁸

Ki Tevbe sûresinüñ âhîrinde
Bulup tâ âyetini yazdum anda⁸⁹

Çatında kim Resül'ün yârı-y-idi
Huzeyme ismidür enşârı-y-idi⁹⁰

Dürışdüm niçe niçe ir eger giç
Anuñ ğayrında hergiz bulmadum hîç⁹¹

İşidürdüm Resülullâh okurdu
Benüm qalbümde yerleşmiş tururdu⁹²

Yazayın hûb okı olsun mu'ayyen
Resül'ün vaşfı tâ olur mübeyyen⁹³

Senüñ gönülüne açar hoş güzel râh
Hâbîbini nice vaşf eyler Allâh⁹⁴ b. 6444-6450

Çavluhu ta'âlâ: “*Leğad cāekum resūlun min enfusikum azīzun ‘aleyhi mā ‘anittum ħarīşun ‘aleykum bi’l-mu’minīne raūfun raĥīm*”⁹⁵

“*Fe in tevellev fe ħul ħasbiyallāhu lā ilāhe illā huve ‘aleyhi tevekkeltu ve huve rabbu’l-‘arşi’l-‘azīm*”⁹⁶

4.1.10. Kur’ân’ın Hz. Ebu Bekir zamanında yedi harf üzere yazılmış olması

İlk defa Hz. Ebu Bekir zamanında cem’ edilen Kur’ân’ın yedi harf üzere tertip edildiği birçok kaynakta belirtilmiştir.⁹⁷

88 Zeyd b. Sâbit, Kur’ân’ı dikkatli bir şekilde incelediğini, araştırdığını belirtti. Sen bu durumu idrâk et.

89 (Zeyd b. Sâbit) Tevbe Sûresinin son âyetlerini (kimde olduğunu araştırıp) bularak yerine yazdım.

90 Adı Huzeyme (el-Ensârî) olan (sahâbe), Ensârî olup Hz. Peygamber’in yanında ve onun sevdiği insanlardan idi.

91 Gece gündüz çalışmama rağmen (ilgili âyetleri) onun dışında başka hiç kimsede bulamadım.

92 Hz. Peygamber’in (Kur’ân’ı) okuduğunu işittiğim zaman (okuduğu âyetler) benim kalbimde de yerleşmiş olurdu.

93 Yazayım (da) güzelce oku, belli olsun. Böylece Hz. Peygamber’in vasfı açıkça ortaya çıkmış olur.

94 Senin gönlüne güzel, hoş bir yol açar. Allah (sevgili kulu) Hz. Muhammed’i (Kur’ân’da nasıl) vafediyor.

95 Tevbe 9 / 128. Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.

96 Tevbe 9 / 129. (Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O’ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O’na güvenip dayanırım. O yüce Arş’in sahibidir.

97 Yedi harf ile ilgili farklı rivayetler mevcut olup konuyla alakalı olarak bkz. Vezir Harman, “Yedi Harf Bağlamında Kur’ân’ın Resülullâh Döneminde Kitaplaştırılması Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 53, nr. 3, Ankara, 2017, s. 73-102.

Ebū Bekr eylemişdi cem‘in evvel
Yedi harf üzere olmuşdı mükemmel⁹⁸

Şudur kim ızın idüpdür Hâk ta‘ālā
Okımaçlık için Allāhu a‘lā

Anuñ bir harf’in eksük itmemişdi
Muḥālif yola hergiz gitmemişdi⁹⁹

b. 6551-6553

4.1.11. Kur‘ân’ın cem’ edilmesinde Zeyd b. Sâbit’in tercih edilmesinin sebepleri

Eserde, Zeyd b. Sâbit’in Kur‘ân’ın cem‘i hususunda tercih edilmesinin birçok sebebi belirtilmiştir. Onun olgun, dindar, âdil, ilim ve zühd sâhibi olması, güzel yaşantısı, tedbirli oluşu, hattının ve konuşmasının güzelliği başlıca sebeplerdir.

Hız. Peygamber, Cebrâil ile her sene o zamana kadar nâzil olan Kur‘ân âyetlerini karşılıklı olarak mukâbele etmiştir. Hız. Peygamber, Cebrâil ile dâr-ı bekâya göçmeden evvel iki defa arzda bulunmuş ve Hız. Peygamber’in vefat ettiği sene Zeyd b. Sâbit de Hız. Peygamber’den Kur‘ân’ı baştan sona iki defa mukâbele etmiştir.

Zeyd b. Sâbit’in hayru‘-ümmet olması, farzları çok iyi bilmesi, zekâsı, ilim ve anlayışıyla ön plana çıkması, hayâ, emîn ve takvâ sâhibi bir kişi olması hasebiyle de halife Hız. Ebu Bekir tarafından muhâcir ve ensârdan olan Kur‘ân’ı cem’ etme heyetine onu başkan seçmesindeki önemli nedenlerdendir.¹⁰⁰

İşid Zeyd ibni Şâbit kim be-gâyet
Aña maḥşüş oldu bu fazîlet

Kemâl u dîn ü ‘adli olduğı-y-çün
Cihâne ‘ilm ü zühdi tolduğı-y-çün

Hem anda ḥüsn-ü sîret ḥüsn-ü tedbîr
Güzel ḥaṭṭ u güzel taḫrîr u taḫrîr¹⁰¹

Daḫi bil cem‘-i Kur‘ân’dan ol āgâh
Resûlullâh ‘ahdi üzredür şâh¹⁰²

98 İlk olarak Hız. Ebū Bekir (Kur‘ân’ı) cem’ etmiş ve bu (Mushaf) yedi harf üzere yazılmıştı.

99 (b. 6552-6553) O, Allah’ın izniyle Allah’ın yüce adının okunması için (nâzil olduğu gibi) hiçbir harfini eksik bırakmamış ve asla yanlış bir yola sapmamıştı.

100 Zeyd b. Sâbit için bkz. Bünyamin Erul, “Zeyd b. Sâbit”, *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul, 2013, s. 321-322; İbn Sa‘d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, c. II, çev. Yrd. Doç. Dr. Mahmut Polat, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015, s. 363-367.

101 (b. 6451-6452-6453) Zeyd b. Sâbit’i dinle çünkü bu son derece büyük fazilet (onun) olgun, dini bütün, adaletli olması, dünyada ilmi birikimi ve zühdüyle tanınması ayrıca yaşantısının ve tedbirlerinin, hattının güzelliği, güzel konuşup, yazmasından dolayı ona tahsis edildi.

102 Ayrıca Kur‘ân’ın bir araya getirilmesinden haberdar ol çünkü halife Hız. Peygamber’in vasiyeti üzere (hareket etmiştir).

Nebî dâr-ı beķāya göçdügi yıl
İki 'arz itdi hep ur'an'ı Cibrîl¹⁰³

O yılda vāķi' oldı utdı Şehre
Nebî'den Zeyd oķıdı iki kerre¹⁰⁴

Bilindi Zeyd ayru'l-ümmet oldı
Ferāyizde zekāda āyet oldı¹⁰⁵

Ki 'ilm ü fehm ile meŐhür u ma' ruf
ayā vü emn ü taķvā-y-ıla mevŐsuf¹⁰⁶

Cihet budur Ebū Bekr itdi ta' yin
Ki tā muşhaf yaza Zeyd ide tezyin¹⁰⁷

Anı pes cümleden idindi muhtār
Muhācir çoĝ-ıdı anda hem enŐār¹⁰⁸

b.6451-6460

4.1.12. Hz. Ebu Bekir zamanında cem' edilen Kur'an korunması:

Hz. Ebu Bekir zamanında cem' edilen Kur'an sahâbelerin de onayını aldıktan sonra halife Hz. Ebu Bekir'in yanında yer almıştır. Onun vefatıyla birlikte Mushaf Hz. Ömer'e onun da vefatıyla kardeşi ve Hz. Peygamber'in zevcelerinden Hz. Hafsa'ya intikal etmiştir.¹⁰⁹ Hz. Osman da Hz. Hafsa'nın yanında yer alan bu Mushaf'tan yola ıkarak Kur'an'ı çoĝaltmıŐtır.

uzeyfe dir ki 'Osmān itdi irsāl
Ki afŐa muŐhafı Őaķlardı oŐ hāl¹¹⁰

Şu bir muŐhafda cem' olmuşdı aña
'Ömer Őaķla diyü virmıŐdı aña¹¹¹

b. 6544-6545

103 Hz. Peygamber āhirete göç ettiĝi sene Cebrāil Kur'an'ı (Hz. Peygamber ile) iki defa mukabele etti.

104 Zeyd (b. Sābit'in de) o yılda Hz. Peygamber'den (Kur'an'ı) iki kere okuduĝu ortaya ıkarak etrafa yayıldı.

105 Zeyd (b. Sābit) "ümmetin hayırlısı" olarak bilindi. (Ayrıca) farzlarda ve zekāda iŐāret oldu.

106 O (Zeyd b. Sābit) ilim anlayışı ile tanınıp bilindiĝi gibi hayā, emin ve takvā (gibi sıfatlarla da) vasıflanmıŐtır.

107 Hz. Ebū Bekir'in Zeyd (b. Sābit'i) atamasının sebebi onun Mushaf'ı yazarak tezyin etmesidir.

108 Sonra onu muhācir ve ensārdan oluşan (heyetin başına) başkan seçti.

109 Ahmet Keleş, "Kur'an'ın Cem'i ve Tertibi – Kur'an Ayetlerinin Tevkifliĝi Konusundaki Buhārî Hadislerine ve Kur'an İlimlerindeki Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslāmî Araştırmalar Dergisi*, c.14, nr. 1, Ankara, 2001, s. 104; M. M. el-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi Eski ve Yeni Ahit ile KarŐılaŐtırılmal Bir Araştırma*, terc. Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006 s. 126-127.

110 Huzeyfe der ki; Hz. Osman, Hz. Hafsa'nın güzelce sakladığı Mushaf'ı (ödünç almak için adam) yolladı.

111 (Kur'an'ın bütün āyetleri) o tek olan Mushaf'ta toplanmıŐtı ve Hz. Ömer saklaması için ona (Hz. Hafsa'ya) vermiŐti.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, c. II, hzl. Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- ALPAYDIN, Bilal, *Safâ-yî – Şerhi'l-İslâmî'n-Nûrânî (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Dr. Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- AYDÜZ, Davut, "Kur'an-ı Kerim'in İki Kapak Arasında Bir Mushaf Halinde Cem Edilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 46, nr. 1, Ankara, 2010.
- el-A'zami, M. M., *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, terc. Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, "Kur'an", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul, 2002.
- ERUL, Bünyamin, "Zeyd b. Sâbit", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul, 2013.
- HARMAN, Vezir, "Yedi Harf Bağlamında Kur'an'ın Resûlullah Döneminde Kitaplaştırılması Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 53, nr. 3, Ankara, 2017.
- İNCE, İrfan, "Ridde", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul, 2008.
- İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, c. II, çev. Yrd. Doç. Dr. Mahmut Polat, Siyer Yayınları, İstanbul, 2015.
- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi (el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi)*, c. 2, çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.
- KARAMAN, Hayrettin vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî*, bs. 27, TDV Yayınları, Ankara, 2014.
- KELEŞ, Ahmet, "Kur'an'ın Cem'i ve Tertibi – Kur'an Ayetlerinin Tevkifiliği Konusundaki Buhârî Hadislerine ve Kur'an İlimlerindeki Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c.14, nr. 1, Ankara, 2001.
- Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖNKAL, Ahmet, "Müseylimetülkezzâb", *DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul, 2006.
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslâmdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler (Hicrî 7.-11.Yıllar)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- ÜÇÖK, Bahriye, "Ridde", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, nr. 1, Ankara 1958.
- ÜNVER, Mustafa, "Kur'an Vahyinin Kitaplaşma Sürecine Bir Bakış", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 46, nr. 2, Ankara, 2010.

‘Mücadele’den ‘Münazara’ya: Türk Edebiyatında Münazaranın Kaynağına Dair İçtimai Bir Bakış

From ‘Struggle’ to ‘Debate’: A Conventional Look at the Source of Debate in Turkish Literature

Erhan Çapraz¹

ÖZET

Münazara, gerek Doğu gerekse Batı edebiyatlarında çok eskiden beri yaygın kullanılan bir tarzın adıdır. Dolayısıyla bu tarzın kaynağına dair çok farklı görüşler mevcuttur. Batılılar münazaranın eski Önasya uygarlıklarından, Yunan ve Latin edebiyatları vasıtasıyla kendilerine ulaştığını kabul etmektedir. Bizde başta M. Fuad Köprülü olmak üzere Meserret Dirioz ve Orhan Şaik Gökyay gibi araştırmacılar ise münazara tarzının ilk olarak Türklerin sözlü edebiyat geleneğinde teşekkül ettiğini, daha sonra Arap ve İran edebiyatlarına geçtiğini ve yakın zamanlara kadar da müstakil bir yapı ve zengin konu çeşitliliği ile geldiğini iddia etmişlerdir. Gerçekten de Türk, İran, Arap ve Batı edebiyatlarında münazara tarzının yapı, icrâ ve icrâ bağlamı arasında ortaklıklar ve çok yakın benzerlikler vardır. Biz de yazımızda bu ortaklık ve benzerliklerden de yola çıkarak Türk edebiyatında münazaranın kaynağına toplumsal yönden bakmaya çalışacağız. Zira Türklerin içtimai yaşamının en önemli tarafını teşkil eden üstünlük mücadelesi, yani savaşlar münazara tarzının da esasını oluşturmaktadır. Türklerin sahip oldukları ‘sağ kol’ ve ‘sol kol’ şeklindeki yapılanma, bir taraftan münazara tarzının belirginleşmesinde etkili olurken diğer taraftan bu tarzın günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Türklerde münazara tarzının vücut bulmasında ‘savaş’ların doğrudan tesiri vardır. Bu bağlamda yazıda Türklerin daha ziyade savaşlara dönük mücadele yeteneği ve anlayışının münazara tarzı için de kaynaklık teşkil ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Münazara, mücadele, savaş, Türk edebiyatı, Türkler

ABSTRACT

The debate is a style that has been used extensively both in eastern and western literature. Hence, there are many, very different considerations about the source of this style. Westerners accept that the debate has reached them from ancient pre-Asian civilizations through Greek and Latin literatures. Notably, Fuad Köprülü, researchers such as Meserret Dirioz and Orhan Şaik Gökyay claimed that the debate style first took shape in oral literature traditions of the Turks, and was passed onto Arab and Persian literature. It has recently come up with a distinctive structure and a rich variety of subjects. However, in Turkish, Iranian, Arabic, and western literatures, the debate style closely-shares similarities and common features between the structure, performance, and performance context. Based on these similarities and common features, we examine the source of the debate in Turkish literature from a conventional point of view. Likewise, the struggle for superiority, namely the wars, which constitutes the most important part of the Turks social life, forms the basis of the debate style. On the one hand, the “right arm” and the “left arm” structure of the Turks has become effective in the development of the debate style and on the other hand, provided this style to survive till date. Therefore, the “wars” have a direct effect on the embodiment of the debate in the Turks. In this context, the study has suggested that the ability and understanding of the Turks toward wars constitute a source for debate style.

Keywords: Debate, struggle, war, Turkish literature, Turks

¹Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Erhan Çapraz,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü,
Nevşehir, Türkiye
E-mail: erhancapraz38@gmail.com

Geliş tarihi / Date of receipt: 05.04.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 29.04.2018

Atf/Citation:

Çapraz, Erhan. “Mücadele’den ‘Münazara’ya: Türk Edebiyatında Münazaranın Kaynağına Dair İçtimai Bir Bakış.” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 21-41.
<https://doi.org/10.26650/TUDED412765>

EXTENDED ABSTRACT

Debate means to exchange opinions on a scientific issue. It is a style widely in literary tradition, and is a type of writing personifying two or more opposite concepts related to each other in the literary tradition by the language of the language. Its use in "to fight" in the Divânu Lugâtî't-Türk belonging to Kashgarlı Mahmud shows that this type has a long history in Turks.

Debate is commonly used in divan literature and folk literature. On the other hand, the fact that debate is very popular both in eastern and western literature has brought discussions about the origin of this style. The first view about the origin of the argument is that it takes place in Sumerian and Acadian texts. In Europe during the Middle Ages, even though it was believed that the first monuments were created from influences by the Arabian debates, it is accepted that the originated from the ancient Balkans through today's Greek and Latin literature. Fuad Köprülü belongs to the other important opinion on the argument. Köprülü argues that the reason debate style was born by the influence of Turkish folk literature, and then it passed to Iran and Arabic literatures. Meserret Dirioz and Orhan Şaik Gökyay have the same opinion on this subject.

However, according to the results we have obtained, the debate style in Turkish literature, or Arab literature originated in an oral culture and later became a separate literary structure. For this reason it is difficult to perceive which culture and literature it geographically originated from. The findings of Western writer Ethe prove that the nature of eastern and western debates are quite similar in both form and manner of thinking. The information revealed by Köprülü shows that the debates of Turkish literature can also be included in this circle.

In this respect, these similarities have also been examined in the literature and life of the Turks as a source of debate in Turkish literature. The lives and struggles of the Turks form important grounds for debate. On the other hand, the views that Ziya Gökalp put forth in the winter and summer debate of the Divânu Lugâtî't-Türk has important clues about the origin of the debate. The "right arm" and "left arm" constructions that were valid until recently for the Turks directly influenced the formation of the debate style and till date. The military organization in which this structure is specifically formed constitutes the "reference context" of reasoning as seen in the debate of the summer and winter in Divânu Lugâtî't-Türk.

There is also a dialectical relationship between "social life" and "narrative tradition" in the Turks. Thus, the reference context is conveyed through the texts being performed. In this respect, there are traces of the reference context in the creation myth, Oguz Kagan epic, Dede Korkut stories, and other Turkish heroic epics. On the other hand, as the context area changed, the nature of the struggle changed.

The earth and sky epics clearly depict that the struggle forms the basis for reference context. The traces of this struggle are also present in animal struggle scenes showing the iconographic scheme of the Turks. In fact, the basic nature of the Turks that distinguishes them from other nations is the military feeling and the ability to revive strengthen the arguments of Köprülü and other researchers.

For the Turks, the formation of the debate style is a struggle, which is the direct effect of the wars. The “right arm” and the “left arm” structure that the Turks possess have made it possible for the debate style to come to a close. In this process, without a doubt, the contribution of the minstrels is great.

"Asya'nın geniş göğsünde yüzlerce sene cenk ve cidal hayatı geçiren Türk milleti için kahramanlık, yiğitlik hissi en hâkim bir duygu olduğu cihetle, ruhundan kopan bedii mahsullerde bu his pek hususi bir tarzda kendini göstermiştir."
(M. Fuad Köprülü)

GİRİŞ

Münazara, kelime olarak bir konuda karşılıklı "görüş" ve "mütalaa"da bulunma anlamına gelmektedir.¹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi *Miftahu's-saâde* ve *Misbâhu's-siyâde* adlı eserinde münazara için "iki çekişen tarafın durumundan bahseden bir ilimdir. Öyle ki iki taraf arasındaki konuşmalar, gerçeğin ortaya çıkabilmesi için şüphe kalmayacak şekilde uygun bir düzene konur"² demektedir. Kâtib Çelebi de "ilmü'l-âdâbü'l-bahs" adını verdiği münazara için İbnü Sadrü'd-dîn'in *El-Fevâ'idü'l-Hakaniyye*'sinden naklen şunları aktarmaktadır: "Bu ilim, mantık gibi bütün ilimlere hizmet eder. Bir şeye karşı iki yönden bakıştır. Hasma doğruyu göstermek içindir. İlmî meseleler, günden güne artmakta ve ona yeni düşünce ve görüşler eklenmektedir. Tabiat ve zihin derecelerinin ayrılığından dolayı hiçbir ilim düşüncelerin çarpışmasından kurtulmuş değildir. Fikirlerin çürütülmesi, değiştirilmesi, red ve kabulü hususunda iki tarafın konuşmaları farklı olur. Bu takdirde, bir tarafın tahakkümünü önlemek, konuşulanları dinlemeyi temin etmek ve makbul olanı ortaya çıkarmak için mübahasa usullerini öğreten bir nizama ihtiyaç vardır."³ Dolayısıyla münazaranın gerek ilmî gerekse edebî yönden "nizam"ı tesis maksadıyla pek çok alanda kullanıldığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

Edebî gelenekte ise münazara, "birbiriyle ilgili, çoğu kez de karşıt iki ya da daha çok nesne ya da kavramın kişileştirilip (teşhis) zebân-ı hâl [=hâl dili] ile konuşturulması (intâk) yoluyla oluşan bir yazı türüdür."⁴ Bu kişileştirme ve konuşturmada taraflardan her biri kendinin üstünlüğünü, rakibinin ise zayıf yönlerini ortaya döker. Hatta iki taraf arasındaki karşıtlığı daha da çarpıcı hâle getirmek için alay, mizah ve yergiye de yer veren münazaralarda tarafları teşkil eden "nesne" ya da "kavramlar" birbirine göre tartılır, sonuç kısmında da genellikle bir uzlaşmaya gidilir.⁵ Kâşgarlı Mahmud'un "Dîvânu Lugâti't-Türk" adlı eserinde tam olarak münazara karşılığında "ögüşmek"⁶ kelimesini kullanmış olması münazaranın Türklerde köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim edebî gelenekte de

1 Meserret Dirioz, "Türk Edebiyatında Münazâra", *Millî Kültür*, C. II, S. 1, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980, s. 20.

2 Meserret Dirioz, a.g.e., s. 20.

3 Meserret Dirioz, a.g.e., s. 20.

4 Nuran Tezcan, "Lâmi'i'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara", *Belleten*, (1980-1981), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 49.

5 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 49.

6 Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1985, s. 187.

bir "tarz"⁷, bir "şekil"⁸ veya bir "şekli-form"⁹ olarak gerek klâsik edebiyatta gerekse Türk halk edebiyatında yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Agâh Sırrı Levend klâsik edebiyatta münazarayı "*mizahî eserler*," "*ahlâkî, hikemî ve tasavvufî eserler*" ve "*sanatkârane bir üslûba zemin olan konuları ihtiva eden münazaralar*" olmak üzere üç grupta değerlendirmektedir.¹⁰ M. Fatih Köksal, yazılış şekillerine göre münazaraları üç başlık altında ele almaktadır: **a)** "Müstakil bir eser hâlindeki münazaralar": Genellikle mensur bir karaktere sahip olan, fakat manzum karaktere sahip olanlarının önemli bir kısmının mesnevi tarzında yazıldığı münazara türüdür. Bu tür münazaraların bazıları "münazara-i gül ü mül, münazara-i bahâr u şitâ, muhâvere-i dil ü âşık" ismi taşıırken bazılarına da "beng ü bâde, seyf ü kalem, deh murg" gibi münazarada taraf olanların isimleri verilmiştir. **b)** "Özellikle mesnevilerde ve bazı manzum-mensur eserler içinde bölümler veya müstakil şiirler hâlinde yer alanlar": Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin başında yer alan "Şem ile Micmer," "Şem ile Pervâne"; Şemseddin Sivâsî'nin *Mevlid*'indeki "Âsumân u Zemîn"; Şeyh Baba Yusuf Sivrihisârî'nin *Mevhûb-ı Mahbûb*'undaki "Semâ ve Arz" bu tür münazaralara örnektir. Yenipazarlı Vâlî'nin *Hüsn ü Dil*'inde nây-nahl, def-gül, şem-pervâne, kâse-i Çîn-nergis, benefşe-çeng arasında geçen münazaralarda görüldüğü üzere bir mesnevi içinde birden fazla da münazara yer alabilir. Ayrıca Hayâlî Bey'in divanındaki "Münazara-i Mihr ü Mâh" başlığını taşıyan gazelinde görüldüğü üzere divanlarda da münazaralar yer almaktadır. **c)** "Karşılıklı konuşma tarzında kaleme alınmış kısa şiirler": Genellikle münazara edenin insan olduğu ve daha çok "dedim-dedi" şeklinde kalıplaşmış ifadelerle sahip münazaralar bu türe dâhildir. Âşık ile mâşuk arasındaki konuşmalar dayanan "dedim-dedi" tarz bu şiirler Türk halk edebiyatında yaygın olmakla birlikte divan şiirinde de görülmektedir.¹¹ *Mecmau'n-nezâir*'deki on kadar gazelde karşımıza çıkan bu tür münazaralar mesnevilerde de yer almaktadır.¹²

Köksal, "kahramanları (tartışmanın tarafları) bakımından münazaraları" da beş başlık altında toplamıştır: **a)** "Kahramanları insan olan münazaralar": Rind- zâhid, tabip-müneccim, zengin-fakir, kız-oğlan, evli bekâr, bedevî-şehirli gibi. **b)** "Kahramanları hayvan olan münazaralar": Papağan-karga, kedi-fare gibi. **c)** "Kahramanları cansız varlık olan alegorik mahiyetteki münazaralar": Çiçekler (gül-nergis, yasemin menekşe gibi.), mevsimler (yaz-kış, yaz-bahar gibi.), keyif verici maddeler (esrar-şarap, tütün-kahve gibi.), silâhlar (ok-yay, kılıç-mızrak gibi.), yiyecekler (peynir-ekmek, hurma-üzüm gibi.), kıymetli taşlar (inci-mercan-la'l-yâkut), şehirler (Mekke-Medine, Bağdat-İsfahan gibi.), türlü eşyalar

7 Meserret Diriöz, a.g.e., s. 21; M. Fatih Köksal, "Münazara (Türk Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 580.

8 Orhan Şaik Gökyay, "Türk Edebiyatında Münazara", *Yücel*, C. XII, S. 68-72, Yücel Yay., İstanbul 1940, s. 74.

9 Ayşe Yücel, "Türk Edebiyatında Münazara ve Şenlik'in Münazaraları", *Âşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 279.

10 Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 536.

11 Dilek Batislam, "Divan Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi Mürâaca'a-Dedim-Dedi", *Folklor/ Edebiyat*, C. VI, S. 22, Ankara 2000, s. 201-210.

12 M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 580.

(gûy u çevgân gibi.), çalgı aletleri (çeng-kopuz, tambur-ud gibi.). **d)** "Mücerred kavramların münazaraları": Devlet-akıl, akıl-aşk, gençlik-ihhtiyarlık, hiddet-af, ümit-yeis gibi. **e)** "Değişik unsurların münazaraları": Kalem-gönül, kalem-kılıç, su-hava, deniz-katre, dil-ağız, beyaz-siyah, oruç-bayram, zülf-tarak gibi.¹³ Meserret Dirioz'e göre "esrar," "şarap" ve "diğer keyif veren maddeler" en çok tekrarlanan konuların başında gelmektedir. Bunları ise "kılıç ve kalem," "bahar-kış ve diğer mevsimler" ve "yer ve gök" takip etmektedir.¹⁴

Yukarıda görüldüğü gibi daha ziyade "iki kişi veya iki kavram arasındaki münazaralar" yanında Derviş Şemseddin'in *Deh Murg* mesnevisinde baykuş, karga, tütü, akbaba, bülbül gibi on adet kuşun ve Ahmedî'nin *Cemşid ü Hurşid*'inde gül-bülbül-lâle-nergis-benefşeserv-süsen gibi ikiden fazla unsurun üstünlük mücadelesine giriştikleri münazaralar da vardır.¹⁵ Ayrıca Köksal, mesnevi şairlerinin bir fırsatını bularak eserlerini münazara tarzı ile süslemesinin bir gelenek hâline geldiğini ifade etmektedir.¹⁶

Münazaralar, "savaş," "münakaşa," "sohbet" ve "tam münazara" havası içinde kaleme alınmışlardır.¹⁷ Münazaralar, klâsik edebiyatta oldukça zengin bir çeşitliliğe sahip olmakla birlikte gerek "halkın" gerekse "münevverlerin" kültür tarihi bakımından da oldukça fazla malumata sahip önemli birer kaynaktır.¹⁸

Münazaralar, Türk halk şiirinde de zengin bir çeşitliliğe sahiptir. "Karşılama," "karşı beri," "akışta," "dedim-dedi," "deyiştirme," "söyleştirme" ve "elifnâme" gibi isimlerle anılan edebî ürünler bu tarzın içinde değerlendirilmektedir.¹⁹ Âşık tarzı şiir geleneği içerisinde önemli bir yere sahip "atışmalar" da bir tür münazara olarak kabul edilmektedir.²⁰ Âşık Ömer, Gevherî, Kayıkçı Kul Mustafa, Konyalı Âşık Şem'i, Âşık Sâdi, Zileli Tâlibî, Ermeni Aşug Nâdirî ve Saimbeyli Mahmut Sunar'a ait "yer ile gök destanları"²¹ ile Âşık Şenlik'in kış ile ilkbaharın münazarasını ihtiva eden destanı²² da bu tarzın âşıklık geleneği içerisindeki popülerliğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca "Çiğdem der ki ben elâyım / Hepisinden ben âlâyım / Yiğit başına belâyım / Benden âlâ çiçek var mı?" mısralarıyla başlayan türkü bu tarzda yazılan anonim şiirlerin de varlığını kanıtlamaktadır.²³

Doğu ve Batı edebiyatlarında oldukça fazla rağbet gören bu tarzın ilk örneklerinin Türk

13 M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 580.

14 Meserret Dirioz, a.g.e., s. 22.

15 M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 580-581.

16 M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 581.

17 Meserret Dirioz, a.g.e., s. 21.

18 Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 74.

19 M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 581; Ayşe Yücel, a.g.e., s. 279; Nuran Tezcan, a.g.e., s. 52; Turgut Günay, "Türk Halk Şiirinde İlk 'Deyişme' (Müşâare) Örnekleri", *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Konya Turizm Derneği Yay., Konya 1976, s. 253-257.

20 M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 581; Ayşe Yücel, a.g.e., s. 280; Nuran Tezcan, a.g.e., s. 51.

21 Erhan Çapraz, "Âşık Tarzı Yer ile Gök Destanlarının Kökeni Üzerine Bir İnceleme", 2018a (Yayın aşamasında).

22 Ayşe Yücel, a.g.e., s. 280.

23 Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 78; M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 581.

edebiyatında verildiği kabul edilmektedir.²⁴ Zira VII-XIII. yüzyıllar arasında kayıt altına alınmış “Yavrularım kaçak kulum / -Babam nerede der mi dersin / Sevgili doğan küçük kardeş gelin / Ağam nerede der mi dersin”²⁵ mısralarıyla başlayan şiir ile *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'te yer alan yaz ile şiir arasındaki münazara bu tarzın ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.²⁶ Ayrıca Arap edebiyatında El-Câhız (776-869) ve İran edebiyatında Esedî-i Tûsî'nin (XI. yüzyıl) de bu tarzın ilk örneklerini vermiş sanatkarları olabileceği düşünülmektedir.²⁷

XI. yüzyılda yazılmış olan *Kutadgu Bilig*'in 41, 42 ve 43. bablarını teşkil eden Oğuzmuş

- 24 M. Fuad Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1934, s. 22; Meserret Diriöz, a.g.e., s. 20; Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 74.
- 25 Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 252-253.
- 26 Meserret Diriöz, a.g.e., s. 20; Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 74; Ayşe Yücel, a.g.e., s. 281.
- 27 Ahmet Tanyıldız haklı olarak Türk edebiyatında görülen münazara örneklerinin “sözlü kültür ürünü oldukları için herhangi bir sıralamaya tabi tutulamayacakları” için “eldeki yazılı kaynaklardan yola çıkarak bir değerlendirmeye yap[manın]” daha makul bir yaklaşım olacağını belirtmektedir. Netice olarak da “El-Câhız’ın eserlerini edebî münazara geleneği içine dâhil etmediğimiz takdirde bu türün menşeiini Fars edebiyatından başlatmak doğru olacaktır. Bununla beraber *Dîvânu Lugâtî't-Türk*’ün mevcut bir sözlü gelenekten yararlandığı gerçeği göz önüne alınırsa, ilk deyişme örneklerinin Türk sözel kültüründe ortaya konulmuş olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir” şeklinde bir değerlendirmeye gitmiştir. Bkz. Ahmet Tanyıldız, “Münâzaranın Menşei ve Divânu Lugâtî't-Türk'te Münâzara İçerikli Manzumeler”, *Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Rize Üniversitesi Yay., Rize 2008, s. 208-209. Tanyıldız’ın ihtiyat da içeren bu yaklaşımı söz konusu örnekler ‘sözlü kültür ortamı’na ait oldukları için tutarlı kabul edilebilir. Nitekim M. Fuad Köprülü de *Dîvânu Lugâtî't-Türk*’ten hareketle İslâm öncesi Türk şiirinin “mevzu” ve “mahiyeti” hakkında net bir şey söylemenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bkz. M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yay., Ankara 2012, s. 117. Fakat sözlü kültür ortamı insanlığın varoluş sürecinde ilk ve en uzun evreyi teşkil etmektedir. Bkz. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür / Sözlü Teknolojileşmesi*, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay., İstanbul 2007, s. 17-96. Hatta insan, uzunca bir süre sözlü kültür ortamının tesirine maruz kaldığı için yazılı ve elektronik kültür süreçlerinde bile yaratıcılık ortamının şekillenişinde, iletişimin sağlandığı düzen ve ağlarda bu ortam sürekliliğini daima korumuştur. Bkz. Dursun Yıldırım, “Türk Sözel Kültüründe Süreklilik <Osmanlı Hanedanlığı Döneminden Cumhuriyete>”, *Türkbilgi*, S. 1, 2000a, s. 32-45. Dolayısıyla Türkler gibi oldukça uzun bir geçmişe sahip olan milletlerde ilk olarak “söz”ün yanında “müzik” ve “mihaniki hareketler”in de hâkim olduğu köklü bir ‘sözel edebiyat geleneği’ mevcuttur. Bkz. İsmail Görkem, “Dünden Bugüne ‘Türk Sözel Edebiyatı’: Değişim ve Dönüşüm”, *A. Ü. Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, Erzurum 2000, s. 416-417. Ayrıca bu gelenek içinde teşekkül eden ilk ürünlerin bir ritüel’e bağlı olarak icra edilmesi, yani Köprülü’nün ifadesiyle “sırf dini” (bkz. M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2012, s. 120) yapıya bağlı bir karaktere sahip olmaları, bunların sözlü kültür ortamında teşekkül eden tüm folklor ürünleri için geçerli olan “geleneğe bağlılık”, “sözlü olma”, “çeşitlenme”, “anonimlik” ve “kalıplaşma” (bkz. Dursun Yıldırım, “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri”, *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 68-69) gibi temel bazı özellikler kazanmalarını da sağlamıştır. Nitekim başta Köprülü olmak üzere (bkz. M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2012, s.120), Köprülü ile beraber münazara tarzının ilk olarak Türk halk edebiyatında ortaya çıktığını düşünen Diriöz ve Gökyay gibi araştırmacıların da temel çıkış noktasını başlangıçta “sözlü edebiyatımızda mevcut olan münazara”nın (bkz. Meserret Diriöz, a.g.e., s. 20) “yakın zamanlara kadar” (bkz. Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 74) “kemiyet ve keyfiyet bakımından zengin bir şekilde devam edip gelmiş” (bkz. Meserret Diriöz, a.g.e., s. 20) olması teşkil etmektedir. Bu durum aslında bize sözel edebiyat geleneğimizde de geçerli olan “geleneğe bağlılık”, “sözlü olma”, “çeşitlenme”, “anonimlik” ve “kalıplaşma”yı (bkz. Dursun Yıldırım, a.g.e., 1998, s. 68-69) işaret etmektedir. Yani âyine veya ritüele dayalı ilk şekle bağlı olarak zaman içerisinde oluşan geleneğin ağızdan ağıza aktarılırken çeşitlenmesi, ilk söyleyicisinin/aktarıcısının unutulması halka mal olması ve bu süreçte de ‘icra töresi’ne bağlı olarak türün veya tarzın geleneğe uygun biçimde “kalıplar, anlatım veya kompozisyon öğeleri yarat[ması]” (bkz. Dursun Yıldırım, a.g.e., 1998, s. 69) söz konusudur. Bu bağlamda yazımızın da temel gayesini teşkil eden folklorla dönük içtimai bir anlayışla bu meseleye yaklaşmanın tespitlerimizi daha da geçerli bir zemine taşıyabileceğini rahatlıkla ifade edebiliriz..

ile Ögdülmüş'ün münazarasından sonra bu tarzın diğer örneklerine XV. yüzyılda Çağatay sahasında rastlamaktayız. Yusuf Emîrî'nin *Beng ü Çağır*, Ahmedî'nin *Sazlar Münazarası* ve Yakini'nin *Ok-Yay Münazarası* bu sahadaki örnekleri teşkil etmektedir.²⁸ Yine aynı yüzyılda yazılmış Molla Lutfi'nin *Harnâme'si (Eşek ile Uslu Hikâyesi)* bu tarzın Anadolu'daki önemli bir örneğidir.²⁹ XVI. yüzyılda Uzun Firdevsî, *Münazara-i Seyf ü Kalem*; Lâmiî Çelebi, *Münazara-i Sultân-ı Bahâr u Şitâ, Şerefü'l-insân, Münazara-i Nefs ü Rûh, Letâif (Yer ve Gök)*; Gazâlî Deli Birâder, *Dâfiu'l-gumûm ve râfiu'l-hümûm*; Fuzûlî, *Beng ü Bâde*; Latîfi, *Münazara*; Alâî, *Münazara-i Dervîş ü Ganî*; Dervîş Şemseddin, *Deh Murg*; Şerîf, *Münazara-i Tûtî bâ-Zâğ*; Gedâyî, *Beng ü Bâde*; Şemseddin Sivâsî, *Gülşen-âbâd*; Manastırlı Celâl Efendi, *Sa'd ü Sa'id*; Naîmî-i Hamidî, *Münazara-i Seyf ü Kalem*; Kınalızâde Ali Çelebi, *Seyf ü Kalem*. XVII. yüzyılda Fürûgî Dervîş Ahmed, *Münazara-i Ganî vü Fakîr*; Sıdkî, *Risâle-i Berf ü Bahâr*; Vardarlı Fazlî, *Mahzenü'l-esrâr*; Gazi Giray, *Kahve ile Bâde, Gül ü Bülbül*; Şâbânzâde Mehmed Efendi, *Münazara-i Tiğ u Kalem*; Fasîh Ahmed Dede, *Münazara-i Gül ü Mül, Münazara-i Rûz u Şeb*; Bahâî, *Münazara-i Efyûn u Bâde vü Beng, Der-Hikâyet-i Elf Abdâl*. XVIII. yüzyılda Şâkir-i Enderûnî, *Kilk ü Dil*; Sünbülzâde Vehbî, *Şevk-engîz*. XIX. yüzyılda Abdî, *Münazara-i Nutk-ı Bî-pervâ vü Akl-ı Dânâ*; Emin Hilmî, *Muhâkeme-i Ye's ü Emel*; Cemal, *Muhâverât-ı Seyf ü Kalem*; Sâlim b. Ahmed, *Muhâvere-i Rind ü Zâhid*; Memduh Paşa, *Eser-i Memdûh*; Mehmed Bahâeddin, *Seyf-Kalem* bu tarzın örneklerini teşkil etmektedir.³⁰ XIX. yüzyılda Tanzimat dönemi şairi Ziya Paşa'nın da "Terkib-i Bend" başlığını taşıyan 'dedim-dedi' tarzı bir şiir yazmış olması bu tarzın yenileşme döneminde de kullanıldığını göstermektedir.³¹

Azerbaycan halk edebiyatındaki "Ova ile Dağ," "Ova ile Yay," "Ekinci ile Öküz," "At ile Deve," "Hayvanlar" ve "Yer ile Gök" münazaraları da bu tarzın oradaki önemli örnekleridir.³² Gunnar Jarring, birincisi meyveler arasında, ikincisi ise at ile deve arasındaki üstünlük mücadelesini ihtiva eden Yeni Uygurca (Doğu Türkçesi) halk edebiyatından iki münazara metni yayınlamıştır.³³ Ayrıca Jarring, Kuman Tatarcası ve Başkırt halk edebiyatında da münazara örnekleri bulunduğunu haber vermektedir.³⁴ Dolayısıyla bu tarzın Türk dünyasında oldukça geniş bir alanda kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu durum, yazımızın da anafikrini teşkil eden ve yazıda ayrı bir başlık altında değerlendireceğimiz üzere Türklerin millet olarak mücadele anlayışının ve tarzının bin yılları aşan bir tezahürü şeklinde de düşünülebilir.

1. MÜNAZARANIN KAYNAĞINA DAİR GÖRÜŞLER

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere münazara gerek Doğu gerekse Batı edebiyatlarında çok eskiden beri kullanılan bir tarzdır. Bu yüzden münazaranın menşei konusu tartışmaya açıktır. Bizim yazımızda münazaranın menşei tespit etmek, yani bu tarzı bir kültür veya

28 Meserret Diriöz, a.g.e., s. 21-22; Nuran Tezcan, a.g.e., s. 50; M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 581.

29 Meserret Diriöz, a.g.e., s. 22; M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 581.

30 Meserret Diriöz, a.g.e., s. 22; M. Fatih Köksal, a.g.e., s. 581.

31 Ahmet Demir, "Ziya Paşa'nın 'Dedim-Dedi' Tarzında Bir Şiiri", *SOBİDER*, S. 5, Ankara 2015, s. 122-136.

32 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 52.

33 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 52.

34 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 52.

edebiyat coğrafyasına bağlamak gibi niyetimiz yoktur. Zaten sözlü kültür ortamında teşekkül ettiği anlaşılan bu tarzın kesin olarak belli bir edebî geleneğe bağlamak da mümkün değildir. Fakat münazaranın kaynağına dair şimdiye kadar ortaya konan görüşler, bizim bu tarzın mahiyetini daha iyi anlamamız ve içtimai yaşamla olan bağlantısını kavramamız açısından büyük önem taşımaktadır.

Nuran Tezcan, örnek metin vermemekle birlikte dünya edebiyatında münazara tarzı metinlere ilk olarak Sümerce ve Akadca metinlerde rastlanıldığını belirtmektedir. Yine onun aktardığı bilgilere göre Arap edebiyatında karşımıza çıkan münazaraların ise bu Önasya münazaralarına doğrudan bağlanamayacağı, "belki eski İran yazını aracılığıyla eski Önasya münazaralarından etkilenmiş olabileceği ileri sürülmüştür."³⁵ Ayrıca Ortacağ Avrupasında da yaygın olan münazaraların da her ne kadar Arap münazaralarından etkilenilerek yaratıldığı düşünülümüşse de bugün Yunan ve Latin edebiyatları aracılığıyla eski Önasya münazaralarından kaynaklandığı kabul edilmiştir.³⁶ Öyle ki Vergilius'un Eklogelerinin Avrupa edebiyatlarına örnek teşkil ettiği tüm araştırmacılar tarafından benimsenmiştir.³⁷ Latin edebiyatında "Altercatio," "Conflictus," "Disputatio"; İtalyan edebiyatında "Contrasto"; Fransız yazınında "Tenson," "Jeu parti," "Debat," "Partimen"; Alman edebiyatında "Streitgedicht" ve "Streitgespräch" in de münazara tarzının "az çok değişikliklerle yaratılmış olan biçimleri" olduğu kabul edilmektedir.³⁸ Dolayısıyla Batı edebiyatlarında da ortak/benzer bir biçim altında bu tarzın yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Bu tespit bizim açımızdan oldukça değerlidir. Zira sözlü kültür ortamında münazara tarzının vücut bulmasında toplumsal yaşamın/şartların ne kadar da belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hususu daha sonra izah edeceğimizi belirterek şimdilik Meserret Diriöz'ün aktardığı üzere Provans lehçesinde münazara karşılığında kullanılan "Tenson"un bir çeşit saz şairi olan "troubadour"ların diyaloglu şiirlerine verilen bir isim olduğunu söylemekle iktifa edelim.³⁹

Münazaranın kaynağına dair önemli bir görüş de Köprülü'ye aittir. Köprülü bu hususta "Arap ve İran edebiyatında mevcut olan münazara tarzı, Türk halk edebiyatının tesiri altında doğmuş ve neslen Türk olan ilk İran şairleri vasıtasıyla İran edebiyatına ve sonra da Arapça yazan Horasan şairleri vasıtasıyla Arap edebiyatına intikal etmiştir"⁴⁰ demektedir. Köprülü'nün bu görüşünü temel alan Diriöz ve Gökyay da münazaranın kaynağının Türk halk edebiyatı olduğu hususunda onunla hemfikirdir.

Bu hususta Diriöz, *"eserlerinde Doğu, hususiyile Arap ve Fars münazaralarına büyükyerveren oryantalistler, Türk edebiyatındaki münazara konusuna nedense fazla dokunmamışlardır. Hâlbuki İslâm'dan önceki sözlü edebiyatımızda mevcut olan münazara İslâmî devrede gerek halk edebiyatımızda ve gerekse klâsik edebiyatımızda kemiyet ve keyfiyet bakımından zengin*

35 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 49.

36 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 49.

37 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 49.

38 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 49.

39 Meserret Diriöz, a.g.e., s. 20.

40 M. Fuad Köprülü, a.g.e., 1934, s. 22.

bir şekilde devam edip gelmiştir. Eşsiz ve çok zengin halk edebiyatımızın eski devirlerine ait bir kısım mahsulü sinesinde saklayan *Dîvânu Lugâtî't-Türk'te 'Yazla Kışın Münazarası'*ni yansıtan 35 kadar dörtlük vardır. Bunlar İran'ın, dolayısıyla dağunun ilk 'münazara şairi' sayılan *Esedî-i Tûsî'nin (XI. asır) eserlerinden daha önce söylenmiş olan örneklerdir*⁴¹ derken; Gökyay da "Şarkta ve garpta o kadar sevilen ve hatta birçok edebî mahsullerine malik olduğumuz bu tarzın menşei hakkında kati bir fikir ortaya atmak mümkün olmamakla beraber, bilhassa Şark edebiyatında bunun Türklerden alınma olduğuna dair bazı deliller vardır. Bir defa ilk münazara şekline *Dîvânu Lugâtî't Türk'te, yani İslâmiyet'ten önceki Türk şiirinin XI. asra kadar gelen izlerinde rastladığımız gibi, bugüne kadar da gerek klâsik gerek halk edebiyatımızda bu tarz yakın zamanlara kadar devam edegelmiş, manzum ve mensur birçok örnekler vermiştir. Bundan başka Arap edebiyatında münazarayı ilk kullanan şairin Abbas b. Ahnef'in Horasanlı olması bu ciheti tekit eden bir nokta gibi görülebilir*⁴² demektedir.

Gökyay, yazısında Arap edebiyatında münarayı ilk kullanan kişi olarak belirttiği Abbas b. Ahnef için bir kaynak vermediği için onun neye dayanarak böyle bir tespitte bulunduğunu tam olarak bilemiyoruz. Yaptığımız araştırmaya göre Abbas b. Ahnef (ö. 814), Harunürreşid dönemi şairlerinden olup bir divan sahibidir.⁴³ Ayrıca "şiirini gazele hasreden ve gazelinde pek çok kadını konu alan"⁴⁴ biri olarak kabul edilmektedir. Kaynaklardan daha fazla bilgi edinemediğimiz için Abbas b. Ahnef'in münazara tarzıyla olan münasebetini tam olarak bilemiyoruz. Diğer taraftan Tezcan, El-Câhız'ın Arap edebiyatında mensur münazaraları ile "ünlü" olduğunu belirtirken;⁴⁵ Tanyıldız da Arap edebiyatında münazara tarzının ilk örneğinin El-Câhız tarafından verildiğini kabul etmektedir.⁴⁶ Fakat Tanyıldız, El-Câhız'ın vermiş olduğu münazara tarzı bazı eserlerden hareketle bir değerlendirmeye giderek onun eserlerini daha ziyade "psikolojik eser bağlamında ele alma[nın] mümkün" olduğunu, dolayısıyla tam anlamıyla "edebî münazara geleneği içinde değerlendirilmeyebil[eceğini]" ifade etmektedir.⁴⁷ İsmail Durmuş ise "hayale dayanan edebî münazara türünün en eski örneğini Câhiz vermiştir"⁴⁸ diyerek bir anlamda Tezcan'ın tespitini teyit edip Tanyıldız'ın tereddüd ettiği hususu aydınlatmıştır. Fakat dikkat edilirse Arap edebiyatında bu tarzın ilk defa kim tarafından kullanıldığı hususu yine de net değildir.

Nitekim Durmuş'un *İslam Ansiklopedisi'*nde "Münazara (Arap Edebiyatı)" başlığı altında aktardığı bilgilere bakıldığında Arap edebiyatında münazara geleneğinin sözlü gelenekte ve daha ziyade ilmî nitelikteki anonim münazaralardan edebî nitelikte müstakil

41 Meserret Diriöz, a.g.e., s. 20.

42 Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 74.

43 İ. Hakkı Aksoyak, "Hafız Divanındaki Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi", *bilig*, S. 8, 1999, s. 100; Mehmet Yalar, "Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer bin Ebî Rabî'a", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, Bursa 2009, s. 61.

44 Mehmet Yalar, a.g.e., s. 61.

45 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 49.

46 Ahmet Tanyıldız, a.g.e., s. 207-208.

47 Ahmet Tanyıldız, a.g.e., s. 208.

48 İsmail Durmuş, "Münazara (Arap Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 578.

münazaralara doğru bir gelişme sergilediği görülmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla gerek Dirioz'ün gerekse Gökyay'ın yukarıda kendilerinden doğrudan aktardığımız kısımlarda görüleceği üzere münazaranın sözlü kültür ortamında teşekkül edip bir gelenek yaratarak yakın zamanlara kadar zenginleşerek geldiğine dair tespitleri daha da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda münazaranın menşesine dair net bir şey söylemenin mümkün olmadığını bir kez daha belirtmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla meseleyi bizim de yazımızda yapmaya çalıştığımız gibi her milletin kendi edebî geleneğinin bağlamı içerisinde, yani içtimai şartları hesaba katarak ele alıp değerlendirmek daha makul bir yaklaşım olarak kabul edilebilir.

Meseleye bu açıdan yaklaşırsak Gökyay'ın yazısında Ethé ve Steinschneider gibi müelliflerin araştırmalarına ait aktardığı şu bilgiler bir taraftan *"bu edebî şeklin muhtelif örneklerini tespit ve garptaki örnekleriyle şarktaki münazaralar arasında bazı benzerlik noktalarını da meydana koy[arken]"*⁵⁰, diğer taraftan münazara geleneğinin hangi içtimai şartlar altında ortaya çıktığına dair bize önemli bir fikir vermektedir: *"Ethé 'Acem Münazaralarına dair' adlı yazısında trubadurların şiiriyle Arapça-Acemce lirik arasında haricî şekil bakımından bir tevafukun hüküm sürmekte olduğunu kaydettikten sonra, tefekkür tarzında da bir benzerlik bularak diyor ki: 'Tefekkür tarzındaki benzerlik ise bilhassa tornada denilen girişlerde olup şair bunlarda şiirinin esas mevzuundan saparak bunu kendisine ithaf ettiği şahsa sözü naklediyor; bu, bir yüksek hami olsun, bir dost veya kalbin tapındığı bir kadın veyahut da şairin kendisine ilham perisinin çocuğunu geniş dünyadaki seyahatinde emanet ettiği bir şarkıcı... Bu tornadoda insan Arapça-Acemce 'tehallus'un aksini kolayca tanıyor. Trubadurlarda tenzo nasıl umumi aşk şiirinin bozuk yahut aşığı tarzı, o zamanın keskin diyalektik zekâsının mahsulü ise Acemce münazaraları da ilk önceleri kasidenin daha ziyade talimi bir temayülle hususi bir değişmesi olup çok sonraları müstakil ve didaktikten tamamiyle ayrılmış bir şiir tarzı şeklinde inkişaf etmiştir. Onun için haklı olarak Acem şiirine ait eserlerde münazara, kasidenin tali bir nevi olarak kaydedilmiş ve hususi olarak teşbiplere idhal edilmiştir. 'Heft Kulzüm'e (Acemlerin gramer, şiir ve inşatları s.57) göre teşbiplere, tıpkı asıl kaside gibi herhangi bir haminin methini göz önünde tutmakla beraber, bu maksadı şiirin başlangıcında açıkça söylemeyerek, bunu imalı bir tarzda, bir mevzu yahut iki kişi arasındaki ağız kavgasının daha uzun bir tasvirinden sonra meydana vurmaktadır. Bu suretle kasidenin başlangıcı bir sual-cevap oyunu, iki yahut daha fazla şahıslar arasında yahut da şahıslandırılmış maddeler arasında bir münakaşadır. Haminin methine geçiş tarzı muhtelif Acem münazaralarında tabii başka başkadır. Bununla beraber burada da Provans şiiriyle şark münazaraları arasında mühim bir benzerlik vardır. Nasıl birincilerde hüküm verecek bir, iki yahut üç tane karar hâkimi veya hâkimesinin tayini, münakaşa eden iki taraftan hangisinin haklı olduğunu kestirmek için mutad ise bu yolda Acem şiirlerinin bazılarında da aynı şey vardır. XI. asır şairlerinden Esed'nin 'Münazara-i Şeb ü Rûz'unu Acem münazaraları hakkında bir fikir vermek üzere terceme ediyorum."⁵¹*

49 İsmail Durmuş, a.g.e., s. 577-579.

50 Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 74.

51 Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 74-75.

Ethé'nin Arap, Acem ve Batı troubadourlarının münazaralarını kıyaslayarak ortaya koyduğu bu görüşler, gerek Doğu gerekse Batı münazaralarının hem "şekil" hem de "tefekkür tarzı" bakımından birbirine oldukça benzer olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca her iki bölgede de icrâ/inşâd edilen şiirlerde, bir haminin methi için münasebet düşürmek kasdıyla şiirin asıl mevzusundan saparak münazaralara yer verildiği görülmektedir. Ethé'nin "Tenzo" ile "Acem münazaraları" arasında benzerliği ortaya koyarken icrâ/inşâd işlemini gerçekleştiren "troubadourları" (=saz şairi/âşik)⁵² ön plana çıkarması da geleneğin teşekkül ettiği ortamı işaret etmektedir. Dolayısıyla troubadourlarda tenzo nasıl yaşamın doğal seyri içerisinde "zamanın keskin diyalektik zekâsı[na]" bağlı olarak "umumi aşk şiirin[den]" koparak ortaya çıkmışsa, Arap ve Acem münazaraları da aynı surette "talimi bir temayülle" "kaside"den koparak, çok sonraları müstakil bir hâle gelip özgün bir tarza kavuşmuştur. Kısacası münazara tarzının sözlü kültür ortamında kendi geleneğini oluşturduğunu, tabii icra töresine de bağlı kendisine özgü bir yapıya ve kompozisyona (=kalıplaşma) büründüğünü söyleyebiliriz.

Nitekim Köprülü'nün *Divânü Lugâti't Türk'te* yaz ile kış münazarasının menşesine dair ortaya koyduğu şu görüşler geleneğin, dolayısıyla bu tarzın bizdeki mahiyetini ve vücut bulmasını açıklar niteliktedir: "(...) elimizdeki mevcut eserlerin en eskisi olmak üzere şölenlerde, şıgırlarda ve yuğlarda terennüm edilen kasideleri, kahramanlık şiirlerini, mersiyeleri gösterebiliriz. Evvela ölen reislerin ve kahramanların menakıbını terennüm eden şairler, yavaş yavaş hayatta bulunan reislerin, hükümdarların, hatunların (melikelerin) medihleriyle de uğraşmışlardır. (...) Bu eserler [=mersiyeler] ne kadar ibtidai olursa olsun bütün topluluğu heyecanlandırma maksadıyla söylendiği için bedii bir kıymeti haiz ve umumiyetle çok coşkundur. (...) Yuğlarda, yahut ölüm yıl dönümlerinde veya umumi toplantılarda ilk zamanlarda sırf dini ve sonraki devirlerde az çok bedii bir mahiyet gözetilerek kopuzların refakatiyle terennüm olunan bu millî nağmelerde şair daima coşar; ölenin lütüfkâr ve cömert olduğunu, yüksek kalpliliğini, nihayet feleğin okuna nasıl hedef olduğunu anlatırken, kendi de tabiatle beraber ağlar; dağları, bulutları, güneşi elemine iştirak ettirir. Mecazlar basit ve iptidai olmakla beraber samimi ve renklidir. Türk şairi, istiareli ifadelerden çok hoşlanır; mersiyede, münasebet getirerek yazla kışı canlı bir şahsiyet şeklinde karşılaştırır; münazara-i bahâr ve şitâ unvanı altında -XVI. asır şairi Lâmi'î'ye kadar ve hatta ondan sonra- birçok Türk şairine şöhret mevzuun, edebiyatımızda ne kadar eski olduğu bu suretle anlaşılır."⁵³

Köprülü'nün yaz ile kış münazarasının metni (text) ve metnin icrâ bağlamı üzerinden bizdeki münazara tarzının vücut bulmasına dair ortaya koyduğu bilgiler Ethé'nin Tenzo ile Acem-Arap münazaralarını kıyaslarken ortaya koyduğu tespitlerle oldukça örtüşmektedir.

52 Hiç şüphesiz, sözel edebiyat geleneğinin en önemli aktif taşıyıcıları âşiklardır. "Anlatıcı/aktarıcı/sanatkâr" (bkz. İsmail Görkem, a.g.e., s.413-414) vasfı taşıyan âşiklar, içerisinde yer aldıkları iletişim odaklarına bağlı olarak Türklerin tarih sahnesine çıktığı andan bugüne Türk sözel kültürünün sürekliliğini sağlamışlardır. Bkz. Dursun Yıldırım, "Tarihî Süreç İçinde İletişim Odakları, Ağları ve İşlevleri [XIII.-XX. Yüzyıllar Aralığı Türkiyesi]", *Türk Dünyası Dergisi*, S. 10, 2000b, s. 327-353.

53 M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2012, s. 117-120.

Yani Köprülü'ye göre bizdeki münazaralar da çok eski zamanlarda "topluluğu heyecanlandırmak" için "ölen reislerin" veya "kahramanların" "menakıbını" ve "medihleri[ni]" terennüm etmek için "uzun bir mersiyenin girizgâhı kabilinden olup başlı başına bir eser teşkil etme[z]."⁵⁴ Dolayısıyla bu tarzın sözlü kültür ortamında belirginleşip yakın zamanlara kadar zenginleşerek gelmesini daha iyi anlayabilmek için Türklerin yaşamında münazarayı da doğuran mücadeleye dönük içtimai şartları ortaya koymak büyük bir önem arz etmektedir.

2. 'MÜCADELE'DEN 'MÜNAZARA'YA

Yine Köprülü'nün Türk edebiyatında münazara tarzının ilk örneğini teşkil eden *Divânu Lugâti't-Türk*'teki yaz ile kışın münazarasının icrâsından ve icrâ bağlamından bahsederken ortaya koyduğu şu bilgiler, Türklerin 'mücadele'ye dönük içtimai yaşamında münazaranın kaynağına dair bize önemli ipuçları sunmaktadır: "*Osmanlı şairleri kaside ve mersiyelerinde nasıl tabiatın güzelliklerini girizgâh ittihaz ederlerse, eski Türk şairleri de mersiyelerde tabiat hadiselerini terennümden geri durmazlar. Yaz yeli eserek kırlarda ovalarda kırmızı, yeşil, sarı renkler birbiriyle karıştığı, türlü türlü çiçekler açtığı zaman, meralarda koyunlar otlar, kırsaklar kişner; o vakit Türk beyleri, alpleri atlarına binerek düşman illerine saldırlar. Nerede harp olduysa, yani kahraman nerede öldüyse, sagucu orayı anlatır. İrtiz kıyılarından, Amur sahillerinden, İdil boylarından başka, Asya'nın kimbilir ne kadar yerleri bu gibi mersiyelerde dile getirilmiştir.*"⁵⁵

Yani Türk alplarının atlarına binip düşman illerine saldırmalarıyla (=savaş) birlikte başlayan mücadele atmosferi münazara tarzının da zeminini teşkil etmektedir. Bu yüzden harpten sonra, yani kahramanların ölümünden sonra sagucuların yaktığı ağıtlar (mersiye) da "destani mahiyeti haiz"⁵⁶dir.⁵⁷

54 M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2012, s. 117-120.

55 M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2012, s. 120.

56 M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2012, s. 120.

57 Mersiyelere bile sinen Türklerin kahramanlık hissini edebî gelenekteki mahiyetine dair Köprülü'nün serrettiği şu görüşler de Türklerde "ibtidai dinin henüz hüküm sürdüğü zamanlarda vücuda gelen dini-sihirbazane ilahilerde, efsunlarda" bile bu hissin kendisini kuvvetli bir lirizm ile gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır: "Destani mahiyeti haiz olan bu mersiyelerde, asıl esatirî destanlarda olduğu gibi karışık vakalar, mabutların müdahaleleri yahut eşine az rastlanılır hadiseler yoktur; bilakis iptidai dinin henüz hüküm sürdüğü zamanlarda vücuda gelen dini-sihirbazane ilahilerde, efsunlarda olduğu gibi, neşide (lyrisme) unsuru kuvvetle kendini hissettirir. Eğer elimizde o iptidai devirlere ait eserler bulunsaydı, ilahi mahiyetini haiz olan mersiyelerde yine destani unsurun lirizm unsurlarıyla karışık bulunduğunu görecektir. Hâlbuki *Divânu Lugâti't-Türk*'teki örnekler, daha sonraki devirlere ait olduğu için dini mahiyetini kaybetmiş ve neşide unsuru destani unsurun pek dikkate değer bir yer tuttuğu muhakkaktır: Asya'nın geniş göğsünde yüzlerce sene cenk ve cidal hayatı geçiren Türk milleti için kahramanlık, yiğitlik hissi en hâkim bir duygu olduğu cihetle, ruhandan kopan bedii mahsullerde bu hissi pek hususi bir tarzda kendini göstermiştir." Bkz. M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2012, s. 121. Yani Türklerin yüzlerce sene süren "cenk ve cidal hayatı", konumuz açısından, münazara tarzının da kaynağını teşkil etmektedir. Nitekim Gökyay da *Divânu Lugâti't-Türk*'teki yaz ile kışın münazarası hakkında "bunun müstakil bir münazara olmaktan ziyade, bir destanın tabiat tasvirlerini içine alan bir parçası olduğu anlaşılmaktadır" (bkz. Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 78) derken aslında Türklerdeki kahramanlık hissini, yani mücadele arzusunun münazara tarzının teşkilinde ehemmiyetini açıkça dile

Diğer taraftan Ziya Gökalp, *Millî Tettebbûlar Mecmuası*'nda çıkan "Eski Türklerde İçtimai Teşkilât ile Mantikî Tasnifler Arasında Tenazur"⁵⁸ adlı makalesinde Türklerin içtimai yaşamına dair önemli bilgiler aktarmıştır. Gökalp'in özellikle *Divânu Lugâti't-Türk*'teki yaz ile kışın münazarasına dair ortaya koyduğu şu bilgiler Türklerdeki münazara tarzının menşesine dair önemli bir diğer tespiti de bünyesinde barındırmaktadır: "*Şimalî Amerika Hintlilerinde bilhassa Kwakiutl kavminde yaz teşkilatıyla kış teşkilatı başka başka mahiyettedir. Eskimolarda ise bütün müesseseleriyle beraber yekdiğerinden ayrı bir yaz medeniyetiyle bir kış medeniyeti vardır. Yine Eskimolarda uzun bir ipin bir ucunu yazın doğan fertler, diğer ucunu kışın doğan fertler tutarak karşılıklı bir surette kendilerine doğru çekerler. Yaz çocukları diğer tarafı kendilerine çekerlerse, yazın avların çok olacağı anlaşılır; aksi surette kışın avların çok olacağına hükmedilir. Divânu Lugâti't-Türk'te yaz ile kışın bir müşaaresi [=deyişmesi] mevcuttur. Bu beyitler ihtimal ki karşılıklı olarak yaz erleri ile kış erleri tarafından okunurdu. Çünkü Türklerde sağ kolun yaza merbut [=bağlı], sol kolun kışa merbut olduğunu gördük. Oğuz boyları içinde Yazır boyu vardır ki Yaz Eri terkinin bir memzucesi [=bitişliği] olmak ihtimali vardır."⁵⁹*

Gökalp'in *Divânu Lugâti't-Türk*'teki yaz ile kışın münazarasına dair ortaya koyduğu bu tespitlere Köprülü "bu müşaare Yabakularla geçen bir hadiseye ait tanzim edilmiş uzun bir mersiye'nin girizgâhı kabilinden olup başlı başına bir eser teşkil etmediği cihetle, yukarıdaki ihtimal, bize göre pek kuvvetsizdir"⁶⁰ şeklindeki ifadesiyle pek de itibar etmemiştir. Fakat Köprülü'nün Gökalp'in makalesinden yaptığı alıntıya bakılırsa onun sadece bu münazaranın tıpkı Eskimolardaki gibi yaz erleri ile kış erleri tarafından okunduğuna karşı çıktığı görülür. Yani Türklerin başta devlet teşkilatı olmak üzere içtimai yaşamının pek çok alanında yakın zamanlara kadar geçerli olan "sağ kol" ve "sol kol" şeklindeki yapılanma, dolayısıyla mücadele tarzı, Köprülü'nün yukarıdaki kısımlarda aktardığımız mersiye'nin icrâsına ve icrâ bağlamına dair ortaya koyduğu görüşlerine bakılırsa onun için de geçerlidir. Dolayısıyla Türklerde münazara tarzının vücut bulmasını ve yakın zamanlara kadar da gelmesini her alanda geçerli olan bu yapılanma sağlamış olmalıdır.

Türklerde gerek "ilahlarda" gerekse "Türk kollarında" görülen "ikilik," iki ciheti vücuda getirmiştir. Türk, her zaman obasının kapısını gün doğusuna çevirdiğinden dolayı

getirmektedir. Diğer taraftan gerek Köprülü'nün gerekse Gökyay'ın bu tespitleri, münazara tarzının Türk edebiyatında müstakil bir tarza dönüşmeden önce tıpkı Arap-Acem münazaraları ve Batı münazaralarında olduğu gibi ilkin sözlü kültür ortamında geçerli olan diğer türlerin (destan ve mersiye/sagu) bünyesinde neşvünema bulduklarını da ortaya koymaktadır.

58 Ziya Gökalp, *Millî Tettebbûlar/ Millî Tettebbûlar Mecmuası' Yazıları*, (Haz. Ali Duymaz), Ötüken Yay., İstanbul 2016.

59 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 140.

60 Köprülü'nün (bkz. M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2012, s. 120) bahsettiği hadise Kâşgarlı Mahmud'un aktardığı bilgilere göre Karahanlılar ile Yabakular arasında cereyan etmiştir. Bkz. Besim Atalay, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1985, s. 356. Bu mücadelede bir Karahanlı olan Bekeç Arslan Tekin Gazi "kafir" Yabakular üzerine yürümüş ve onların başbuğu olan Büke Budraç önce esir etmiş, sonra da boynunu vurdurmuştur. Bkz. Zekeriya Kitapçı, *Türk Boyları Arasında İslâm Hidâyet Fırtınası*, Yedikubbe Yay., Konya 2005, s. 166. Yabakular, Çince "pa-ye-kou", Kül Tigin kitabesinde ise "Yerbayurku" şeklinde isimlendirilen bir Türk boyudur. Yabakular, Karahanlılara yenildikten sonra Karluklar arasında erimişlerdir. Bkz. P.F. Kazımi, *Türk Halklarının Kitap ve Kitaphana Medeniyetinin Menbeşunaslığı (Managrafiya)*, Mütercim, Bakı 2014, s. 49-50.

cenup ciheti sağında, şimal ciheti solunda kalmış ve bu suretle “sağ kol “ ve “sol kol” mefhumları doğmuştur.⁶¹ Gökalp’in aktardığı bilgilere göre Türklerdeki bu yapılanma iptidai devirlerden itibaren diğer din ve inanışlarının da tesiriyle yakın zamanlara kadar serpilip gelmiştir.⁶² Örneğin Oğuz Kağan’ın oğullarından üç büyüğü (Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han) “Ağalar” sağ kolu teşkil edip “Boz Ok” ismi alırken; üç küçükleri (Gök Han, Deniz Han ve Dağ Han) “İniler” de sol kolu teşkil edip “Üç Ok” şeklinde isimlendirilmiştir.⁶³ Sağ kol, Kayı boyunun beylerine, sol kol da Bayındır boyunun beylerine verilmiş olup “bazen” “melikü’l-ümerâ” namı atfedilen bu beylerin “azamet” ve “ihtişamı” sultana yakın olmuştur. Oğuz, Selçuklu ve Osmanlı’da “şölen sofrasında” “sünükler” [=umumi ve askeri ziyafetlerde sunulan muayyen et parçaları] de bu kola uygun bir şekilde taksim edilmiştir.⁶⁴ Kül Tigin kitabesinde teşkilat sağda “Şadlar ve Pıt beyleri (boy beyleri),” solda “Targat (Tarhanlar) ve Buyruk beyleri”nden müteşekkildir.⁶⁵

Türklerde inanış açısından da sağ kol mukaddes sayılmıştır.⁶⁶ (Gökalp: 2016: 130). Ayrıca “korkulacak ruhlar”ın sol kola, semavi ruhların ise sağ kola mensup olduğu düşünülmüştür. Kötü ruhlarla mücadele için şaman da sol kolda yer almıştır.⁶⁷

Bu yapılanmanın belirginleştiği en önemli alanlardan biri de hiç şüphesiz askeri teşkilattır. Türklerde “harp,” “yaz ve sağ” ile, “sulh,” “kış ve sol” ile ilişkili görülmüş, bu yüzden *Oğuznâme*’nin beyan ettiğine göre “sulh zamanında sağ koldan olan Kayan Selçuk hanlar hanının solunda oturuyor, harp zamanında ise sağ kola kumanda ediyordu.”⁶⁸ Osmanlı’da da savaş zamanı Anadolu askeri sağ kolda, Rumeli askeri sol kolda dururken, sulh zamanında ise Rumeli beylerbeyi sağ kolda, Anadolu kazaskeri sol kolda yer alıyordu.⁶⁹

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, özellikle de askeri teşkilattaki bu yapılanmanın *Divânu Lugâti’t-Türk*’teki yaz ile kış münazarasının “referans alınan bağlam”ını⁷⁰ açıkça ortaya koymaktadır. Yani mücadele ve savaş zamanlarında ‘zafer’i (nizam) de tesis eden bu yapılanma münazara tarzının vücut bulmasına kaynaklık teşkil etmiş olmalıdır.

Diğer taraftan Osmanlı’da da görüldüğü üzere Türklerde ‘sosyal yaşam’ ile ‘anlatı geleneği’ arasında ‘diyalektik bir ilişki’ vardır. Bu yüzden de “referans alınan bağlam,” icra edilen/anlatılan metinler sayesinde aktarılmaktadır. Zira sözlü kültür ortamında her türlü anlatının aktarılabilmesi, “ancak” “referans alınan bağlam” alanının “dolaşım alanı”nı

61 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 109.

62 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 49-135.

63 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 86-87.

64 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 84-87.

65 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 88.

66 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 130.

67 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 139-140.

68 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 141.

69 Ziya Gökalp, a.g.e., s. 141.

70 İrene Fenoglio – François Georgion, “Sunuş”, *Doğu’da Mizah*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996, s. 9.

oluşturan kişiler tarafından bilinmesiyle mümkündür.⁷¹ Dolayısıyla Türklerin anlatı geleneğinde "realite" ile kurulan bağ, "anlatı" ve "anlatım"ın sürekliliğini sağlamada önemli bir "belirleyici işlevi" görmektedir.⁷² Kısacası anlatı, kendini saran gerek "doğal çevre" gerekse "toplumsal çevre" üzerinden yaşamı tamamen kuşatıcı bir niteliğe bürünerek "referans alınan bağlam"ın da çekirdeğini oluşturmuştur.⁷³

İlk olarak *Divânü Lugâtî't-Türk*'teki yaz ile kış münazarasının, yani münazara tarzının vücut bulmasına kaynaklık ettiğini düşündüğümüz Türklerin mücadele (savaş) yeteneği ve anlayışının Türklere ait pek çok anlatının teşekkülünde tesiri olduğu söylenebilir. Yaratılış mitosunda Tanrı Ülgen ile Erlik mücadelesinde⁷⁴, Oğuz Kağan'ın babasıyla olan mücadelesinde⁷⁵, Dede Korkut'ta özellikle İç Oğuz'a Taş Oğuz'un asi olmasında⁷⁶, âşıkların ve destan kahramanlarının olgunlaşma sürecinde⁷⁷ ve Türk kahramanlık destanlarında kahramanın iç mücadelesinde⁷⁸ bu mücadelenin aksini görmek mümkündür. Elbette bu mücadelenin temel referans kodlarını mitolojik bağlamda ele alıp çözümlenmek de mümkündür.⁷⁹ Zira âşık tarzı destanlar arasında yer alan "yer ile gök destanları" böyle bir bakış açısına da oldukça fazla imkân tanımaktadır.

Bu mücadelenin daha ziyade hayali ve alegorik tarzda olmak üzere pek çok eserin mahiyetine de nüfuz ettiğini rahatlıkla ifade edebiliriz. Aşağıya aldığımız Lâmiî Çelebi'nin *Münazara-i Bahâr ü Şitâ*'sının özeti, bahar ile kış arasında Bursa çevresinde cereyan eden bir savaşı temsili olarak gözler önüne sermekle birlikte bizi âdeta Osmanlı'da canlı bir savaş sahnesinin ortasında bırakmaktadır:

"Bahar ve kış iki rakip kraldır. Yaz baharın müttefikidir. Sonbahar ise kışın müjdecisi ve habercisidir. İlk bölümlerde kışın Keşiş Dağı'na çadır kurduğu görülür. Gayesi baharı Bursa'dan sürüp çıkarmaktır. Ancak bahar bâd-ı sabâ ile ona haber gönderir ve geri çekilmesini ihtar eder, kış bu meydan okumaya son derece sinirlenir, haberi yırtarak bâd-ı sabânın yüzüne fırlatır. Ordusuna hücum emrini verir. Bahar bu durum karşısında öncü kuvvetler olarak kar çiçeklerini gönderir. Arkadan kuzukulağı, yemlik gibi kuvvetler gelmektedir. Bu bölümde baharın ordusunun safları tasvir edilmektedir. Kırmızı külâhlı Manisa çiçekleri Türkmenlere;

71 İrene Fenoglio – François Georgion, a.g.e., s. 9.

72 Erhan Çapraz, "Mizahi Bir Mektup ve Kuşbazlığa Dair Bir Vesika: Balat Şeyhi Vahyî Efendi'nin Bağdat Valisi Hasan Paşa'ya Gönderdiği Mektup", *Türkbilgi*, S. 34, Ankara 2017b, s. 219.

73 Erhan Çapraz, "Osmanlı Dönemi 'Sözel Mizah Geleneği'ne Ait Bir Eser: Da vâ-yı Tuyûr", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Konya 2017a, s. 146.

74 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 13-21.

75 Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s. 19-20.

76 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 243-251.

77 Mehmet Aça, "Tiva Destan Kahramanının Olgunlaşma Süreci: "Han-Buuday" ve "Çeçen-Kara Möge" Örnekleri", *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, Öncü Kitap, Ankara 2013, s. 49-62; Erhan Çapraz, "Türk Kültüründe Mitolojik Kahraman Olarak Âşıklar", 2018b (Yayın aşamasında).

78 Mehmet Aça, "Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman", *Millî Folklor*, S. 44, Ankara 1999, s. 18-23.

79 Erhan Çapraz, a.g.e., 2018a.

lâleler çevik atlara; fulya ve altıntop çiçekleri Yeniçerilere benzetilir. Hepsi yürüyüşe geçince balıkçıl kuşları davul çalmaya, guguk kuşları da dervişler gibi 'yâ hû' çağırmaya başlarlar. Kış bu yürüyüş karşısında geri çekilmekten başka yol bulamaz. Sadece gece baskınları yapmaktadır. Bahar ordusu ile ilerleyerek Keşiş Dağı'ndaki Dağlı Baba ile Geyikli Baba'yı alır. Daha sonra dağı tamamen ele geçirir. Yaz bu zafer sonrasında baharı uzun sürecek bir ziyafete davet eder. Bahar işret ve eğlenceye dalmış, sıhhatini kaybetmiş, hastalanmıştır. Ordusu kısa süre içinde dağılır. Kış ordugâhtaki casusları ile bütün olanları izlemektedir. Bu duruma çok sevinir. Daha sonraki aylarda sonbahar rüzgârına akına çıkmasını emreder. Sonbahar rüzgârı bahar ülkesine dalarak yağmaya başlar. Kısa zaman sonra kışın meşhur kırağı ve don askerleri sükün eder. Baharın elindeki ülkeler birer birer düşer, kışa teslim olur.⁸⁰

Derviş Şemseddin'in Yavuz Sultan Selim'e sunduğu "Deh Murg" isimli alegorik mesnevisi ise temsili de olsa münazaranın kendini saran doğal ve toplumsal çevre üzerinden yaşamı kuşatıcı bir niteliğe büründüğünü göstermesi açısından hayli ilgi çekicidir. Öyle ki Beşir Ayvazoğlu'nun *Deh Murg*'e bağlı olarak leyleklerin haclılığına dair ortaya koyduğu şu tespitler, bugün bile halk arasında geçerli olan bir inanışın 'çevre' ile olan irtibatını açıkça gözler önüne sermektedir:

"Mart ayı sonlarında güneyden gelip sonbaharda geldikleri yere göçen kuşlar oldukları için halkın "hacı"lığı layık görüp kutsallık atfettiği leyleklere atalarımız özel bir ihtimam gösterirlerdi. (...) Derviş Şemseddin adında bir şair, Yavuz Sultan Selim'e sunduğu Deh Murg isimli alegorik mesnevide, güzel bir bahçede bir araya gelen kuşlar arasındaki münazarayı anlatır. Bu kuşlardan on tanesi, belli başlı insan karakterlerini temsil etmektedir. Baykuş sufi, karga şair ve kıssahan, papağan âlim, akbaba kalender, bülbül hanende, hüdhüd filozof, kırlangıç müneccim, tavus tüccar, keklük âşik bir çiftçi, leylek ise dindar insandır. Bahçede kuşlar tek tek öne çıkarak görüşlerini anlatır, diğerlerine nasihat ve tavsiyelerde bulunur, fakat hepsi itirazlarla karşılaşır, leylek hariç... Servi boylu ve gümüş bedenli bir kuş olan leyleğin görevi, bütün kuşlara öğüt vermek, onların dinle ilişkilerini anlamak, namaz ve hac gibi ibadetleri öğretmek, kısacası gafilleri gafletten uyandırmaktır. Deh Murg'deki şu beyit, leyleklerin haclılığına dair tasavvurun çok eskilere dayandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

Kuşların şâdâniyam hüccâciyam

Kâbe'den geldim misâfir hâciyam

Alegorik eserlerdeki dindar leylek tasavvurunun zamanla bir çeşit halk inancına dönüştüğü ve leyleklere hacılık yakıştırıldığı anlaşılıyor. Bu inanç İstanbul folkloruna da mal olmuş, leyleklerin İstanbul'da sur içini değil, özellikle Eyüp semtini tercih etmeleri dindarlıklarına yorulmuştur. Bu masumane inanç, çeşitli sebeplerle göçmeyen leyleklere ve onların hatırına bütün sakat kuşlara merhamet olarak tezahür eder.⁸¹

80 Hasan Aksoy, "Münâzara", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul 1986, s. 469.

81 Beşir Ayvazoğlu, <http://www.karar.com/yazarlar/besir-ayvazoglu/leyleklerin-musulmanligi-6592>, 04.04.2018, 23.30.

Tezcan'ın "ilginç bir münazara"⁸² olarak zikrettiği, Sünbülzâde Vehbî'nin biri kadın düşkün, öteki eşcinsel iki kişi arasındaki tartışmayı ihtiva eden *Şevk-engîz* adlı münazara tarzı mesnevisi de "referans alınan bağlam" alanının değişikçe bu mücadelenin mahiyetinin de farklı bir karaktere büründüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca "yer ile gök destanları," bu 'mücadele'nin XX. yüzyıla kadar taşınmasının bir delili olarak da değerlendirilebilir. Âşık Şem'i'nin yer ile gök destanından aldığımız şu dörtlük bu mücadeleyi, mücadelenin "referans alınan bağlam" için zemin teşkil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır:

Gök dedi yer senin nen var satacak

Sûru İsrâfil gelüp sana basacak

Halla[c]-ı Mansur dört tağın atacak

Top tüfek tozuna bir nazar eyle⁸³

Yukarıdaki dörtlükte geçen "top tüfek tozu" tabiri bizzat savaşla ilintilidir. Zira Ögel'e göre "tozlu topraklar" ve "tozatma" savaşların hatırasını yaşatan tabirlerdir.⁸⁴ Dolayısıyla destanlardaki savaş hâli, yakın zamanlara kadar gelip müstakil bir tarza dönüşen münazaranın kaynağı hususunda bize önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu mücadele, İslâmiyet'ten önceki Türk sanatında ikonografik şema gösteren hayvan mücadele sahnelerinde de vardır.⁸⁵ Ayrıca Yaşar Çoruhlu, bu sahneleri içeren tasvirlerin İslâmiyet'ten sonra da devam ettiğini bildirerek mücadelenin alegorik bir mahiyette de olsa başlangıçtaki temel anlamını koruyup yakın zamanlara kadar geldiğini ortaya koymuştur.⁸⁶

Esasında Türklerin mücadele yeteneği ve anlayışının onları diğer milletlerden ayıran temel bir nitelik olduğunu söyleyebiliriz. Zira XVI. yüzyıl âlimlerinden Kınalızâde Ali Bey *Ahlâk-i Alâî*'sinde Türkleri diğer milletlerden ayıran temel özelliği "cenkte ve harpte sâbir olmaları"⁸⁷ şeklinde zikretmektedir. Köprülü'ye göre de Türklerin en büyük "vasf-ı fâriki" [=ayırıcı niteliği] "askerlik hissi" ve "cengâverlik kabiliyeti"dir ve bu his ve kabiliyet "Batı Türklerinde" de hiçbir şekilde eksilmemiştir.⁸⁸ Bu bağlamda Köprülü ile beraber Dirioz ve Gökyay'ın da münazara tarzının kaynağı hususunda Türk edebiyatını, yani Türkleri işaret etmiş olmaları daha çok anlam kazanmaktadır.

82 Nuran Tezcan, a.g.e., s. 50.

83 Cönk, , Milli Kütüphane Yazmaları: 06 Mil Yz Cönk 64, vr. 14b.

84 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 341.

85 Yaşar Çoruhlu, "İslâmiyet'ten Önceki Türk Sanatında Hayvan Mücadele Sahneleri", *İkonografik Araştırmalar: Güner İnal'a Armağan*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1993, s. 117-141.

86 Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s. 129.

87 M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2015, s. 87.

88 M. Fuad Köprülü, a.g.e., 2015, s. 193.

SONUÇ

Şu ana kadar yer verdiğimiz kaynaklar ve örnekler, münazara tarzının teşekkülünde ‘mücadele’nin, yani savaşların doğrudan tesiri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Türkler açısından içtimai yaşamda bir ‘töre’ nizamı teşkil eden ‘sağ kol’ ve ‘sol kol’ şeklindeki yapılanmanın münazaranın ilk olarak sözlü kültür ortamında teşekkül edip gelenekleşmesinde, daha sonra tamamen edebi ve müstakil bir tarza dönüşerek günümüze kadar gelmesinde oldukça büyük tesiri vardır. Yani mücadele-münazara ilişkisinin yakın zamanlara kadar bu yapılanma sayesinde taşındığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla referans alınan bağlam alanının bu tarzın geleneğini tertip edip dinamik bir yapı içerisinde süreklilik kazanmasını sağladığı ve bunun yukarıda Âşık Şem’î’den aldığımız dörtlükte de açıkça görüldüğü üzere metinlere de doğrudan aksettiğini ifade edebiliriz. Tabii ‘durumsal bağlam’ın devamlılığı, yani siyasi ve askeri yapıdaki örgütlenme biçimi ve savaşlar edebi yapının da sürekliliğini sağlamış, farklı kültür çevrelerinde değişen bağlamlarda münazara bir edebi tarz olarak varlığını sürdürmesini bilmiştir.⁸⁹ Elbette bu süreçte “çoğul icracı anlatım tekniği”ni⁹⁰ kullanarak münazarayı icrâ etmek zorunda olan ozanların katkısı da büyüktür.

Başta Türk kahramanlık destanları olmak üzere Türklere ait pek çok anlatıda, hatta ikonografik şema gösteren hayvan mücadele sahnelerinde de Türk’ün mücadele anlayışının ve tarzının doğrudan tesiri görülmektedir. Elbette mücadelenin belirginleşmesinde, yani münazara tarzının teşekkülde farklı din ve kültürlerden taşınan inanış ve düşüncelerin de tesiri olabilir. Kısacası sözlü kültür ortamına bağlı bir teşekkül süreci yaşadığı için her ne kadar münazaranın kaynağı hususunda kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da Türklerin mücadele yeteneği ve anlayışının da münazara için kaynaklık teşkil ettiği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet, “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman,” *Milli Folklor*, S. 44, Ankara 1999, s. 18-23.
- AÇA, Mehmet, “Tıva Destan Kahramanının Olgunlaşma Süreci: “Han-Buuday” ve “Çeçen-Kara Möge” Örnekleri,” *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, Öncü Kitap, Ankara 2013, s. 49-62.
- AKSOY, Hasan, “Münâzara,” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul 1986, s. 468-469.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, “Hafız Divanındaki Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi,” *bilig*, S. 8, 1999, s. 99-104.

89 Tabii bu süreçte ‘anavatan’dan getirilmiş ‘ananeler’in de katkısı yadsınmaz. Zira Köprülü’nün belirttiği üzere bu ananeler, Türkün asliyetini teşkil ediyor ve onu fena âdetli bozuk kavimlere karışmaktan kurtarıyordu. Acem maneviyatının tesiri altında bulunmakla beraber Oğuz töresine sadakat ve merbutiyetten ayrılmayan padişahlar bile saraylarında eski Türk âdetlerine ve cengâverlik ananelerine ittibadan vazgeçmiyorlardı.” Bkz. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi Ders Notları*, (Haz. Yahya Kemal Taştan), Alfa Yay., İstanbul 2015, s. 195.

90 Özkul Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ Yay., Ankara 2000., s. 260-290.

- ARAT, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1985.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1985.
- AYVAZOĞLU, Beşir, <http://www.karar.com/yazarlar/besir-ayvazoglu/leyleklerin-muslumanligi-6592>, 04.04.2018, 23.30.
- BATISLAM, Dilek, "Divan Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi Mürââca'a-Dedim-Dedi," *Folklor/ Edebiyat*, C. VI, S. 22, Ankara 2000, s. 201-210.
- Cönk,, Millî Kütüphane Yazmaları: 06 Mil Yz Cönk 64, vr. 14b.
- ÇAPRAZ, Erhan, "Osmanlı Dönemi 'Sözel Mizah Geleneği'ne Ait Bir Eser: Da'vâ-yı Tuyûr," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Konya 2017a, s. 137-158.
- ÇAPRAZ, Erhan, "Mizahi Bir Mektup ve Kuşbaşığa Dair Bir Vesika: Balat Şeyhi Vahyî Efendi'nin Bağdat Valisi Hasan Paşa'ya Gönderdiği Mektup," *Türkbilig*, S. 34, Ankara 2017b, s. 211-228.
- ÇAPRAZ, Erhan, "Âşık Tarzı Yer ile Gök Destanlarının Kökeni Üzerine Bir İnceleme," 2018a (Yayın aşamasında).
- ÇAPRAZ, Erhan, "Türk Kültüründe Mitolojik Bir Kahraman Olarak Âşıklar," 2018b (Yayın aşamasında).
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- ÇORUHLU, Yaşar, "İslâmiyet'ten Önceki Türk Sanatında Hayvan Mücadele Sahneleri," *İkonografik Araştırmalar: Güner İnal'a Armağan*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1993, s. 117-141.
- DEMİR, Ahmet, "Ziya Paşa'nın 'Dedim-Dedi' Tarzında Bir Şiiri," *SOBİDER*, S. 5, Ankara 2015, s. 122-136.
- DİRİÖZ, Meserret, "Türk Edebiyatında Münazâra," *Millî Kültür*, C. II, S. 1, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980, s. 20-22.
- DURMUŞ, İsmail, "Münazara (Arap Edebiyatı)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 577-579.
- ERGIN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- FENOGLİO, Irene-GEORGİON, François, "Sunuş," *Doğu'da Mizah*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996, s. 7-15.
- GÖKALP, Ziya, *Millî Tetebbûlar/ 'Millî Tetebbûlar Mecmuası' Yazıları*, (Haz. Ali Duymaz), Ötüken Yay., İstanbul 2016.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, "Türk Edebiyatında Münazara," *Yücel*, C. XII, S. 68-72, Yücel Yay., İstanbul 1940, s. 74-78.
- GÖRKEM, İsmail, "Dünden Bugüne 'Türk Sözel Edebiyatı': Değişim ve Dönüşüm," *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, Erzurum 2000, s. 411-422.
- GÜNAY, Turgut, "Türk Halk Şiirinde İlk 'Deyişme' (Müşâare) Örnekleri," *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Konya Turizm Derneği Yay., Konya 1976, s. 253-257.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- KAZİMİ, P.F., *Türk Halklarının Kitap ve Kitaphana Medeniyetinin Menbeşünaslığı (Managrafiya)*, Mütercim, Bakı 2014.

- KİTAPÇI, Zekeriya, *Türk Boyları Arasında İslâm Hidâyet Fırtınası*, Yedikubbe Yay., Konya 2005.
- KÖKSAL, M. Fatih, "Münazara (Türk Edebiyatı)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 580-581.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1934.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yay., Ankara 2012.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi Ders Notları*, (Haz. Yahya Kemal Taştan), Alfa Yay., İstanbul 2015.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- ONG, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür / Sözü'nün Teknolojileşmesi*, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay., İstanbul 2007.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.
- TANYILDIZ, Ahmet, "Münazaranın Menşei ve Divânı Lugâti't-Türk'te Münâzara İçerikli Manzumeler," *Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Rize Üniversitesi Yay., Rize 2008, s. 207-214.
- TEZCAN, Nuran, "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara," *Bellekten*, (1980-1981), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 49-63.
- TOGAN, Zeki Velidî, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- YALAR, Mehmet, "Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer bin Ebî Rabi'a," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, Bursa 2009, s. 43-73.
- YILDIRIM, Dursun, "Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri," *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 65-75.
- YILDIRIM, Dursun, "Türk Sözel Kültüründe Süreklilik <Osmanlı Hanedanlığı Döneminden Cumhuriyete>," *Türkbilig*, S. 1, 2000a, s. 32-45.
- YILDIRIM, Dursun, "Tarihî Süreç İçinde İletişim Odakları, Ağları ve İşlevleri [XIII-XX. Yüzyıllar Aralığı Türkiye'si]," *Türk Dünyası Dergisi*, S. 10, 2000b, s. 327-353.
- YÜCEL, Ayşe, "Türk Edebiyatında Münâzara ve Şenlik'in Münâzaraları," *Åşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 279-292.

Kore Savaşı'nın Türk Edebiyatında Uyandırdığı Akisler

The Reverberations of the Korean War in the Turkish Literature

Şule Çetin¹

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Bloku'nda yer almak ve NATO'ya girmek isteyen Türkiye bu sebeple Kore Savaşı (1950-1953)'na asker göndermiştir. Türk askerlerinin Kore'deki mukavemeti Türkiye'de yakından izlenmiş, bu konuda gazete ve dergilerde pek çok haber, yazı, şiir, hikâye ve roman tefrikaları neşredilmiştir. Peyami Safa ve Yusuf Ziya Ortaç *Ulus*, Ahmet Muhip Dranas ve Aka Gündüz *Zafer*, Behçet Kemal Çağlar ve Feridun Fazıl Tülbentçi *Vatan*, Etem İzzet Benice ve Nizamettin Nazif *Son Telgraf*, İsmail Hami Danişmend *Milliyet* ve Hikmet Feridun Es *Hürriyet* gazetesindeki köşelerinde bu savaşı konu etmiştir. *Varlık*, *Kaynak*, *Orkun*, *Tannıdağ*, *Ufuklar* ve *Türk Dili* dergilerinde Kore Savaşı hakkında şiir ve yazılara yer verilmiştir. Nazım Hikmet savaşı yakından takip etmiş ve Doğu Bloku ülkelerinde Türkiye'nin savaşa katılmasını eleştiren şiirlerini paylaşmıştır. Kore Savaşı ile ilgili kitap halinde yayımlanan ilk roman Kore'de binbaşı rütbesiyle savaşan Faruk Güventürk'ün *Kore'de Kutup Yıldızı* isimli eseridir. Fahri Celal Göktulga'nın *Rüzgâr* isimli eseri ise Kore Savaşı'nı konu alan ilk hikâye kitabıdır. Bu çalışmada elde ettiğimiz edebî metinler ve yazılar ışığında edebiyat yazarlarının savaş karşısındaki tutumları üzerinde durarak savaşın Türk matbuatı ve edebiyat hayatında nasıl bir yankı uyandırdığını tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kore Savaşı, matbuat, Türk Edebiyatı, şiir, hikâye

ABSTRACT

After the Second World War, Turkey wanted to align itself with the Western Bloc and join NATO, and therefore the country sent troops to fight in the Korean War (1950–1953). The resistance of the Turkish soldiers in Korea was closely monitored in Turkey. On this topic, many news, writings, poems, stories, and serial novels were published in different newspapers. For example, Peyami Safa, Yusuf Ziya Ortaç in *Ulus*, Ahmet Muhip Dranas, Aka Gündüz in *Zafer*, Behçet Kemal Çağlar, Feridun Fazıl Tülbentçi in *Vatan*, Etem İzzet Benice, Nizamettin Nazif in *Son Telgraf*, İsmail Hami Danişmend in *Milliyet*, and Hikmet Feridun Es in *Hürriyet* were some of the newspaper columns that mentioned the Korean War. Journals, such as *Varlık*, *Kaynak*, *Orkun*, *Tannıdağ*, *Ufuklar*, and *Türk Dili*, included poetry and writings about the Korean War. In addition, Nazım Hikmet wrote critical poems. Apart from the stories and novels published in newspapers, the Korean War was mentioned in Faruk Güventürk's novel and in Fahri Celal Göktulga's storybook. In this study, in the light of the literary texts and the writings that we have obtained, we will try to determine how the war was reverberated in Turkish press and literature by emphasizing the attitudes of the different literary authors about the war.

Keywords: The Korean War, press, Turkish literature, poetry, story

¹Dr., Alibey Mahallesi, Silivri, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Şule Çetin,

Alibey Mahallesi, Silivri, İstanbul, Türkiye

E-mail: suleecetin@yahoo.com

Geliş tarihi / Date of receipt: 28.03.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 30.04.2018

Atıf/Citation:

Çetin, Şule. "Kore Savaşı'nın Türk Edebiyatında Uyandırdığı Akisler." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 43-74.

<https://doi.org/10.26650/TUDED410515>

EXTENDED ABSTRACT

After the end of the Second World War, Turkey wanted to be located within the Western Bloc and join the NATO. Consequently, Turkey was the first country after the United States (US) to respond positively to the request of the United Nations (UN) Security Council to send troops to the Korean War. Turkey, together with the United Kingdom (UK) and the US, sent the third largest military force to fight in Korea. A brigade of 4,500 soldiers comprising three infantry, one artillery battalion, and auxiliary troops were put under the UN's orders to serve in Korea

The battle began on June 25, 1950. The first Turkish brigade reached Korea on October 16, 1950, and got involved in the war. For three years, Turkish forces fought the war, and the losses were severe from both Korean and Turkish sides. The Korean War ended with a ceasefire signed on July 28, 1953, due to which 220,000 South Korean soldiers and one million Korean civilians lost their lives and five million people became homeless. As for Turkey, approximately 15,000 soldiers fought in the war, seven 720 of them lost their lives.

The public and all the parties in the Turkish parliament were approached positively to send troops to Korea. The opposition parties criticized this decision, for it had been taken without a debate in the parliament. The news about the Korean War, which people actively followed, featured on the first pages of Turkish newspapers to inform the public about its important and decisive events. The resistance of the Turkish soldiers, in turn, particularly in the battle of Kunuri, which took place from 26 to 29 November, 1950, had wide repercussions for the rest of the world.

The Turkish brigade was required to advance to the right of the UN Army in the Battle of Kunuri, despite the fact that the consequence of being alone on the frontline would cause the death of many soldiers due to guerrilla raids. Against this background, the Turkish brigade continued to resist and defend itself, and stopped the North Korean forces for three consecutive days, saving the US Eighth Army Division from being destroyed.

Afterwards, news about the resistance of Turkish soldiers in Kunuri reached Turkey. Literature, which is not considered separately from the events that concern Turkey, has also considered the topic. The Korean War had broad repercussion for world literature, and famous literary authors of the period also included the topic in their newspaper columns. These examples, belongs to the writers that shared their opinions about the Korean War in the columns: Peyami Safa and Yusuf Ziya Ortaç in *Ulus*, Ahmet Muhip Dranas and Aka Gündüz in *Zafer*, Behçet Kemal Çağlar and Feridun Fazıl Tülbentçi in *Vatan*, Etem İzzet Benice and Nizamettin Nazif in *Son Telgraf*, İsmail Hami Danişmend in *Milliyet*, and Hikmet Feridun Es in *Hürriyet*.

Only Peyami Safa and Etem İzzet Benice criticized the sudden acceptance of the decision to send troops to Korea by the decree of the Council of Ministers, since the

decision had to be taken by gathering the parliament to discuss the matter, as required by the Turkish constitution. Apart from this, all the authors supported the involvement of Turkish soldiers in Korea. Many news, writings, poems, stories and serial novels about the Korean War were published in the newspapers.

The Korean War began to be a topic of intense discussions in the country's literary journals after September 1950, when Turkish soldiers began their journey to Korea. Yet, the newspapers had headlines about the war already from July 25, 1950, when the decision was made to send troops to Korea. Apart from the newspapers, journals such as *Varlık*, *Kaynak*, *Orkun*, *Tanrıdağ*, *Ufuklar*, and *Türk Dili* included poetry and writings about the war. *Kaynak* also prepared a special issue about the Korean War. Among these journals, the war was mentioned the most in *Orkun*. The writings published in *Orkun* specifically emphasized the Turkish-Chinese struggles in Turkish history.

The Korean War was also a subject in literature, such as in the form of poetry. However, most of the books containing poetry were written by amateurs, as folk poets usually composed poetry about Korea during the war. All the authors generally supported the decision to join the Korean War. Nevertheless, Nazım Hikmet – who was in Russia at the time, and who also visited the different Eastern Bloc countries during the war – strongly opposed the Turkish government's war policies, and by that, he also expressed his staunch criticism against the war in many of his poems.

Apart from the stories and novels published in newspapers, the first novel *The Northstar in Korea* (published as a book about the Korean War) was written by Faruk Güventürk. *Wind*, in turn, the first storybook about the Korean War, was written by Fahri Celal Göktulga.

In light of the literary texts and writings that we have obtained, we aim to determine how the war reverberated in the Turkish press and literature by examining the literary authors' writings, as they were trying to express and form their opinions, and to make sense of the war as it was taking place in Korea.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru savaşın galibi olan müttefik devletlerin arasında yer alabilmek ve Birleşmiş Milletler örgütüne üye olabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, savaş sonrasında SSCB'nin Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerinde hak talep etmesi sebebiyle SSCB'nin karşısındaki Batı Bloku'na yaklaşmak istemiştir. ABD'nin Nisan 1946'da donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan USS Missouri'yi Büyükelçi Mehmet Münir Ertegün'ün cenazesini getirmek amacıyla İstanbul'a göndermesi, SSCB'nin baskılarına tek başına mukavemet eden Türkiye'ye desteğini gösteren sembolik bir gelişmedir. ABD ve SSCB arasında başlayan Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin önderliğini yaptığı Batı Bloku içine dahil edilen Türkiye, 22 Mayıs 1947'de Truman Doktrini'ne ve 4 Temmuz 1948'de ise Marshall Planı'na kabul edilerek ABD'den askerî ve iktisadî pek çok yardım almıştır.¹

SSCB'nin 1949'da atom bombası denemesinde başarılı olarak ABD'nin nükleer silaha sahip olma üstünlüğünü ortadan kaldırması ve nükleer güç dengesini sağlamasını müteakip Kore yarımadasında vuku bulan çatışma, yeni bir dünya savaşı yaşanacağı tedirginliğini yaratmıştır.² ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nda attığı atom bombalarının ardından Japonların, 1910'dan beri istila ettikleri Kore yarımadasından ayrılmaları üzerine Kore halkı Eylül 1945'te Kore Cumhuriyeti devletini kurmuştur. Fakat bu yeni devlet üzerinde söz ve etki sahibi olamayan ABD ve SSCB bu devletin yaşamasına izin vermeyerek Kore yarımadasının kuzey ve güneyinde ayrı yapılanmalar içine girmişlerdir.³

Kore topraklarında Kore halkından ziyade kendi rejimlerinin hâkim olmasını isteyen ABD ve SSCB, otuz sekizinci paralel sınır olacak biçimde Kore'nin kuzey ve güneyinde iki farklı hükümet kurmuşlardır.⁴ Farklı ideolojilere sahip ve birbirini tanımayan bu iki hükümet 1948'de ayrı ayrı devletleşmiş, Kuzey Kore lideri Kim İl Sung'un güneyi de komünistleştirmek istemesi üzerine 25 Haziran 1950'de savaşı başlatmıştır.⁵ Bu savaşın ardından ABD Başkanı Harry S. Truman'ın çağrısıyla 27 Haziran 1950'de toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Güney Kore'ye destek vermek için on altı ülkenin askerlerinden oluşan bir ordu kurulması kararlaştırılmıştır.⁶

Birleşmiş Milletlerin ilk defa aldığı bu silahlı müdahale çağrısına 29 Haziran 1950'de Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü aracılığıyla olumlu cevap veren Türkiye, ABD'den sonra bu kararı onaylayan ilk devlet olmuştur.⁷ 25 Temmuz 1950'de Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nda üç piyade ve bir topçu taburu ile yardımcı birliklerden

1 Kore Savaşı'nın başlangıcına kadar Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrine dair ayrıntılı bilgi için Bkz: Mim Kemal Öke, *Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore 1950-53*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s.43-68

2 *Kore'de Türk Muharebeleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.185

3 M. Ertan Gökmen, *Soğuk Savaşta Sıcak Çatışma Kore Savaşı*, Öncü Basımevi, Ankara 2008, s.142

4 M. Ertan Gökmen, a.g.e., s.141

5 M. Ertan Gökmen, a.g.e., s.143

6 M. Ertan Gökmen, a.g.e., s.118

7 *Kore'de Türk Muharebeleri*, s.26

müteşekkil dört bin beş yüz kişilik bir tugayın Kore’de hizmet etmek üzere Birleşmiş Milletler emrine verilmesi karar altına alınmıştır.⁸ Türkiye’nin Kore’ye asker gönderme kararına halk ve meclisteki tüm partiler olumlu yaklaşmış, muhalif partiler sadece bu kararın meclise taşınmamasını eleştirmişlerdir. Bu karara şiddetle karşı çıkan sol örgütlerden Behice Boran’ın başkanı olduğu Türk Barışseverler Cemiyeti kararı protesto ederek iptali için meclise başvurmuştur.⁹

Halkın önemle takip ettiği, Türk askerinin fiili olarak cephede yer aldığı 25 Haziran 1950 – 27 Temmuz 1953 tarihleri arasında vuku bulan Kore Savaşı ilgili haberler gazetelerin ilk sayfalarında işlenerek kamuoyunun bilgilenebilmesine gayret edilmiştir. Bir ülkeyi ilgilendiren olaylardan ayrı düşünülmemeyen edebiyat da bu konuya yer vermiştir. Kore Savaşı edebiyat dünyasında yankı bulmuş, gazetelerde köşesi olan edebiyatçılar bu konu hakkındaki görüşlerini paylaşmış, edebiyat dergilerinde Kore ile ilgili yazılar ve edebî metinler yayımlanmıştır. Kore Savaşı’nı konu alan müstakil kitaplar basılmıştır. Fakat Kore Savaşı ile ilgili yazılan tüm bu yazılar ve edebî metinler yeterince araştırma konusu yapılmadığı için edebiyat tarihine kazandırılmamıştır. Kore Savaşı’nın Türk basını ve edebiyatına etkisi hakkında Eunkyung OH’un yazdığı ve daha sonra *Türk Edebiyatında Kore Savaşı* adıyla kitaplaştırdığı yüksek lisans tezi ise sınırlı sayıda gazete ve dergi ele alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışma, elde edilen malzemenin tespiti ve değerlendirmesi bakımından birçok eksikle malüldür.

Biz bu makalemizde dönemin öne çıkan gazete ve dergilerini tarayarak elde ettiğimiz edebî metinler ve yazılar ışığında yukarıdaki çalışmanın da eksiklerini kapatacak şekilde Kore Savaşı’nın cereyan ettiği süre içerisinde Türk matbuatında ve edebiyat hayatında nasıl bir yankı uyandırdığını tespit etmeye çalışacağız. Gazete ve dergilerde köşeleri bulunan edebiyatçıların bu savaş karşısında sergiledikleri farklı tutumlar üzerinde duracağız. Bunu yaparken kaynak olarak 1950-1954 yılları arasında İstanbul ve Ankara’da çıkan gazete ve dergilerde yayımlanan edebî eserleri kullanacağız. Bu metinlerden ön plana çıkarılanlar üzerinde durup diğerlerini sadece zikretmekle yetineceğiz.

1. Edebiyatçıların Kore Savaşı Karşısındaki Tutumu

Kore’ye asker gönderme kararının alınmasının ardından Kore ülke gündemine oturmuş, hükûmet yanlısı ve muhalefete yakın gazetelerde yazan edebiyatçılar Kore Savaşı hakkında çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Cumhuriyet Halk Partisi’ne yakınlığıyla bilinen *Ulus* gazetesinde yazan Peyami Safa, Kore’ye asker gönderme kararının anayasa gereği meclisi toplayarak alınması gerekirken ansızın kabul edilmesini eleştirdiği *Bu Ne Patavatsızlık* başlıklı yazısında “Kore konusunda infirad politikası gütmeyen tecavüze cephe alan milletler arasına katılmayı” savunur.¹⁰ Bu yazıda ayrıca “Atlantik Paktı devletleri bile henüz kararlarını açıklamamışken bu pakta üye olmayan ve toprak bütünlüğü sigorta

8 *Kore’de Türk Muharebeleri*, s.27

9 Mim Kemal Öke, a.g.e., s.68

10 Peyami Safa, “Bu Ne Patavatsızlık”, *Ulus*, Sayı:10447, 29 Temmuz 1950, s.1

edilmeyen Türkiye'nin Birleşmiş Milletler arasında bu harbe en önde değil en sonda katılmasının lazım geldiğini" belirtir.¹¹

Peyami Safa, *Heves Değil Hesap* başlıklı yazısında Kore'ye asker gönderme kararının meclisin onayına sunulmamasını eleştiren muhalefet partilerini, bir dış politika mevzuunu iç politika davası haline getirmekle itham eden iktidar cenahına yönelik itirazlarını sunar.¹² Bu yazıda "hükümetin millete ve halk efkârına danışmadan karar verdiği için partiler arası bir ihtilaf yarattığını ve dış politikadaki milli birliği sarstığını" vurgulayan Peyami Safa'ya göre Kore Savaşı'na bir hevesle değil askerî ve siyâsî ince hesaplara dayanarak yaklaşılmalıdır.¹³

Peyami Safa, ABD'nin yaptığı Marshall Yardımı'nda Türkiye'den daha fazla yardım gören Yunanistan'ın üç uçak, Fransa'nın ise bir kruvazör yollamasına dikkat çektiği yazısında, Türkiye'nin, Marshall Yardımı'nda en geride olmasına rağmen Atlantik Paketi'na girmeden ve kolektif bir savaşın gerektirdiği karşılıklı taahhüt şartlarından hiçbiri ortada yokken dört bin beş yüz askerle savaşa katılmasını eleştirir.¹⁴

Kore'ye ulaşan Türk tugayı 26-29 Kasım 1950 tarihinde dört gün devam eden Kunuri Muharebeleri'nde Birleşmiş Milletler ordusunun sağında ilerleme görevi alırken cephede yalnız başına kalması sonucu uğradığı gerilla baskınları yüzünden çok fazla kayıp vermesine ve çok sarsılmasına rağmen direnmeye ve savunmaya devam ederek Kuzey Kore kuvvetlerini üç gün durdurmuş ve Amerikan Sekizinci ordusunu imha edilmekten kurtarmıştır.¹⁵ Birinci Türk tugayının Kunuri Muharebeleri'ndeki toplam kaybı iki yüz on sekizi şehit, doksan dördü kayıp, dört yüz elli beşi yaralı olmak üzere ortalama mevcudun yüzde on beşi, ağır silah ve araçların yüzde yetmişidir.¹⁶

Peyami Safa, Türk askerinin Kunuri Muharebeleri'ndeki kayıplarından sonra kaleme aldığı *Büyük Buhran* başlıklı yazısında "Çin ordusunun tükenmez insan kaynağının ve Birleşmiş Milletler'in devşirme ordularına karşı sayı üstünlüğünün cesaretlendirdiği SSCB'nin, Kore ve Formosa'dan sonra Türkiye'yi de içine alan başka harp sahaları arayacağını" iddia eder ve SSCB'nin durdurulabilmesi için sayı üstünlüğüne karşı teknik üstünlüğün yani atom bombasının kullanılabileceğini öne sürer.¹⁷

Peyami Safa savaşta atom bombası kullanılmasını başka yazılarında tekrar tekrar tavsiye eder. Hatta savaşı Asya'ya yaymak ve gerekirse atom bombasını kullanmak isteyen Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin komutanı General MacArthur'u, yeni bir dünya savaşı yaşanmasını engellemek için görevinden azleden ABD Başkanı Harry S. Truman'ı eleştirir.¹⁸

11 Peyami Safa, a.g.y.

12 Peyami Safa, "Heves Değil Hesap", *Ulus*, Sayı:10448, 30 Temmuz 1950, s.1

13 Peyami Safa, a.g.y.

14 Peyami Safa, "Fedakârlık Şampiyonu Olamayız", *Ulus*, Sayı:10458, 9 Ağustos 1950, s.1

15 Ali Denizli, *Kore Savaşı 1950-1953*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010, s.6

16 *Kore'de Türk Muharebeleri*, s.71

17 Peyami Safa, "Büyük Buhran", *Ulus*, Sayı:10376, 5 Aralık 1950, s.1

18 Peyami Safa, "MacArthur Haklı mı?" *Ulus*, Sayı:10703, 13 Nisan 1951, s.1

General MacArthur'u ise "Kore davasının siyasî safhadan çıkıp çoktan askerî bir harp alması ve harbi kazanmak için bombanın kullanılması gerektiği" sözleriyle destekler.¹⁹

Hükûmetin Kore siyaseti ile Türk askerinin Kore'deki durumunu birbirinden ayıran Peyami Safa "Türk askerinin yirmi sekiz yıl dinlenmenin verdiği hamle dolgunluğundan sonra Kore'de bütün kahramanlık ölçülerinin üstüne fırlayan bir savaş gücünün mukavemet destanını yarattığını" savunur.²⁰ Peyami Safa Türklerin direnişi sayesinde savaşın kaderinin Birleşmiş Milletler lehine değiştiği Kunuri Muharebeleri ile Sakarya Meydan Savaşı arasında şu sözlerle bağlantı kurar:

*"Sakarya ile Kore arasındaki büyük zaman ve mesafe enginlerinden fıskıran bu taze enerji çağlayanı, yalnız düşman sürülerini ve Türk tugayının himaye kanadı altına giren Amerikan tümenini değil, bütün dünyayı hatta bu harikanın ruh köklerini kendi içinde taşıyan Türk milletini bile hayretten hayrete ve hayranlıktan hayranlığa uçurdu; kendi kudretimizin bizim için bile meçhul bir mucize derecesinin karanlığı üzerine göz kamaştırıcı bir şuur aydınlığı boşalttı."*²¹

Peyami Safa Türk askerinin Kunuri Muharebeleri'nde gösterdiği üstün mücadeleyi konu alan bir diğer yazısında, kötü savaş şartlarında, yabancı bir ülkenin farklı coğrafya ve iklimi içinde, gayri mütecanis devşirme orduyla beraber olmalarına rağmen "bir cephe parçasını kurtarmak, İngilizlerin veya Amerikalıların ricatını kolaylaştırmak için Türk askerlerinin kendiliklerinden ölüme atılmalarındaki tereddütsüzlüğün sırrını hangi madde ve tabiat bilgisi çözebilir?" diye sorar.²²

Başbakan Adnan Menderes'in Türkiye'nin, Kore Savaşı'ndaki başarılarına istinaden "düvel-i muazzama" arasına girdiğini söylemesi üzerine "Büyük devletler arasına girmemizin delili hatta en küçük işareti nedir?" diye soran Peyami Safa, ABD haricinde bütün Birleşmiş Milletler'in Kore'ye sevk ettiği asker sayısı dokuz bini geçmediği halde Türkiye'nin beş bin asker yollamasını gerektiren zarureti öğrenmek ister ve yazısını "Türk milletinin Kore savaşlarındaki fedakârlığı da kahramanlığı da zayıyatı da muazzamdır" cümlesiyle tamamlar.²³

Peyami Safa'ya göre Kore Savaşı'nda destan yazan Türk askeri bundan başka Türkiye'nin tek başına Ruslara karşı mükemmel bir savunma yapacağını göstermiş ve memleket müdafaasına ait korkuların en büyüklerini tasfiye etmiştir.²⁴ Bir Mehmetçigi iki atom bombasına değişmediğini vurgulayan Peyami Safa bu sebeple "delikli demir icat edildikten sonra mertliğin bozulduğunu sanan halk şairinin fazla kuruntuya düştüğüne" inanır.²⁵

19 Peyami Safa, a.g.y.

20 Peyami Safa, "Kore'den Gelen Işık", *Ulus*, Sayı:10378, 7 Aralık 1950, s.1

21 Peyami Safa, a.g.y.

22 Peyami Safa, "Helsinki ve Kore", *Ulus*, Sayı:10722, 2 Mayıs 1951, s.1

23 Peyami Safa, "İki Muazzam", *Ulus*, Sayı:10381, 10 Aralık 1950, s.1

24 Peyami Safa, "Hep Beraber veya Tek Başımıza", *Ulus*, Sayı:10383, 12 Aralık 1950, s.1

25 Peyami Safa, a.g.y.

Hükûmeti Peyami Safa gibi Kore siyasetinde izlediği yol üzerinden eleştiren isimlerden biri de Etem İzzet Benice'dir. *Son Telgraf* gazetesinin yazarlarından Etem İzzet Benice, hükûmeti Türk milletine emrivaki yaptığı için eleştirdiği yazısında "Kore Savaşı'na asker gönderme kararının usul ve şekle, hukukî zihniyete, Türk milleti adına tutulan hareket tavrına aykırı şekilde alındığını" belirtirken "Türk İmparatorluğu'na Trablus'u, Balkan'ları kaybettiren gaflet ve hataların halkın hafızasında yazılı bulunduğunu ayrıca Birinci Dünya Savaşı'na katılmadaki sırrın meçhuliyetini koruduğunu" hatırlatır.²⁶ Türk milletinin, "o zamanlarda kararları parlamentoya getirmeyenlerin hatasını milyonlarca şehidin kanı, bir imparatorluğun tasfiyesi ve sekiz yıl süren bir savaşla ancak ödeyerek kurtulabildiğini vurgulayan Etem İzzet Benice, "günün içinde böyle bir dava yaşanmamasına rağmen memleket müdafaasına temas eden ve harp ihtimallerine dahi gebe olabilen" bu kararı TBMM'ye götürmeyen hükûmeti hatalı bulur.^{27,28}

Demokrat Parti'yi destekleyen yayınlar yapan *Zafer* gazetesinin yazarlarından Ahmet Muhip Dranas, Kore Savaşı konusunda iktidarın aldığı kararı savunurken halka ve meclise danışılmamasını eleştiren muhalefeti ise tahrikçi bulur.²⁹ Kore Savaşı başladığında Kore Uzlaştırma Komisyonu'nda başkanlık yapan ve o günlerde gazetecilere Korelilerin Türk ırkından olduğunu söyleyen Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek'in, İsmet İnönü'ye danışılmaması ve mecliste müzakere edilmemesi gibi eleştirilerine karşı çıkan Dranas, mazisine ve tarihî hizmetlerine hürmetini vurguladığı İnönü'nün artık vatan üstündeki iktidar tasarrufunu bırakması gerektiğini ifade eder.³⁰

Kunuri Muharebeleri'nde "hürriyet ve Birleşmiş Milletler ideali uğruna kandan, ateşten bir destan yazan Türk askerine bütün dünya radyoları ve gazetelerinde hayranlık hatta şaşkınlık ve takdirlerle yer verildiğini" anlatan Ahmet Muhip Dranas, CHP yayın organlarında "iktidarı ellerinden kaçırmış olmalarını neredeyse vatan pahasına bile hazmedemeyeceklermiş gibi bir hacil tavır altında" başka meselelere geniş yer ayrılırken Türk hamasetini anlatan satırların tek sütun üzerinde bir köşeye atılmasını eleştirir.³¹

Zafer gazetesinin bir diğer yazarı Aka Gündüz, "Kore'de şehit olanlara bağlanacak aylıklardan vergi veya başka kesintilerle kepçeyle verir gibi görünerek sapıyla geri söküp çıkarmak gibi köhne ve battal maliye zihniyetine Allah ve millet aşkına meydan verilmemesini" ister.³² Kore'deki askerlere armağan olarak gönderilecek sigara ve tütünler için gösterilen yol ve usulü eksik bulan Aka Gündüz, PTT'nin ve herkesin bu işi kolaylaştırmayı vazife edinmesini salık verir.³³

26 Etem İzzet Benice, "Hükûmet Hatalıdır", *Son Telgraf*, Sayı:4902, 28 Temmuz 1950, s.1

27 Etem İzzet Benice, a.g.y.

28 Etem İzzet Benice, "Hükûmet Milli İradeye Tahakküm Edemez", *Son Telgraf*, Sayı:4903, 29 Temmuz 1950, s.1

29 Ahmet Muhip Dranas, "Tahrikçi Muhalefet", *Zafer*, Sayı:453, 28 Temmuz 1950, s.2

30 Ahmet Muhip Dranas, a.g.y.

31 Ahmet Muhip Dranas, "Mehmetçik ve Haberi", *Zafer*, Sayı:579, 3 Aralık 1950, s.2

32 Aka Gündüz, "Kore İçin Birinci Teklif", *Zafer*, Sayı:571, 25 Kasım 1950, s.2

33 Aka Gündüz, "Kore İçin İkinci Teklif", *Zafer*, Sayı:572, 26 Kasım 1950, s.2

Kurtuluş Savaşı'na iştirak edenlere İstiklal Madalyası verildikten sonra başka unvan ve nişanların kaldırıldığını ve yabancı devletlerin nişan ve madalyalarını kabul etmenin de yasaklandığını hatırlatan Aka Gündüz, Kore'deki askerlere mahsus bir hürriyet madalyası ihdas edilmesi kanununa eklenecek bir fıkra ile ABD'nin Kunuri'deki başarılarının ardından verdiği gümüş ve bronz kahramanlık madalyalarının resmîyete kavuşturulmasını talep eder.³⁴

Sadi Tek'in *Kore'den Geliyorum – Millî Büyük Destan* isimli piyesini 28-31 Aralık 1950 tarihleri arasında Şoförler Derneği adı ve yararına Halkevi salonlarında sahneleyeceğini duyurması üzerine *Çok Ayıp Bir İstismar* başlıklı bir yazı kaleme alan Aka Gündüz, "Kore meselesini istismar eden böyle bir laubaliliğe hatta küstahlığa hiçbir ferdin müsaade edemeyeceğini" belirtir.³⁵ Kore Savaşı henüz başlamışken ve bitmemişken piyes için "Kore'ye Gidiyorum" yerine "Kore'den Geliyorum" isminin seçilmesine çok üzüldüğünü ifade eden Aka Gündüz, şahsî menfaat gözetmeyen Devlet Tiyatrosu veya İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda sahnelense ya da herhangi bir halk evi veya spor teşekkülünde oynansa, toplanacak para bir hayır cemiyetine yahut doğrudan doğruya Kore şehitlerinin çocuklarına yılbaşı veya kış hediyesine verilse kimsenin bir şey demeye hakkı olmayacağını bilakis takdir edileceğini açıklarken bu piyesin vergiden kaçmak için Şoförler Derneği'ne başvurmasına şiddetle karşı çıkar.³⁶

Behçet Kemal Çağlar *Vatan* gazetesindeki köşesinde Kore'ye asker gönderme kararının ardından Türkiye'nin selamet ve emniyet sınırının Kore'den geçmeye başladığını öne sürer.³⁷ Birinci Dünya Savaşı'na gönderme yaparak Kore'nin "Kafkas dağının karlarına ve Sina çölünün kumlarına yiğit gömme macerasına benzemediğine" dikkat çeken Behçet Kemal Çağlar'a göre "Kore'de Boğazları koruyor ve Kars Kalesi'nde mevzi alıyor gibi gerçekçi bir şekilde Millî Misakçılar olarak millî mücadele ruhuyla dövüşülecektir."³⁸

Bir başka yazısında ise Kore'ye giden askerlere seslenen Behçet Kemal Çağlar, askerlerin İnönü'de, Sakarya'da, Dumlupınar'da dövüşmeye yaşımız imkân vermedi diye üzülmemeleri gerektiğini çünkü "o savaşlar kadar aziz ve insanî bir büyük iman ve ideal savaşına" katıldıklarını ifade eder.³⁹

Behçet Kemal Çağlar, "Mustafa Kemal'in halkı Ortaçağın tevekkül ve rıza uçurumundan Batı'nın ileri hayat ve medenî ihtiyaç seviyesine yükseltmek için yaptığı devrimler birbirini kovalarken vur deyince öldüren ifratçılıkla millî ananelerden ve yerli törelerden bazılarının zedelendiğini" vurgulayarak⁴⁰ başladığı *Tecelli'nin En Güzeli* başlıklı yazısında bu talihsizliği

34 Aka Gündüz, "Yeni Kanuna Bir Ek Fıkra", *Zafer*, Sayı:595, 19 Aralık 1950, s.2

35 Aka Gündüz, "Çok Ayıp Bir İstismar", *Zafer*, Sayı:604, 28 Aralık 1950, s.2

36 Aka Gündüz, a.g.y,

37 Behçet Kemal Çağlar, "Ha Kore, Ha Kars", *Vatan*, Sayı:3299, 27 Temmuz 1950, s.3

38 Behçet Kemal Çağlar, a.g.y.

39 Behçet Kemal Çağlar, "Birleşmiş Milletlerin Türk Nöbetçilerine", *Vatan*, Sayı:3380, 16 Ekim 1950, s.3

40 Behçet Kemal Çağlar, "Tecelli'nin En Güzeli", *Vatan*, Sayı:3429, 4 Aralık 1950, s.3

büyük bir felaket olarak gördüğünü ve "Din iman elden gitti. Dinî terbiye kalmadı ki millî terbiye kalsın. Şimdiki gençlikte ne maneviyat var ne mukaddesat." sözlerini ısrarla ve ustaca söyleyenler yüzünden içine zaman zaman şüphe düştüğünü anlatır.⁴¹ Fakat Kore'ye giden dört bin beş yüz çocuğun dört bin beş yüzünün de "eski ruh içinde yetişenleri imrendirecek kıratla, millî şuuru tam Türk, dini bütün mümin olduklarını ispat ettiklerini" açıklar.⁴²

Behçet Kemal Çağlar, *Varsın Cihan Şaşsın Dursun* başlıklı yazısında Kunuri Muharebeleri sırasında 26 Kasım 1950 akşamı Yüzbaşı Kaya Aldoğan'ın yaralanmasına rağmen büyük bir gayretle el bombasını bölüğünden uzaklaştırarak şehit olmasını anlatır ve insan hakları adına yapılan tüm konuşmaların yanında Yüzbaşı Aldoğan'ın insan hakları uğruna kendini feda ettiğini hatırlatarak şehidin ailesinin önünde saygıyla eğildiğini belirtir.⁴³

Yusuf Ziya Ortaç, *Ulus* gazetesinde yayımlanan yazısında, 1951'de basılan *Varlık Vergisi Faciası* isimli kitabı insan hakları açısından değerlendirip Kore Savaşı ile ilişkilendirirken Varlık Vergisi'nden sonra çıkan Toprak Mahsulleri Vergisi ile çariksız köylüden Varlık Vergisi ile toplanan paradan daha fazlasının alındığını buna rağmen Anadolu'nun sesini çıkarmadığını açıklar.⁴⁴ Tarih boyunca çöllerde, Kafkaslarda, Balkanlarda, şikayetsiz vermeye alışan Türk'ün, kanının Kore'de yüzleri zafer şevkiyle aydınlattığını vurgular.⁴⁵ Yusuf Ziya Ortaç Türklerin Kore'de şehitler vermesine rağmen NATO'ya kabul edilmemesine değindiği yazısında "Orta Doğu'yu savunacak tek ordu Türk ordusu olduğu için yeni Kore'lerde Türk kahramanlığını bir daha göstermek için mi, dostlar gazi iken yine şehit olmak için mi NATO'ya gireceğiz?" diye sorarak bu durumu aklının almadığını itiraf eder.⁴⁶

Yusuf Ziya Ortaç'ın aksine Feridun Fazıl Tülbentçi Türk askerinin farklı cephelerde savaşması gerektiği konusunda emindir. *Vatan* gazetesindeki köşesinde "Türk askerinin bir tecavüz harbi açan Rusların kurduğu kukla Kuzey Kore hükûmetine karşı Birleşmiş Milletler ile birlikte dünyayı kana bulamak isteyen bu tecavüzü bertaraf edeceğini ve insanlığın huzuru için dövüşeceğini" ileri sürer.⁴⁷ "İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında kurulup senelerden beri cephe görmeyen ve ilk merkezi Edirne olan 241. Piyade alayının Kore'ye ulaştığında askerî tarihte ve gönüllerde unutulmayacak bir yer işgal edeceğini, subay ve erlerin ise 241. Alayda dövüştük diye övüneceklerini" iddia eden⁴⁸ Feridun Fazıl Tülbentçi'ye göre "tarihin şahit olduğu üzere hiçbir askerın Türk askeri kadar şanlı ve fedakâr olmadığı gerçeğini Kore'ye giden askerler Alparslan'ların, Yıldırım Bayezit'lerin, Fatih'lerin, Yavuz'ların, Kanunî'lerin, Osman Paşa'ların ve Mustafa Kemal'lerin çocukları olduklarını ispat ederek Mercidabık'taki, Mohaç'taki, Varna'daki, Kosova'daki, Niğbolu'daki,

41 Behçet Kemal Çağlar, a.g.y.

42 Behçet Kemal Çağlar, a.g.y.

43 Behçet Kemal Çağlar, "Varsın Cihan Şaşsın Dursun", *Vatan*, Sayı:3443, 18 Aralık 1950, s.3

44 Yusuf Ziya Ortaç, "Haftanın Pazarı", *Ulus*, Sayı:10746, 27 Mayıs 1951, s.3

45 Yusuf Ziya Ortaç, a.g.y.

46 Yusuf Ziya Ortaç, "Haftanın Pazarı", *Ulus*, Sayı:10739, 20 Mayıs 1951, s.3

47 Feridun Fazıl Tülbentçi, "Kore Harbi", *Vatan*, Sayı:3299, 27 Temmuz 1950, s.2

48 Feridun Fazıl Tülbentçi, "241 inci Alay, Hazırool", *Vatan*, Sayı:3316, 13 Ağustos 1950, s.2

Çanakkale ve Dumlupınar'daki zaferleri hatırlatarak tekrar kanıtlayacaklar, Avrupa'daki mesel olan Türk gibi kuvvetli cümlesini bu sefer uzak şarkta dilden dile kalpten kalbe gezdireceklerdir."⁴⁹

"Türk'ün en büyük kahramanı olan ve Kore'de yeni bir destan hazırlayan Mehmetçiğin mezarının başında bir taş olmasa bile hatırasının bütün bir milletin kalbinde yaşadığını" vurgulayan⁵⁰ Feridun Fazıl Tülbentçi, Türk tarihindeki savaşlardan örnekler verdiği yazısında Kore Savaşı'nın ilk şehidi olan Üsküdarlı Başgedikli Sedat Bora'nın, ailesine yazdığı mektuptan alıntılar yapar.⁵¹

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu *Son Telgraf*'taki köşesinde, mecliste hükümetin ezici bir çoğunluğa dayanmasına rağmen Kore'ye asker gönderme kararını aniden almasında Amerikalı Senatör Bay Cohen'in ziyaretinin etkisine atıfta bulunarak bu kararda Türk devletinin etkisi olmadığını ima eder.⁵² Alınan kararın siyasi bir kaderden kaynaklandığını öne süren Nizamettin Nazif, "çok insanî duygularla ruhu meşbu olan Mehmetçiğin ancak kendisine düşmanlık edene silah çektiğine, ancak ırzı, şerefi, toprağı, çoluğu çocuğu yani öz vatani ve öz milleti tehlikeye girdiği anda göğsünü velev çıplak da olsa gerdğine" dikkat çekerek Kore'de Mehmetçikten istifade edilebileceği muammasının kendini düşündürdüğünü açıklar.⁵³ Mehmetçik Kore'de Kars'taymış gibi nasıl şahlanır, diye soran Nizamettin Nazif, Kore'de de Kars'taymışız gibi mevzie gireriz diyen Behçet Kemal Çağlar'a katılmadığını ifade eder.⁵⁴

Adnan Adıvar'ın *Son Telgraf*'ın düzenlediği anketi "Kore'de dövüşmek de bir bakıma vatani müdafaadır. Geçen harpte biz Galiçya'ya kocaman bir ordu gönderdik" sözleriyle cevaplaması üzerine infial duyduğunu belirten Nizamettin Nazif, dünya tarihinde ender rastlanan bir siyasi cinayet olarak nitelediği Galiçya'yı hatırlatan Adıvar'a şu sözlerle tepki gösterir:

"Harp tırpanından futbol oynayacak iki takım kurtaramamış... neslim kahramanlığı ile o cinayeti millî bir epepe, bir destan kılığına sokmuştur; fakat biz, o neslin istiklâl harplerinden ve sonsuz yorgunluklardan artakalmış olanları, o hamaset âbidesinin... içindeki ızdırıp mummyasını olanca fecaati ile görürüz... Balkançırkın yataklı vagonlarında şampanya içerek Viyana, Berlin seyahatleri yapanlar nereden bilirlir, nasıl anlarlar bu faciayı?"⁵⁵

Kunuri Muharabeleri sırasında köşesinden yazdığı mektupla Mehmetçiğe seslenen⁵⁶ Nizamettin Nazif, tarihin bir adını da Türk Destanı olarak kabul ettiği için bir Kore destanı

49 Feridun Fazıl Tülbentçi, "Kore Savaş Birliğini Uğurlarken", *Vatan*, Sayı:3364, 30 Eylül 1950, s.2

50 Feridun Fazıl Tülbentçi, "Kore'de Mehmetçik Dövüşüyor", *Vatan*, Sayı:3407, 12 Kasım 1950, s.2

51 Feridun Fazıl Tülbentçi, "Kore Şehidi Sedat Bora'nın Ruhuna", *Vatan*, Sayı:3417, 22 Kasım 1950, s.2

52 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, "Siyasî Kader", *Son Telgraf*, Sayı:4902, 28 Temmuz 1950, s.1

53 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, a.g.y.

54 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, a.g.y.

55 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, "Galiçya ve Adıvar", *Son Telgraf*, Sayı:4903, 29 Temmuz 1950, s.1

56 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, "Mehmede Mektup", *Son Telgraf*, Sayı:5026, 29 Kasım 1950, s.1

yarattık diyenler gibi düşünmediğini çünkü onların Mehmetçiğin dövüşmesiyle destan yaratması arasında fark görmediğini vurgular.⁵⁷

İsmail Hami Danişmend, Türk askerini Kore'ye gönderme kararının ardından *Milliyet* gazetesinde kaleme aldığı yazısında Türklerin tarihte okyanus ötesine yaptığı seferlerden örnekler vererek Türk askerinin okyanus ötesine gitmesi eleştirilerine karşı görüş bildirir.⁵⁸ Basında Kore harekâtı ile ilgili başlıklarda hemen her gün tekrar edilen “zaferimiz, arslanlarımız, kahramanlarımız” ifadelerini matbuatın ifratı kabul eden ve Milli Savunma Bakanlığı'nın her gün resmi tebliğlerle kamuoyunu tenviri vazifesini yerine getirmemesini tefrit olarak değerlendiren Danişmend, halkın, gazete muhabirleriyle ajansların birbirini tutmayan haberlerinden mana çıkarmak mecburiyetinde bırakılmasını eleştirir.⁵⁹ Eski Osmanlı seferlerinde bile ordu harekâtının süratli Tatar postalarıyla payitahta muntazaman bildirildiğini ve üst üste gelen haberlerin bazen günde bir iki defa dellallarla ilan edildiğini aktaran⁶⁰ Danişmend, halka eski sürat postalarını aratan bilgi karışıklığını önlemesi için Savunma Bakanlığı'na çağırda bulunur.⁶¹

Hikmet Feridun Es, Kore Savaşı başlamadan önce *Hürriyet* gazetesi için eşi Semiha Feridun Es'in fotoğrafladığı *Asya'da Beş Ay / Hikmet Feridun Adım Adım Asya'yı Dolaşıyor* isimli bir yazı dizisi hazırlamıştır. Hindistan seyahatinden döndükten sonra Kore'de hiçbir gelişme yaşanmamasına rağmen Asya'da muhakkak savaş çıkacağına inandığını ifade eden Hikmet Feridun Es, Dışişleri Bakanlığının “küre-i arzı Avrupa ve Amerika'dan mürekkep iki kıtalı acayip bir alem olarak kabul etmesini” eleştirirken devlet adamlarını ise “ayak basmadıkları hatta haritasını ezbere bilmedikleri Asya'yı adeta meçhul bir kıta olarak görmeleri” yüzünden tenkit eder.⁶² Savaşa girmesi için asker bile göndermenin göze alındığı Asya hakkındaki emsalsiz cehalet yüzünden en basit hakikatlerin dahi büyük kehanetler gibi kabul edilmesine itiraz eder.⁶³ Savaşın başlamasıyla beraber *Hürriyet*'in muhabiri olarak Kore'ye giden Hikmet Feridun Es, Türk askerini adım adım takip ederek gelişmeleri okuyucularla paylaşmıştır.

Kore Savaşı, Türk askerlerinin Kore'ye gönderilme kararının alındığı 25 Temmuz 1950'den itibaren gazetelerin gündemine oturmuşken edebiyat dergilerinde askerlerin Kore'ye gitmeye başladığı Eylül 1950'den sonra işlenmeye başlanmıştır. Gazetelerde olduğu gibi edebiyat dergilerinde de yayımlanan edebî metinlerin dışında bu konuyla ilgili pek çok yazıya yer verilmiştir. Dergilerdeki yazılarda Türk askerinin mücadelesi genellikle tarihten verilen örneklerle desteklenmiş ve askerlerin kahramanlığı vurgulanmıştır.

57 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, “Döğüşüyorlar... Bizimkiler”, *Son Telgraf*, Sayı:5030, 3 Aralık 1950, s.1

58 İsmail Hami Danişmend, “Okyanuslar Aşırı Türk Hamleleri”, *Milliyet*, Sayı:90, 31 Temmuz 1950, s.3

59 İsmail Hami Danişmend, “Bir İfrat ve Bir Tefrit”, *Milliyet*, Sayı:208, 29 Kasım 1950, s.3

60 İsmail Hami Danişmend, a.g.y.

61 İsmail Hami Danişmend, “Kore Haberleri”, *Milliyet*, Sayı:212, 3 Aralık 1950, s.3

62 Hikmet Feridun Es, “Kör Kör Parmağım Gözüne”, *Hürriyet*, Sayı:813, 30 Temmuz 1950, s.3

63 Hikmet Feridun Es, a.g.y.

Varlık'ın Kasım 1950 sayısında "SSCB'nin, harekete geçirdiği ve durup dururken masum komşusuna tecavüze mecbur ettiği Kuzey Kore peyk devletini Birleşmiş Milletler'in azimli kararı ve silahlı müdahalesi karşısında yüzüstü bıraktığı ve tam bir bozguna uğradığı için Kuzey Kore devletinin haritadan silinmek üzere olduğu" aktarılmıştır.⁶⁴ Bu neticenin "SSCB'nin bütün mukadderatını kendisine bağlayan peyklerine birer dama taşından fazla kıymet vermediğini ve asla güvenilir bir hamî olmadığını ispat ettiği, ilk defa silahlı bir tecavüz hareketinin Birleşmiş Milletler'in müdahalesi sayesinde durdurulmasının bundan böyle komşularına tecavüze yeltenecek olan devletleri uzun uzun düşünmeye sevk edecek mahiyette olduğu" görüşleri paylaşılmıştır.⁶⁵

Aynı sayıda 26 Eylül günü kutlanan Dil Bayramı vesilesiyle Kore haberlerinde kullanılan dile dikkat çekilir ve yabancı ajanslar sade bir Türkçe kullanarak "Kore ile ilgili" derken devlete ait Anadolu Ajansı'nın "Kore'ye müteallik" demesi, "matuf, mutazammın, derpiş" gibi tarihe karışmış ağdalı sözleri kullanması eleştirilir.⁶⁶

Varlık dergisinin Kunuri Muharebeleri'nin ardından hazırlanan Ocak 1951 sayısında, "şairler Çanakkale ve İstiklal Savaşı'nın destanlarını tamamlamaya daha vakit bulamamışken Mehmetçiğin bu defa da Kore'de süngüsüyle kendi şerefli destanını yazdığı" ifade edilir.⁶⁷ "Şimdiye kadar vatan ve bayrak uğrunda nelere kadir olduğunu sınır boylarında hesapsız defalar göstermiş olan Türk askerinin, ilk defa insanlık ideali uğrunda saf bağladığı Kore savaşında da, Birleşmiş Milletler davası için de kanını aynı civanmertlik, aynı yiğitlik ve feragatle akıtmaktan sakınmadığını bütün dünyanın hayran gözleri önünde ispat ettiği" vurgulanır.⁶⁸

Kaynak dergisi Mart 1951'de Kore Sayısı olarak çıkar. Bu özel sayının ilk sayfasına "Bu sayıda Kore'ye ayrılan sayfalar, hür dünya için şehit ve gazi olan ve hâlâ kahramanca savaşanlara armağandır." notu düşülmüştür.⁶⁹ Avni Dökmeci derginin giriş yazısında "Türk insanı için savaşın kin tohumları serpmeyen ve en büyük savaşları yapmasına rağmen bir barışsever olan Atatürk'ün, çocuklarının da bugün dünya insanlığı için savaştığını" belirtir.⁷⁰ Atatürk'ün "Dünyanın bir yerinde rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alakadar olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lazımdır." sözlerini Türk askerinin Kore Savaşı'na girmesine bir cevap olarak öne süren Avni Dökmeci, "emperyalist Kuzey Kore'nin saldırısına uğrayan Güney Kore saflarında destanlar yaratan Türk'ün, kin tohumları serpemeyeceğini ve kin gütmeyeceği için savaşkan olduğu kadar hatta daha fazla barışkan olduğunu" vurgular.⁷¹

64 "Gerçek Barış", *Varlık*, Sayı:364, 1 Kasım 1950, s.2

65 a.g.y.

66 "Dil Bayramı", *Varlık*, Sayı:364, 1 Kasım 1950, s.2

67 "Kore Destanı", *Varlık*, Sayı:366, 1 Ocak 1951, s.2

68 a.g.y.

69 "Kore Sayısı", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.2

70 Avni Dökmeci, "Atatürk, Barış, Savaş, Kore Üzerine", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.3

71 Avni Dökmeci, a.g.y.

Zihni Hazinedaroğlu, "Kore şehitlerinin aziz hatırasına" ithafıyla başlayan yazısında "Kore Savaşı ile beraber esen hürriyet havasından dolayı insanları daha aydınlık, daha sevimli gördüğünü, umutlar, neşeler içinde olduğunu ve yeryüzünün en ışıklı, en manalı günlerini yaşadığını" belirtir.⁷² Bu neşeli duyguları nedeniyle kendisini kınayıp çarpışanları, yaralıları, şehitleri düşünmediğini zannedenlere, "20. yüzyılda Kore Savaşı ile insanlığın saadeti için en büyük adımın atılması ve hür, mesut dünyanın kuruluşunun bu günle başlaması üzerinde durmak istediği" cevabını verir.⁷³ Zihni Hazinedaroğlu'na göre "mütecaviz bir kütleye karşı hakkın, adaletin, hürriyetin el birliğiyle ilk defa korunduğu Kore topraklarında çıkan savaş, fikrî bir kaynağa dayandığı ve din için girilen savaşlardan ayrı bir hususiyet taşıdığı için daha saf ve daha berraktır."⁷⁴

Kemal Özgür aynı fikirleri savunduğu yazısında "tecavüze uğramış bir milletin haklarını geri almak, onlara yaşama haklarını iade etmek için savaşan necip Türk milletinin asil evlatlarının, insanlık davası uğrunda ölmelerinin ve yaratılan bu kahramanlık abidesinin harcına su yerine kanlarını karıştırmalarının karşısında tüylerinin diken diken olduğunu ve gözlerinin yaşardığını" anlatır.⁷⁵ *Kaynak* dergisinde ayrıca, Galatasaray Lisesi öğrencilerinin Mehmetçiğe armağan etmek için kanlarıyla bezedikleri Türk bayrağını Kore'de teslim alan Tugay Komutanı Tuğgeneral Tahsin Yazıcı'nın öğrencilere yazdığı teşekkür mektubu yayımlanmıştır.⁷⁶

Kore Savaşı dergiler arasında en fazla Türkçü kimliğiyle tanınan *Orkun* dergisinde konu edilmiştir. *Orkun* dergisinde yayımlanan yazılarda Kore Savaşı ele alınırken Türk tarihindeki Türk-Çin mücadelelerine vurgu yapılmıştır. *Orkun*'un 15 Aralık 1950 tarihli sayısında, "yüzyıllarca önce olduğu gibi Türk ile Çinlinin savaş meydanlarında tekrar karşı karşıya geldiği Kunuri Muharebeleri'nde paşasından erine kadar ateş hattında çarpışarak bir Amerikan tümeninin çekilişini doğrudan doğruya, bütün cephenin çekilişini ise dolayısıyla sağlayan Türk askerlerinin yirmi yedi yıllık manevî baltalamalara rağmen Çanakkale ve Sakarya'daki askerler olduklarını dosta düşmana ispat ettikleri ayrıca yaralılarını sırtlarında taşıyarak aç ve cephanesiz yürüyüşleri, bugünün şeytanî silahları devrinde yaptıkları süngü hücumları, süngünün olmadığı yerde taş ve sopalarla Çinlilerin çemberini birkaç kere yararak bağlı oldukları ordunun hatlarına çekilebilmeleri ile gerçek bir kahramanlık destanı yarattıkları" anlatılır.⁷⁷ Kunuri'deki başarılarla değerlendirilen "tek bir savaşta varının en az onda birini feda eden Türk tugayının aylarca çarpışan öteki milletlerden daha fazla kayba uğraması ve yaptığı fedakarlığın derecesi" hatırlatılır.⁷⁸

72 Zihni Hazinedaroğlu, "Kore ve Sonrası Üzerine", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.6

73 Zihni Hazinedaroğlu, a.g.y.

74 Zihni Hazinedaroğlu, a.g.y.

75 Kemal Özgür, "Hakkın ve Hürriyetin Zaferi", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.9

76 Tahsin Yazıcı, "Mektup", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.10

77 *Orkun*, "Türkler Kore'de", *Orkun*, Sayı:11, 15 Aralık 1950, s.5

78 *Orkun*, a.g.y.

Orkun'un 22 Aralık 1950 tarihli sayısında İsmet Tümtürk, Milliyetçiler Federasyonu'nun 14 Aralık Perşembe günü İstanbul Şehir Tiyatrosu binasında Kore'de şehit olanları anmak üzere tertiplelediği Mehmetçik Günü'nde yapılan konuşmalar hakkında bilgi verir. İlk konuşmacı Arif Nihat Asya "Geçen devirde maneviyatımızın, benliğimizin ve ahlakımızın mahvedilmek ve unutturulmak istenmesi karşısında yavaş yavaş çoğumuza kendi kendimizden bir şüphe gelmeye başlamışken, acaba biz ırkımızın eskiden gösterdiği kahramanlığı tekrar edebilir miyiz yoksa kahramanlık hassamız da mı bozuldu gibi şüpheler kafalarımızda dolaşmışken Kore kahramanlığının bütün bunları silip atmak suretiyle milletin kendine olan güvenini tekrar kazanmasına sebep olduğunu" ifade etmiş, "Türk askeri Kore'de dış düşmanla boğuşurken biz de burada iç düşman olan komünizmi boğmalıyız." sözleri uzun uzun alkışlanmıştır.⁷⁹

Arif Nihat Asya'dan sonra söz alan Nurettin Topçu üç safha halinde "Şehit nedir, Kore'de şehit olan kimdir, onlar gittikten sonra biz ne olacağız, ne yapacağız?" soruları etrafında meseleyi derinlemesine tahlil ve tahkik etmiştir. İsmet Tümtürk'ün kendisi ise komünizme karşı mücadele yolları üzerinde durmuştur. Kürsüye son olarak Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin geldiği açıklanır.⁸⁰

Orkun'un 26 Ocak 1951 tarihli sayısında Nuri Tarhan, Kore'nin Türk tarihine ebediyen unutulmayacak bir destan olarak geçtiğini, bütün dünyanın alkışlayarak takdis ettiği Kunuri-Tokçon kahramanlarının Plevne, Çanakkale, Sakarya cengaverleriyle beraber anılacağını anlatır.⁸¹ Nuri Tarhan, "Süleymaniye ve Hacı Bayram camilerinde yapılan mevlit toplantılarının radyolarla tekmil yurda ve dünyaya duyurulması vesilesiyle son çeyrek asırda çok sarsılmış olan manevî hayata eski Kuvâ-yi milliye ruhunu tekrar aşıl原因an Kore gazileri ve şehitlerini milletin gerçek inkılapçıları, terbiyecileri ve ahlakçıları olmaları hasebiyle minnetle selamlar."⁸²

Orkun'un 9 Şubat 1951 tarihli sayısında Kore'deki kahramanlığın Türkiye'ye milletlerarası büyük bir itibar değişikliği sağladığı konu edilir.⁸³ "Gerçekte kıymetli, itibar sağlayacak ne varsa bir ayıp saklar gibi yabancıların gözünden saklandığı buna karşılık yabancıların dudaklarında bir istihza gülümseyişinin belirmesine yol açacak ne varsa ısrarla önlerine sürüldüğü inkılap Türkiye'sinin yirmi yedi yıllık inkılaplarının ve propaganda gayretlerinin sonunda haiz olunan itibarın, Kore'ye giden birtakım fraksız Türk'ten birkaç yüzünün ölmesi ve sakatlanmasından sonra birkaç hafta içinde bir iki misli yükselmesi" vurgulanır ve "Türkiye'ye birdenbire itibar kazandıran Mehmetlerin 1945'e kadar yeni Ankara'nın caddelerinden geçmesine izin verilmediği" hatırlatılır.⁸⁴

79 İsmet Tümtürk, "Milliyetçiler Federasyonunun Tertiplelediği Mehmetçik Günü", *Orkun*, Sayı:12, 22 Aralık 1950, s.6

80 İsmet Tümtürk, a.g.y.

81 Nuri Tarhan, "Kahramanlar", *Orkun*, Sayı:17, 26 Ocak 1951, s.5

82 Nuri Tarhan, a.g.y.

83 "Cıvıtmayalım", *Orkun*, Sayı:19, 9 Şubat 1951, s.8

84 a.g.y

Orkun'un 16 Şubat 1951 tarihli sayısında askerler savaşırken yılbaşı kutlanmasına karşı çıkan A. Hayri Ülsever "vatandaştan yılbaşı eğlencelerinde sarf edeceği parayı Kore Abidesi dikmek üzere başlatılması talep edildiği halde yılbaşı gecesinin, Kore'de kardeş kanı akıtılan günlerde görülmemiş bir şiddet ve heyecanla kutlanmasını" eleştirir.⁸⁵ Osman Rıza Akcan ise "Tanrıdağın, Altayın oğlu" diye hitap ettiği Kore'deki askerlere yazdığı mektupta Çin Seddi'ni batıdan yarmak yetmediği için doğuya doğru yürünmesini ister.⁸⁶

Orkun'un 9 Mart 1951 tarihli sayısında bir Amerikan karikatüründe ABD'den otuz altı milyar dolar alan İngiltere'nin Kore'ye altı bin asker gönderdiği, dokuz buçuk milyar dolar alan Fransa'nın bin asker gönderdiği, yalnız çeyrek milyar dolar alan Türkiye'nin ise Kore'ye beş bin asker gönderdiği belirtilirken Türkiye için enayi ifadesi kullanılması itiraz edilir.⁸⁷ Çünkü *Orkun*'a göre biri demokrat Amerikan aleminin komünist alemle olan harbi, ikincisi Türk'ün ezeli düşmanı Moskofla olan harbi olmak üzere Kore'de iç içe iki harp yaşanmaktadır.⁸⁸ Celal Turanibaşer ise oğlu Kürşad'a yazdığı mektupta Kore'de savaşan askerlerin arasında olamamaktan duyduğu üzüntüyü dile getirir.⁸⁹ A. Necati Karaağaoğlu ise yazdığı mektupla Kunuri Muharebeleri'nde görev alan Piyade Alay Komutanı Albay Celal Dora'ya saygılarını sunar.⁹⁰

2. Şiirler

Kore Savaşı ile ilgili en çok şiir edebiyat dergilerinde yayımlanmıştır. Türk askerlerinin Eylül ayı itibariyle İskenderun Limanı'ndan Kore'ye doğru hareket etmeleri *Varlık* dergisinin Ekim 1950 tarihli sayısında Rıza Apak'ın *Denize, Kore'ye ve Gidenlere Dair* şiirinde tasvir edilmiştir.⁹¹ *Varlık* dergisinin takip eden sayılarında da Kore Savaşı'nı konu eden şiirler yayımlanmıştır. Şubat 1951 tarihli sayıda imzasız yer verilen *Dövüşüyoruz Kore'de Devlerden Üstün* isimli şiirde savaşan askerlerin gözünden Kunuri Muharebeleri betimlenmiştir. Serbest ölçüyle yazılan bu şiirde Kunuri'deki askerlerin vatan hasreti çektiği vurgulanırken Kore hürriyetin sembolü olarak değerlendirilmiştir:

“...
Uzaktasınız, uzaktadayım,
Burası Kore, burası Kunuri
Dağlar, denizler var arada...
Durulur muydu fakat durulur mu?
Düşman, hürriyetin göksüne
Zalim süngüsünü saplar da

85 A. Hayri Ülsever, "Kara Bir Gün", *Orkun*, Sayı:20, 16 Şubat 1951, s.6

86 Osman Rıza Akcan, "Mehmed'e Mektup", *Orkun*, Sayı:20, 16 Şubat 1951, s.4

87 "Enayilik", *Orkun*, Sayı:23, 9 Mart 1951, s.8

88 a.g.y.

89 Celal Turanibaşer, "Oğlum Kür-Şad", *Orkun*, Sayı:23, 9 Mart 1951, s.10

90 A. Necati Karaağaoğlu, "Albay Celal Dora'ya Açık Mektup", *Orkun*, Sayı:26, 30 Mart 1951, s.5

91 Rıza Apak, "Denize, Kore'ye ve Gidenlere Dair", *Varlık*, Sayı:363, 1 Ekim 1950, s.8

...
Kars'ım gerilmiş bir yana, bir yana da Edirne
Destanlar yazılı burcunda her birinin;
Şimdi bir tepe de sunduk Hürriyet Tepesi
Hürriyet için dövüşülen Kore'ye
 ...⁹²

Reşat Öznacar, *Kore'den Ses Geliyor* şiirinde "Kunuri Muharebeleri'nde destan yaratan Mehmetçiğin gümbür gümbür gür sesinin günün doğduğu Maşrik'tan ülkeye duyulduğunu" anlatır.⁹³ Hasan Şimşek *Mektup* şiirinde içinde bütün memleketin havasını, sesini, selamını barındıran bir name yazdığını ve esen rüzgâra Kore'ye Anadolu'nun kokusunu götürüp Mehmetçiğin tertemiz alnından öpmesini söylediğini yazar.⁹⁴ Vehbi Kızılgün, Sinan-Yu dağlarında Türk tugayının verdiği mücadeleyi konu eden *Sinan-Yu* şiirini "Bu dağlar geçilmez, burada Türk var / Kahraman yolcusu efsanelerin / Mohaç'tan Oyvar'a Yalu'ya kadar" mısralarıyla sonlandırır.⁹⁵

Varlık'ın aynı sayısında Faik Baysal *Mao Çe Tung'a Açık Mektup* ön başlığıyla yayımlanan *Kore Destanı* şiirinde Çin Devlet Başkanı Mao Zedong'a "kızıl yürekli dostum emir buyur da sussun şu saz" sözleriyle hitap ederek onu düşünmeye davet eder çünkü "içtiğinin votka değil Kore çocuklarının sıcacık kanı" olduğuna dikkat çeker.⁹⁶ Kore'de genç, dipdiri, ümitvar insanların öldüğünü ifade eden Faik Baysal, Kore'de şehit düşen Türk askerleri hakkında bilgi verdikten sonra Seul, Pyongyang ve Kunuri cephelerinden manzaralar sunduğu şiirini, "yaşamak için insanların birbirini öldürdüğü bir asırda boş yere akan kanların, dökülen gözyaşlarının, şehirleri yakıp yıkanların hesabının sorulacağı" temennisiyle sonlandırır.⁹⁷

İleride İkinci Yeni şiirinin önemli isimlerinden biri olan Turgut Uyar, şiirinin birinci dönemine ait olan Kore'de North Star adı verilen Türk tugayına ithafen yazdığı *North Star Destanından* isimli şiirinde Kore'deki Mehmetçiğe seslenmiştir. Askeriyede personel subayı olarak çalışırken kaleme aldığı iki bölümden oluşan serbest ölçülü bu şiirde Turgut Uyar, öncelikle askerlerin ateş hattındayken vatanlarına ve ailelerine karşı hissettikleri özlem duygusunu işler:

"Artık gece oldu yaban dağlarda
Yıldızlar yine bizim yıldızlar
Ay yine bizim.
Gel, bu sakız kokan ılık rüzgâra karşı
Mehmet gel, alnımızı vatandan yana dönelim.

92 "Dövüşüyoruz Kore'de Devlerden Üstün", *Varlık*, Sayı:367, 1 Şubat 1951, s.6

93 Reşat Öznacar, "Kore'den Ses Geliyor", *Varlık*, Sayı:368, 1 Mart 1951, s.6

94 Hasan Şimşek, "Mektup", *Varlık*, Sayı:369, 1 Nisan 1951, s.7

95 Vehbi Kızılgün, "Sinan-Yu", *Varlık*, Sayı:369, 1 Nisan 1951, s.8

96 Faik Baysal, "Mao Çe Tung'a Açık Mektup / Kore Destanı", *Varlık*, Sayı:369, 1 Nisan 1951, s.12

97 Faik Baysal, a.g.y.

...

*Bura Koredir aklında tut;
Yarın bir kanlı şafak kucaklarsa bizi.
Düşünmek ne güzel köyümüzü, annemizi
Gel, hayat bahasına da olsa ateşler içinden
Mehmet gel, aydın sabahların eşğinde ölelim...*⁹⁸

Turgut Uyar şiirin ikinci bölümünde ise cephedeki askerlerin sıcak çatışma içindeyken birbirlerine desteklerini, hayatı paylaşımlarını ve aralarındaki dostluğu vurgularken, vatan sevgisi uğruna cesaretle ve şevkle ölümü göze alışlarına değinir:

*"Hep bir bayram arifesi yaşadım döğüşürken
Göğsüme dolup dolup boşaldı rüzgarlar
Bir dağ kalktı konuştu
Bir tepe sustu, sol yanımda,
Sesler geldi sesler gitti, süngüm ısındı...
Gel, Tanrıya varmış arkadaşlar için
Mehmet gel, bildiğimizce dua edelim...*

*Bu cenk gönlümüzce oldu ne dersin,
Severek, anlayarak, erkekçe
Ağaçlar yemişlensin,
Gel, karnım acıktı çocuklar gibi
Şu yıldız selam iletisin uzaklara bizden
Mehmet gel, şu tayını yarı bölelim...*

*Artık boşa sayılmaz ömrümüz,
Vatan, vatan şad olsun uzaklarda
Çıkar paketini bakalım hemşerim,
Bu kandil kandil dağ gecesinde şöyle
Tarlardan dönmüş gibi, sakin, keyifli
Gel, parçalanmış bir zalim sancağa küllerini silkerek
Mehmet gel, bir asker cıgarası içelim..."*⁹⁹

Kaynak dergisinin Mart 1951 sayısı Kore için özel olarak hazırlanmıştır. Bu özel sayıda Kore ile ilgili sekiz şiire yer verilmiştir. Muzaffer Uyguner, Türk tugayının Kunuri Muharebeleri sırasındaki mücadelesini ve çekilme emri üzerine savaş sahasından elli mil uzaklıktaki Pyongyang'a sırtlarında yaralıları taşıyarak ulaşmasını konu alan, serbest ölçüyle yazdığı *Hürriyet Uğruna* isimli şiirini askerlerin hürriyet uğruna şehit olduklarını belirterek sonlandırır:

98 Turgut Uyar, "North Star Destanından", *Varlık*, Sayı:370, 1 Mayıs 1951, s.10

99 Turgut Uyar, a.g.y.

“...
 Şehit ve yaralılar Türk erlerinden,
 Türk kanı akıyor Sunşon yamaçlarında.
 Emir mucibi geri çekiliyor Tugay 50 mil
 Yaralıları taşıyarak sırtlarında...”

Kore dağlarında yatanlar,
 Hürriyet uğruna öldüler...
 Hürriyet uğruna ölen Mehmetler
 Kalplerimize gömüldüler.”¹⁰⁰

İbrahim Cüceoğlu, *Mustafa'dan* şiirinde Mustafa Kemal'in izinde düşmanla savaşan asker Mustafa'yı anlatır.¹⁰¹ Adnan Yücebaş, *Aradan* şiirinde Kore'yi ayrı bir vatan bilip hürriyet için savaşan Albay Dora, Er Hasan ve Er Mehmet'ten bahseder.¹⁰² Mehmet Haşmet *Kore Destanı'ndan* şiirinde, M. Sunullah Arısoy ise *Muhteşem Kavga* şiirinde Kunuri Muharebeleri'ni işlemiştir.¹⁰³¹⁰⁴ Selahaddin Çakıcıoğlu *Kore'den* şiirinde memleket hasreti çeken bir askerin duygularına tercüman olur.¹⁰⁵ Necmi Gaznevioğlu ise savaşa farklı bir bakış açısıyla yaklaşır ve *Bir Asker Sevdim* şiirinde sevgilisinin gözünden âşık olunan onbaşıyı tasvir eder.¹⁰⁶ Tarık Orhan da savaşı Türkiye'de kalanların gözünden ele alır ve *Bir Şehit Anası Söylüyor* şiirinde şehit annesinin sesi olur. Hece ölçüsüyle ve halk şiiri formunda yazılan bu şiirde oğlunun şehadet haberini alan annenin üzülmekten ziyade oğluyla gurur duyduğu vurgulanır:

“...
 Kore dağlarında bir kuşum kaldı,
 Acep, kiskandı da, Tanrım mı aldı?
 Kore dağlarından dönmedi kuşum;
 Destanlar yarattı, zaferler aldı!

...
 Bir değil, bin kuşum daha olaydı
 Uçururdum birbirinin ardından...
 Kore dağlarından dönmessin hepsi,
 Onların kanyıyla yükselir vatan!..

...
 Bir değil, bin kuşum daha olaydı
 Uçururdum birbirinin ardından...
 Kore dağlarından dönmessin hepsi,
 Onların kanyıyla yükselir vatan!..

Kore dağlarına bir kuş uçurdum,
 Adını deftere şehit geçirdim.

100 Muzaffer Uyguner, “Hürriyet Uğruna”, *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.4

101 İbrahim Cüceoğlu, “Mustafa'dan”, *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.7

102 Adnan Yücebaş, “Aradan”, *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.9

103 Mehmet Haşmet, “Kore Destanı'ndan”, *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.11

104 M. Sunullah Arısoy, “Muhteşem Kavga”, *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.14

105 Selahaddin Çakıcıoğlu, “Kore'den”, *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.12

106 Necmi Gaznevioğlu, “Bir Asker Sevdim”, *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.13

*Kore dağlarından dönmesin varsın;
Ak sütümü güle seve içirdim!*¹⁰⁷

Kore Savaşı'nın yoğun olarak işlendiği *Orkun* dergisinde savaşa ilgili pek çok şiire yer verilmiştir. *Orkun*'un 24 Kasım 1950 tarihli sayısında Mutena Saran'ın *Kore'ye Doğru* ile Mehmet Çakırtaş'ın *Kore'den Türk Sesleniyor* şiirlerinde Türk askerinin Kore'de savaşmaya başladığında gücünü ve kahramanlığını nasıl göstereceği anlatılır.¹⁰⁸¹⁰⁹ *Orkun*'un 8 Aralık 1950 tarihli sayısında Nadire Ünalın'ın *Kore'ye Seslerimiz* şiirinde Kore'deki kahraman askerlerle ilgili haberlerin takdir hisleriyle okunmasına dikkat çekilir.¹¹⁰

Orkun'un 26 Ocak 1951 tarihli sayısında Kore Savaşı ile ilgili Ali Hikmet Savaş *4500'e*, Hasan Salâh Bozkurt *Kore Kahramanlarına*, Mehmet Çakırtaş *Mehmetçğim*, Çobanoğlu K. P., *Kore Belinde*, Celal Turani Başer *Kore'de Hincim Var*, Fazıl Bayraktar *Dinmez Ağrı*, Ali Fuat Azgur *Kore'de*, Yıldırım Niyazi Gençaydın *Türk Askeri Kore'de*, Gedikoğlu Kamuran *Mehmet*, Celal Turani Başer *Türklerde Cenk*, Mahmut Gülerman *Mehmetçiğe Selam* ve Ayhan İnal *Kore Destanı* şiirleriyle yer almışlardır.

Orkun'un 2 Şubat 1951 tarihli sayısında ise Yıldırım Niyazi Gençaydın'ın *Mehmet Kore'de*, Haznedaroğlu Mustafa Bayhan'ın *Geliyor*, Bağrı Yanık'ın *Moskof ve Uşakları*, Kemalettin Berksü'nün *Mehmede Selam* ve Mehmet Zeki Akdağ'ın *Komutanı Huzurunda Mehmetçik* şiirleri yayımlanmıştır. *Orkun*'un 9 Şubat 1951 tarihli sayısında Mehmet Bozkurt'un *Durma Yarat* şiirine yer verilmiştir.

Orkun'un 16 Şubat 1951 tarihli sayısında Kore'deki askerleri Ali Vehip Tümer *Kahpelere İthaf*, Namık Zafer Alpsü *Mehmetçik Türküsü* ve Yusuf Kadıgil *Şehit Mehmed'e Ninni* şiirlerinde işlemişlerdir. 23 Şubat 1951 tarihli sayıda ise Yener Çakı *Cenk Günü*, Fazıl Bayraktar *Onların Feryadı*, Kirtişoğlu Bekir *Bir Düğün Başlayacak* ve T. Turan Atasever *Hakikat Uğruna* şiirleriyle bulunmuşlardır. *Orkun*'un 16 Mart 1951 tarihli sayısında Vasfi Leventoğlu *Sağın Zaferi*, *Solağın Hali* şiirinde Kore'de savaşan askerlerin davalarının da önderi olduklarını vurgular.¹¹¹

Kore Savaşı en çok Türkçü yayınlarda kendine yer bulabilmiştir. *Orkun* gibi *Tanrıdağ* dergisinde de askerlerin Kore'ye ulaşmasının hemen ardından savaşı konu eden eserler yayımlanmıştır. Gökhan Evliyaoğlu serbest ölçüyle yazdığı *Kore'den* şiirine Türk askerlerinin hasretini çektikleri memleketlerini Kore'de gökyüzüne baktıkça nasıl hatırladıklarına dair örnekler vererek başlar. Şiirin devamında ise Türklerin Asya'da ilk defa bulunmadığını, Çinliler ve Ruslarla ilk kez karşı karşıya gelmediğini vurgulayarak binlerce yıl önce Çinlilerle yapılan mücadelelere ve Altınordu Devleti dönemindeki Rus savaşlarına atıfta bulunur:

107 Tarık Orhan, "Bir Şehit Anası Söylüyor", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.12

108 Mutena Saran, "Kore'ye Doğru", *Orkun*, Sayı:8, 24 Kasım 1950, s.4

109 Mehmet Çakırtaş, "Kore'den Türk Sesleniyor", *Orkun*, Sayı:8, 24 Kasım 1950, s.15

110 Nadire Ünalın, "Kore'ye Seslerimiz", *Orkun*, Sayı:10, 8 Aralık 1950, s.6

111 Vasfi Leventoğlu, "Sağın Zaferi Solağın Hali", *Orkun*, Sayı:25, 23 Mart 1951, s.2

"Geceler hafiflemiş omuzlarımızda
 Allaha doğru
 Yıldızlar bir yaylâ türküsünün bitiminde uzak;
 Yıldızlar vatan kadar uzak.
 Vatan gurbette bir sıla türküsü kadar yakın
 Göğüslerimize.

...

Binlerce sene önceden tanıdık bir rüzgâr
 Altaylardan, Tanrı Dağları'ndan eser gelir...
 Kulağımızla yıldızı-barışik kurt sesleri
 Yer-yüzünün ilk Bayrağından kanat açar gelir
 Yer-yüzünün kanımızla karışık son Bayrağına...
 Bu Bayrak: Gök-Bayrak bin-üçyüz sene
 Akınlarca kana kesti al oldu geldi.
 Yine Kin-gan ufkunda adımız dalgalanır.
 Kilometreler teslim-bayrağı gibi açılmış
 Çin-duvarları'nda
 <Demir-perde>ler boyunca genişlemiş korkusu
 Çin duvarları'nın.
 Bakışlarımız: Altın-ordu saflarında bilenmiş.
 ...¹¹²

Türk Dili dergisinde Mustafa Derim, *Kore Destanı'ndan* şiirinde Kore'ye gidecek askerleri Ankara'dan İskenderun'a taşıyan trenin Konya Garı'ndan geçişini betimler.¹¹³ Ekrem Sağkol ise *Ufuklar* dergisinde yayımlanan *Pussan Limanı* şiirinde Türk tugayının İskenderun'dan kalkan gemilerle ulaştığı Pusan Limanı'nın hürriyet bekleyişini anlatır.¹¹⁴

Gazetelerde de savaşla ilgili şiirlere yer verilmiştir. Kunuri Muharabeleri'nin ardından *Ulus* gazetesinde Yusuf Mardin imzalı *Pyongyang'a Dönüş* isimli bir şiir yayımlanmıştır. Bu şiirde muharebe sırasında büyük kayıplar vererek geri çekilen askerler tasvir edilmiştir:¹¹⁵ Savaş süresince *Hürriyet*'in muhabiri olarak Kore'deki gelişmeleri bildiren Hikmet Feridun Es, Şehit Yüzbaşı Kâmil Atalay'ın son dakikaya kadar yanında taşıdığı ve kendi yazdığı *Mehmede* şiirini, vefatından sonra bölümündeki erlerin çoğaltarak muska halinde yanlarında taşıdıklarını açıklayarak okuyucuya sunar.¹¹⁶ Hece ölçüsüyle halk şiiri formunda kaleme alınan, ateş hattındaki askerlerin moral ve motivasyonunu yükseltmek için Kore'deki askerlerin çıkardığı *Türk Yolu* isimli fanzinde basılan bu şiirde destan kahramanı Oğuz Kağan'dan başlayarak Türklerin bulunduğu farklı coğrafyalar vurgulanır ve Türklerin tarih boyunca gösterdiği kahramanlığa dikkat çekilir:

112 Gökhan Evliyaoğlu, "Kore'den", *Tanrıdağ*, Sayı:1, 5 Kasım 1950, s.2

113 Mustafa Derim, "Kore Destanı'ndan", *Türk Dili*, Cilt:1, Sayı:12, Eylül 1952, s.685

114 Ekrem Sağkol, "Pussan Limanı", *Ufuklar*, Cilt:2, Sayı:13, Şubat 1953, s.28

115 Yusuf Mardin, "Pyongyang'a Dönüş", *Ulus*, Sayı:10378, 7 Aralık 1950, s.2

116 Hikmet Feridun Es, "Bir Şehidin Şiiri", *Hürriyet*, Sayı:967, 31 Aralık 1950, s.5

*“Oğuzdan destanlar kucaklar seni
Soyun da hasretle bekliyor seni
Tuna'da, Varna'da, Kore'de seni
Kahraman Türklüğün Yiğit Mehmedi*

*Savaşta zaferler yoldaşın senin,
Acun'da hürriyet emelin senin,
Kötülük kalbinde kederin senin
Kahraman Türklüğün Yiğit Mehmedi*

*Şimşekler gizlenen şanlı gür sesin
Tarihte yenilmez yiğit askersin
Önünde eğilir zulmetler senin
Kahraman Türklüğün Yiğit Mehmedi.”¹¹⁷*

Behçet Kemal Çağlar, Kunuri Muharabeleri'nden sonra *Vatan* gazetesinde *Kore Göklerinde Şair Tayfları Dolaşıyor* başlıklı özel bir sayfa hazırlamış ve burada çeşitli şairlerin daha önceden yazılmış şiirlerini zamana uygun olarak yeniden yayımlamıştır. Behçet Kemal Çağlar bu özel sayfada, “destan yapmaktan destan yazmaya vakti kalmamış Türk milletini Kore'de temsil eden askerlerin, kâğıda yazılması özlenen destanı bu kez bir uçtan Asya karalarına bir yandan da dünya kafalarına yazdıklarını ve şimdiye kadar böylesine başarıları coşkunca dile getirmiş şairlerin ruhlarının da Kore göklerinde nöbette olduklarını” iddia eder.¹¹⁸ Orta Asya'daki Orhun Kitabeleri'nin “Üstten gökler basmazsa/ Alttan delinmezse yer/ Türklüğün töresini/ Kim yener kim alteder” satırlarının Asya köşesinin bir dağına süngü uçlarıyla kazılır gibi olduğunu, bir zamanlar Asya'da Oğuz Han'ın emri altında birleşen Türk erlerinin aynı kıtanın semalarında:

*“Oğuz Hanımızdan fermanlar olsun
Kalkın hastalara dermanlar olsun
Kargılarımızdan ormanlar olsun
Gökler çadırımız güneş tuğumuz
Ey Oğuz, ey Gökkurt, ey Başbuğumuz”*

diyerek “ezeli türkülerini tekrarladıklarını, Asya topraklarının ezeli kahramanları Kazan erlerinin kendilerine benzercesine dövüşlerini gökten seyrettikleri Türk askerlerine Dede Korkut ağzıyla seslendiklerini” anlatan Behçet Kemal Çağlar'a göre Asya'nın şair hükümdarı Kadı Burhaneddin de askerlere şöyle seslenmektedir:

117 Hikmet Feridun Es, a.g.y.

118 Behçet Kemal Çağlar, “Kore Göklerinde Şair Tayfları Dolaşıyor”, *Vatan*, Sayı:3431, 6 Aralık 1950, s.2

*“Enelhak dâva eden berdâr olur
Bizim millet yiğitliğe serdar olur
Er oldur Hak yoluna baş oynaya
Döşekte ölen yiğit murdar olur”¹¹⁹*

Bu özel sayfada Kadı Burhaneddin haricinde Âşık Ravzî, Ercişli Emrah, Köroğlu, Karşlı Bahrî, Çıldırılı Âşık Şenlik ve Âşık Ömer gibi halk ozanlarının şiirlerinden parçalara yer verilmiştir. “Celalettin Harzemşah eseriyle Asya ortalarına hayalen seyahat eden Namık Kemal’in Kore erlerinin peşi sıra Kore göklerinde galeyan içinde:

*“Türk nâmı bu gün her duyana lerze resândır
Ecdadımızın heybeti mârufu cihandır
Fıtrat değişir sanma bu kan yine o kandır
Kavgada şahadetle bu gün kâm alırsız biz
Türk erleriyiz can veririz nam alırsız biz”*

diyerek gürelediğini aktaran Behçet Kemal Çağlar, Mehmet Emin Yurdakul’un ise

*“Vur sen de o aziz hürriyet için
Dünyanın diktiği bayrak için vur
Her dinin sevdiği adalet için
Her yerden haykıran bir Hak için vur”*

manzum hitabını Kore’deki askerler için tekrar ettiğini öne sürer.¹²⁰ Behçet Kemal Çağlar’a göre “Kore’den gazi dönecelerle beraber daha uzun yıllar yaşamasını ve onların başarılarıyla da Malazgirt’ten Mohaç’a kadar sayısız savaşların soluğu sığmış göğsünün kabarmasını” istediği Yahya Kemal, *Akıncılar* şiirinde yıllarca evvel bugünü arar gibi seslenmiştir.¹²¹

Behçet Kemal Çağlar yakın ve resmî akrabaları olmadığı için¹²² Kore’deki askerlere radyodan seslenemeyenlerin acısını, haykırdığı şiiriyle çıkardığını vurgulayarak şiir sayfasını sonlandırır.¹²³ Behçet Kemal Çağlar’ın Kore’nin ilk şehidi Astsubay Sedat Bora’yı anarken savaşmakta olan Albay Celal Dora, Binbaşı Mikdat Uluünlü ve Hava Pilot Üsteğmen Muzaffer Erdönmez’e hitap ettiği bu şiiri yazmasından birkaç ay sonra Binbaşı Mikdat Uluünlü ve Hava Pilot Üsteğmen Muzaffer Erdönmez şehit olmuştur.

119 Behçet Kemal Çağlar, a.g.y.

120 Behçet Kemal Çağlar, a.g.y.

121 Behçet Kemal Çağlar, a.g.y.

122 Argun F. Korkut, Tokyo’da askeri hastanede yaralı olarak yatan Behçet Kemal Çağlar’ın teyzesadesi Üsteğmen Cemalettin Çağlar’la yaptığı söyleşide, kolundan yaralanmasına rağmen ismi şehitler arasında yer alması üzerine Behçet Kemal Çağlar’ın “Kore Dağlarında Şehit Düşen Çağlarım” isimli yeğenine ithaf ettiği bir yazı hazırladığını fakat yazı dizilmeye gitmeden haberin yanlış olduğunun anlaşıldığını aktarır. [Argun F. Korkut, “Kore Dağlarında Şehit Düşen Çağlarım”, *Hürsöz*, Sayı:1496, 31 Mayıs 1951, s.2]

123 Behçet Kemal Çağlar, “Kore Göklerinde Şair Tayfları Doluşuyor”, *Vatan*, Sayı:3431, 6 Aralık 1950, s.2

*"Ey beş bin kişilik eşsiz gücüyle
Türkün bayrağına destan yazıcı
Kurşun kalmayınca süngü ucuyla
Kore toprağına destan yazıcı*

*Hayran dağlar taşlar hayran canlılar
Korkudan sararmış sapık Çinliler
Müşterek soyadı Uluünlüler
Vurun hey yiğitler delikanlılar*

*Allah Allah diye esen Boralar
Ayaklarınızı öpsün Kore'ler
Karda al al çiçek açsın yaralar
Vurun Erdönmez'ler vurun Dora'lar"¹²⁴*

Kore Savaşı'nın devam ettiği üç yıl boyunca Kore ile ilgili pek çok şiir kitabı basılmıştır. Anadolu'nun farklı şehirlerinde köy enstitülerinin teşvikiyle amatör şairlerin şiirleri kitaplaştırılmıştır.¹²⁵ Halk ozanları Kore Savaşı süresince destan formunda söyledikleri şiirlerle Türk Âşık Edebiyatı'na yeni eserler kazandırmışlardır.¹²⁶ Dönemin ünlü edebiyatçıları ise savaş sürerken Kore ile ilgili herhangi bir kitap yazmamışlardır.

Türk basınında Kore Savaşı'na katılma kararını bazı çekince taşıyanlar dışında genellikle tüm yazarlar desteklemiştir. Fakat savaş sırasında Rusya'da bulunan ve Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesine şiddetle karşı çıkan Nazım Hikmet bu konudaki eleştirilerini birçok şiirinde dile getirmiştir. Şiirleri o dönem Türkiye'de yayımlanmasa bile savaşa farklı bir bakış açısıyla yaklaştığı için Nazım Hikmet üzerinde durmak istiyoruz. 25 Haziran 1952'de Pekin'e destek ziyaretine giden¹²⁷ ve bu gezide edindiği izlenimleri *Mektup* şiirinde kaleme alan Nazım Hikmet, "Veli oğlu Ahmet General Klarkın piyade eri" atfıyla başlayan ve "Kimi öldürmeye gidiyorsun Ahmet?" sorusunu tekrar tekrar yinelediği şiirini Türk askerinin teslim olmasını isteyen şu dizelerle sonlandırır:

*...
Ve onların en ucuz ölüm aleti sendin, Ahmet,
vebalı farelerinden de ucuz.
Kore'de yağmur mu yağıyor?
Dinecek.
Ya defolup gideceksiniz,*

124 Behçet Kemal Çağlar, a.g.y.

125 Bu kitapların listesi için Bkz: Eunhyong Oh, *Türk Edebiyatında Kore Savaşı*, Kemal Yayınları, Ankara 2005, s.152-162

126 Türk Âşık Edebiyatı'nda Kore Savaşı temalı şiirler için Bkz: Ahmet Özgür Güvenç, "Örnekleriyle Âşık Şiirinde Kore Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:53, Aralık 2014, s.125-162

127 Memet Fuat Bengü, *Nâzım Hikmet*, Adam Yayınları, İstanbul 2000, s.588

ya denize dökcekler sizi.
 Ne halt edeyim? deme Ahmet,
 teslim ol.
 Hâneni,
 köyünü,
 memleketini seviyorsan şu kadcarcık,
 teslim ol.
 Hâneni,
 köyünü
 memleketini,
 seni, celebe satanlara
 söylenecek bir çift sözün varsa Ahmet,
 teslim ol.
 Yitirmedinse insanlığını
 çoluk çocuk naşıyla dolu bir çukurda,
 teslim ol.
 Biz Türkler yiğitizdir.
 Yiğitliğin zerresi kaldıysa sende,
 teslim ol.
 Teslim ol ananın başı için,
 teslim ol Türk halkı adına,
 Ahmet, kardeşim,
 kardeşlerine teslim ol."¹²⁸

Nazım Hikmet 1-5 Temmuz 1952 tarihleri arasında Dünya Barış Konseyi'nin Kore Savaşı ile ilgili düzenlediği toplantıya katılarak halk şiiri formunda yazdığı *Kore Türküsü* şiirini okumuştur.¹²⁹ Bu şiirde Kunuri Muharebeleri'nde şehit düşen asker, ailesine şöyle seslenir:

“...
 Ankara'dan çıktım başım selamet
 Kunuri önünde koptu kıyamet
 Gelin Hatice'm de kime emanet

Anama söyleyin anam ağlasın
 Anamdan gayrısı yalan ağlasın

...
 Ankara'ynan şu Kore'nin arası
 Arasına boz dumanlar durası
 Öldürür bu yara yoktur çaresi

128 Nazım Hikmet, *Yeni Şiirler (1951-1959)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.24

129 Memet Fuat Bengü, a.g.e., s.589

*Anama söyleyin anam ağlasın
Babamın oğlu var o da ağlasın*

*Kore'nin etrafı çepçevre meşe
Kurdunu kuşunu doyurduk leşe
Hüngür hüngür ağlasın gelin Hatçe
...¹³⁰*

Nazım Hikmet *Seni Düşünüyorum* şiirinde Kore'deki Türk askerinin savaştan kaçmasını ister:

*“...
Seni düşünüyorum Hasan oğlu Hüseyin.
Mangalardan birinin bilmem kaçınıcı eri. Selam vermedin diye,
çipil teğmen, basıyor tokadı sana. Sen sımsıkı duruyorsun,
yüzünde beş parmağın yeri. Biliyorum Hasan oğlu Hüseyin
kaçacaksın, katletmiye gitmeyeceksin Koredeki kardeşlerini...”¹³¹*

ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in Fransız askeri için günlük sekiz sent ödenirken Türk askeri aylık yirmi üç sent aldığı için NATO'ya en ucuz askeri Türkiye'nin sağladığını söylemesi üzerine Nazım Hikmet de John Foster Dulles'e hitaben “23” *Sentlik Askere Dair* şiirini yazmıştır.¹³² Nazım Hikmet dönemin başbakanı Adnan Menderes'i *Gerileyen Türkiye Yahut Adnan Menderes'e Öğütler* şiirinde Türk askerinin Kore'ye gönderilmesi kararını verdiği için eleştirmiştir¹³³, *Kore'de Ölen Bir Yedek Subayımızın Menderes'e Söyledikleri / Diyet* şiirinde ise Kore'de ölen bir yedek subayın kaybettiği uzuvlarının diyetini Menderes'ten istemesini konu etmiştir.¹³⁴ *Gazete Fotoğrafları Üstüne: Korku, Bir Hazin Hürriyet ve Doğum* Nazım Hikmet'in Kore Savaşı'na değinen diğer şiirleridir.

Kore Savaşı ile ilgili en çok şiir türünde eserler verilmesine rağmen hususî olarak Kore ile ilgili yazılan şiir kitaplarının hiçbiri Türk edebiyatında önemli yer teşkil eden şairlere ait değildir.

3. Hikâyeler

Milliyet gazetesinde Kore Savaşı ile ilgili iki hikâye yayımlanmıştır. *Kore'ye Gidenler* ismiyle basılan ilk hikâye Suphi Bülbül imzası taşımaktadır. Bu hikâyede dünyada oğlundan başka kimsesi olmayan Ayşe Teyze'nin oğlu Ahmet Çavuş'u Kore'ye uğurlaması anlatılır.¹³⁵ Uşak'ın bir köyünde yaşayan Ayşe Teyze Ankara'daki birliğe katılmak için

130 Nazım Hikmet, a.g.e., s.19

131 Nazım Hikmet, a.g.e., s.14

132 Memet Fuat Bengü, a.g.e., s.598

133 Nazım Hikmet, a.g.e., s.72

134 Nazım Hikmet, *Son Şiirleri 7*, İstanbul, Adam Yayınları, 1998, s.10

135 Suphi Bülbül, “Kore'ye Gidenler”, *Milliyet*, Sayı:159, 11 Ekim 1950, s.4

İzmir'in Basmahane Garı'ndan hareket eden trenin Uşak'tan geçeceğini öğrenir ve hayatında ilk kez köyünden yedi saat uzaklıktaki şehre giderek tren istasyonunda oğlula vedalaşır.¹³⁶ Hikâyede vedalaşma sırasında oğluna dedelerinin, amca ve dayılarının da şehit olduğunu hatırlatan Ayşe Teyze'nin oğlu ile gurur duyduğu ve iftihar ettiği vurgulanır.¹³⁷

Milliyet gazetesinde yayımlanan bir diğer hikâye ise Mehmet Piştar'a aittir. Durum hikâyesi tarzında yazılan *Geldi Koreli* isimli bu eserde, Mehmet Piştar İstanbul sokaklarında dolaşan bir gencin kafasının içinden geçen düşünceleri aktarırken Kore'den gelen arkadaşıyla karşılaşmasından ve 27 Kasım'da Kore şehitleri için okunan mevlitten bahseder.¹³⁸

Orkun'un 16 Mart 1951 tarihli sayısında Ali Rıza Özer'in "Bu hikâye Kore'deki kahramanların şecaatini anlatır." sözleriyle sunulan *Bir Şehidin Düşüncesi* isimli hikâyede şehit olan askerin ölmeden önceki düşünceleri konu edilir.¹³⁹ Kore'ye gelmek için taburundan gönüllü çıkan, savaş meydanında yarasından akan kana aldırmadan, durmadan, dinlenmeden düşman askerlerine hücum eden Mehmet'in, bir Çinli tarafından arkasından vurulması üzerine geride kalan annesi, oğlu ve eşini Allah'a emanet ederek şehit yakını olmaktan mutluluk duymalarını istemesi anlatılır.¹⁴⁰ Hikâye Mehmet'in şehadet anının tasviriyle sonlanır. Bu tasvire göre Mehmet göğsündeki kanla toprağa ay yıldız çizip kanının son damlasını Türk bayrağına gönderdiğini söyleyerek son nefesini Türkiye'ye yollamıştır.¹⁴¹

Fahri Celal Göktulga'nın *Rüzgâr* isimli eseri Kore Savaşı'nı konu alan ilk hikâye kitabıdır. Bu kitapta bulunan *Kore'deki Çocuklarımız* hikâyesinde tüm askerlerini Çinlilerin saldırısında kaybeden üsteğmenin Amerikalı bir başka üsteğmen tarafından kurtarılması anlatılır.¹⁴² Fahri Celal Göktulga, hikâyeye Türklerin Çinlilerle en az üç bin senedir savaştığını ve bu muharebelerin hemen hepsini kazandığını hatırlatarak başlar.¹⁴³ Muharebe hattının en ilerisinde on iki kişilik takımı, yüz-yüz yirmi kişilik Çinli askerle çevrilen ve topçu atışı altında kalan üsteğmen sabah olduğunda sadece kendisinin sağ kurtulduğunu anlar ve A.B.D. askerlerinin muharebe merkezinde arkadaşlarını kaybettiği için tek başına nöbet tutan Amerikalı bir üsteğmenin yanına ulaşmayı başarır.¹⁴⁴ Hikâye bu iki üsteğmenin savaş alanında kader birliği yaparak yardımlaşmalarına dair verilen örneklerle sonlanır.¹⁴⁵

136 Suphi Bülbül, a.g.y.

137 Suphi Bülbül, a.g.y.

138 Mehmet Piştar, "Geldi Koreli", *Milliyet*, Sayı:1199, 11 Eylül 1953, s.6

139 Ali Rıza Özer, "Bir Şehidin Düşüncesi", *Orkun*, Sayı:24, 16 Mart 1951, s.10

140 Ali Rıza Özer, a.g.y.

141 Ali Rıza Özer, a.g.y.

142 Fahri Celal Göktulga, *Rüzgâr*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1955, s.106-116

143 Fahri Celal Göktulga, a.g.e., s.106

144 Fahri Celal Göktulga, a.g.e., s.112

145 Fahri Celal Göktulga, a.g.e., s.113-116

4. Romanlar

Osman İlhami Bilger 29 Kasım 1953 – 9 Ocak 1954 tarihleri arasında *Hürriyet* gazetesinde *Kore'deki Sevgili* isimli romanını tefrika etmiştir. Romanda Nurhan isimli artistin Kore'den kendisine mektup gönderen adsız bir askere âşık olması anlatılır.¹⁴⁶ Adsız askerin Kore'den gönderdiği mektuplarda Türk askerinin Kore'deki yaşamlarına dair detaylar verilmiştir. Roman adsız askerin Türkiye döndükten sonra Nurhan'a kavuşmasıyla sona erer.¹⁴⁷

Kore Savaşı ile ilgili kitap halinde yayımlanan ilk romanı Kore'de binbaşı rütbesiyle savaşan Faruk Güventürk kaleme almıştır. Faruk Güventürk Kore'de North Star (Kutup Yıldızı) adını alan Türk tugayına atfen *Kore'de Kutup Yıldızı* ismini verdiği romanında olay örgüsünü geliştirirken Osman İlhami Bilger gibi Kore'den gönderilen mektupları kullanmıştır. Nişanlısı Semra'nın ağabeyi Kore'de şehit düştükten sonra gönüllü olarak Kore'ye giden Üsteğmen Şahin, roman boyunca mektuplarında Kore'deki izlenimlerini paylaşır.¹⁴⁸ Mektuplar aracılığıyla nişanlısına yalnızca savaşı değil Kore'ye dair diğer bilgileri de aktaran Üsteğmen Şahin romanın sonunda Türkiye'ye dönerek nişanlısıyla bir araya gelir.¹⁴⁹

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Batı Bloku'nda yer almak ve NATO'ya girmek isteyen Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kore Savaşı'na asker gönderme talebini ABD'den sonra olumlu yanıtlayan ilk ülke olmuştur. Türkiye, ABD ve İngiltere'yi müteakip Kore'de savaşması için en büyük üçüncü askerî kuvveti göndermiştir. 25 Haziran 1950'de başlayan savaşa 16 Ekim 1950'de Kore'ye ulaşan ilk tugayla dahil olan ve üç yıl boyunca en sert cephelelerde görev alan Türk kuvvetleri kayıp oranı bakımından birinci sırada yer almaktadır. 28 Temmuz 1953'te imzalanan ateşkesle sona eren, iki yüz yirmi bin Güney Kore askeri ile bir milyon Koreli sivilin ölümüne, beş milyon kişinin de evsiz kalmasına sebep olan Kore Savaşı'nda on dört bin dokuz yüz otuz altı Türk askeri savaşmış, yedi yüz yirmi biri şehit olmuştur.¹⁵⁰

Türk askerinin özellikle 26-29 Kasım 1950 tarihlerinde Kunuri Muharebeleri'nde gösterdiği mukavemet dünyada da geniş yankı bulmuştur. Askerlerin Kore'deki azimli mücadelesi Türkiye'nin en önemli gündem maddesi haline gelmiş ve dönemin ünlü edebiyatçıları da gazetelerdeki köşelerine bu konuyu taşımışlardır. Peyami Safa ve Yusuf Ziya Ortaç *Ulus*, Ahmet Muhip Dranas ve Aka Gündüz *Zafer*, Behçet Kemal Çağlar ve Feridun Fazıl Tülbentçi *Vatan*, Etem İzzet Benice ve Nizamettin Nazif *Son Telgraf*, İsmail Hami Danişmend *Milliyet*, Hikmet Feridun Es ise *Hürriyet* gazetesinde Kore Savaşı ile ilgili

146 Osman İlhami Bilger, "Kore'deki Sevgili", *Hürriyet*, 29 Kasım 1953-9 Ocak 1954, s.5

147 Osman İlhami Bilger, "Kore'deki Sevgili", *Hürriyet*, 9 Ocak 1954, s.5

148 Faruk Güventürk, *Kore'de Kutup Yıldızı*, Gün Basımevi, İstanbul 1954

149 Faruk Güventürk, a.g.e.

150 Ali Denizli, a.g.e., s.207

görüşlerini paylaşmışlardır. Gazeteler ayrıca Kore Savaşı ile ilgili hazırlanan özel sanat sayfalarında şiir, hikâye ve roman tefrikaları yayımlamışlardır.

Edebiyat dergileri Kore Savaşı'na kayıtsız kalmamış, Kore pek çok metinde işlenmiştir. *Kaynak* dergisi Kore Savaşı için özel bir sayı çıkarmıştır. *Varlık*, *Orkun*, *Tanrıdağ*, *Ufuklar* ve *Türk Dili* dergilerinde Kore Savaşı şiir ve yazılara konu edilmiştir. Kore ile ilgili en çok şiir türünde eser verilmiştir. Fakat yazılan şiir kitaplarının çoğu amatörler tarafından kaleme alınmıştır. Halk ozanları savaş süresince Kore ile ilgili şiirler söylemişlerdir. Nazım Hikmet Kore Savaşı'na Türkiye'nin katılmasına itiraz etmiş ve bu konuda birçok eleştirel şiir yazmıştır.

Gazete tefrikasının dışında Kore Savaşı kitap olarak ilk kez Faruk Güventürk'ün *Kore'de Kutup Yıldızı* romanına konu olmuştur. Kore ile ilgili hikâyeler öncelikle gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Fahri Celal Gökтуlga'nın *Kore'deki Çocuklarımız* hikâyesini içeren *Rüzgâr* isimli eseri Kore Savaşı'nı konu alan ilk hikâye kitabıdır. Yüzlerce şehidin verildiği Kore Savaşı hakkında üretilen edebî metinlerin büyük çoğunluğunun amatörler için olması ve bu konunun hala estetik ve sanatsal değeri yüksek bir eserde ele alınmaması Türk edebiyatının bir eksiğidir.

KAYNAKÇA

- APAK, Rıza, "Denize, Kore'ye ve Gidenlere Dair", *Varlık*, Sayı:363, 1 Ekim 1950, s.8
 Aka Gündüz, "Çok Ayıp Bir İstismar", *Zafer*, Sayı:604, 28 Aralık 1950, s.2
 Aka Gündüz, "Kore İçin Birinci Teklif", *Zafer*, Sayı:571, 25 Kasım 1950, s.2
 Aka Gündüz, "Kore İçin İkinci Teklif", *Zafer*, Sayı:572, 26 Kasım 1950, s.2
 Aka Gündüz, "Yeni Kanuna Bir Ek Fıkra", *Zafer*, Sayı:595, 19 Aralık 1950, s.2
 AKCAN, Osman Rıza, "Mehmed'e Mektup", *Orkun*, Sayı:20, 16 Şubat 1951, s.4
 ARISOY, M. Sunullah, "Muhteşem Kavga", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.14
 BAYSAL, Faik, "Mao Çe Tung'a Açık Mektup / Kore Destanı", *Varlık*, Sayı:369, 1 Nisan 1951, s.12
 BENGÜ, Memet Fuat, *Nâzım Hikmet*, Adam Yayınları, İstanbul 2000
 BENİCE, Etem İzzet, "Hükümet Hatalıdır", *Son Telgraf*, Sayı:4902, 28 Temmuz 1950, s.1
 BENİCE, Etem İzzet, "Hükümet Milli İradeye Tahakküm Edemez", *Son Telgraf*, Sayı:4903, 29 Temmuz 1950, s.1
 BİLGER, Osman İlhami, "Kore'deki Sevgili", *Hürriyet*, 29 Kasım 1953-9 Ocak 1954, s.5
 Bülbül, Suphi, "Kore'ye Gidenler", *Milliyet*, Sayı:159, 11 Ekim 1950, s.4
 CÜCEOĞLU, İbrahim, "Mustafa'dan", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.7
 ÇAĞLAR, Behçet Kemal, "Birleşmiş Milletlerin Türk Nöbetçilerine", *Vatan*, Sayı:3380, 16 Ekim 1950, s.3
 ÇAĞLAR, Behçet Kemal, "Ha Kore, Ha Kars", *Vatan*, Sayı:3299, 27 Temmuz 1950, s.3
 ÇAĞLAR, Behçet Kemal, "Kore Göklerinde Şair Tayfları Dolaşıyor", *Vatan*, Sayı:3431, 6 Aralık 1950, s.2
 ÇAĞLAR, Behçet Kemal, "Tecelli'nin En Güzeli", *Vatan*, Sayı:3429, 4 Aralık 1950, s.3

- ÇAĞLAR, Behçet Kemal, "Varsın Cihan Şaşsın Dursun", *Vatan*, Sayı:3443, 18 Aralık 1950, s.3
- ÇAKICIOĞLU, Selahaddin, "Kore'den", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.12
- ÇAKIRTAŞ, Mehmet, "Kore'den Türk Sesleniyor", *Orkun*, Sayı:8, 24 Kasım 1950, s.15
- DANIŞMEND, İsmail Hami, "Bir İfrat ve Bir Tefrit", *Milliyet*, Sayı:208, 29 Kasım 1950, s.3
- DANIŞMEND, İsmail Hami, "Kore Haberleri", *Milliyet*, Sayı:212, 3 Aralık 1950, s.3
- DANIŞMEND, İsmail Hami, "Okyanuslar Aşırı Türk Hamleleri", *Milliyet*, Sayı:90, 31 Temmuz 1950, s.3
- DENİZLİ, Ali, *Kore Savaşı 1950-1953*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010
- DERİM, Mustafa, "Kore Destanı'ndan", *Türk Dili*, Cilt:1, Sayı:12, Eylül 1952, s.685
- DÖKMECİ, Avni, "Atatürk, Barış, Savaş, Kore Üzerine", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.3
- DRANAS, Ahmet Muhip, "Mehmetçik ve Haberi", *Zafer*, Sayı:579, 3 Aralık 1950, s.2
- DRANAS, Ahmet Muhip, "Tahrikçi Muhalefet", *Zafer*, Sayı:453, 28 Temmuz 1950, s.2
- ES, Hikmet Feridun, "Bir Şehidin Şiiri", *Hürriyet*, Sayı:967, 31 Aralık 1950, s.5
- ES, Hikmet Feridun, "Kör Kör Parmağım Gözüne", *Hürriyet*, Sayı:813, 30 Temmuz 1950, s.3
- EVLİYAOĞLU, Gökhan, "Kore'den", *Tanrıdağ*, Sayı:1, 5 Kasım 1950, s.2
- GAZNEVİOĞLU, Necmi, "Bir Asker Sevdim", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.13
- GÖKMEN, M. Ertan, *Soğuk Savaşta Sıcak Çatışma Kore Savaşı*, Öncü Basımevi, Ankara 2008
- GÖKTULGA, Fahri Celal, *Rüzgâr*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1955
- GÜVENÇ, Ahmet Özgür, "Örnekleriyle Âşık Şiirinde Kore Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:53, Aralık 2014, s.125-162
- GÜVENTÜRK, Faruk, *Kore'de Kutup Yıldızı*, Gün Basımevi, İstanbul 1954
- HAŞMET, Mehmet, "Kore Destanı'ndan", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.11
- HAZİNEDAROĞLU, Zihni, "Kore ve Sonrası Üzerine", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.6
- KARAAĞAOĞLU, A. Necati, "Albay Celal Dora'ya Açık Mektup", *Orkun*, Sayı:26, 30 Mart 1951, s.5
- KIZILGÜN, Vehbi, "Sinan-Yu", *Varlık*, Sayı:369, 1 Nisan 1951, s.8
- KORKUT, Argun F., "Kore Dağlarında Şehit Düşen Çağlarım", *Hürsöz*, Sayı:1496, 31 Mayıs 1951, s.2
- LEVENTOĞLU, Vasfi, "Sağın Zaferi Solağın Hali", *Orkun*, Sayı:25, 23 Mart 1951, s.2
- MARDİN, Yusuf, "Pyongyang'a Dönüş", *Ulus*, Sayı:10378, 7 Aralık 1950, s.2
- Nazım Hikmet, *Son Şiirleri 7*, Adam Yayınları, İstanbul 1998
- Nazım Hikmet, *Yeni Şiirler (1951-1959)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017
- OH, Eunkyong, *Türk Edebiyatında Kore Savaşı*, Kemal Yayınları, Ankara 2005
- ORHAN, Tarık, "Bir Şehit Anası Söylüyor", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.12
- Orkun, "Türkler Kore'de", *Orkun*, Sayı:11, 15 Aralık 1950, s.5
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, "Haftanın Pazarı", *Ulus*, Sayı:10739, 20 Mayıs 1951, s.3
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, "Haftanın Pazarı", *Ulus*, Sayı:10746, 27 Mayıs 1951, s.3
- ÖKE, Mim Kemal, *Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore 1950-53*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990
- ÖZER, Ali Rıza, "Bir Şehidin Düşüncesi", *Orkun*, Sayı:24, 16 Mart 1951, s.10

- ÖZGÜR, Kemal, "Hakkın ve Hürriyetin Zaferi", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.9
- ÖZNACAR, Reşat, "Kore'den Ses Geliyor", *Varlık*, Sayı:368, 1 Mart 1951, s.6
- PİŞTAR, Mehmet, "Geldi Koreli", *Milliyet*, Sayı:1199, 11 Eylül 1953, s.6
- SAFA, Peyami, "Bu Ne Patavatsızlık", *Ulus*, Sayı:10447, 29 Temmuz 1950, s.1
- SAFA, Peyami, "Büyük Buhran", *Ulus*, Sayı:10376, 5 Aralık 1950, s.1
- SAFA, Peyami, "Fedakârlık Şampiyonu Olamayız", *Ulus*, Sayı:10458, 9 Ağustos 1950, s.1
- SAFA, Peyami, "Helsinki ve Kore", *Ulus*, Sayı:10722, 2 Mayıs 1951, s.1
- SAFA, Peyami, "Hep Beraber veya Tek Başımıza", *Ulus*, Sayı:10383, 12 Aralık 1950, s.1
- SAFA, Peyami, "Heves Değil Hesap", *Ulus*, Sayı:10448, 30 Temmuz 1950, s.1
- SAFA, Peyami, "İki Muazzam", *Ulus*, Sayı:10381, 10 Aralık 1950, s.1
- SAFA, Peyami, "Kore'den Gelen Işık", *Ulus*, Sayı:10378, 7 Aralık 1950, s.1
- SAFA, Peyami, "MacArthur Haklı mı?" *Ulus*, Sayı:10703, 13 Nisan 1951, s.1
- SAĞKOL, Ekrem, "Pussan Limanı", *Ufuklar*, Cilt:2, Sayı:13, Şubat 1953, s.28
- SARAN, Mutena, "Kore'ye Doğru", *Orkun*, Sayı:8, 24 Kasım 1950, s.4
- ŞİMŞEK, Hasan, "Mektup", *Varlık*, Sayı:369, 1 Nisan 1951, s.7
- TARHAN, Nuri, "Kahramanlar", *Orkun*, Sayı:17, 26 Ocak 1951, s.5
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, "Döğüşüyorlar... Bizimkiler", *Son Telgraf*, Sayı:5030, 3 Aralık 1950, s.1
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, "Galiçya ve Adıvar", *Son Telgraf*, Sayı:4903, 29 Temmuz 1950, s.1
- TEPEDELENLİOĞLU, NİZAMETTİN Nazif, "Mehmede Mektup", *Son Telgraf*, Sayı:5026, 29 Kasım 1950, s.1
- TEPEDELENLİOĞLU, NİZAMETTİN NAZİF, "Siyasî Kader", *Son Telgraf*, Sayı:4902, 28 Temmuz 1950, s.1
- TURANİBAŞER, Celal, "Oğlum Kür-Şad", *Orkun*, Sayı:23, 9 Mart 1951, s.10
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, "241 inci Alay, Hazırool", *Vatan*, Sayı:3316, 13 Ağustos 1950, s.2
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, "Kore Harbi", *Vatan*, Sayı:3299, 27 Temmuz 1950, s.2
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, "Kore Savaş Birliğini Uğurlarken", *Vatan*, Sayı:3364, 30 Eylül 1950, s.2
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, "Kore Şehidi Sedat Bora'nın Ruhuna", *Vatan*, Sayı:3417, 22 Kasım 1950, s.2
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, "Kore'de Mehmetçik Dövüşüyor", *Vatan*, Sayı:3407, 12 Kasım 1950, s.2
- TÜMTÜRK, İsmet, "Milliyetçiler Federasyonunun Tertiplediği Mehmetçik Günü", *Orkun*, Sayı:12, 22 Aralık 1950, s.6
- UYAR, Turgut, "North Star Destanından", *Varlık*, Sayı:370, 1 Mayıs 1951, s.10
- UYGUNER, Muzaffer, "Hürriyet Uğrunda", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.4
- ÜLSEVER, A. Hayri, "Kara Bir Gün", *Orkun*, Sayı:20, 16 Şubat 1951, s.6
- ÜNALAN, Nadire, "Kore'ye Seslerimiz", *Orkun*, Sayı:10, 8 Aralık 1950, s.6
- YAZICI, Tahsin, "Mektup", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.10
- YÜCEBAŞ, Adnan, "Aradan", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.9
- "Askerî İmamlar ve Müftüler", *Sebillürreşad*, Cilt:4, Sayı:84, Temmuz 1950, s.144
- "Cıvıtmayalım", *Orkun*, Sayı:19, 9 Şubat 1951, s.8

"Dil Bayramı", *Varlık*, Sayı:364, 1 Kasım 1950, s.2

"Dövüşüyoruz Kore'de Devlerden Üstün", *Varlık*, Sayı:367, 1 Şubat 1951, s.6

"Enayilik", *Orkun*, Sayı:23, 9 Mart 1951, s.8

"Gerçek Barış", *Varlık*, Sayı:364, 1 Kasım 1950, s.2

"Kore Destanı", *Varlık*, Sayı:366, 1 Ocak 1951, s.2

"Kore Sayısı", *Kaynak*, Sayı:39, 1 Mart 1951, s.2

Kore'de Türk Muharebeleri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları,
Ankara 2012

İttihat ve Terakki Tarafından Birinci Dünya Savaşı Sırasında Basın ve Edebiyat Dünyasına Yapılan Örtülü Ödenek Harcamaları

Discretionary Fund Expenditures Performed for the Press and Literature During the World War I by the Committee of Union and Progress

Ali Şükrü Çoruk¹

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ali Şükrü Çoruk,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: alisukrucoruk@gmail.com

Geliş tarihi / Date of receipt: 30.03.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 07.05.2018

Atıf/Citation:

Çoruk, Ali Şükrü. "İttihat ve Terakki Tarafından Birinci Dünya Savaşı Sırasında Basın ve Edebiyat Dünyasına Yapılan Örtülü Ödenek Harcamaları." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 75-97.
<https://doi.org/10.26650/TUDED425598>

ÖZET

Yenilgiyle biten Birinci Dünya Savaşı ertesinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında 1-2 Kasım 1918 tarihinde İttihatçı liderler Enver, Talat ve Cemal Paşaların, ülkeyi terk etmesiyle birlikte, Türkiye'de ülkeyi savaşa sokan ve savaş sürecinde yönetimi elinde bulunduran, ardından iktidardan düşen İttihat ve Terakki etrafında bir "devr-i sâbık" tartışması yaşanır. Başarısızlığın hesabını sorma eksenli bu tartışmaların odağında ise daha çok mâli konular yer almış, İttihat ve Terakki yönetiminin savaş sırasında yaptığı harcamalar uzun süre ülke gündemini işgal etmiştir. Bu konuda ön plana çıkan harcama kalemi ise hâliyle örtülü ödenek -dönemindeki adlandırmasıyla "tahsisât-ı mestûre"- olmuştur.

Tabiatı itibarıyla pek çok açıdan tartışma potansiyeli taşıyan örtülü ödenek meselesi matbuat ve edebiyat dünyası söz konusu olduğunda özel bir önem arz etmektedir. Savaş sırasında propagandaya yönelik olarak edebiyat alanında tercih edilen isimler, ortaya konan eserlerin başarısı, konunun mâli boyutu, sanatçıların meseleye yaklaşımı vs. pek çok konu iktidar-sanatçı ilişkisi bağlamında tartışmaya zemin hazırlamaktadır. Aynı durum İttihat ve Terakki döneminde Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan harcamalar için de geçerlidir. Bu makalede Mütareke döneminde Harbiye Nezareti ve Dâhiliye Nezareti kaynaklı olarak gazetelere yansıyan bilgiler ve haberler ışığında savaş sürecinde İttihat ve Terakki iktidarı eliyle örtülü ödenek hesabından matbuat dünyasına yapılan ödemeler üzerinde durulacaktır. Konu etrafında Kasım 1918-Eylül 1920 arasında İstanbul'da yayınlanan gazetelerde yapılan neşriyat makalemizin temel kaynakları olarak kullanılacaktır. Bunun yanı sıra ortaya çıkan rakamlar değerlendirilirken dönemle ilgili yapılan çalışmalardan ve hatıratlardan faydalanılacaktır. Ayrıca edebiyat tarihimizde önemli yere sahip dergiler ve şahsiyetler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, örtülü ödenek, Birinci Dünya Savaşı, Enver Paşa, Mütareke dönemi

ABSTRACT

After The Mondros Armistice – which was signed at the end of the World War I, and which ended in defeat – the Unionist leaders, Enver, Talat and Cemal Pashas, left Turkey between 1 and 2 November 1918. There is a "past period" debate around the Committee of Union and Progress, which had made the decision to

enter the country into war, in which it retained control of the country during the war, but then fell from power. In the discussions centered on enquiring information and calculations about this failure, mostly financial topics have been dominant, and therefore, the expenditures made by the Committee of Union and Progress during the war have long occupied the country's agenda. In this regard, the expenditure item in the foreground is the so-called "discretionary fund".

This "discretionary fund" – which became a hugely controversial topic in the country – is of particular importance when it comes to the world of print and literature. The preferred authors for propaganda during the war, success of works, the financial dimension of the issue, the approach of authors to the subject etc. many issues lay the groundwork for debates around the government-author relationship. The same is true for expenditures made during the World War I and during the Union and Progress period. This article will focus on the payments made to the world of print in the light of the information and news reflected in the newspapers due to the Ministry of War and the Ministry of Internal Affairs during the Armistice Period. It also considers the "discretionary fund" account by the power of the Union and Progress in the course of the war. These articles, published in Istanbul between November 1918 and September 1920, are employed as the primary source of this article. In addition, while evaluating the emerging figures and characters, this article examines memorabilia from other studies regarding the same period and research topic. Moreover, it focuses on magazines and titles that had a significant place in our literary history.

Keywords: The Committee of Union and Progress, discretionary fund, World War I, Enver Pasha, Armistice period

EXTENDED ABSTRACT

After The Mondros Armistice, which was signed at the end of the World War I and ended in defeat, the Unionist leaders Enver, Talat, and Cemal Pashas left the country between the 1st and 2nd November, 1918. There is a "past period" debate around the Committee of Union and Progress, which had made the decision to enter the country into war, in which it retained control during the war but fell from power later. In the discussions centered on enquiring information and calculations about this failure, mostly financial topics have been dominant, and therefore, the expenditures made by the Committee of Union and Progress during the war have long occupied the country's political agenda.

In this regard, the most relevant expenditure item was the so-called "discretionary fund". The most important feature of this fund was that "money [was] allocated to state officials on condition of being kept confidential for whom and for what purpose they are to be used in matters that are of interest to the public and which should not be disclosed". Importantly, the fund was under no supervision. However, in the cases of failures and extraordinary circumstances, "discretionary fund" comes at the forefront of issues that government and governors are criticized. As a matter of fact, the same is true for the Union and Progress, which fell from power immediately after the World War I, and which is seen as being responsible for the defeat.

The "discretionary fund", which became a hugely controversial topic in the country, is of particular importance when it comes to the world of print and literature. The preferred authors for propaganda during the war, success of works, the financial dimension of the issue, the approach of authors to the subject etc. many issues lay the groundwork for debates around the government-author relationship. The same is true for expenditures

made during the World War I and during the Union and Progress period. This article focuses on the payments made to the world of print in the light of the information and news reflected in the newspapers due to the Ministry of War and the Ministry of Internal Affairs during the Armistice Period. It also considers the “discretionary fund” account by the power of the Union and Progress in the course of the war. The articles published in Istanbul around November 1918–September 1920 are employed as the primary source of this article. Additionally, while evaluating the emerging figures and characters, it also examines memorabilia from other studies about the said period.

The following conclusions can be reached regarding the payments made by the power of the Union and Progress during the World War I – on the basis of the sources and works mentioned above, and regarding the payments made to print media by the calculations of the Ministry of War, which were disguised as benefits and reflected on the press during the Armistice Period.

1. The discussion of the discretionary fund in the Armistice press. The first list of this issue was published on 21 October 1918 (19th of November) for the power of the Union and Progress, which started immediately after the signing of the Mondros Armistice when Enver, Talat, and Cemal Pashas went abroad.
2. Discretionary fund list that originated from the Ministry of War were published between 21 November 1918 and September 1920. It was meaningful to publish large lists, especially at the time of the Union and Terror, and during the anti-national and struggling governments of Damat Ferit Pasha, which took place from 19 to 20 April 1919 and from 7 to 10 September 1920). In effect, Damat Ferit Pasha's government fell on 17 October 1920, and this issue fell from the agenda after the establishment of the new Ahmet Tevfik Pasha government.
3. Alemdar, Peyâm and Peyâm-Sabah newspapers, like Damat Ferit Pasha, who opposed the Union and Terror and the National Struggle, wanted to constantly keep the issue of covered appropriation on the agenda.
4. Newspapers, magazines and books supported by discretionary fund account were Red-Black Book, New Magazine, The Translator of Truth, Literature-General Magazine, Armenian Hayrenik Newspaper, Farmers Association Magazine, and Hâver.
5. Tanin, Hilâl and Servet-i Fünûn were the printing houses which were paid from the discretionary fund.
6. Poets and writers who were paid from the discretionary fund account were Ahmet Rasim, Mevlânzâde Rifat, Celâl Sâhir (Erozan), Samipaşazâde Sezai, Kâzım Nami Bey, Mehmet Emin Yurdakul, Abdülhak Hâmid, Ahmed Cevad Emre, Celâl Nuri

Bey, Ahmet Ağaoğlu, and Hamdullah Subhi. It is also noteworthy to mention that Mevlânzâde Rifat opposed the Committee of Union and Progress.

7. Abdülhak Hâmid, Mehmet Emin Yurdakul, Enis Avni, Kâzım Nami Bey, Mevlânzâde Rifat, Ahmet Ihsan Bey, and some institutions (such as Hilâl Printing House) sent their explanations about the money they had been given to the newspapers, while others preferred to keep quiet.
8. It is difficult to assess whether or not the list of sources from the Ministry of War and Internal Affairs published in the newspapers is a complete list. Considering the information and statements made later, we can see that names, such as Cenab Şahabeddin and Yusuf Ziya Ortaç at the time of the Union and Progress, also received money from the covered appropriation. However, these two names are not included in the published lists. This raises the question about the rigor and reliability of the work done.

GİRİŞ

Yenilgiyle biten Birinci Dünya Savaşı ertesinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında 1-2 Kasım 1918 tarihinde İttihatçı liderler Enver, Talat ve Cemal Paşaların, ülkeyi terk etmesiyle birlikte, Türkiye'yi savaşa sokan ve savaş sürecinde yönetimi elinde bulunduran, ardından iktidardan düşen İttihat ve Terakki etrafında bir "devr-i sâbık" tartışması yaşanır. Başarısızlığın hesabını sorma eksenli bu tartışmaların odağında ise daha çok mâlî konular yer almış, İttihat ve Terakki yönetiminin savaş sırasında yaptığı harcamalar uzun süre ülke gündemini işgal etmiştir.¹ Bu konuda ön plana çıkan harcama kalemi ise hâliyle örtülü ödenek, dönemindeki adlandırmasıyla "tahsisât-ı mestûre" olmuştur.

"Devlet menfaatini ilgilendiren ve açıklanmaması gereken işlerde kullanılmak üzere kime ve ne için verildiği gizli kalmak şartıyla devlet yetkililerine tahsis edilen para"² olarak adlandırılan örtülü ödenek harcamalarının en önemli özelliği her türlü denetimden uzak olmasıdır. Bununla beraber başarısızlık durumlarında, olağanüstü hâllerde ilgili yönetimi ve yöneticiyi sorgulama babında ilk öne çıkan konuların başında örtülü ödenek gelmektedir. Nitekim aynı durum Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından iktidardan düşen ve yenilginin sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki için de söz konusudur.

Tabiatı itibarıyla pek çok açıdan tartışma potansiyeli taşıyan örtülü ödenek meselesi matbuat ve edebiyat dünyası söz konusu olduğunda özel bir önem arz etmektedir. Savaş sırasında propagandaya yönelik olarak edebiyat alanında tercih edilen isimler, ortaya konan eserlerin başarısı, konunun mâlî boyutu, sanatçıların meseleye yaklaşımı vs. pek çok konu iktidar-sanatçı ilişkisi bağlamında tartışmaya zemin hazırlamaktadır.³ Aynı durum İttihat ve Terakki döneminde Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan harcamalar için de geçerlidir. Bu makalede Mütareke döneminde Harbiye Nezareti ve Dâhiliye Nezareti kaynaklı olarak gazetelere yansıyan bilgiler ve haberler ışığında savaş sürecinde İttihat ve Terakki iktidarı eliyle örtülü ödenek hesabından matbuat dünyasına yapılan ödemeler üzerinde durulacaktır.⁴ Konu etrafında Kasım 1918-Eylül 1920 arasında İstanbul'da yayınlanan gazetelerde yapılan neşriyat makalenin temel kaynakları olarak kullanılacaktır. Bunun yanı sıra ortaya çıkan rakamlar değerlendirilirken dönemle ilgili yapılan çalışmalardan,

- 1 Bu konuda en önemli kaynaklar dönemin gazeteleri ve hatıratlardır. Meseleyi gazeteler çerçevesinde muhtasar tarzda ele alan bir makale için bkz. Mehmet Aydın, "İttihat ve Terakki'ye Yönelik İstanbul Basınında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall 2008, s. 696-706.
- 2 İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 1. Baskı, Ocak 2010, s. 967. Dönem gazetelerinde örtülü ödenek karşılığı olarak "tahsisât-ı mestûre" tabiri kullanılmıştır. Biz makale boyunca bugün unutulmuş olan bu tabirin yerine günümüzdeki kullanımını esas alarak alıntılar dışında "örtülü ödenek" tabirini tercih ettik.
- 3 İktidar-sanat ilişkisini tartışan iki önemli çalışma için bkz. Alâattin Karaca, Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi, Ankara 2009; Erol Köroğlu, Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), İstanbul 2010;
- 4 Gazetelerde yayınlanan örtülü ödenek listelerinin Harbiye Nezareti ve Dahiliye Nezareti kaynaklı olduğuna şüphe yoktur. Çünkü ilgili kurumlar bu listeleri yalanlamamış, bazı durumlarda konuyla ilgili "tavzih" ve "izah" yapmakla yetinmiştir. Bu tavzih ve izahlara örnek için bkz. "Harbiye Nezareti -Bir İzah-", Hâdisat, nr. 34, 22 Teşrinisânî [Kasım] 1918, s. 2; "Bir Tavzih", İkdâm, nr. 7825, 24 Teşrinisânî [Kasım] 1918; "Harbiye Nezareti -Tavzih-", Tasvir-i Efkâr, nr. 2595, 19 Kânûnuvvel [Aralık] 1918, s. 2).

hatıratlardan faydalanılacaktır. Ayrıca edebiyat tarihimizde önemli yere sahip dergiler ve şahsiyetler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

1. Örtülü Ödenek Harcamalarını Araştırma (Tetkik-i Seyyiât ve Hesâbât) Komisyonunun Kurulması

Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde İttihat ve Terakki idaresine yönelik olarak kamuoyunda başlayan yolsuzluk tartışmaları⁵ ve aşağıda göreceğimiz şekilde ilk örtülü ödenek listesinin gazetelerde yayınlanması devleti harekete geçirmiş, bu konuda çalışmak üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Sözü ettiğimiz komisyon, Mütareke dönemindeki Birinci Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti tarafından Harbiye Nezareti bünyesinde kurulan ve 28 Teşrinisânî [Kasım] 1918 tarihinde Padişah Vahidettin tarafından onaylanan "Tetkik-i Hesâbât ve Seyyiât Komisyonu"dur.⁶ Komisyonun başlıca görevi 1914'ten savaş sonuna kadar "mülga Başkumandanlık Vekâleti ve Harbiye Nezareti devâir ve şûâbâtında vukua getirilmiş olan sû-i istimalatı tetkik ve failerini zâhire ihraç etmek"tir. Başka bir deyişle komisyon sadece örtülü ödenek meselesini ele almayıp Enver Paşa'nın Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı olduğu dönemde yapılan bütün suistimalleri araştırıp failerini ortaya çıkarmak amacıyla teşkil edilmiştir.⁷ Bununla beraber ileride göreceğimiz üzere komisyon çalışmalarının ve kamuoyundaki merak ve beklentilerin yapılan harcamalar üzerinde yoğunlaştığını, özel olarak örtülü ödenek meselesinin diğerlerinden daha fazla ilgi

- 5 Kamuoyunda başlayan bu tartışmalar hâliyle gazetelere de yansiyacaktır. Süleyman Nazif'in başyazarlığını yaptığı Hâdisat, örtülü ödenek konusunda yayın yapan gazetelerden birisidir. Gazete tahsisat-ı mestürenin yani örtülü ödeneğin işleyişi hakkında okuyucularını bilgilendirmek üzere Enver Paşa zamanında Harbiye Nezareti Muhasebe Müdürlüğü görevinde bulunmuş olan Hacı Muhiddin Bey ile yapılmış bir röportaja sayfalarında yer verir. Muhiddin Bey'in verdiği bilgiye göre örtülü ödenek harcamaları konusunda tek yetkili ve sorumlu kişi bizzat bakanın kendisidir. Çünkü "mestüre sarfiyatı nazırın şahsına taalluk eder". Başka bir deyişle ödemenin yapılması için Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın "Verilsin" emri yeterlidir. Bu emir sorgusuz sualsiz yerine getirilir. Harbiye Nezareti Muhasebe Müdürlüğü sadece "bu paranın verilmesi için lâzım gelen evrâkı ihzâr eder. Muhiddin Bey'e göre verilen paraların kayıtları "Muhasebât Dairesinde mühimme mümeyyizinde bütün teferruatıyla" saklanmıştır. ("Tahsisat-ı Mesture Ne İmiş?", nr. 19, 7 Teşrinisânî [Kasım] 1918, s. 1-2)
- 6 Mütareke sonrası birinci Tevfik Paşa hükûmeti zamanında İttihat ve Terakki dönemine ait iddiaları araştırmak için kurulan komisyonlar için bkz. Necati Çavdar, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Sulh Hazırlıkları ve Paris Sulh Konferansı'na Sunduğu Ermeni Meselesine Dair Bir Çözüm Önerisi", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. I, (2011), s. 19-33.
- 7 Komisyonun kurulması ile ilgili olarak 30 Teşrinisânî [Kasım] 1334 (nr. 3407) tarihli Takvim-i Vekayî'de yayınlanan kararnamenin metni şöyledir:
"Seferberliğin ilânından beri mülga Başkumandanlık Vekâleti ve Harbiye Nezareti devâir ve şûâbâtında vukua getirilmiş olan sû-i istimalatı tetkik ve failerini zâhire ihraç etmek üzere Harbiye Nezareti Müsteşarı Miriliva Hilmi Paşa'nın riyaseti altında Erkan-ı Harbiye miralayları Hasan Tosun ve Sadık Sabri ve Behçet Beylerle Muhasebat Dairesi Şube Müdüriyetinden mütekaît Rıfat ve Atîk Dördüncü Ordu Levazım Dairesinden mütekaît Şükrü ve Birinci Kolordu Idare Heyetinden Mümeyyiz Nazmi ve Beşinci Ordu Levazım Reisi Kaymakam Osman Beylerden mürekkebe olarak hemen ifâ-yı vazifeye başlamak üzere Tetkik-i Hesâbât ve Seyyiât Komisyonu namı altında bir komisyon teşkil edilmiştir. 11 Safer 1337- 26 Teşrinisânî 1334.

Harbiye Nazırı
Abdullah

Sadrazam
Tevfik

çektğini söyleyelim.⁸ Ayrıca yukarıda sözü edilen komisyonun tek olmadığını, aynı şekilde Dâhiliye Nezareti'nde de bir komisyon oluşturulduğunu gazetelerde örtülü ödenekle ilgili yapılan yayınlardan öğreniyoruz.⁹ Ancak devlette örtülü ödenek harcamalarını koordine eden, ilgili nezaretlere aktaran ve bu konuda belirleyici olan kurumun aynı zamanda Başkumandan Vekili olan Enver Paşa'nın başında bulunduğu ve savaş sırasında bir bakıma ülkenin yönetildiği Harbiye Nezareti olduğunu unutmamak gerekir.¹⁰

Komisyonun çalışmaları sırasında örtülü ödenek başlığı altında basına yansıyan rakamlara ve harcama kalemlerine baktığımızda ortaya çıkan listeler içerik olarak oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Listelere baktığımızda yabancı konukların ağırlanması, bazı valilere para gönderilmesi, Veliefendi Çayırı için yapılan istimlâk, Hilâl-i Ahmer, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Kudüs Rum Patrikliğine yardım yapılması, bazı ileri gelen ailelere borç para verilmesi gibi birbirinden farklı konularda Harbiye Nezareti örtülü ödeneğinden harcama yapıldığını görüyoruz. Ayrıca savaş sırasında başta devlet eliyle yürütülen propaganda çalışmalarına bağlı olarak çeşitli sebeplerle matbuat dünyasına, gazetelere, yazarlara ve matbaalara yapılan ödemeler de listelerde yer almaktadır. Başta da belirttiğimiz gibi biz bu makalede listelerin bütününe değerlendirmek yerine Harbiye Nezareti'nden savaş sırasında örtülü ödenek kaleminden matbuat dünyasına yapılan ödemeler üzerinde duracağız.¹¹ Hemen söyleyelim ki örtülü ödenek konusunda diğer gazetelerin yanında *Peyâm*, *Peyâm-Sabah* ve *Alemdar* gazetelerinin meseleyi geçmişe dayanan İttihat ve Terakki aleyhtarlığı çerçevesinde değerlendirdiklerini, konu ile ilgili yaptıkları yayınlarda siyasî görüş ayrılıklarına dayanan muhalif tavrın belirleyici olduğunu görmek mümkündür.

2. Örtülü Ödenekle Çıkan Bir Dergi: Yeni Mecmua

Basında, İttihat ve Terakki yönetiminin savaş sırasında örtülü ödenek tertibinden yaptığı harcamalarla alâkalı ilk haber İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçışından yaklaşık üç hafta sonra, yukarıda sözünü ettiğimiz araştırma komisyonunun kurulmasından bir

- 8 Kendisine verilen görevden dolayı kamuoyunun yakından takip ettiği komisyonun ilk başkanı Miriliva Hilmi Paşa'dır. Çalışmaları sırasında pek çok başkan değiştiren komisyonda sırayla Fuat Paşa (Takvim-i Vekayi, nr. 3625, 17 Ağustos 1919), Sabri Paşa (nr. 3644, 13 Eylül 1919), Ali Hilmi Paşa (nr. 3690, 5 Teşrinisânî [Kasım] 1919), tekrar Sabri Paşa (nr. 3833, 21 Nisan 1920), Refik Paşa (nr. 3861, 24 Mayıs 1920) ve İsmail Hakkı Paşa (nr. 4122, 29 Mart 1921) başkanlık yapmışlardır.
- 9 Gazetelerde Dahiliye Nezareti'nde de bir Tetkik-i Seyyiât Komisyonu kurulduğuna dair haberler söz konusudur. Eski Kosova Valisi Mazhar Bey başkanlığında kurulan komisyonun üyeleri İstinaf Mahkemesi azaları Artin ve Haralombo Efendiler ile Mülkiye Müfettişleri Hüsnü ve Emin Beylerdir. (Dahiliye Tetkik-i Seyyiât Komisyonu, Tasvir-i Efkâr, nr. 2571, 25 Teşrinisânî [Kasım] 1918, s. 1). Bununla beraber asıl komisyonun savaş sırasında Dahiliye örtülü ödeneğine de para aktaran Harbiye Nezareti'nde teşkil edilen komisyon olduğunu belirtelim.
- 10 Nitekim Hâdisat gazetesine açıklamalarda bulunan Harbiye Nezareti eski Muhasebe Müdürü Hacı Muhiddin Bey, "Tahsisât-ı mestûreden Meclis-i Vükelâ kararıyla devair-i sâire de istifade etmekte idi" diyerek Bakanlar Kurulu kararıyla diğer kurumların da bu ödenekten faydalandığını söylemiştir (Hâdisat, nr. 19, 7 Teşrinisânî [Kasım] 1918, s. 1).
- 11 İttihat ve Terakki yönetiminin savaş sırasında yaptığı örtülü ödenek harcamalarının bütünüyle ilgili olarak tarihçi meslektaşım Doç. Dr. Gültekin Yıldız ile yürüttüğümüz ortak bir araştırma ilerleyen günlerde kitap hâlinde yayınlanacaktır.

hafta önce 21 Teşrînisânî [Kasım] 1918 tarihinde yayınlanır. “Tahsîsât-ı Mestûre Meydana Çıkıyor”¹² ve “Bir Vesika-i İhtilâs”¹³ başlığı altında verilen haberlere ek olarak 1918 yılına ait bir örtülü ödenek listesi yayınlanır. Bunlardan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin “Bu erkam şöylece öteden beriden toplanmış değil, Harbiye Nezareti’nin elimize geçen resmî bir listesidir” açıklamasıyla yayınladığı listede Harbiye Nezareti’nin sadece 1918 yılında, Enver Paşa’nın istifasına kadar olan sürede yaptığı örtülü ödenek harcamaları yer almaktadır. Dört milyon liraya yaklaşan ve birbirinden farklı pek çok harcama kaleminin bulunduğu listede bizim konumuza giren tek bir ödeme söz konusudur. O da savaş sırasında çıkmış olan Yeni Mecmua’ya yapılan 5.000 liralık yani 500.000 kuruşluk ödemedir.

1917 yılında İttihat ve Terakki’ye yakın olarak Ziya Gökalp’in yönlendirmesiyle Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcındakinin aksine daha yerel ölçekte, Osmanlı kültür ve tarihini de dikkate alan bir milliyetçilik anlayışıyla çıkmaya başlayan, savaş edebiyatı çerçevesinde propagandaya yönelik yayınlar yapan Yeni Mecmua,¹⁴ Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Ağaoğlu, Refik Halit Karay, Fuat Köprülü, Ahmet Refik Altınay ve Ömer Seyfettin gibi devrin kalburüstü yazar ve şairlerinin katkıda bulunduğu bir dergidir. Yayımlanan yazılara ve şiirlere telif ödeyen¹⁵, özellikle 1918 yılında Çanakkale Zaferi’nin yıldönümünde neşrettiği “Çanakkale Fevkalâde Nüshası” oldukça önemli olan¹⁶ dergiye örtülü ödenekten yapılan ödeme yukarıdaki rakamla sınırlı değildir. Bu konuda iki rakam daha söz konusudur. Bunlardan birisi 21 Nisan 1919’da *Alemdar* gazetesinde yayınlanmış Dâhiliye Nezareti

-
- 12 “Tahsîsât-ı Mestûre Meydana Çıkıyor”, (Tasvir-i Efkâr, nr. 2567, 21 Teşrînisânî [Kasım] 1918, s. 1). Gazete konuyla ilgili yaptığı yorumda savaş sırasında İttihat ve Terakki yönetiminin yaptığı harcamalarla ilgili olarak kimi çevrelerde hâkim olan olumsuz düşünceleri, hatta yargıyı dile getirmektedir. Gazeteye göre 1918 yılının Mart-Ekim dönemini içeren ve 3.939.737.50 yani 4 milyon liraya yakın harcamayı içeren bu liste, savaş devam ederken Enver, Talat ve Cemal Paşaların devlet hazinesini zarara uğrattıkları, “milyonlarca lirayı kendi istedikleri gibi sualsiz ve cevapsız sarf ve israf ettikleri” yönünde ortaya atılan iddiaları doğrulamaktadır: “Harb-i Umûmî’de Firarî Paşalarla yârânının nezaretler ve bilhassa Harbiye Nezareti tahsîsât mestûresinden milyonlarca lirayı kendi istedikleri gibi sualsiz cevapsız sarf ve israf ettikleri şâyi olmuştu... Devr-i meşûmün u fecide tahsîsât mestûre namıyla harcedilen mebalîğün pek azım bir yekûna balîğ olduğu söyleniliyor ve evfâh-ı nâsda dolaşan on, on beş milyon lira gibi yekûnların azameti işe mübalağa karıştığı hissini veriyordu. Fakat heyhat ki mübalağa değilmiş, hakikat imiş. Hem de mübalağaların bile fevkinde müthiş bir hakikat... Yedi buçuk ayda bile dört milyon lira sarf edilirse harbin devam ettiği kırk sekiz ay zarfında kaç milyon lira sarf olunduğunu karilerimiz tasavvur ve hesap edebilirler.”
- 13 Listeyi bu haber başlığıyla tıpkı Tasvir-i Efkâr gibi aynen yayınlayan diğer bir gazete olan Hâdisat ise (nr. 33, 21 Teşrînisânî [Kasım] 1918, s. 1) konu hakkında kamuoyuna seslenir ve İttihatçı Paşaları kastederek “Zavallı millet, en zinde çocukların kanı gibi en nâ-tûvân efrâdının arak-ı cebinini de içtiler.” değerlendirmesinde bulunur.
- 14 Dergi iki dönemde çıkmıştır. İlk dönemde 12 Temmuz 1917-26 Teşrînievvel [Ekim] 1918 arasında 66 sayı çıkan derginin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü İttihat ve Terakki üyelerinden Talat (Muşkara) Bey’dir. İkinci dönemde ise Falih Rıfki Atay’ın idaresinde 1 Ocak-20 Aralık 1923 arasında 34 sayı (67-90) çıkmıştır. Bkz. Alim Kahraman, “Yeni Mecmua”, DİA, c. 43, İstanbul 2013, s. 430.
- 15 Derginin çıkışı sürecinde, fikir boyutunda aktif bir şekilde yer alan Yahya Kemal, Yeni Mecmua’da yayınlanan “en iyi nesirlere, en iyi şiirlere üç kâğıt lira, gençlerin en güzel eserlerine bir buçuk kâğıt lira verildiğini” belirtir (Siyasî ve Edebî Portreler, 3. Baskı, İstanbul 1986, s. 19; Ayrıca bkz. Erol Köroğlu, age., s. 217).
- 16 *Yeni Mecmua*’nın Çanakkale Fevkalâde Nüshası, Çanakkale Özel Sayısı (384 s.) başlığıyla Muzaffer Albayrak ve Ayhan Özyurt tarafından yeni harflere aktarılarak 2006 yılında neşredilmiştir.

örtülü ödenek listesinde¹⁷ “*Yeni Mecmua*’ya 100.000 kuruş” kaydıyla yer almaktadır. İkinci rakam ise İttihat ve Terakki’ye muhalif yazar ve siyasetçilerden Ali Kemal’in 1919’da yeniden çıkarmaya başladığı Peyâm gazetesinin 17 Eylül 1919 tarihli sayısında neşredilen ve Harbiye Nezareti örtülü ödenek harcamalarını içeren bir listede¹⁸ karşımıza çıkmakta, burada 1917 senesinde Yeni Mecmua’ya 96.000 kuruş ödeme yapıldığı yer almaktadır. Ödeme derginin sahibi ve mesul müdürü Küçük Talat (Muşkara) Bey’e yapılmıştır. Dolayısıyla hem Harbiye hem de Dâhiliye örtülü ödeneğinden para alan *Yeni Mecmua*’ya aktarılan para toplamda 696.000 kuruştur. Bu konuyla ilgili olarak basında *Yeni Mecmua* etrafında bir tartışmaya rastlamadığımızı da ayrıca belirtelim.

3. Örtülü Ödenek’ten Destek Alan İlginç Bir İsim Olarak İttihat ve Terakki Muhalifi Mevlânzâde Rifat

Matbuat dünyasına yapılan örtülü ödenek harcamaları ile ilgili ikinci haber gazetelerde 27 Kânûnuevvel [Aralık] 1918 tarihinde yayınlanır. Haberde matbuat hayatının önemli isimlerinden Ahmet Rasim’e, Serbestî gazetesini çıkaran Mevlânzâde Rifat’a ve Tercüman-ı Hakikat gazetesine savaş zamanında Dâhiliye Nezareti örtülü ödeneğinden aylık olarak verilen paralar bahis konusudur. İttihat ve Terakki karşıtı yayın yapan Ref’î Cevat (Ulunay)’ın başyazarı olduğu Alemdar “istihbârât-ı mevsûka”ya dayandırdığını söyleyerek birinci sayfasına taşıdığı bu konudaki haberi okuyucularına şöyle duyurur:

“Dâhiliye Nezareti tahsîsât-ı mestûresinin mahall-i sarfının tetkik edilmekte olduğunu yazmıştık. İstihbârât-ı mevsûkamıza nazaran tetkik edilen defterde erkân-ı matbuattan ve gazetelerden bazılarının isimlerine tesadüf edilmektedir. Bunların isimlerini peyderpey neşredeceğiz. Yalnız şimdilik anladığımızı göre;

Örtülü Ödenek Harcamalarının Yapıldığı Kişi ve Kurumlar	Harcama Miktarı (Aylık)
<i>Yeni Gün</i> ¹⁹ gazetesi muharriri Ahmet Rasim Bey	2.500 Kuruş
<i>Serbestî</i> gazetesi sahibi Mevlânzâde Rifat Bey	2.000 Kuruş
<i>Tercüman-ı Hakikat</i> gazetesi	2.000 Kuruş

almak suretiyle hân-ı yağmadan mütenaim olmuştur.”²⁰

17 “Tahsîsât-ı Mestûre Listesi”, Alemdar, nr. 120, 19 Nisan 1919, s. 2.

18 Gazetenin 42. sayısında “Hân-ı Yağma” başlığı altında yayınlanan bu listeye tekrar döneceğiz. Listede Harbiye Nezareti örtülü ödeneğinden yapılan harcamalara yer verilmiştir.

19 İttihat ve Terakki’ye yakın gazetelerden biri olan Yeni Gün Yunus Nadi (Abaloğlu) tarafından 2 Eylül 1918 tarihinde yayın hayatına girmiş, İstanbul’un işgali sonrasında Milli Mücadele’nin yanında yer alarak Ankara’da yayınını sürdürmüştür. 30 Ekim 1923 tarihinde yayın hayatına son vermiş, bu tarihten yedi ay sonra Cumhuriyet gazetesi kurulmuştur. Mütareke’ye yakın bir zamanda çıkmaya başlayan Ahmet Rasim’in listede Yeni Gün yazarı olarak yer alması muhtemelen hâlihazırdaki durumundan hareketlidir.

20 Bkz. Alemdar, nr. 13, 27 Kânûnuevvel [Aralık] 1918s. 1; Sabah, aynı gün, nr. 10457, s. 1.

Örtülü ödenekten yapılan ödemeleri “hân-ı yağma” yani talan, olarak nitelendiren *Alemdar*’ın bu tavrı konu gündeme geldiğinde devam edecektir. Yalnız gazetenin örtülü ödenekten para alanlara yaklaşımının toptancı olmadığını, isme ve kuruma göre değiştiğini söyleyelim. Meselâ gazete, haberin yayınlanmasından iki gün sonra yaptığı yorumda, siyasetle ilgisi olmayan ve hayatını kalemiyle kazanan Ahmet Rasim’in kendisine hükümet tarafından sipariş edilen bir “mecelle” hazırlamak için aylık olarak bu parayı aldığını, burada hatanın Ahmet Rasim’de değil ödemeyi örtülü ödenek tertibinden yapanlarda olduğunu ayrıca belirtir. Gazetenin bu yorumu, konu hakkında açıklama yapmayan Ahmet Rasim’den aldığı bilgiler ışığında yaptığı kuvvetle muhtemeldir.²¹ Ahmet Rasim hükümetin kendisine sipariş ettiği eserin adını vermemekle beraber aşağıda göreceğimiz üzere bu eserin savaş edebiyatı çerçevesinde *Romanya Mektupları* başlığıyla yayınlanan kitap olduğunu düşünebiliriz. 1917 yılında Galiçya cephesinde cereyan eden savaşla ilgili izlenimlerini mektup şeklinde *Tasvir-i Efkâr*’da neşreden Ahmet Rasim aynı yıl bu mektupları kitap hâline getirmiştir.²²

Alemdar’ın bu küçük listede hedefine aldığı isim ise Meşrutiyet’in ilânından beri İttihat ve Terakki’ye muhalefeti ile tanınan Mevlânzâde Rifat’tır.²³

Örtülü ödenek münakaşaları basında daha çok İttihat ve Terakki ile ona yakın isimler etrafında cereyan ederken bazı örneklerle baktığımızda bu meselenin İttihat ve Terakki muhalifleri arasında da bir hesaplaşma zemini oluşturduğunu görüyoruz. Yılı belirtilmemekle beraber Dâhiliye Nezareti örtülü ödeneğinden aylık 2.500 kuruş para aldığı anlaşılan Mevlânzâde Rifat hadisesi bunun bir örneğidir. İkinci Meşrutiyet döneminin önemli isimlerinden olan, *Serbestî* gazetesi başyazarı, aynı zamanda İttihat ve Terakki muhalifi Mevlânzâde Rifat, gazetelerde örtülü ödenekten para aldığı yayınlanınca ertesi gün konuyla ilgili kendi gazetesi *Serbestî*’de bir açıklama yayınladı. Açıklamasında *Sabah* ve *Alemdar* gazetelerinde yayınlanan haberi kendi hesabına “tekzip”, yayınlayanları da “müfteri” ilan eden Mevlânzâde Rifat millet ve memleketin can çekiştiği bir dönemde “şahsî ihtiras”ların peşinde koşmaktansa “bu biçare milleti memleketi yaşatabilecek ilaç ara”nması gerektiğini söyler ve *Sabah* ile *Alemdar* gazetelerini eleştirir. Yazı ve siyaset hayatı boyunca kimseye minnet etmediğini, bu uğurda Hasan Fehmi Bey’i şehit verdiklerini, her işinin açık olduğunu, veremeyecek hesabı olmadığını söyleyen Mevlânzâde Rifat, hiçbir zaman hükümetten ne “mestûre” ne

21 *Alemdar*’ın (nr. 15, 29 Kânûnuevvel [Aralık] 1918, s. 1) konu hakkındaki yorumu şöyledir: “Tahsîsât-ı mestûreden her 2500 kuruş alan Ahmet Rasim Bey, memleketimizin eski gazetecilerinden biridir ve maişetini kalemine inhisar eylediği için tabiatıyla parası yoktur. Yevmin cedid rızkın cedid geçindir. Hükümet kendisine bir mecelle yazmasını emreder. Buna mukabil de tahsîsattan 25 lira verir. Biz kabahati Rasim Bey’de bulmuyoruz. Kendisine hizmetine mukabil verilen 25 lirayı mestûreye idhal edenlere buluyoruz. Bunu hükümet ilan etmeli ve memleketin hayat-ı fikriyyesini ıslaha memur olan Maarif Nezareti de resmen haberdar edilmeli idi. İsmi bile hatırımızda kalmayan böyle bir eserin vücudundan bizim bile dün haberimiz oldu”.

22 Nitekim örtülü ödenek listelerinde adı geçen Servet-i Fünûn Matbaası sahibi Ahmet İhsan Bey, aldığı meblağ karşılığında bastığı kitaplar arasında *Romanya Mektupları*’nı da zikreder. (Bkz. Peyâm, “Hân-ı Yağma”, nr. 44, 17 Eylül 1919, s. 1)

23 Hayatı hakkında bkz. Ali Birinci, “Rifat Bey (Mevlânzâde), Osmanlılar Ansiklopedisi, c. II, İstanbul 1998, s. 461-463.

de “mekşûfe” başlığı altında para almadığını iddia eder. Dâhiliye Nezaretine başvurarak bizzat bu haberi Nezaret’in tekzip etmesini ister.²⁴

Mevlânzâde Rifat’ın örtülü ödenekten para aldığı ile ilgili sert açıklamaları ve yayınladığı “tekzip” *Alemdar*’ı tatmin etmez. Ref’î Cevad geriye giderek ve biraz da işi şahsileştirerek Mevlânzâde Rifat’a çeşitli sorular yönelir. Bunlardan en önemlisi 1913’te gerçekleşen Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra muhaliflerin İttihat ve Terakki tarafından İstanbul’dan sürgün edilmesiyle ilgilidir. Sürgüne gönderilenlerden birisi de Alemdar başyazarı Ref’î Cevad’dır. Ref’î Cevad, İstanbul’da İttihat ve Terakki’ye “kıl kadar muhalefet eden” her kim varsa sürgüne gönderilirken Mevlânzâde Rifat gibi üst düzey bir muhalifin nasıl olup da sürgünden kurtulduğunu dile getirerek bunu bizzat muhatabına sorar. Başka bir ifadeyle *Alemdar* gazetesi bu olay ve örtülü ödenek meselesini birleştirerek Mevlânzâde Rifat’ı İttihat ve Terakki ile anlaşmakla suçlamaktadır.²⁵ Ayrıca Mevlânzâde’nin Dâhiliye Nezareti’nden istediği “tekzip”in bir türlü yayınlanmaması *Alemdar* tarafından Mevlânzâde aleyhine kullanılır ve gazete sözü edilen rakamın doğruluğu yönünde kuşkuları ortadan kaldırdığını savunur.²⁶

Ref’î Cevad’ın özel olarak üzerinde durduğu Mevlânzâde Rifat ismi 21 Nisan 1919 tarihinde gazetelerde yayınlanan örtülü ödenek listesinde tekrar karşımıza çıkar. Aşağıda geniş bir şekilde üzerinde duracağımız bu listede Mevlânzâde Rifat’ın 1918 yılında Dâhiliye Nezareti örtülü ödeneğinden 48.000 kuruş yani 480 lira aldığı yazılıdır. İttihatçıların iktidardan uzaklaştığı Ekim ayına kadar olan süreyi kapsayan bu rakamın karşısında ise niçin verildiğine dair bir açıklama yoktur. Aynı şekilde daha önceki rakam açıklandığında tepki gösteren Mevlânzâde Rifat Bey bu sefer sessiz kalmayı yeğlemiştir.

4. Ermenice Yayın Yapan *Hayrenak* Gazetesi

Yukarıdaki paragrafta sözünü ettiğimiz, önceliklere göre oldukça geniş olan ve 1918 yılına ait Dâhiliye Nezareti örtülü ödenek harcamalarını içeren liste 21 Nisan 1919 tarihinde *Alemdar* ve *Sabah* gazetelerinde yayınlanır.²⁷ Bununla beraber listede yer alan isimlerden ve rakamlardan bazılarının 1919 yılının ilk günlerinde ikili üçlü gruplar hâlinde *Alemdar* tarafından parça parça yayınlandığını belirtelim.²⁸ Örtülü ödenek konusunda dönemin

24 Mevlânzâde’nin konuyla ilgili açıklamaları ve “tekzip” metni için bakınız “Tahsisât-ı Mestûre”, Serbestî, nr. 188, 28 Kânûnuevvel [Aralık] 1918, s. 1.

25 Ref’î Cevad Bey’in Mevlânzâde’ye örtülü ödenek konusunda yönelttiği sorular için bkz. *Alemdar*, “Ufak Bir Cevap”, nr. 15, 29 Kânûnuevvel [Aralık] 1918, s. 1.

26 Bu meselede kendisine oldukça güvenen ve Mevlânzâde’nin örtülü ödenekten para aldığından emin olan Ref’î Cevad, konu ile ilgili yazdığı yazılarda “Rifat Bey talep ediyoruz, tekzipname nerede?” çağrısında bulunur. Ancak bu çağrıya ne Dahiliye Nezareti’nden ne de Mevlânzâde’den karşılık gelmeyecektir. Yazılar için bkz. *Alemdar*, “Müşbit Bir Hakikat”, nr. 16, 30 Kânûnuevvel [Aralık] 1918, s. 1; “Son Talep”, nr. 17, 31 Kânûnuevvel [Aralık] 1918, s. 1.

27 “Tahsisât-ı Mestûre Listesi”, *Alemdar*, nr. 120, 21 Nisan 1919. Liste *Sabah* gazetesinde iki sayı hâlinde yayınlanmıştır. “Tahsisât-ı Mestûre”, *Sabah* nr. 10572-3, 21-22 Nisan 1919, s. 1. Ayrıca bkz. *Yeni Gazete*, nr. 141, 21 Nisan 1919, s. 2.

28 *Alemdar*’ın örtülü ödenek meselesiyle ilgili olarak 1919 yılının ilk günlerinde yayınladığı küçük listeler için bkz. “Dahiliye Tahsisât-ı Mestûresinden Müteneim Olanlar”, nr. 21, 22, 34; 4, 5, 17 Kânûnusânî (Ocak) 1919, s. 1.

Dâhiliye Nezareti'nden bilgi edinmek hususunda başarılı olduğu anlaşılan *Alemdar*'ın böylelikle hem ilgili meseleyi hem de İttihat ve Terakki eleştirisini gündemde tutmaya çalıştığı açıktır.

Alemdar'da yayınlanan küçük listelerden birinde Şair Celâl Sahir'e aylık olarak 5.000 kuruş ödendiği kayıtlıdır.²⁹ *Alemdar*'da 5 Kânûnusânî [Ocak] 1919 tarihinde yer alan ve diğer listelerde bulunmayan diğer bir kayıt ise örtülü ödenekten azınlık gazetelerine de yardım yapıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Listede "*Hayrenak* gazetesi sahibi Artin Efendi'ye 1.500 kuruş" aylık ödeme yapıldığı yazmaktadır.³⁰ 21 Nisan 1919 tarihli listede konumuzu ilgilendiren isimler ve rakamlar³¹ şöyledir:

Örtülü Ödenek Harcamalarının Yapıldığı Kişi ve Kurumlar	Harcama Miktarı
<i>Tercüman-ı Hakikat</i> gazetesine	yedi ayda 35.000 kuruş
<i>Hâver</i> gazetesine	10.500 kuruş
<i>Yeni Mecmu'a</i> 'ya	100.000 kuruş ³²
<i>Kırmızı Siyah Kitab</i> sahibine	10.000 kuruş
Samipaşazâde Sezai Bey'e	20.000 kuruş
Kâzım Nami Bey'e	12.000 kuruş
Enis Avni Bey'e	4.000 kuruş
Mevlânzâde Rifat Bey'e	48.000 kuruş
Çiftçi Derneği risalesine	31.000 kuruş
Hilâl Matbaası'na	1.960 kuruş
Türk Ocağı ve Teferruatı için Celâl Sahir Bey'e	43.500 kuruş ³³

Örtülü ödenekle ilgili yapılan bu yayından sonra listede yer alan bazı isimler ve kurumlar konu ile ilgili açıklamalarda bulunurlar. Açıklamaların ortak noktası tekzipten ziyade alınan paraların izahı şeklindedir. Eğer bu izahlar doğruysa örtülü ödeneğin sadece devletin güvenliğini ve menfaatini direkt ilgilendiren konularda değil, rutin işlerde de kullanıldığını söylemek mümkün olacaktır.

29 "Dahiliye Tahsisât-ı Mestûresinden Müteneim Olanlar", *Alemdar*, nr. 21, 4 Kânûnusânî (Ocak) 1919, s. 1.

30 "Dahiliye Tahsisât-ı Mestûresinden Çimlenenler", *Alemdar*, nr. 22, 5 Kânûnusânî (Ocak) 1919, s. 1.

31 Listenin en geniş hâli Sabah gazetesinde yayınlanmıştır. Dolayısıyla bu listeyi oluştururken Sabah'ı esas aldık. Sabah gazetesinde olmayan ve konumuzu ilgilendiren isim ve rakamları ise diğer gazetelerden aldık.

32 Bu bilgi Sabah gazetesinde yayınlanan listede yoktur, *Alemdar*'da yer almaktadır.

33 Bu bilgi Sabah gazetesinde yayınlanan listede yoktur, *Alemdar*'da yer almaktadır.

Listede yer alan yazar Enis Avni (Akağündüz) *Alemdar* gazetesine konuyla ilgili "Küçük Bir Tashih" göndermiş, kendisine verilen paranın açıklamasını yapmıştır. Enis Avni'nin 22 Nisan 1919 tarihli *Alemdar*'da yayınlanan açıklaması pek çok açıdan oldukça ilginçtir. Savaş sırasında sürgünde bulunduğunu söyleyen yazar, devletin sürgüne gönderdiği kişilere günlük "8 kuruş" yevmiye verdiğini, bu paranın da İstanbul'dan uzakta kaldığı günlere mahsûben kendisine gönderildiğini söyler. Açıklamasında alaycı bir dil kullanan yazar toplamda 12.000 kuruş alması gerekirken kendisine 4.000 kuruşluk ödeme yapıldığını, dolayısıyla devletten sürgün dönemine ait 8.000 kuruş alacağı olduğunu belirterek bunun tediyesi için *Alemdar* başyazarı Ref'i Cevad'ın "delâlet ve yardımını" beklediğini ilâve eder.³⁴

21-22 Nisan 1919 tarihlerinde gazetelerde yayınlanan listelerde ismi geçen yazarlardan Kâzım Nami (Duru) ise yine *Alemdar*'a gönderdiği açıklamada Nezaret'in yayın organı Polis Mecmuası³⁵ için yazdığı makalelerden ve yaptığı tercümelere dolayı bu paranın kendisine ödendiğini, aldığı 12.000 kuruşun örtülü ödenekten verildiğini bilmediğini söyler. Aynı zamanda Dâhiliye Nezaretine bir dilekçe veren Kâzım Nâmi (Duru), paranın geri istenmesi durumunda 625 kuruşluk mâzûliyet maaşı ile Dârülmualimat ve Mercan Sultanisindeki öğretmenlik görevlerinden aldığı 2.500 kuruşluk aylığından her ay belirli miktarda kesinti yapılmasını talep eder.³⁶

Yukarıdaki listeye ilgili olarak gazetelere açıklama gönderen son isim ise Hilâl Matbaası sahibi Esad Bey'dir. "Bir İzah" başlığıyla gazetelere açıklama yapan Esad Bey Dâhiliye Nezareti tarafından Hilâl Matbaası'na yapılan 1.960 kuruşluk ödemeyi doğrular. Ancak bu ödemenin Dâhiliye Nezareti adına matbaada basılan otuz ciltlik "Tedyat-ı Husûsiye Makbuzu"na karşılık kendilerine yapıldığını belirtir.³⁷

Örtülü ödenek listesinde dikkat çeken bir nokta da bu dosyanın sadece Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan harcamaları değil onun öncesini de kapsamıdır. Bu düşüncemiz en azından "Kırmızı ve Siyah sahibine 10.000 kuruş" kaydı için geçerlidir. *Kırmızı Siyah Kitap*, Balkan Savaşı sırasında Rumeli'de yaşanan mezâlîmi belgelerle ve görsel malzemelerle Türk ve dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla kurulan Neşr-i Vesâik Cemiyeti'nin çalışmaları kapsamında yayınlanmış bir eserdir. 1913 yılında İttihat ve Terakki'nin iş başında bulunduğu bir dönemde yayınlanan ve İslâm dünyasına yönelik olarak Arapçaya

34 Enis Avni'nin açıklaması için bkz. "Küçük Bir Tashih", *Alemdar*, nr. 121, 22 Nisan 1919, s. 2.

35 Polis Mecmuası "Polisin tenvir-i fikrine ve mesleğin terakkisine hâdim resmî mecmua" olarak 10 Temmuz 1329 (23 Temmuz 1913)-Teşrinievvel [Ekim] 1928 arasında 226 sayı çıkmış bir dergidir.

36 Kâzım Nami Bey'in Dahiliye Nezaretine verdiği dilekçe *Alemdar* gazetesinde yazarın konuyla ilgili açıklaması olarak yayınlanmıştır. Yazar kendisine yapılan ödemeyle ilgili olarak "Ben Tahsîsât-ı Mestûreden para aldığımı bilmiyorum. Polis Mecmuası'nda neşrettiğim 'Parmak İzleri'ne, 'Zabita-i Ahlakîye'ye, 'Evlat Katillîği'ne dair birçok makalelerin ve tercüme etmekte olduğum 'Rus İhtilâlî'ne dair bir eserin ücretleri olarak Dahiliye Nezaretinden bir miktar para aldım" açıklamasını yapmaktadır. Dilekçenin tamamı için bkz. *Alemdar*, nr. 123, 24 Nisan 1919, s. 2.

37 Esat Bey'in Hilâl Matbaası adına yaptığı açıklama iki gazetede yayınlanmıştır. "Bir İzah", *Alemdar*, nr. 123, 24 Nisan 1919, s. 2; *Vakit*, nr. 535, 24 Nisan 1919, s. 2.

da çevrilen 159 sayfalık kitap cemiyetin fahrî kâtibi Ahmed Cevad (Emre) tarafından kaleme alınmıştır.³⁸

Mütareke döneminde, Talat Paşa'nın yurt dışına çıkana kadar fahrî reisliğini yaptığı Çiftçiler Derneği'nin yayın organı olan *Çiftçiler Derneği Mecmuası*'nın³⁹ da Talat Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığı ve Sadrazamlığı sırasında örtülü ödenekten 31.000 kuruş yani 310 lira yardım almış olduğu anlaşılmaktadır.

Sergüzeşt yazarı Samipaşazâde Sezai Bey'in 1909-1921 arasında Madrid sefirliği yaptığını dikkate alırsak⁴⁰ kendisine verilen 20.000 kuruşun yani 200 liranın bu görevle alakalı olduğu düşünülebilir. Samipaşazâde'nin konuyla ilgili bir açıklamasına gazetelerde rastlamadığımızı da burada belirtelim.

Servet-i Fünûn ve *Fecr-i Âti* şairlerinden olan Celâl Sahir, II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülüğe yönelerek Türk Derneği ve Türk Ocağı gibi derneklerin çalışmalarına katılmış⁴¹, 1917 yılında Türk Ocağı'nın yayın organı *Türk Yurdu* dergisinin bir müddet müdürlüğünü yapmıştır. Dâhiliye Nezareti örtülü ödeneğinden Celâl Sahir'e verilen 43.500 kuruşun İttihat ve Terakki'ye yakın olan bir dernek olan Türk Ocağı ile ilgili harcamalar için verildiği "Türk Ocağı ve teferruatı için" kaydından anlaşılmaktadır. Nitekim *Yeni Mecmua* örneğinde olduğu gibi başyazarlığını İttihatçıların önde gelen isimlerinden Ahmet Ağaoglu'nun yaptığı *Tercüman-ı Hakikat* ve *Hâver* gazetelerine yapılan yardımları da bu çerçevede değerlendirebiliriz.

5. Mehmet Emin Yurdakul ve Ahmet İhsan Bey (Servet-i Fünûn) Matbaası

İttihat ve Terakki'nin örtülü ödenek harcamaları söz konusu olduğunda bu harcamalar çerçevesinde en şiddetli neşriyat yapan gazetelerin başında İttihat ve Terakki muhalifi Ali Kemal Bey'in Mütareke döneminde tekrar çıkarmaya başladığı *Peyâm* gazetesi gelmektedir.⁴² Gazete, ilk olarak Anadolu hareketini bastırmaya çalışan Damat Ferit Paşa hükûmeti zamanında, Sivas Kongresi sırasında örtülü ödenek konusunda bir dizi neşriyat gerçekleştirir. 15-21 Eylül 1919 arasında gerçekleşen bu neşriyatta Harbiye Nezareti'nden

38 Ahmed Cevad, Kırmızı Siyah Kitab 1328 Fecayii, İstanbul 1329 [1923], 159 s. Neşr-i Vesâik Cemiyeti hakkında bilgi için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı Propagandası: Neşr-i Vesâik Cemiyeti", Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX / 2, 2014, 539-561. Kerimoğlu arşiv belgesi ışığında Talat Bey (Paşa) zamanında Dahiliye Nezareti örtülü ödeneğinden yardım yapıldığını tespit etmektedir (s. 551). Kitabın Arapça baskısı Ed-Demeviyyü'l-Esved, Fevaci 1328 başlığıyla (168 s.) yapılmıştır.

39 Tarım ve hayvancılık alanında bilgilendirmeye yönelik yayın yapan dergi 11 Eylül 1332 (24 Eylül 1916)- 1 Mart 1919 arasında aylık olarak 25 sayı çıkmıştır.

40 Zeynep Kerman, "Samipaşazâde Sezai", DİA, c. 36, İstanbul 2009, s. 77.

41 Türk Ocağı'nın 602 numaralı üyesi olan Celâl Sahir, Ocağın aktif üyelerinden birisi olarak idare heyetinde yer almıştır. (Bkz. Nesrin Tağızade Karaca, Celâl Sahir Erozan, Ankara 1992, s. 25).

42 Örtülü ödenek harcamalarını "yağma" olarak değerlendiren Ali Kemal'in genelde ittihat ve Terakki ile ilgili yaklaşımı kullandığı dile de yansımaktadır. "Harbiye Nezareti beş sene zarfında Tahsisat-ı Mesture kuyusuna sekiz milyon küsür lira atıyor. Bu meblağ-ı azim Harb-i Umumi esnasında hizb-i meş'ûmun kurduğu hân-ı yağmadan bir mastabadır. İhtikâr, müsader, tekâlif-i harbiye vesaire hep başka başka mastabalar idi... Tarih tarih olalı bu memleket böyle yağma devri görmemiştir. " ("Hân-ı Yağma", Peyâm, nr. 42, 15 Eylül 1919, s. 1)

edinilen bilgiler doğrultusunda İttihat ve Terakki döneminde yapılan örtülü ödenek harcamalarının bir bölümü tefrika şeklinde kamuoyuna duyurulur.⁴³ *Peyâm* gazetesinin bu neşriyatı yaparken İttihatçı bir hareket olarak düşündüğü Anadolu hareketini hedef aldığı açıktır.

Peyâm gazetesinde 15-21 Eylül 1919 arasında beş bölüm hâlinde yayınlanan listede konumuzu ilgilendiren harcamalar aşağıdaki gibidir:

Örtülü Ödenek Harcamalarının Yapıldığı Kişi ve Kurumlar	Harcama Yılı	Harcama Miktarı
Ahmet İhsan Bey Matbaası'na	331 [1915] senesinde	33.858 kuruş
	332 [1916] senesinde	40.000 kuruş
	333 [1917] senesinde	29.500 kuruş
	334 [1918] senesinde	90.128 kuruş
	Yekûn	193.486 kuruş
Tanin Matbaası'na	330 [1914] senesinde	13.417 kuruş
	332 [1916] senesinde	5.1450
	Yekûn	64.867 kuruş
Türk Şairi Mehmet Emin Bey'e	330 [1914] senesinde	10.260 kuruş
	331 [1915] senesinde	30.780 kuruş
	332 [1916] senesinde	55.000 kuruş
	334 [1918] senesinde	40.000 kuruş
	Yekûn	136.040 kuruş
Yeni Mecmua namına Küçük Tal'at Bey'e	333 [1917] senesinde	96.000 kuruş
	334 [1918] senesinde	500.000 kuruş
	Yekûn	596.000 kuruş ⁴⁴
Ahmed Agayef'e	334 [1918] senesinde	100.000 kuruş
Hamdullah Suphi Bey'e	334 [1918] senesinde	4.617 kuruş
Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası Namına Celâl Nuri Bey'e	334 [1918] senesinde	40.000 kuruş

Peyâm gazetesinin "Tarih tarih olalı bu memleket böyle yağma devri görmedi"

43 Gazetenin bu dönemde "Hân-ı Yağma" başlığıyla yaptığı yayınların künyesi şöyledir. Nr. 42-49, 15-21 Eylül 1919, s. 1.

44 Yeni Mecmua ile ilgili harcamaları yukarıda değerlendirdiğimiz için burada tekrar üzerinde durmayacağız.

yorumuyla verdiği listeye ilgili ilk açıklama dönemin ünlü yayıncılarından Servet-i Fünûn sahibi Ahmet İhsan Bey'den gelir. Yayımlanan rakamları kabul eden Ahmet İhsan Bey *Peyâm'a* gönderdiği açıklamada Servet-i Fünûn Matbaası'na Harbiye Nezareti örtülü ödeneğinden verilen paranın, savaş zamanında devlet adına Servet-i Fünûn Matbaası'nda "binlerce nüsha" bastırılan ve ordunun moralini yüksek tutmak için cephelerde dağıtılan bazı eserlerin basım ücretleri olduğunu belirtir. Bunlar arasında temel dinî bilgiler içeren kitaplar da vardır. "Ordu Sâlnamesi"⁴⁵, *Askerî İlmihâl*, *Menâkıb-ı Harb*⁴⁶, *Turan'a Doğru*⁴⁷, *Zafer Yolunda*⁴⁸, *Romanya Mektupları*⁴⁹, *En'âm-ı Şerif* bu eserlerden bazılarıdır.

Listede ismi geçen ve örtülü ödenekten ödeme yapılan ikinci matbaa Tanin'dir. II. Meşrutiyet sonrasında çıkmaya başlayan ve kısa süre sonra İttihat ve Terakki'nin yayın organı hâline gelen *Tanin* gazetesiyle aynı adı taşıyan matbaaya 1914 ve 1916 yıllarında 64.867 kuruş ödeme yapıldığı görülmektedir. Söz konusu ödemenin niçin yapıldığına dair ise basına yansıyan bir açıklama söz konusu değildir. Ayrıca *Tanin* gazetesinin savaşın bitmesiyle beraber Mütareke döneminde yayınına ara verdiğini burada belirtelim.

Edebiyat dünyası açısından baktığımızda listede yer alan en önemli isim şüphesiz Mehmet Emin (Yurdakul)'dur. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında yazdığı ve daha sonra *Türkçe Şiirler* adıyla kitaplaştırdığı şiirlerle edebiyat tarihimizde Millî Edebiyat'ın kurucu şahsiyetleri arasında gösterilen Yurdakul 1907'de İttihat ve Terakki'ye girmiş, Meşrutiyet sonrasında ise Türk Ocağı'nın kurulmasına katkı yapmış bir şairdir. Kalabalıklara dönük hitabete dayalı şiirleriyle ön plana çıkan ve devrinde "Türk Şairi" olarak anılan Mehmet Emin Yurdakul, İttihat ve Terakki mensûbiyetinin de tesiriyle Birinci Dünya Savaşı'nın edebiyat boyutunda hâliyle akla gelen ilk isimlerden birisi olacaktır. Böylesine çetin bir süreçte toplumun ve ordunun moralini yüksek tutmak amacıyla eser veren şairlerden birisi olan Mehmet Emin (Yurdakul)'un bu yolda Harbiye Nezareti'nden epey destek aldığı yukarıdaki rakamlardan anlaşılmaktadır. Nitekim *Peyâm* gazetesine gönderdiği açıklamada şair bu rakamları doğrulamaktadır. Mehmet Emin Yurdakul değişik tarihlerde

-
- 45 Eser, 1914 yılında Harbiye Nezareti tarafından, halk arasında Enver Paşa alfabesi denen ve Arap harflerinin ayrı ayrı yazılması esasına dayalı yazı stili kullanılarak basılmıştır. 1492+15 sayfalık eserde savaş öncesinde ordunun subay kadrosunu görmek mümkündür.
- 46 Bursalı Mehmed Tahir tarafından yazılan risalenin temelini, yazarın Balkan Savaşı sırasında Sebilürreşad'da cihadın fazileti hakkında yazdığı makaleler oluşturmaktadır. Orduya ve halka moral vermek amacıyla 1917'de 23 sayfa olarak basılan risalede Osmanlı tarihinden kahramanlık örnekleri yer almaktadır. (Hakkında bilgi için bkz. Ali Kozan-Ali Çakırbaşı, "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Menâkıb-ı Harb Risalesi", *Tarihîn Peşinde- Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, Yıl 2013, s. 37-71).
- 47 Eser örtülü ödenek listesinde adı yer alan, aşağıda üzerinde durduğumuz Mehmet Emin Yurdakul'un 1918 yılında neşrettiği bir şiir kitabıdır. Servet-i Fünûn Matbaası'nda basılan eser 82+15 sayfadır. Kitabın yeni harflerle baskısı Fezziye Abdullah Tansel tarafından hazırlanan *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri-1 Şiirler* (Ankara 1969, s. 243-252) adlı kitapta yer almaktadır.
- 48 Mehmet Emin Yurdakul'un *Zafer Yolunda* adlı şiir kitabı 1918 yılında Servet-i Fünûn Matbaası'nda basılmıştır. 96 sayfadan oluşan eser, şairin daha önce neşredilmiş olan *Ordu'nun Destanı*, *Dicle Önünde* ve *Hastabakıcı Hanımlar* adlı üç kitabın tek kitap olarak yayınlanmış hâlidir.
- 49 Eser Ahmet Rasim'in savaş muhabiri olarak gittiği Galıçya cephesine dair izlenimlerini içermektedir. Önce *Tasvir-i Efkâr*'da tefrika edilmiş daha sonra 1917 yılında kitap hâline getirilmiştir.

kendisine ödenen ve diğerleriyle mukayese ettiğimizde oldukça yüksek olan bu parayı savaş sırasında “Harbiye Nezareti’nin ordulara tevzî etmek üzere kendisinden mübâyaa eylediği âsâr-ı şâiranesine mukabil” aldığı söylenmiştir.⁵⁰ Ortaya çıkan rakamlara bakacak olursak Birinci Dünya Savaşı devam ederken devletin propaganda unsuru olarak büyük ümit beslediği ve yatırım yaptığı şairlerin başında 136.040 kuruşla Mehmet Emin Bey’in geldiğini görüyoruz.⁵¹ Nitekim eserlerinden bazıları binlerce nüsha basılarak orduya dağıtılmıştır.⁵² Devletin propaganda konusunda bel bağladığı diğer bir isim olan Abdülhak Hâmid Tarhan üzerinde ise aşağıda duracağız.

Dönemin önemli gazetecilerinden Celâl Nuri Bey’in 1916-1919 arasında çıkardığı haftalık *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*’na⁵³ 1918 yılında Harbiye Nezareti örtülü ödeneğinden 40.000 kuruş ödeme yapıldığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili gazetelerde bir açıklamaya rastlamadık. Aynı durum Ahmet Ağaoğlu ile Hamdullah Suphi Tanrıöver’e yapılan ödemeler için de söz konusudur.

6. Abdülhak Hâmid yahut Bir “Zoraki Propagandist”in Devlete Maliyeti

Örtülü Ödenek konusunda en önemli tarih kuşkusuz Eylül 1920’dir. Mütareke döneminde İttihat ve Terakki iktidarına yönelik olarak Harbiye Nezareti bünyesinde oluşturulan Tetkik-i Seyyiât ve Hesâbât Komisyonu’nun çalışmaları Eylül 1920 başlarında sona erer ve komisyonun ulaştığı sonuçlar oldukça geniş bir liste hâlinde kamuoyuna duyurulur. 7-10 Eylül 1920 tarihlerinde hemen hemen bütün İstanbul gazetelerinde yayınlanan listede Harbiye Nezareti tarafından yapılan örtülü ödenek harcamalarının yanı sıra Nezaret vasıtasıyla başta Dâhiliye Nezareti olmak üzere diğer devlet kurumlarının yaptığı harcamalar da gözler önüne serilir.⁵⁴ Öncekilerden farklı olarak bu listenin yayınlanmak üzere bizzat Harbiye Nezareti tarafından gazetelere “tebliğ” edildiğini görüyoruz. Bu listenin en geniş liste olması hasebiyle daha önce yayınlanan listeleri de içerdiğini burada belirtelim. Ayrıca listenin yayınlandığı tarih de zamanlama açısından oldukça ilginçtir. Zira imza attığı Sevr Antlaşması’nın yanında Anadolu’da teşkilatlanan

50 Mehmet Emin Yurdakul’un konuyla ilgili Peyâm gazetesine gönderdiği açıklama gazetesinin örtülü ödenekle alakalı yayınladığı metnin içinde yer almıştır. Açıklama için bkz. “Hân-ı Yağma”, Peyâm, nr. 44, 17 Eylül 1919, s. 1.

51 Mehmet Emin Yurdakul savaş sırasında edebiyat hayatının en velût devresini yaşar. Bu devrede basılan şiir kitapları şunlardır: *Ey Türk Uyan* (İstanbul 1914, 34 s.), *Tan Sesleri* (İstanbul 1915, 31 s.), *Ordunun Destanı* (İstanbul 1915, 38 s.), *Dicle Önünde* (İstanbul 1916, 36 s.), *Hastabakıcı Hanımlar* (İstanbul 1917, *Turan’a Doğru* (İstanbul 1918, 82+15 s.), *Zafer Yolunda* (İstanbul 1918, 96 s.).

52 Bunlardan *Ey Türk Uyan* on beş bin, *Tan Sesleri* yirmi bin, *Ordunun Destanı* kırk üç bin nüsha olarak neşredilmiştir (Bkz. Tansel, s. XXXVII, XLV, XLVI). Savaşın başında basılan *Ey Türk Uyan* ayrıca Arthur Wortschbach von Tanenberg tarafından Almancaya çevrilmiştir.

53 “Haftalık, siyasi, edebî, ilmi gazete” alt başlığıyla çıkan dergide Abdülhak Hâmid, Samipaşazâde Sezai, Ahmet Haşim, Süleyman Nazif gibi önemli isimlerin imzaları vardır. Dergi 4 Kasım 1916-8 Mart 1919 arasında 110 sayı çıkmıştır.

54 Bu son ve en geniş listeyi yayınlayan gazetelerden bazılarının künyesi şöyledir: Alemdar, nr. 622-625, 7-10 Eylül 1920, s. 1; Peyâm-Sabah, nr. 633-11063, 7 Eylül 1920, s. 1; İkdâm, nr. 8448, 8 Eylül 1920, s. 2; Vakit, nr. 986-987, 989, 7-8, 10 Eylül 1920, s. 1-2; Dersaadet, nr. 54-55, 7-8 Eylül 1920, s. 2.

Millî Mücadele sebebiyle zor günler geçiren Damat Ferit hükûmetinin İttihat ve Terakki dönemine ait böyle bir liste yayınlamak antlaşma etrafında kamuoyunda oluşan tepkileri azaltmaya çalıştığını düşünebiliriz.⁵⁵

Konumuz dahilinde bu listeye baktığımızda karşımıza çıkan en dikkat çekici isim Abdülhak Hâmid'dir. Devrinde "Şair-i Âzam" olarak anılan ve oldukça saygın bir konumda olan Abdülhak Hâmid'in ismi listede iki yerde geçmektedir:

-Kavanîn-i Medeniyye ve Hukukîyemiz Hakkında Konferans vermek üzere Avrupa'ya gidenlere verilen para kapsamında 30000 kuruş⁵⁶

-Maarif Nezareti

332 [1916] senesi 100.000 kuruş Abdülhak Hâmid Beyin külliyat-ı âsârı mübâyaa olunmak için.

15.000 kuruş Elhân [İlhâm]-ı Vatan nam eserin bedeli olarak Levâzım Müdüriyetine⁵⁷

Abdülhak Hâmid'in bu listede yer alması bizi şaşırtmamalıdır. Zira savaş gibi sanatçılar da dahil herkesin silâh başına davet edildiği önemli bir süreçte döneminde Türk edebiyatının en büyük şairi olarak kabul edilen bir ismin dışarıda kalması düşünülemezdi. Bununla beraber Hâmid'in bu sürece Mehmet Emin ve diğerleri gibi gönüllü olarak katılımı söz konusu değildir. Genel anlamda savaş karşısındaki olumsuz tavrı bilinen, "Gariptir ki İttihatçılar beni İtilâfçı, İtilâfçılar ise İttihatçı zannettikleri hâlde her iki fırkadan da hürmet görürdüm."⁵⁸ diyen, maişet endişesiyle hareket eden Hâmid'in Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetleri kendi özel konumunu yansıtmaktadır. Başka bir deyişle o, yazdıklarıyla ve söyledikleriyle toplum ve ordu üzerinde büyük etki uyandıracak düşüncesiyle padişah ve devlet tarafından sürece dahil edilmiş "zoraki propagandist"⁵⁹ tir. Öyle olmakla beraber gazetelerde yayınlanan örtülü ödenek rakamlarının yanında bizzat şairin aşağıda verdiği bilgiler ışığında düşünecek olursak savaş sırasında edebiyat çerçevesinde devletin en büyük harcama yaptığı şairin Abdülhak Hâmid olduğunu görüyoruz. Böyle bir yatırımın beklenen sonucu verip vermediği ise oldukça tartışmalıdır.⁶⁰

Son listede adı geçen Abdülhak Hâmid 9 Eylül 1920 tarihli *Peyâm-Sabah* gazetesine

55 Nitekim Sevr antlaşmasından sonra gücü iyice zayıflayan Damat Ferit Paşa hükûmeti iktidarda daha fazla kalamayacak, 16 Ekim 1920 tarihinde düşecektir.

56 Vakıf, nr. 986, 7 Eylül 1920, s.1.

57 Vakıf, nr. 987, 8 Eylül 1920, s. 1.

58 "Bir İlah", *Peyâm-Sabah*, nr. 635-11060, 9 Eylül 1920, s. 2.

59 Bu tabir, çalışmada Abdülhak Hâmid'e de müstakil bir başlık açan Erol Köroğlu'na aittir (Bkz. a.e., s. 316-332). Ayrıca Abdülhak Hâmid ve örtülü ödenek çerçevesinde yazdığımız bir yazı için bkz. Ali Şükrü Çoruk, "Abdülhak Hâmid yahut Zoraki Propagandist", *Türk Edebiyatı*, nr. 492, Ekim 2014, s. 82.

60 Hâmid gibi Tanzimat'tan beri dil ve içerik konusunda oldukça şahsî bir tavra sahip olan, bu yönüyle modernistlere yakın duran, mizaç bakımından kendisine has bir şairin büyük beklentilerle propaganda sürecine dahil edilmesi düşündürücüdür. Aynı durum sade dille toplumsal meseleleri şiire taşıyarak Millî

gönderdiği “Bir İzah”la listede kendisiyle ilgili yer alan rakamlar hakkında kamuoyunu bilgilendirir. O dönemde Ayan azası olan Hâmid’e göre verilen rakamlar doğrudur, hatta eksik olduğunu düşünerek bu konuda ek bilgiler verir. Listede “Kavanin-i Medeniye ve Hukukiyemiz Hakkında Konferans vermek üzere Avrupa’ya gidenlere verilen” başlığı altında ismi zikredilerek yer alan 30.000 kuruş Hâmid’in açıklamasına göre Türkiye ile Almanya arasında savaş sırasında iki milleti birbirine yakınlaştırmak amacıyla girişilen bir projeye ilgilidir. Şairin “Külliyat-ı Âsâr”ı yani bütün eserlerinin telif hakkı için Maarif Nezareti vasıtasıyla aldığı para ise gazetelere yansıdığı şekliyle 100.000 değil 110.000 kuruştur.⁶¹ Şairin “Külliyat-ı Âsâr” başlığıyla eserlerinin yayınlanması propaganda yolunda Abdülhak Hâmid’den yararlanma beklentisinin yanında başka bir durumu daha gözler önüne sermektedir. Maarif Nezareti’nin böyle bir teşebbüsle Hâmid’in aynı zamanda maîşetine ciddi anlamda katkıda bulunduğu anlaşılıyor. Başka bir deyişle Hâmid propaganda sürecine katkı yapacağı yerde süreç Hâmid’e katkı yapmıştır. Nitekim basılan eserlere baktığımızda

bir edebiyat tesis etme gayretinde olan, ancak kitabilikten kendisini kurtaramayan Mehmet Emin Yurdakul için de geçerlidir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında devletin büyük yatırım yaptığı bu şahsiyetler etrafında basılan eserlerin ve yürütülen faaliyetlerin başarılı propagandanın gerektirdiği parametreler ışığında araştırılması gerekmektedir.

- 61 Abdülhak Hâmid’in külliyyatının basılması Maarif Nezareti’nin bir projesidir. Nezaret 1916’da “âsâr-ı kadimeyi mütevaliyen tehdit etmekte olan âfât-ı ziyâ’dan ve müellifin-i cedideyi de tab’-ı âsârda mütemadiyen müsadif olmakta buldukları müşkilât ve tereddütten vikaye ve tahlis maksadıyla” Nazır Ahmet Şükrü Bey’in başkanlığında bir heyet oluşturmuş ve “Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi” başlığı altında bir dizi yayın gerçekleştirmiştir. Heyetin diğer üyeleri Süleyman Nazif, Cenab Şahabeddin, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İsmail Hakkı Bey ve Osman Kemal Bey’dir. Eski eserleri unutulmaktan ve kaybolmaktan kurtarmak, hâlihazırdaki yazarların eserlerini okuyucularla buluşturmak amacını taşıyan projede Abdülhak Hâmid’in 30 kitabı yer almaktadır. Bu kitaplardan 1916 ve 1917 yıllarında basılan 10 eser şunlardır: *İlhâm-ı Vatan* (1916), *Finten* (1916), *Mektuplar* (1916), *Abdullahü’s-Sagır* (1917), *Yâdigâr-ı Harb* (1917), *İbn-i Musa* (1917), *Tayflar Geçidi* (1917), *Tarık* (1917), *Nazife* (1917), *Sardanapal* (1917). Projede yayınlanan diğer eserlere baktığımızda (Cenab Şahabeddin, *Avrupa Mektupları*; Leskofçalı Galib, *Divan*; Divan-ı Hersekli Arif Hikmet Bey; Namık Kemal, *Kanije* ve *Cezmi*) Abdülhak Hâmid’e ayrıcalık tanıdığını görüyoruz. (Proje hakkında bilgi için bkz. HarunTuncer, http://www.academia.edu/Bir_Kütüphanenin_Hazin_Hikayesi). Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi’nde kitabı yayınlanan ve dikkatimizi çeken bir başka isim ise bu seride yayınlanacak kitaplara karar veren heyette yer alan Cenab Şahabeddin’dir. Cenab, 1917 yılında Türk-Alman dostluğu çerçevesinde Almanya’ya gitmiş ve bu ülkeyle ilgili olumlu izlenimlerini *Avrupa Mektupları* başlığıyla aynı yıl kitap hâlinde neşretmiştir. Bu eseriyle propaganda sürecine katkı yapan Cenab Şahabeddin’in tıpkı Abdülhak Hâmid gibi örtülü ödenekten para aldığını düşünebiliriz. Ancak Mütareke döneminde İttihat ve Terakki’ye ve Millî Mücadeleye karşı çıkan ve 1917’de Rıza Tevfik’e yazdığı mektupta “Muhterem Üstat- Dün bendenizle Hâmid ve Nazif Beyefendileri Harbiye Nezareti’ne çağırıldılar. Nazır Paşa’nın selâmı ile birlikte şu ricasını tebliğ ettiler. ‘Zâbitan ve asâkiri teşvik ve teşci edecek âsâr-ı edebiye yetiştiriniz. Bu sırada zât-i âlilerin de dasitan vadisinde bir silsile-i nefâis yetiştirmeniz Nazır Paşaca pek ziyade bâis-i şükran olacağı söylendi ve bunun zat-ı üstadânelerine iblâğı bendenize havale olundu. Dasitanlar hamasiyata ait olacak. Yazılacak âsâra gayet vâsi ama gayet vâsi ücretler vaad buyruluyor” diyerek Feylesof’u da propaganda tarzında eser yazmaya teşvik eden Cenab’ın ismi nedense örtülü ödenek listesinde yer almamıştır. Ancak bu teklif İttihat ve Terakki karşıtı Rıza Tevfik tarafından kabul edilmeyecektir. (Cenab’ın Rıza Tevfik’e yazdığı mektubun metni için bkz. Tahir Alangu, Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı, YKY, İstanbul 2010, s. 300-301). Mütareke döneminde yayınlanan örtülü ödenek listelerinde yer almayan bir başka isim de Yusuf Ziya Ortaç’tır. Yine Enver Paşa’nın isteği doğrultusunda 1916 yılında yazdığı hamasi şiirleri *Akından Akına* başlığıyla kitap hâlinde neşreden Yusuf Ziya Ortaç, 10000 adet basılan ve cephelere dağıtılan bu kitap karşılığında şaire Harbiye Nezareti örtülü ödeneğinden 220 lira yani 22000 kuruş verilmiştir. (Bkz. Yusuf Ziya Ortaç, *Bizim Yokuş*, İstanbul 1966, s. 45; ayrıca bkz. Köroğlu, s. 207).

sadece iki eser *İlham-ı Vatan* ve *Yâdigâr-ı Harb* doğrudan savaşla ilgili eserlerdir.⁶² Maarif Nezareti'nin "Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi" projesi dahilinde "Külliyat-ı Âsâr" alt başlığı altında çıkan ve örtülü ödenek listesinde *Elhân-ı Vatan* olarak geçen *İlhâm-ı Vatan*⁶³, Hâmid'in Tanzimat'tan o döneme kadar tarihî ve vatanî konular etrafında yazdığı şiirler arasından yakın dostu Süleyman Nazif'in yaptığı seçmelerden oluşmaktadır. Kitapta Padişah Sultan Reşad'ın isteği dolayısıyla Çanakkale Savaşları üzerine yazdığı "İlhâm-ı Nusret" adlı şiir de yer almaktadır. *İlhâm-ı Vatan* başlığı altında gazetelere yansıyan örtülü ödenek rakamlarına baktığımızda Hâmid'in bu kitap karşılığı olarak devletten 15.000 kuruş aldığını görüyoruz. Bu rakam muhtemelen "Külliyat-ı Âsâr"ı karşılığında aldığı 110.000 kuruş dâhilindedir.

Abdülhak Hâmid açıklamasının devamında Harbiye Nezaretinin örtülü ödenek listesinde yer almayan başka bir rakamdan söz eder. "Ordu-yı Hümâyûn'u teşci' ve tebcil için yazdığım bir kitaptan dolayı Harbiye Nezareti 100.000 kuruş vermiş idi." diyen şairin sözünü ettiği kitap *Yâdigâr-ı Harb*⁶⁴ isimli tiyatro metni olmalıdır. Maarif Nezareti tarafından "Külliyat-ı Âsâr" dahilinde basılan bu kitap için şairin Harbiye Nezaretinden ayrıca para aldığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ Bu rakamları alt alta getirdiğimizde ise karşımıza 240.000 kuruş gibi bir rakam çıkmaktadır.⁶⁶ Aynı zamanda bu meblağ devletin propaganda karşılığı olarak bir sanatçıya ödediği en yüksek rakama karşılık gelmektedir. Nitekim Abdülhak Hâmid sadece bu dönemde değil Cumhuriyet sonrasında da eşine az rastlanır bir devlet himayesi görmüş, ölümünden (1937) sonraki süreçte dahi Tek-Parti otoritesi tarafından yürütülen sistematik faaliyetlerle kurucu bir edebiyat dehası olarak tasavvur edilip mitleştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁷ İkinci sırada yer alan Mehmet Emin'in 136.040 kuruş aldığını burada hatırlayalım.

62 Diğer eserler için bkz. 61 no'lu dipnot.

63 *İlhâm-ı Vatan*, İstanbul 1332 [1916], 94+6 s.

64 *Yadigâr-ı Harb*, İstanbul 1335 [1917], s. 131+4 s.

65 Nitekim bu rakam İnci Engin'in çalışmasından naklen (Abdülhak Hamit Tarhan Tiyatroları I: Sabr ü Sebat/ İçli Kız/Liberte/Yâdigâr-ı Harb, İstanbul 1995, s. 15) Erol Koroğlu tarafından da zikredilmektedir (a.g.e., s. 324).

66 Hâmid'e savaş sırasında devletten yapılan ödeme bunlarla sınırlı değildir. Peyâm-Sabah'ta yayınlanan açıklamasında ("Bir İzah", nr. 635-11060, 9 Eylül 1920, s. 2) ailevi sebepler, ev kirası ve "müzâyaka-i maişet"ten dolayı devamlı surette devletten yardım aldığından söz eder. Bu durum Cumhuriyet döneminde de devam edecektir. Hâmid'i daha yakından tanıma imkânı veren bu ilginç açıklamayı aynen şöyledir:

"7 Eylül 1920 tarihiyle çıkan dünkü nüshada Peyâm-Sabah bir Hân-ı Yağma listesi neşrediyor. Filvâki bir tarihte Sadâret'ten bana harcırah olarak 30000 kuruş verilmiş idi. Çünkü o tarihte Almanya Hariciye Nazırı olan Mösyö Kolman ile Türk ve Alman edebiyatını her iki millet efradına bildirmek üzere burada kendisi sefir iken başladığımız bir teşebbüse Berlin'de devam etmeye memur olmuş idim. Sadrazamlar tarafından beni tatyib için verilen meblâğ bundan ibaret değildir. Brüksel'den infisalim üzerine bir sene açıkta kaldığım için tazminat olarak yine Sadâret'ten şehriye 50 lira veriliyor idi. Amerika'da vefat eden oğlumun zevcesiyle kızlarına verilmek üzere sadr-ı lâhık paşa hazretleri ise 400 lira itâ buyurmuşlar ve müzâyaka-i maişette bulunduğumu bildikleri için atıyye-i seniyye ile taltifime de delâlet buyurmuşlardı. Gariptir ki İttihatçılar beni İtilâfçı, İtilâfçılar ise İttihatçı zannettikleri hâlde her iki fırkadan da hürmet görürdüm. Hâlbuki hiçbir fırkaya mensup değildim. Külliyât-ı Âsârımı Maarif Nezareti 110000 kuruşa satın almıştı. Ordu-yı Hümâyûn'u teşci' ve tebcil için yazdığım bir kitaptan dolayı Harbiye Nezareti 100000 kuruş vermiş idi. Hükümet tarafından bir ikametgâh tahsis edilmesi tasavvuru kuvvede kaldığından iki sene zarfında ikametgâhımın bedel-i icârî da tesviye ediliyordu. Yukarıdan aşağı ta'dâd ettiğim bu meblâğın cümlesi mahsûl-ı kalemdir ki abd-i âcizi bilenler nezdinde müsellemdir. Benim kalemin harc-ı âlemidir."

67 Şerif Eskin, "Sevgili Ölümüz: Abdülhak Hâmid'in Ardından Halkevlerinde Düzenlenen Anma Törenleri ve Bir Ulusal Mit Yaratım Süreci", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 10, 2017, s. 135-169.

SONUÇ

Devlet idaresinde tartışmalı konuların başında örtülü ödenek harcamaları gelmektedir. Özellikle başarısızlığa bağlı olarak geçmiş iktidarı sorgulamak ve devr-i sâbık anlayışıyla eleştirmek söz konusu olduğunda gündeme gelen bu mesele, Mütareke döneminde iktidardan uzaklaşmış olan İttihat ve Terakki için de söz konusu olmuş, bir müddet kamuoyunu meşgul etmiştir. Kuşkusuz Mütareke dönemi gazeteleri merkeze alınarak ortaya konulan bu çalışma yeni ortaya çıkacak bilgi ve belgelerle daha da zenginleşecektir. Yukarıda yer alan kaynaklar ve değerlendirmeler ışığında Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki iktidarı tarafından Harbiye Nezareti örtülü ödenek hesabından matbuat dünyasına yapılan ve Mütareke döneminde basına yansıyan ödemelerle ilgili olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür.

1. Mütareke basınında örtülü ödenek tartışması Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından ve Enver, Talat ve Cemal Paşa'ların yurt dışına çıkmasından hemen sonra başlamış İttihat ve Terakki iktidarına yönelik olarak bu konuda ilk liste 21 Teşrinisânî (Kasım) 1918 tarihinde yayınlanmıştır.
2. Harbiye Nezareti kaynaklı örtülü ödenek listeleri 21 Kasım 1918-10 Eylül 1920 arasında yayınlanmıştır. Geniş listelerin özellikle İttihat ve Terakki ile Millî Mücadele karşıtı Damat Ferit Paşa hükümetleri zamanında (19-20 Nisan 1919, 7-10 Eylül 1920) yayınlanması ayrıca anlamlıdır. Nitekim Damat Ferit Paşa hükümetinin 17 Ekim 1920 tarihinde düşmesi ve yerine Ahmet Tevfik Paşa hükümetinin kurulmasından sonra bu konu gündemden düşecektir.
3. Tıpkı Damat Ferit Paşa gibi İttihat ve Terakki ile Millî Mücadele'ye muhalif olan *Alemdar*, *Peyâm* ve *Peyâm-Sabah* gazeteleri örtülü ödenek konusunu basında sürekli gündemde tutmak isteyen gazeteler olmuştur.
4. *Kırmızı-Siyah Kitab*, *Yeni Mecmua*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, Ermenice *Hayrenak* gazetesi, *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, *Hâver*, örtülü ödenek hesabından desteklenen gazete, dergi ve kitaplardır.
5. Tanin, Hilâl ve Servet-i Fünûn Matbaaları örtülü ödenekten ödeme yapılan matbaalardır.
6. Ahmet Rasim, Mevlânzâde Rifat, Celâl Sâhir (Erozan), Samipaşazâde Sezai, Kâzım Nami (Duru), Mehmet Emin (Yurdakul), Abdülhâk Hâmid (Tarhan), Ahmed Cevad Emre, Celâl Nuri (İleri), Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi, örtülü ödenek hesabından ödeme yapılan şair ve yazarlar olmuştur. Bunlardan Mevlânzâde Rifat'ın İttihat ve Terakki muhalifi oluşu dikkat çekmektedir.
7. Örtülü ödenek konusuyla ilgili bazı yazarlar (Abdülhak Hâmid, Mehmet Emin Yurdakul, Enis Avni, Kâzım Nami (Duru), Mevlânzâde Rifat, Ahmet İhsan Bey,) ve

kurumlar (Hilâl Matbaası) gazetelere açıklama göndermişler, aldıkları paraların izahını yapmışlar, diğerleri ise sessiz kalmayı yeğlemişlerdir.

8. Gazetelerde yayınlanan Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri kaynaklı listelerin tam bir liste olduğunu söylemek güçtür. Zira daha sonraları ortaya çıkan bilgiler ve yapılan açıklamalar göz önüne alındığında İttihat ve Terakki döneminde en azından Cenab Şahabeddin ve Yusuf Ziya Ortaç gibi isimlerin de örtülü ödenekten para aldıklarını görüyoruz. Ancak yayınlanan listelerde bu iki isim yer almamaktadır. Bu ise yapılan çalışmanın titizliği ve güvenilirliği konusunda soru işaretlerini arttıran bir durumdur.

KAYNAKÇA

a. Gazeteler

Alemdar, nr. 13, 27 Kânûnuevvel [Aralık] 1918; nr. 15, 29 Kânûnuevvel [Aralık] 1918; nr. 16, 30 Kânûnuevvel [Aralık] 1918; nr. 21, 4 Kânûnusânî [Ocak] 1919; nr. 22, 5 Kânûnusânî [Ocak] 1919; nr. 34, 17 Kânûnusânî [Ocak] 1919; nr. 120, 19 Nisan 1919; nr. 121, 22 Nisan 1919; nr. 123, 24 Nisan 1919; nr. 622-625, 7-10 Eylül 1920.

Dersaadet, nr. 54-55, 7-8 Eylül 1920.

Hâdisat, nr. 19, 7 Teşrinisânî [Kasım] 1918; nr. 33, 21 Teşrinisânî [Kasım] 1918; nr. 34, 22 Teşrinisânî [Kasım] 1918.

İkdam, nr. 7825, 24 Teşrinisânî [Kasım] 1918; nr. 8448, 8 Eylül 1920.

Sabah, nr. 10457, 27 Kânûnuevvel [Aralık] 1918.

Serbestî, nr. 188, 28 Kânûnuevvel [Aralık] 1918.

nr. 17, 31 Kânûnuevvel [Aralık] 1918.

Tasvir-i Efkâr, nr. 2571, 25 Teşrinisânî [Kasım] 1918; nr. 2567, 21 Teşrinisânî [Kasım] 1918; nr. 2595, 19 Kânûnuevvel [Aralık] 1918.

Takvim-i Vekâyi, nr. 3407, 30 Teşrinisânî [Kasım] 1334; nr. 3625, 17 Ağustos 1919; nr. 3644, 13 Eylül 1919; nr. 3690, 5 Teşrinisânî [Kasım] 1919; nr. 3833, 21 Nisan 1920; nr. 3861, 24 Mayıs 1920; nr. 4122, 29 Mart 1921.

Peyâm, nr. 42-49, 15-21 Eylül 1919.

Peyâm-Sabah; nr. 633-11063, 7 Eylül 1920; nr. 635-11060, 9 Eylül 1920.

Sabah, nr. 10572-73, 21-22 Nisan 1919.

Vakit, nr. 535, 24 Nisan 1919.

Vakit, nr. 986-987, 989, 7-8, 10 Eylül 1920, s. 1-2;

Yeni Gazete, nr. 141, 21 Nisan 1919.

b. Kitaplar, Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri

ALANGU, Tahir, Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı, YKY, İstanbul 2010

AYDIN, Mehmet, "İttihat ve Terakî'ye Yönelik İstanbul Basınında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall 2008, s. 696-706.

AYVERDİ, İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Ocak 2010.

BİRİNCİ, Ali, "Rıfat Bey (Mevlânzâde), Osmanlılar Ansiklopedisi, c. II, İstanbul 1998, s. 461-463.

ÇAVDAR, Necati, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Sulh Hazırlıkları ve Paris Sulh Konferansı'na Sunduğu Ermeni Meselesine Dair Bir Çözüm Önerisi", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. I, (2011), s. 19-33.

ÇORUK, Ali Şükrü, "Abdülhak Hâmid yahut Zoraki Propagandist", Türk Edebiyatı, nr. 492, Ekim 2014, s. 82.

ESKİN, Şerif, "Sevgili Ölümüz: Abdülhak Hâmid'in Ardından Halkevlerinde Düzenlenen Anma Törenleri ve Bir Ulusal Mit Yaratım Süreci", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, nr. 10, Güz 2017, s. 135-169.

KAHRAMAN, Alim, "Yeni Mecmua", DİA, c. 43, İstanbul 2013, s. 430.

KARACA, Alâattin, Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi, Ankara 2009.

KARACA, Nesrin Tağızade, Celâl Sahir Erozan, Ankara 1992.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı Propagandası: Neşr-i Vesâik Cemiyeti", Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX / 2, 2014, s. 539-561.

KERMAN, Kerman, "Samipaşazâde Sezai", DİA, c. 36, İstanbul 2009, s. 77.

KOZAN, Ali-Ali Çakırbaş, Ali, "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Menâkıb-ı Harb Risalesi", Tarih'in Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 9, Yıl 2013, s. 37-71.

KÖROĞLU, Erol, Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), İstanbul 2010.

ORTAÇ, Yusuf Ziya, Bizim Yokuş, İstanbul 1966.

TANSEL, Feyziye Abdullah, Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri-1 Şiirler, Ankara 1969.

TUNCER, Harun, "Bir Kütüphanenin Hazin Hikâyesi", <http://www.academia.edu/28588213>.

Yahya Kemal [Beyatlı], Siyasî ve Edebî Portreler, İstanbul, 3. Baskı, İstanbul 1986.

Savaş Edebiyatı

War Literature

Harun Duman¹

ÖZET

Tarih denilince akla ilk gelen olaylardan biri savaşlardır. İnsanlığın tarihi bir noktada savaşların tarihidir. Var olma mücadelesi veren toplumlar savaşmak zorunda kalırlar. Bu açıdan savaşlar toplumların kaderini belirler. Tarihte yaşayan ve güçlü medeniyet kuran uluslar, kaybettikleri savaşların sonunda yok olurlar. Bu nedenle insanoğlu var olduğu sürece, savaşlar da var olacaktır. Savaşlar yalnızca meydanlarda, kalelerde, cephelelerde veya siperlerde yapılan askeri çatışmalar değildir. Cephe gerisi diye adlandırılan yerler de savaşın bir parçası olur ve bu süreçten etkilenirler. Savaşan insanların başarısı veya başarısızlıkları uluslarının kaderini belirler. Savaş edebiyatı; savaş sırasında veya sonrasında, savaşı anlatacak şekilde yazılmış edebi eserlerin tümünü kapsar. Savaşların tarihine ve edebiyatına ait ürünler bütün dünyada, özellikle de Avrupa'da, kendine özgü müze ve kütüphane oluşturacak boyuttadır. Tarih boyunca sayısız savaş yaşayan ve "ordu millet" olarak tanınan Türklerde savaş edebiyatı oluşum destan devrinden başlayıp günümüze kadar sürer. Kazanılan zaferlerin veya kaybedilen savaşların edebiyat ve sanata yansımalarıyla, bir Türk savaş edebiyatının oluşur. Bu makalede Türk savaş edebiyatının üzerine ileri sürülen görüşler değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, edebiyat, destanlar, kahramanlık, askerlik

ABSTRACT

Battles are some of the most important events in the history of humankind. To some extent, human history is the history of wars. Communities have to fight for survival. Therefore, wars determine their existence. Even the most powerful civilizations disappeared after they lost battles. Wars will prevail as long as human beings exist. Wars are not only military clashes fought at battlefields, battlefronts, or fortresses. Places behind the front lines are also affected by wars. The success or failure of warriors determines the destiny of nations at war. War literature includes literary works that convey the story of battles, accounting for events both before and after the war, as well as the actual process of it. The history and literary works about wars are extensive all over the world and especially in Europe, where there are museums and libraries dedicated to this purpose. The production of war literature by Turks, who fought countless battles and are known as an army nation, started with the age of epic stories that continues to this age. Turkish war literature has emerged with reflections of the victories and losses in wars in arts and literature. In this paper, ideas about Turkish war literature are reviewed.

Keywords: War, battle, literature, epic stories, military, heroism

¹Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Harun Duman,
Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: hadu@marmara.edu.tr

Geliş tarihi / Date of receipt: 30.03.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 07.05.2018

Atıf/Citation:

Duman, Harun. "Savaş Edebiyatı." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 99-110.
<https://doi.org/10.26650/TUDED425604>

EXTENDED ABSTRACT

War is the collision of two or more states after diplomatic relations are cut off and special methods and tools are used through their armies. Wars often occur with the intention of using force that the two enemies cannot obtain in another way. For example, the Cold War period in military definition is society's exposure to financial and emotional effects. These impacts are recorded in the works of art that were created during and after the war years. Literature includes all cultural artifacts based on a nation's language, whether it has been transcribed or not. In a narrow sense, they are language artifacts written in an artistic manner of form and content and have certain rules. It is possible to evaluate previously written articles about "War Literature" which emerged by combining two concepts with different meanings in two groups. On one hand, according to writers in the first group, there is war literature and it is really important. On the other hand, those in the other group, who mostly take into consideration 20th century wars, argue that wars based on economic interests do not influence art and literature. However, art and thought actually make progress in times of peace. Extreme sentimentality, which had been substituted for logic in years of war, accelerates the shift of artwork toward conservatism, so peace is a great blessing compared to war. During war years, the human psyche was full of romantic, epic, and divine heroism. Yet the intellectuals were not sufficiently aware of the psychology of soldiers until the World War I. However, this psychology appeared in literary works of that period and was kept alive in romantic scenes. A common view in the articles is that the wars that were considered romantic in ancient times have influenced literature. The most important aspect of the wars during these times was the quality of individual courage and physical superiority. Men gaining a place in society depends on the heroism they show in wars, and that heroism has been superhumanly embroidered in the epics of the age's literary artifacts. Indeed, it is for this reason that these epics, which include epic characters, have been told many times for the name of a hero. The same situation continued in the Middle Ages by taking on a religious character. These wars, which were shaped in the imagination of both the artist and the people exposed to the pains of war, found a new life in literary works, especially in literary works containing an aesthetic purpose and were written directly to create war literature. This literature, which is clearly seen in poetry, novels, stories, and dramas, finds popularity in times of war. With the development of the press in the last century, public interest in wars has increased and the community has had the opportunity to follow circumstances in terms of the politics, military, history, as well as the literature.

From the moment they appeared in the scene of history, Turks living inside wars have a rooted war literature. However, these literary sources have not been studied extensively and brought to light. In this work, Turkish war literature was examined from a comprehensive perspective and studied with sources, periods, texts, poets, and writers, and the importance of these works has been revealed in terms of national spirit and unity.

“Destanları doğuranlar harpler değil, harpleri doğuran destanlardır.”

Yakup Kadri Karaosmanoğlu

GİRİŞ

“SAVAŞ” ve “EDEBİYAT” bu iki kavram ayrı ayrı değerlendirildiğinde, aralarında bir münasebet olmadığı söylenebilir. Fakat bunların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan “Savaş Edebiyatı” kavramı, zihinlerde bazı çağrışımlara yol açar. Burada önce bu kavram üzerinde durulup onun oluşturduğu çağrışım alanı incelenecektir. Ancak, böyle bir incelemeye geçmeden evvel, savaş ve edebiyat kavramlarına açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi savaş, iki veya daha çok devletin, aralarındaki diplomatik ilişkileri kesip orduları vasıtasıyla, özel yöntem ve vasıtalar kullanarak çarpışmasıdır. Savaşlar daha çok iki hasım kuvvetin, başka bir yolla elde edemedikleri hakları kuvvet kullanarak alma isteğinden doğar. Kavramın askerî tanımı içinde bulunan soğuk savaş döneminden itibaren toplum, hadisenin maddi ve manevi tesirlerine maruz kalır. Bu tesirlerin savaş yıllarında olduğu kadar, sonraki yıllarda da meydana gelen sanat eserlerine yansdığı görülür (Clausewitz 1987).

Geniş anlamda edebiyat, bir milletin yazıya geçsin veya geçmesin, dile dayanan bütün kültür ürünlerini içine alır. Dar manada ise şekil ve muhteva yönünden sanatkârane bir tarzda yazılmış; kendi içinde belirli kurallara sahip olan dil ürünleridir. (Tarlan 1965: 12-18; Bilgegil 1980; Wellek 1983: 123 vd.) Birbirinden farklı anlamlara sahip bu iki kavramın birleşmesiyle ortaya çıkan “Savaş Edebiyatı” hakkında daha önce yazılmış makaleleri, iki grupta değerlendirmek mümkündür. İlk gruba giren yazarlara göre bir savaş edebiyatı vardır ve son derece önemlidir. Buna mukabil diğer grupta olanlar daha çok 20. yy. savaşlarını göz önüne alarak, ekonomik çıkarlara dayalı savaşların sanata ve edebiyata tesir edemeyeceğini savunur.

Sadri Ertem’in makalesinde, savaş dönemlerinin de kendine göre sanat eserlerinin bulunduğu belirtilmektedir (Ertem 1939: 25). Ancak, sanat ve fikir asıl gelişmesini barış dönemlerinde gerçekleştirir. Savaş yıllarında mantığın yerini alan aşırı hissilik, sanat eserlerinin taasına doğru kaymalarını hızlandırır. Onun için, savaşa nazaran barış büyük bir nimettir. Savaş yıllarında insan ruhu romantik, destanî ve ilahî kahramanlıklarla doludur. Fakat yine de aydınlar, I. Dünya Savaşı’na kadar siperdeki neferin psikolojisinden yeterince haberdar olamamışlardır. Oysa bu psikoloji o dönemin edebî eserlerinde yer almış ve bazı romantik sahnelerde yaşatılmıştır.

Konuyu benzer bir yaklaşımla açıklamaya çalışan Prof. Auerbach’a göre iki türlü savaş edebiyatı vardır (Auerbach 1941: 220-221).

I. Savaş sırasında oluşan edebiyat: Harplerin cereyan ettiği dönemlerde, onunla birlikte meydana gelen edebiyattır. Daha çok lirik nev’inden kısa parçalar, bu edebiyatı

vücuda getirir. Zafer duaları, askerî kahramanlığa teşvik eden şarkılar, düşmanı tahkir eden ve onu alaya alan hicivler, başarıyı öven türküler, ilahlara sunulan şükür türküleri hep bu edebiyat içinde yer alır. Tarihte bunlara dair çok sayıda örnek görmek mümkündür.

II. Savaş sonrası oluşan edebiyat: Bu edebiyatın ikinci şekli ise, sanat bakımından daha ehemmiyetli olan millî şaheserlerdir. Bunlar her millette millî edebiyatın esasını teşkil eder. Çoğunlukla uzun olan bu eserler, lirik değil epiktir. Şair veya yazarlar, devirlerinde olan bir savaştan bahsetmez, geçmiş zamana ait herhangi bir savaşı ele alırlar. Atalarının kahramanlıklarını dile getirirler. Auerbach, bu konudaki konferansının sonunda Alman ve Fransızların savaş edebiyatlarının üzerinde durarak Avrupa'da uzun süren barış dönemlerinin, bu edebiyatı önemsiz kıldığını belirtir.

"İngiliz Edebiyatı ve Harp", konulu bir konferansta ise Halide Edip [Adivar] savaşı, insan hayatının en hâkim ve en şümüllü bir realitesi olarak görür. İngiliz milletin savaşçılık karakterini övdükten sonra, İngilizlerin tarihte yaptıkları dört harbi, edebiyata tesiri yönüyle inceler. Yazara göre, İngilizlerin, savaş döneminde gösterdikleri vatanseverlik ruhunun yüceliği "harp şarkılarında değil, edebiyata hasretmiş olan ruhlarında ve dimağlarında" aranmalıdır (Adivar 1941: 232-243). Yine aynı yazar, İngiliz edebiyatı üzerine yaptığı başka bir araştırmada, ilk dönem destanlarında savaşın yeri ve önemine temas ederken, eski İngiliz şiirinin en büyük abidesi sayılan ve 3183 mısradan ibaret olan epik destan "Beowulf"a dikkati çeker. Çünkü o devirde İngilizler sürekli bir dövüşme ve savaş içindedirler. Bu ilk destanların orijinalitesi muhayyel oluşlarından ziyade eski İngiliz'in kendi kendini doğru ifade etmeye çalışmasından ileri gelmektedir (Adivar 1940: 26).

II. Dünya Savaşı'nın başlarında konuyla ilgili bir makale yazmış olan Halit Fahri Ozansoy, savaşların büyük heyecan kaynağı olmasından bahseder. Yazara göre edebiyat kitaplarında "Harp sonrası edebiyatı" diye geçen dönem, aslında 1914-1920 yılları arasında cephede dövüşen askerlerin yazdıkları eserlerden ibarettir. Zamanla önemini kaybeden bu edebiyat, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yeniden değer kazanır. Bunlar arasında dünya kültür ve sanat alanında isminden söz ettiren bilhassa iki roman büyük takdirle karşılaşır. Bunlar, Fransız Roland Dorgeles'in *Tahta Salipler'i* ve Alman Remarque'ın *Garp Cephesinde Sükûn Var* adlı romanıdır. Bu romanlar birbiriyle mukayese edildiğinde, iki millet arasındaki duyuş ve düşünüş farkları ile tasvirlerin farklılıkları kendini açıkça belli eder. Dorgeles'in eseri harbin ıstıraplarını, siperdeki dehşeti, ince bir şiir üslûbuyla yumuşatarak verir. Remarque'ın eseri ise, bilakis savaşı bütün acı gerçekliğiyle gösterir. Sonuçta her iki eser de insanları savaş aleyhtarı bir düşünceye sevk ederek, barışın ve sükûnun değerini göstermeye çalışır.

Murat Belge kaleme aldığı bir makalesinde edebiyatın, savaş aleyhtarı bilincin gelişmesindeki rolü üzerinde durur. Avrupa'daki savaş edebiyatını kısa fakat önemli noktalardan değerlendiren yazar, konuyu Antik Çağ'dan itibaren ele alır. Savaş eski destanlarda dünyanın olağan bir durumu sayılır. Homeros'un kahramanları, Germen

mitolojisinin Sigurd'ları ve Hildebrand'ları aslı değerlerini savaşlarda kazanırlar. Bunlar savaşı ve savaşmayı kader olarak kabullenip gereğini yerine getiren kahramanlardır.

Antik Çağ'dan sonra da toplumlar savaşmaya devam ederler. Ancak, Orta Çağ'ın şövalye ve haçlı seferlerini işleyen hikâyelerde, ilkel ve yapma epiklerin yüceliği yoktur. Savaş kavramı, Fransız İhtilâli'nden sonra, millî çıkarlara, sınıf çıkarlarının da eklenmesiyle yeni boyutlar kazanır. Makalenin bu kısmında, Fransız İhtilâli'nden sonra gelişen savaş edebiyatı hakkında bilgi verilmektedir.

Yazar daha sonra, Avrupa edebiyatlarında savaş konulu romanlara temas ederek Fransızlardan Erckmann ve Chatrian'ın *Waterloo*'sunu bir belgesel olarak değerlendirir. Zola'nın *Rougon-Macquart* dizisinin on dokuzuncu kitabı *La Debacle* (Çöküş)'da, 1870 Fransa-Prusya Savaşı anlatılırken Fransa'nın o günü ve geleceği konusunda hükümler verilir. Romanda savaş bir milletin kaderinin göstergesi ve zaman dönemeci olarak ele alınır. Aynı yaklaşım, savaş edebiyatında gittikçe genişleyen bir çizgiyi temsil eder. Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı bu çizginin en olgun örnekleri arasındadır. Tolstoy, Napoleon'un Rusya seferini bir eksen gibi alarak geçen zamanın romanını yazar.

Amerikalıların ilk önemli savaş romanlarından biri olan Stephen Crane'in *Red Bagde of Courage* (Yiğitliğin Kızıl Nişanı), öncü ve tesirli bir savaş romanıdır. Bu romanın öncü olma özelliği savaşı, ferdî ahlâkın üstünlüğünün sınındığı büyük bir deneme olarak görmesinden ileri gelir. Aynı anlayış daha sonraları Hemingway gibi usta bir romancı elinde yeniden biçimlenir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerikan edebiyatında Hemingway, *Silahlara Veda*, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* gibi romanlarıyla okuyucuyu savaşın dehşetinden uzak tutmaya çalışır. Ancak savaşa karşı bütün hümanist tepkiler, yirmi yıl sonra çok daha vahşi bir dünya savaşının ortaya çıkışını engelleyemez. Birinci savaşın yarım kalan sonuçlarını ikincisi hazırlar ve atom bombasının patlamasıyla son bulur (Belge 1980: 2).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu sarsıcı olayı Sartre Fransa'da, Böll ve Grass Almanya'da, Mailer Amerika'da çeşitli yönleriyle işlerler. En yoğun savaş edebiyatı ise Sovyetler Birliği'nde görülür. İkinci Dünya Savaşı'nın ülke için taşıdığı önem yanında, sosyalist bakış açısıyla savaş teması üzerinde daha fazla durulur. Ehrenburg'dan, Aytmatov'a kadar hemen bütün Sovyet yazarlar eserlerinde bu konuya yer verirler. Bunların dışında sayıca bir hayli fazla olan "bayağılaşmış savaş edebiyatı" ürünleri de göze çarpar. Özellikle piyasa filmleriyle aynı paralelde ilerleyen bu edebiyat, savaş gibi bir konunun çarpıcılığını sömürerek gelişir. Bu da göstermektedir ki tarih boyunca değişen savaş şartları gibi, insanın savaş bakış açısı da değişmiştir. Bu değişimin ortaya çıkmasında ve insanlığın savaş aleyhtarı bir şuura ulaşmasında, savaş edebiyatının büyük rolü olmuştur.

Bütün bu eserler ve yönelişler gösteriyor ki savaşların etrafında oluşmuş bir "Savaş Edebiyatı" vardır. Ancak, önceden de belirtildiği gibi, özellikle 20. yy. savaşlarını esas alarak,

bu konuda aynı görüşü paylaşmayanlar da mevcuttur. Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], 1919 yılında yazdığı bir makalede, edebiyatın, bir savaş nispeti olamayacağı kanaatinde. Ona göre; “şiir ve sanat perisi, (...) sulh ve sükûnetin kızıdır, bu sebepten harbin cehennemi içinde yaşayamaz.” Her ne kadar rübabın bir kahraman teli varsa da, o telden ses çıkarmak için, yine bir kahramana ihtiyaç duyulur. “Destanları doğuranlar harpler değil, harpleri doğuran destanlardır.” diyerek makalesini sürdüren yazara göre savaşlar karşısında şairlerin hissiz bir put gibi kalmalarının sebebi, asrın yönelişleri ile ilgilidir. 20. yy. savaşları, ancak tacirlerin işine yarar. Tamamen iktisadî temellere dayanan bu harplerin, gerçek savaşla bir ilgisi yoktur. Gerçek savaşların kalbi ve vicdanî bir yanı vardır ki, Homeros ve Virgil gibi şairler, eserlerinde bu türden savaşları işlemişlerdir.

Yakup Kadri, makalesine “Harp sonrası edebiyat nasıl olacaktır?” sorusuna cevap arayarak devam eder. Bazılarına göre bu edebiyat, “marazî” ve “sırrî” bir hüviyete sahip olacaktır. Bazıları ise, edebiyatın daha çok içtimai mücadeleye katılacak kadınlar yüzünden “tembellik” ve “iç sıkıntısı”na sürükleneceği fikrindedir. Ona göre gelecekteki edebiyat sesli, fakat estetik güzellikten yoksun bir yapıda olacaktır (Karaosmanoğlu 1919: 15). Yakup Kadri gibi, 20. yy. savaşlarının edebiyata fazla tesirli olamayacağını savunanlardan biri de Jean Larnac’dır. Ona göre, ihtilâller ve savaşlar, tarihin akışını kesen ve yeni devirler açan büyük hadiselerdir. Yalnızca yazarların hayatlarını etkilemekle kalmayan bu tür hadiseler, büyük fikir akımlarının ve sanat dallarının da ortaya çıkmasına yol açar. Bütün medeniyetlerin başlangıcında bir büyü ve din edebiyatı vardır. Bunların hemen ardından veya bunlarla birlikte bir kahramanlık edebiyatı da doğmuştur. İhtilâller veya savaşlardan sonra değişen okuyucu zevkleri, bu konuları işleyen sanat ürünlerine doğru yönelmiştir (Larnac 1963: 21-25).

Marksist açıdan meseleyi değerlendirmeye devam eden Larnac, I. Dünya Savaşı’nın doğurduğu Fransız edebiyatından örnekler verir. 1914-1920 yılları arasında “Edebiyatçılar cumhuriyeti” ve “Romancılar ülkesi” olan Fransa’da dört akademi üyesi romancı hüküm sürmektedir: Anatole France, Pierre Loti, Paul Bourget, Maurice Barres. Felsefede Bergson, tiyatrodada Edmond Rostand, şairler arasında Paul Fort vardır. Savaşın patlak vermesiyle birlikte, cepheye koşan bu şair ve yazarların anlattıkları, savaş boyunca izlenmiştir. Fakat savaş bitip de tezkerelerini alarak eve dönenler, boğaz tokluğuna iş aramak zorunda kalınca, bu yazar ve şairlerin birer dahi olmadıklarını kısa zamanda anlamışlardır.

Türk savaş edebiyatından söz edebilir miyiz?

Buraya kadar ana fikirleri belirtilen makalelerdeki ortak görüş şudur: Eski çağlarda romantik bir mahiyet arz eden savaşlar edebiyata tesir etmiştir. Bu zamanlarda cereyan eden savaşların en önemli yönü, ferdî cesaret ve fizik üstünlüğü belirleyecek bir nitelikte olmasıdır. Ferdin toplumda söz ve mevki sahibi olması, savaşlarda göstereceği kahramanlığa bağlıdır. Bu kahramanlık, o çağların edebî ürünleri olan destanlarda, insanüstü bir şekilde ele alınmış ve işlenmiştir. Nitekim epik karakteri haiz olan bu destanların çok defa bir kahraman adına söylenmiş olması da bundan ileri gelmektedir.

Aynı anlayışın Orta Çağ'da dinî karaktere bürünerek devam ettiği görülmektedir. Gerek sanatkârin, gerekse savaş acılarına maruz kalan halkın muhayyilesinde şekillenen bu savaşlar, edebî eserlerde yeni bir hayat bulur. Özellikle estetik gaye güdülerken yazılan edebî eserler içinde, konusunu savaştan alanlar, doğrudan doğruya savaş edebiyatını vücuda getirirler. Şiir, roman, hikâye ve tiyatrolarda tesiri açıkça görülen bu edebiyat savaş dönemlerinde revaç bulur. Son yüzyılda basın hayatının gelişmesiyle birlikte savaşa karşı duyulan ilgi artar ve kamuoyunun hadiseyi siyasi, askerî ve tarihî açıdan olduğu gibi edebî açıdan da takip etme imkânı doğar.

Şüphesiz ki savaş edebiyatının temel kaynakları savaşları konu alan edebî eserlerdir. Tarih içinde gelişen edebî eserler bu açıdan incelendiğinde Türk savaş edebiyatının gerçek boyutlarını tespit etmek mümkün olacaktır. Ancak, hemen belirtelim ki, konu hakkında daha önce yazılmış birkaç makale vardır. Önce onların bir değerlendirmesini yapmak, sonra da konuyu kronolojik gelişimi içinde ele almak gerekmektedir.

Türk savaş edebiyatı hakkında kaleme alınan makaleleri taşıdıkları görüşler itibariyle ikiye ayırmak mümkündür. Bir kısım yazarlarımız böyle bir edebiyatın Türklere mevcut olmadığı görüşündedir. Diğerleri ise bu görüşün tam tersine Türklerin çok zengin bir savaş edebiyatına sahip olduğu fikrindedir. İlk görüşü savunan makalelerden biri, imzasız olarak 9 Ağustos 1917 tarihinde *Yeni Mecmua*'da (nr. 5) yayımlanır. Makalede evvelâ, Avrupa'daki savaş edebiyatının zenginliğine dikkat çekilir. Oysa Türk edebiyatında bundan söz etmek mümkün değildir. Kahraman Türk askerleri Kafkas hudutlarında, Sina ve Irak çöllerinde, Çanakkale'de nihayetsiz bir iman ve heyecanla çarpışırken, onların kahramanlıklarını anlatan şiirler yazılmamıştır. Bu acıları terennüm eden bir bestekâr veya onları tasvir eden bir ressam çıkmamıştır. Bunun tek sebebi aydın zümrede aranmalıdır. Halkla aydınlar arasında asırlardır var olan ayrılık devam ettiği müddetçe aydın; halkın dilini, zevkini, ahlâkî temayüllerini bilmediği müddetçe, savaş edebiyatı vücuda gelemez.

Tarih çalışmalarıyla tanınan Ahmet Refik (Altınay) 1909 yılında Erkan-ı Harp Yayın Şubesi'nde çeşitli görevler alır ve *Askeri Mecmua*'yı yönetir. 1912 yılında Balkan Savaşı'nda Askerî Sansür Müfettişliği yapar. *Harp Mecmuası*'nda çeşitli türlerde yazılar yayınlar. 1917 yılında *Yeni Mecmua*'nın 5. sayısında "Hafta Muhasebesi" adlı yazısında savaş edebiyatı ve propaganda içerikli yazıların azlığından yakınır. Avrupa yazarlarının sadece cephe değil cephe gerisinde de düşünce ve sanat alanlarında faaliyet gösterdiklerini ifade eder. Çıkarılmaya başlanan *Harp Mecmuası*'nda devrin şairlerinin harp içerikli yazılar kaleme almalarını tavsiye eder.

Ahmet Refik, kaleme aldığı; "Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz" başlıklı yazıda Osmanlı harsının (kültürünün) "en ziyade harp üzerine müesses olduğu ifade" eder. Makalesinde kasidedilerin sultan ve vezirlerin savaşçılığını övdüğüne değinir. Söz konusu makalede savaş tarihinden örnekler alınmasını ve edebî ürünler yazılması önerilir (Ulu 2012: 68-69).

2 Mayıs 1918 tarihinde *Donanma* mecmuasında imzasız olarak yayımlanan bir başka makalede yazarların savaş edebiyatıyla yakından ilgilenmeleri istenmektedir. Şayet kalem erbabı savaş edebiyatını ihmal ederse, bunun memleket için zararı büyük olacaktır. Medenî memleketlerde bütün yazarlar savaş edebiyatı için âdeta bir ittifak akdetmişlerdir. Bunlar arasında, meydana getirilen eserlerin dili veya vezinleri üzerinde herhangi bir anlaşmazlık görülmez. Şair olsun, nasir olsun, ilhamını halktan alan bu yazarların verdikleri eserler suni olmaz. Edebiyat her şeyden önce yüksek bir tebliğ ve beyan vasıtasıdır. Onu anlamak için belli bir seviyede olmak gerekir. Oysa savaş edebiyatı umumun malıdır ve daha geniş kitlelere hitap eder.

Memleketimizdeki edebiyat son derece de suni olduğundan, bu edebiyat içinde bir savaş edebiyatı vücuda gelememiştir. Zira harbin şartlarını bizzat yaşamamış olanlar, onun edebiyatını yapamazlar. Halka, halkın fikirleriyle gitmek gerekir. Bizim savaş edebiyatımızın kaynağı da odur. Halkın tarihten ibret alması için, “Dede Korkut” hikâyelerinden önce, Osmanlı Türkünün tarihini öğrenmesi gerekir. Makale şu satırlarla biter: “Bir gün gelecek, müsabakagâh-ı medeniyette, savaş edebiyatı da teşrih edilecektir. Bu imtihanda kazanamayacağımıza, edebiyatın şimdiki hâli kadar muknî, fakat müessir bir delil olabilir mi?”

Savaş edebiyatı konusunda, birkaç makale yazan Süleyman Nazif, bunlardan birinde, Batı’daki savaş edebiyatı ile Türk savaş edebiyatının mukayesesini yapar. Yazar, Balkan Harbi üzerine yazdıklarının daha sonra bazıları tarafından tenkit edildiğini belirterek haklılığını Batı edebiyatından misallerle göstermeye çalışır (Süleyman Nazif 1919).

Fransa’da Paul Derlaud, samimi figanlarla ülkesinin kırk sekiz yıllık matemini, şanlı bir zafer bayramına çevirir. Edmond Rostand, ilham kaynağının yalnızca vatanperverlik olduğunu herkese gösterebilmiştir. Üstat Anatole France, sosyalist olmasına ve umumi savaşta yaşı sebebiyle askere gidememesine rağmen, vatandaşlarını harbe teşvik için çalışır. Jean Joures, sulh yolunda hayatını feda edecek kadar vatanına bağlıdır.

19. yy. Fransız irfanını 20. yy.a nakleden büyük şairlerden biri olan Sully Prudhomme, Paris surları önünde müdafaa vazifesi görürken, iki ayağını soğuktan dondurur. Bu felaketin bir hatırası olarak, otuz sekiz yıl el arabası içinde sürüklenip durmuştur. Prudhomme, önceleri birçok dostu gibi insanîyetçilik hissini, vatan muhabbetinden üstün tutar ve “Benim vatandaşım insandır!” der. Şartlar onu kısa zamanda bu fikirlerinden vazgeçirir. Surlar önünde kanlarını döken, canlarını veren askerleri görünce, ister istemez kendine şu soruyu sorar: “Eğer bütün insanlar benim kardeşim iseler, ya artık o feda-yı hûn edenler benim nem oluyorlar?”. Bu hadiseden sonra ayakları yere sağlam basmaya başlayan Prudhomme, sarsılmaz bir sevgiyle vatanına bağlanıp, eserlerinde onun acılarını terennüm etmiştir. Süleyman Nazif, bütün bu misalleri vererek makalesini bitirirken şunları belirtir: “Sully Prudhomme için şan olan bir şey, Süleyman Nazif için neden şeyn (utanç) olsun?”

Süleyman Nazif, yine aynı konuda *Hadisat*’a yazdığı bir başka makalesinde, Fransa’da, savaşta vefat edenler için yapılan bir töreni anlatır. Bu törende bir konuşma yapan Fransa

Cumhurbaşkanı Raymond Poincare, son dört yıl içinde yapılan savaşlarda hayatlarını kaybeden, dört yüz elli şair, muharrir ve edibi büyük bir hürmetle yâd eder. Bu hadiseden yola çıkan Süleyman Nazif, Türk edebiyatında savaşa katılmış ve onun acısını bizzat yaşamış ediplerin olmamasından yakınıdır. Savaşlarla baştanbaşa harap olan Anadolu ve İstanbul'un halini anlatmaya çabalayan, *Türk Yurdu*, *Türk Ocağı*, *Yeni Mecmua* gibi dergiler, birer levazım ambarı görünümü arz eder. Bu dönemde, sipariş üzerine edebiyat yapıldığı gibi, diğer sanatlar da meydana gelen tahribattan hisselerini alır. Bir kısım edipler, askere alınmamak için gönüllü ve ücretli şair yazılırken, onların kat kat fevkinde olan nice insanlar cephelere koşmuşlardır.

Süleyman Nazif, savaş yıllarında edebiyat adına yapılanların, istikbaldeki nesilleri çok kötü bir şekilde etkileyeceğini belirterek şöyle der: "...Biz bu harp ile yalnız bî-emsal vilâyetlerimizi ve milyonlarca vatandaşımızı kaybetmedik. Biz bu harpte gençliğimizi, edebiyatımızı, ahlâk ve maneviyatımızı da hercümerç ettik..." (Süleyman Nazif 1919). Aynı yazarın bu konudaki görüşüne yakın bir başka yazısı *Dergâh* mecmuasında yayımlanır. Burada Anadolu'daki bazı gazetelerin, İstanbullu ediplerden, savaş için yazı istemelerine işaret edilir. Yazıdaki görüşler, Türk savaş edebiyatının olmadığı noktasında yoğunlaşır. Zira savaş edebiyatıyla meşgul olanlar, ekseriya üçüncü dereceden şairlerdir. Türkler zaferleriyle övünen bir millet değildir. Anadolu harbi için, Çanakkale harbi için binlerce şiir yazılmıştır. Fakat bunların hiçbiri, sılaya dönen askerin söylediği: "Çanakkale içinde vurdular beni" türküsü kadar tesirli olamamıştır. Hatta bunun yanında sahte kalmıştır. İstikbalde mutlaka Anadolu'nun bir türküsü olacak ve o türkü bu ateşten doğacaktır (Süleyman Nazif 1922: 174).

Nazif'le benzer görüşü savunan Halûk Y. Şehsuvaroğlu bir makalesinde Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan zaferin büyüklüğüne rağmen, onu yaşatacak kıymetli edebî eserlerin yazılmayışı üzerinde durur. O savaş günlerinin kafalarda bir kutsal efsane olduğunu ve gün geçtikçe daha iyi anlaşıldığını belirtir. Ancak yazara göre Kurtuluş Savaşı'nda duyulan millî heyecanın toplandığı belli başlı bir eser yoktur. Özellikle sırtında mermi taşıyan, çıplak ayaklarla karlı dağ başlarını tutan Anadolu kadını, aç ve solgun yüzlü genç kızların acılarını, kahramanlığın remzi olan Mehmetçiği yaşatacak büyük şair henüz ortalarda gözükmemektedir. Oysa Dünya Savaşı sonunda yazılan en güzel eserler bu büyük çatışmayı anlatanlardır. Fransa'da savaş edebiyatıyla savaş tarihi için ayrılmış bir kütüphane ve müze vardır. Bu alâkayı diğer Avrupa milletlerinde de görmek mümkündür. Sanatkârın cemiyeti etkileyen savaşlardan ürpermemesi ve onun doğurduğu acılardan eserinde bahsetmemesi düşünülemez. Savaş edebiyatı, "dava için sanat" veya "sanat için sanat" diyenlerin tereddütsüz birleşebilecekleri engin bir mevzudur (Şehsuvaroğlu 1937: 14).

Yukarıda belirtilen bu ifadelerin bir benzerini Peyami Safa'da görmek mümkündür. *Tasvir*'e yazdığı makalede bir hatıratı tanıtırken, Türk savaş edebiyatına da temas eder. Yazara göre, Türklerin savaş edebiyatları "tamtakır"dır. Bunun sebebi, yazarların cepheye gitmemelerinden ileri gelir. Yine, askerî edebiyat da zayıftır. Çünkü askerler hadiseleri yaşamış olmalarına rağmen yazmamışlardır (Safa 1941).

Görüldüğü gibi, Türk savaş edebiyatı konusunda buraya kadar belirtilen görüşler, böyle bir edebiyattan söz etmenin mümkün olmayacağı noktasında toplanır. Oysa aynı konuda yazmış ve bu görüşün tamamen zıddını savunan yazarlar da vardır. Bunlardan biri olan Fuad Köprülü bir makalesinde Türklerin, tarih boyunca eskimiş milletleri yıkıp, onlara yeniden can verdiklerini belirtir. Bunun için, böyle büyük hadiseler Türk edebiyatında önemli bir yer tutar. Ancak bunlar arasında günümüze kadar gelebileni pek azdır. Onlar da eski zafer destanlarından kalan bazı parçalarla, Türk beylerinin methine ayrılmış bazı şiirlerdir. Arap ve Fars edebiyatları tesirinde gelişen Türk edebiyatında, savaş edebiyatı mahsulü olarak gösterilebilecek metinlere de rastlamak mümkün değildir. Çünkü bu dönem edebiyatına hâkim olan ruh, tasavvuf ruhudur ve edebiyat belli bir zümrenin malıdır. Onun için, dönemin savaş edebiyatı ürünleri, daha çok padişahların, vezirlerin ve kumandanların muharebeleri etrafında toplanır. Ancak, bütün bunların yanında, Türk milletinin cengâver ve kahraman ruhunu vasfedenden millî eserler de vardır. Bunlar, millî hece vezni ve sade lisanla yazılmış şiirlerdir (Köprülü 1972: 23 vd.).

Köprülü ile yakın görüşte olan Faruk Kadri Timurtaş, Türk savaş edebiyatı hakkında yazdığı makalede Türklerin savaşçı ruhunun edebiyata nasıl aksettiğine dair örnekler verir. Timurtaş'a göre, Türklerdeki kahramanlık ruhu, destan çağından beri devam eden "cihan hâkimiyeti" ülküsüne dayanır. Bu ülküyü ve savaşçılığın ilk izlerini taşıyan destanlar ve *Dede Korkut Hikâyeleri* savaş edebiyatı açısından çok önemlidir. Aynı şekilde *Divan ü Lügat-it-Türk'te* İslâmiyet'ten önce ve İslâmiyet'in kabulü sırasında verilen, epik şiir türüne rastlamak mümkündür. Yazar, bu düşüncesini Divan Edebiyatı'ndan bazı misaller vererek sürdürür. Ona göre eski Türk edebiyatında görülen bu hamasi eserler Tanzimat'tan sonra daha da gelişmiştir. Özellikle Halk Edebiyatı'nda muhtevası savaş olan pek çok şiir vardır (Timurtaş 1981: 100 vd.).

Edebiyat araştırmacısı İnci Enginün tarafından Çanakkale Savaşı'nın edebî yankıları üzerine yapılan bir araştırmada, bu savaştan önceki Türk savaş edebiyatı hakkında bilgiler verilir. Ayrıca, bu edebiyatın daha çok savaş dönemlerinde tesirli olduğu belirtilerek, sonraki dönemlerde unutulduğuna işaret edilmektedir (Enginün 1987: 111-129).

Savaş edebiyatının güçlü ve etkili olmayışı Osmanlı Devleti'ni önce Balkan ardından I. Dünya Savaşları sırasında olumsuz şekilde etkiler. İttihat ve Terakki yöneticileri, savaş dönemlerinde propaganda faaliyetleri çerçevesinde benzeri İngiltere tarafından yapılan bir uygulamayı hayata geçirmeye çalışır. I. Dünya Savaşı yıllarında bizzat savaş ortamını görmeleri ve oradaki hissiyatı yazı ve sanatlarına taşımaları için bir grup aydın ve yazarı Çanakkale Cephesi'ne götürür. Bu gezi İngiliz hükümetinin savaş yıllarında propaganda faaliyetlerini sürdürmek üzere Wellington House bünyesindeki yazarları cephelere gönderip gözlemlerini yazıya dökmelerini istedikleri uygulamanın kopyasıdır. İngiltere bununla yalnızca psikolojik harp yapmaz ona paralel faaliyet yürüten War Propaganda Bureau (Savaş Propoganda Bürosu) gibi kurumları da kullanır.

Bu merkezde 1918 yılına kadar 1162 eser kaleme alınır. Yayımlanan kitaplarda; halkı savaşın erdemine inandırmak, tarafsız ülkeleri kendi tarafına çekmek, orduya katılımı teşvik etmek, düşman güçleri savaşın sorumlusu ve cani kişiler olarak göstermek amaçlanır. Bu ofislerin yönlendirmesiyle I. Dünya Savaşı yıllarında yazılan milyonlarca cilt kitap ve binlerce broşür sayesinde İngiltere en çok propaganda yazısı üreten devlet olur (Ulu 2012: 69).

2013 ve 2014 yılları içinde Çankırı ve Sakarya Üniversiteleri tarafından Harp veya Savaş Edebiyatı konusunda iki uluslararası sempozyum düzenlenir. Sunulan bildiriler, Türk savaş edebiyatının karanlıkta kalan bazı yönlerini gün yüzüne çıkarmaktadır. Çankırı Üniversitesi'nin düzenlediği sempozyumda harp edebiyatı konusunda kapsamlı bir bildiri sunan meslektaşım M. Kayahan Özgül, Türk harp edebiyatı üzerinde bir sınıflandırma önerisinde bulunur. Ona göre 19. yy.a kadar gelişen savaş edebiyatı şekil ve içerik olarak ayrı düşünülebilir. Bunun dışında metin kurucusunun kimliği esas alınarak inceleme yapılabilir. Ayrıca edebî metinler ait oldukları savaflara göre ele alınıp incelenebilir. Özgül, bu açıklamaların ardından harp edebiyatı ile ilgili "sağlam ve kapsayıcı" bir tasnif yapmaya çalışır (Özgül 2014: 5-6).

Araştırmacının yaptığı bu sınıflandırmayı yazarın kendi bakış açısından Türk savaş edebiyatı için önerdiği ayrıntılı bir değerlendirme olarak görmek gerekir. Bu sınıflandırmanın en önemli eksiği konuyla ilgili örnek veya ürün bulma zorluğu olduğunu belirtmekte yarar vardır. Sayın Özgül de takdir edecektir ki, maalesef Batı'daki gibi köklü bir arşivleme ve arşive ulaşma sistemine sahip değiliz. Bu nedenle düşünülen tasnifin uygulanabilme ihtimali mevcut şartlarda çok zor olacaktır.

1950 yılında gerçekleşen savaşı "Türk Edebiyatında Kore Savaşı", adlı araştırma ile tanıtan Eunkyung OH, savaş edebiyatının nasıl olması gerektiği üzerinde kısa, ancak dikkat çekici değerlendirmeler yapar. OH'a göre: "Savaş Dramı'nın belgesel bir edebiyat türü olduğu düşünülürse, dramatik açıdan daha fazla heyecan yaratabilecek kurgular gerekmektedir. Bu eserlerde savaşın sosyal olaylara yansımaları, insan hayatına etkileri az da olsa işlenir. Fakat bu yeterli değildir. Bir savaş edebiyatı, cephede ve cephe gerisinde meydana gelen olayların bütünüdür. Bunları işleyecek yeterli sayıda edebiyat eserinin olması, toplumun hafızasında yer alan bazı olayların unutulmasını engelleyecektir" (Oh 2014: 719-730).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren savaşla iç içe yaşayan Türklere köklü bir savaş edebiyatı vardır. Ancak bu edebiyat kaynakları ayrıntılı olarak ele alınmamış ve gün yüzüne çıkarılmamıştır. Bu çalışmanın amacı Türk savaş edebiyatını, kapsamlı bir açıdan el almak, kaynaklar, dönemler, metinler, şair ve yazarlar etrafında incelemek, milli ruh ve birliktelik açısından bu ürünlerin önemini ortaya koymaktır. Aşağıya aldığımız destek metinler konuyu daha zenginleştirecek ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- (KARAOSMANOĞLU) Yakup Kadri (1919). "Harp ve Edebiyat", *Büyük Mecmua*, nr: 15, 13 Teşrin-i sani/Kasım.
- [ADIVAR] Halide Edip (1940). *İngiliz Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan Elizabet Devrine Kadar)*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Neşriyatı.
- [ADIVAR] Halide Edip (1941). "İngiliz Edebiyatı ve Harp", *İ. Ü. Üniversite Konferansları (1940-1941)*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Neşriyatı.
- "Harp Edebiyatı", *Donanma*, nr: 164-115, 2 Mayıs.
- "Harp Edebiyatı", *Yeni Mecmua*, nr: 5, 9 Ağustos.
- AUERBACH (1941). "Edebiyat ve Harp", *İÜ Üniversite Konferansları (1940-1941)*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Neşriyatı.
- BELGE, Murat (1980). "Savaş ve Edebiyat", *Milliyet Sanat*, nr: 10, 15 Ekim, s. 2.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1980). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I, Belâgat*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- CLAUSEWİTZ, Carl von (1987). *Harp Üzerine, C. I-III*, (Çev. H. Fahri Çeliker), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.
- ENGİNÜN, İnci (1987). "Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksı", *M.Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr: 2, İstanbul: MÜ Yayınları.
- ERTEM, Sadri (1939). "Harp ve Edebiyat", *Foto Magazin*, nr: 18, I Birinci Teşrin/Ekim.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1972). *Köprülünden Seçmeler*, (Haz: O. Fuad Köprülü), İstanbul: Millî Eğitim Yayınları.
- LARNAC, Jean (1963). "İhtilâllerin ve Savaşların Edebiyat Üzerindeki Tesirleri", *Yeni Ufuklar*, C. 12, nr: 135, Ağustos.
- OH, Eunkyung (2014). "Türk Edebiyatında Kore Savaşı", *ÇNÜ Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu*, (1-3 Kasım 2013), Ankara: Berikan Yayınevi.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan (2014). "Harp Edebiyatına Harbi Bir Bakış", *ÇNÜ Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu*, (1-3 Kasım 2013), Ankara: Berikan Yayınevi.
- SAFA, Peyami (1941). "Bizim Harp Edebiyatımız", *Tasvir-i Efkâr*, 16 İkinci Kanun/Ocak.
- SÜLEYMAN NAZİF (1919). "Harp ve Edebiyat", *Hadisat*, nr: 72, 7 Mart.
- SÜLEYMAN NAZİF (1919). "Harp ve Edebiyat", *Hadisat*, nr: 152, 1 Haziran.
- SÜLEYMAN NAZİF (1922). "Harp Edebiyatı", *Dergâh*, nr: 23, 20 Mart.
- ŞEHİVAROĞLU, Halûk Y. (1937). "Harp Edebiyatı", *Yücel*, C. VI, nr: 31, Eylül.
- TARLAN, Ali Nihat (1965) "Edebiyat Tarihi Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı*, C. XIII, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Neşriyatı.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1981). *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul: Vilayet Yayınları.
- ULU, Cafer (2012). "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 10 Bahar, Sayı: 12, Çanakkale: ÇOMÜ Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları.
- WELLEK, Rene- WARREN A. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev: A. Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

16. Yüzyıl Kasidelerinde Savaşçı Hükümdar Portresi

Portrait of Warrior Monarch in the 16th Century Qasidas

Murat Keklik¹*, Murat Aslan²*

ÖZET

Devlet ve din büyüklüklerinin övüldüğü kasidelerde memduhun şanı yüceltilir, başarılarının devamı dlenir. Memduha iyi dileklerde ve dualarda bulunulur. Kasidelerde memduh övülürken dönemin insanının zihninde ve kalbinde yer alan ideal yöneticinin vasıfları ortaya konulur. Bu vasıflar genel itibarıyla cömertlik, adalet, bilgelik, şairlik yeteneği, dine hizmet olarak sıralanabilir. Hükümdarın dine hizmeti İslamın korunması, yeni yerlerin fethedilmesi, İla-yı Kelimetullah, küfrün yok edilmesi gibi görevleri beraberinde getirir. Bu görevlerin yerine getirilebilmesi büyük ve güçlü bir ordunun yanında iyi bir savaşçı olmayı gerektirir. Allah tarafından İslama hizmet için görevlendirildiğine inanılan Osmanlı padişahları bir savaşçıda bulunması gereken bütün vasıflara sahip şekilde kasidelerde tasvir edilirler. İyi bir komutan ve şehsüvardırlar. Müminlere karşı merhametli, din düşmanlarına karşı acımasızdırlar. Haşmet ve heybetleriyle düşmanların kalbine korku salar, askerlere güven ve cesaret aşılarlar. Fethettikleri yerlerde huzur ve güveni tesis ederler. Osmanlı tarihinde fetihler yüzyılı olarak adlandırılan 16. asır padişahları bizzat seferlere katılmış, ordusunu yönetmiş, savaş meydanlarında savaşmıştır. Padişahların bu savaşçı kişilikleri eserlere konu olmuş, Selimnâmeler, Süleymânnâmeler, Fetihnâmeler kaleme alınmıştır. Bu yazıda ise 16. yüzyıl padişahlarının savaşçı yönleri kasidelerden hareketle ele alınmıştır. Farklı meslek gruplarından şairlerin divanları taranarak Osmanlı padişahlarının savaşçı özelliklerinin anlatıldığı beyitler tespit edilerek incelenmiş, divan şairinin zihnindeki ideal savaşçı hükümdar portresi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kaside, gaza, hükümdar, savaşçı, 16. yüzyıl

ABSTRACT

In qasidas in which the dignitaries and great priests are praised, the glory of the praised is exalted and last of his success is required. Good wishes and pray are made for the praised one. When the praised is appraised, features of ideal governor in the mind and heart of person in the period is exposed. These features can generally counted as generosity, justice, wisdom, poetry and service to religion. Service of ruler to religion brings the missions such as protecting Islam, conquering new places, spreading Allah's name and exterminating infidelity. Fulfilling this mission necessitates being a good warrior besides huge and strong army. In the qasides the Ottoman sultans who were believed to be charged by Allah to serve Islam, are described as having all features which a good warrior must have. They are good commanders and heroes. They are merciful to Muslims and merciless to enemies of Islam. With their majesty and grandeur they give fear to enemies heart, but they give trust and courage to the soldier. They establish peace and trust in the places they conquered. Sultans in 16th century

¹Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van, Türkiye

²Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Murat Keklik,
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van, Türkiye
E-mail: muratkeklik@yyu.edu.tr

Geliş tarihi / Date of receipt: 30.03.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 26.04.2018

Atıf/Citation:

Keklik, Murat ve Aslan, Murat. "16. Yüzyıl Kasidelerinde Savaşçı Hükümdar Portresi." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 111-139.
<https://doi.org/10.26650/TUDED411110>

which was named conquest century in the Ottoman History, participated in campaigns, directed their armies, fought war areas. That warrior character of sultans has been subject to works, Selimnames, Süleymannames, Fetihnames has been written. In this paper, warrior features of sultans of the 16th century are examined according to qasides. Divans of poets from different work groups were searched and couplets were found in which the warrior features of the Ottoman sultans were explained, and they were examined, so the sultan portrait in the mind of divan poet was tried to be shown.

Keywords: Qasida, holy war, sovereign, warrior, 16th Century

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire, which united communities with different ethnic and religious roots for centuries under its sovereignty, is an Islamic state in terms of the management of understanding and social life. Because of the close relation of the Ottoman State with the Islamic religion, Ottoman lands were called "Memalik-i İslam," Ottoman sultans were called "İslam sultan," and Ottoman soldiers were called "Asakir-i İslam." In the Ottoman Empire, the sultan alone used the state power. Since the sultans represented the state institution, they were obliged to prevent persecution among people in order to preserve justice and to spread Islam on earth. In the eulogiums, the rulers are portrayed with their warrior and heroic personalities, and their heroism is praised. According to the eulogiums in the divan poetry, a warrior is one who is courageous, assiduous, powerful, ambitious, and pitiless. Also, a warrior should have a holy purpose to fight. This holy purpose differs from century to century or from one society to another society. Religion is one of the holy purposes of wars. According to Islam, the purpose of war is to spread Islam and Allah's holy name (İlâ-yı Kelîmetullâh). Holy war is called "cihad" in Islam. Salvation is on the other shore of war. Islam and Islamic ideals are at the center of the Ottoman government's mind. If Muslims want to approach Allah, they should go to the cihad. Paradise is found under the shadow of the Muslims' swords. If Muslims want salvation from Allah, they should fight for him; this is obligatory in Islam. In the Middle Ages, fighting for Allah was the main purpose of wars for Muslim kingdoms. One of these kingdoms was the Ottoman Empire. At the foundation of the Ottoman Empire, there is a cihad ideal; thus, cihad is one of the most important tasks of the Ottoman sultans. In Ottoman poetry, a eulogium is a kind of poem in which great priests and politicians are praised. In these poems, poets bless and pray for politicians and speak about the perfect sultan. Some qualities of the perfect sultan are generosity, judiciousness, piety, and good poesy. One of basic qualities of ideal sultans is to fight for Allah and Islam, so sultans should fight for cihad. In this article, we explain some qualities of warrior sultans from the 16th century on the basis of eulogiums in divan poetry. To collect material for our research, we determined couplets in the eulogiums of divans of different poets from the 16th century. Some are first-class poets. Another occupation of a poet is to be a warrior in the Ottoman army. So, we need to understand these two kinds of poets to reveal the main topic. In divans of these poets, we examine eulogiums to explain the ideal warrior monarch in the Ottoman poets' minds. In the eulogiums, sultans are the sword of Islam. They are sultans of Islam and their soldiers

are soldiers of Islam. Sultans' swords are a representation of cihad. They are victorious in the holy wars, and they owe their victories to Allah. One of the characteristics of sultans is majesty. Their majesty comes from their heroism in the holy wars. Enemies fear the sultans because of their majesty in the cihads. In the eulogiums, there are some characteristics of sultans regarding their heroism. Sultans are fearless and cruel people. They do not have pity on their enemies because their enemies are also Allah's enemies, and they must be destroyed by the Islam army. Monarchs should have a powerful army and they should become good soldiers to accomplish the gazâ mission. In the kasides, Ottoman sultans are explained as good soldiers who have all the qualities of a perfect soldier. Ottoman sultans are good commanders and heroes. They are merciless to Islam's enemies and they are merciful to Muslims. They are frightening to enemies, and they give courage to soldiers in the Ottoman army. They rule with equality and peace in the conquered countries. Poets simulate sultans to some mythological and historical heroes like Ali (who is the nephew of Prophet Muhammed), Darius, The Great Alexander, Cem, Sâm, Nerîman, etc. Most of these heroes come from the Şeh-nâme of Firdevsî. In conclusion, some sultans of the Ottoman Empire such as Bayezid II, Selim I, Süleyman I, Selim II, Murad III, and Mehmed III are praised in the eulogiums by divan poets for their heroism in the holy war cihads. Warrior profiles of sultans are ideal warrior profiles for divan poets. When we investigate eulogiums, we can understand what the ideal "gazi" profile is according to divan poets in the 16th century.

GİRİŞ

Bir savaşçıyı ortaya çıkaran unsurlar; cesaret, gayret, güç, intikam hırsı ve acımasızlık gibi kişisel meziyetler ve insanı savaşıma teşvik eden yüce gayedir. Bu gaye; dönemden döneme ve toplumdan topluma değişiklik gösterebilir. İnanç biçimi, yaşam tarzı ya da yaşanılan coğrafya, savaşın amacını etkileyen öğelerden bazılarıdır.

İslamiyetin gayesi, Allah yolunda gayret göstermektir. Savaş da bu temel gayeye hizmet eder. *Kur'an-ı Kerim*'de Allah, Müslümanlara şöyle emreder: "Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihâd edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır" (Tevbe 41). Cihat, Allah'a yakınlaşmak ve kurtuluşa ermek için bir vesiledir: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, O'na yaklaşmaya vesile arayın ve O'nun yolunda cihâd edin ki kurtuluşa eresiniz"(Maide 35). Allah, Müslümanları cihâd etme emri ile sınamakta; böylece samimi bir şekilde İslam yolunda olanları belirlemekte, gerçek Müslümanlar ile münafıkları ayırmaktadır: "Yoksa siz; Allah, içinizden cihâd edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?" (Âl-i İmrân 142). Görülüyor ki cihâd, yani Allah yolunda savaşma, İslam'ın bir emridir ve Müslümanları kurtuluşa götüren bir araçtır. Aynı zamanda, gerçek Müslüman ile münafığı ayıran bir sınavdır.

Ortaçağın Müslüman devletlerinde 'gaza ve cihat yapmak', inanç gereği savaşın en büyük gayesidir. Osmanlı Devleti de söz konusu Müslüman devletlerden biridir. Bu kutsal gayenin özü "gaza" ve cihat" kelimelerinin anlamında da kendisini gösterir.

Gaza, sözlüklerde 'gazve', 'düşman-ı dîne cihat', 'cenge gitme'¹, "din uğruna savaş"²; İslami savunmak ve yaymak için yapılan sefer³ anlamlarına gelmektedir. Köken olarak gaza ve cihat Arapça iki isimdir. Cihat "cehd (gayret)" kökünden bir kelimedir. "Kabul edilemeyen bir şeye karşı güç kullanarak karşı koyma" demektir. Gaza ise "ğazv > gazve" masdarından türemiş olup "onu istemek, onu arzu etmek; onu kastetmek, niyetlenmek" anlamını taşır. Belirli bir nesne ile ifade edildiğinde, mesela 'gazâ'l 'aduvva' dendiğinde, 'düşmanla düşmanın ülkesinde talan etmek üzere savaştı' anlamına gelir. Kelime, F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*'da 'savaşma; harp, talan' karşılığı verilmektedir. İslam dünyasında ve dolayısıyla Türk dünyasında gaza ve cihat kelimelerinin anlamları birbirinden farklı olmakla birlikte; son devirlere gelindikçe aralarındaki anlam farklılığı azalmış ve bir yerde her ikisi de eş anlamlı olmuş, gaza kelimesi cihatın yerine geçmiştir. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türklerinin düzenledikleri sözlüklerde genel olarak gaza için 'düşmana kasdeylemek', 'küffar ile ceng idüp kıtal eylemek' anlamı verilirken gazi için 'düşmana kastedici' anlamı

1 Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmâni*, (Haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara, 2000, s. 621.

2 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2016, s. 159, 326.

3 S. J. W. A Redhouse, *Turkish And English Lexicon*. Librairi edu Lebanon, Beirut, 1996, s. 1343.

verilmiştir. Cihat kelimesi için ise sözlüklerde ‘duruşmak ve gazâ itmek’, ‘Allah yolına gazâ eylemek’ anlamları verilmiştir.⁴

Osmanlı Devleti’nin gaza anlayışı ile ilgili birtakım görüşler öne sürülmüştür. Wittek, Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve gelişmesini tamamen gaza anlayışına dayandırmaktadır. Wittek’in gaza tezi, Osmanlı’yı sadece dine indirgemesi sebebiyle eleştirilmiştir⁵. Göksu ise, Wittek’in görüşlerini doğru kabul ederek gaza anlayışını Osmanlı’nın sosyal örgütlenmesinin ve kuruluşunun temelini koymaktadır⁶. Gyula Kaldy-Nagy, Osmanlı’nın ilk dönemlerinde gaza anlayışının olmadığını, bu anlayışın sonraki dönemlerde ele alınan eserlerce kurucu atalara yüklendiğini savunmuştur. Rudi Paul Lindner de, Osmanlı’da gaza anlayışı olmadığını savunarak Wittek’in zıt kutbunda bir aşırılığa varır. “Ona göre Osmanlı fetihleri Hristiyan güçlere karşı olduğu kadar Müslüman kuvvetlere karşı da yapılmıştır ve Osman Bey’in ilk fethi olan Karacahisar, Müslüman bir beylik olan Germiyanogulları’nın toprağıdır. Bu durum gaza anlayışıyla örtüşmemektedir”. Sencer Divitçioğlu, Wittek’in gaza tezine karşı çıkmaz ama Osmanlı’nın kuruluş ve gelişmesinde dinin tek etken olmadığını, iktisadi unsurların da bu konuda etkili olduğunu savunur.⁷

Halil İnalçık’a göre Osmanlı’da dinin etkisi, diğer unsurlara göre daha ön plandadır. “Ona göre, Osmanlı Beyliği’nin başında bulunan beyleri ve onlarla birlikte olan gazileri harekete geçiren, onlara coşku ve heyecan kazandıran ‘din’ olmuştur. Din, bir yandan kitleleri ve yöneticileri harekete geçiren bir kurum olarak işlev görürken, diğer yandan da bu kitlelerin gaza ve fetih şeklinde ortaya çıkan davranışlarını, ganimetle sonuçlanan akınlarını meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür. Gazilerin, Bizans’a karşı gaza ve fetih düzenlemeleri aynı zamanda ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır”.⁸

Osmanlı kaynaklarında gaza kavramına, Ahmedî’nin 15. yüzyıl başlarında kaleme aldığı *İskendernâme*’sine kadar rastlanmaz⁹. Bu sebeple Osmanlı’nın kuruluşunda gaza anlayışının rolünü kesin bir şekilde belirlemek güçleşir. Bununla beraber 15. yüzyıl sonlarında ve sonrasında, Osmanlı döneminde yazılan tarih kaynaklarından ve edebî eserlerden, Osmanlı Devleti’nin gaza anlayışını benimsediğini biliyoruz.

Ahmedî’ye göre; Selçuklu şahı tarafından Ertuğrul Bey’e yurt olarak toprak verilmesi, Ertuğrul Bey’in kâfirlerle uğraşması içindir. Aşıkpaşazâde Tarihi’nde; Ertuğrul Bey öldükten sonra, onun yerine Osman Bey geçmiştir. Osman Bey’in amacı İslam dinini yaymaktır ve

4 Şinasi Tekin, *İstikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yay., İstanbul, 2001, s. 157-160.

5 Ömer Cide, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Dinî Etki”, *bilinmame* XXVIII, 2015/1, s. 263-286 s. 276; Erkan Göksu, *Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Gaza ve Türkmen (Oğuz) Ananelerinin Rolü Üzerine, Oğuz Geleneği Çerçevesinde Tarihten Günümüze Karakeçilliler*, Ed: İsmail Özçelik, https://www.academia.edu/2114010/_Kırıkkale_2003_s.19-33 (Erişim Tarihi: 14.03.2018), s. 21.

6 Erkan Göksu, a.g.e., s. 26.

7 Ömer Cide a.g.e., s. 276-281.

8 Ömer Cide, a.g.e., s. 283.

9 Cemal Kafadar, “Gazâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaza> (28.03.2018), s. 427.

bu vazife ona Allah tarafından verilmiştir. “Neşrî ise, Peygamber ve dört halifeden sonra Osmanlı hanedanının en faziletli kişiler olduğunu iddia etmiştir: ‘Bu tabaka, ba’de Rasûlullah (SAV) Hülefâü’r-râşidin afzalü’l-guzât ve’l-mücahidündür. Eğerci bunlar zamanen ve zikren mu’ahhardür, ammâ rütbeten kadren mukaddemdür. Teahhür-i zamanı tekaddüm-i rütbede münâfi değildir. Nitekim Hazret-i Muhammed Rasûlullah salavâtü’l-lahî ‘aleyhi ve selâmuhu hâtemü’n-nebiyyin ve seyid-ü imâmî’l-mürselindir”¹⁰. Osmanlı tarihçisi Hadîdî, Osmanlı hanedanını yeryüzünde Allah’ın gölgeleri ve gazi sultanlar olarak övmektedir. Bir diğer Osmanlı tarihçisi Oruç Bey ise, Osmanlı tarihini yazma sebebinin sözkonusu hanedanın yeryüzünde Allah’ın temsilcisi olmasına dayandırır.¹¹

Osmanlı kaynaklarında askerlerden bahsedilirken “asâkir/asker-i İslâm”, “cüyûş-ı müvahhidin”, “guzât”, “guzât-ı müslimin”, “guzât-ı muvahhidin”, “ehl-i İslâm” gibi, gaza anlayışını öne çıkaran tabirler kullanılır. “Sefere çıkarken ya da savaşa girerken “Bismillâh niyyetü’l-gazâ, tevekkülen alallâh”, “Bismillah niyyetü’l gazâ”, “niyyetü’l-gazâ” gibi ifadeler savaşa atfedilen kutsallığı ortaya koymaktadır. Ayrıca sefer anlatımında sıkça atıfta bulunulan ayet ve hadisler de kutsal savaş ideolojisinin yansıması olarak görünmektedir. Seferberlik sırasında selatin camilerinde gaza ve cihat hakkında vaaz verilmesi ve hutbe okunması, cemaate gaza ve cihatın fazilet ve sevabının anlatılması, ordu seferden dönüncüye dek iç oğlanlarının *Feth-i Şerif* okuması, Osmanlı’nın savaşları Allah yolunda yapılan birer faaliyet olarak gördüğünü kanıtlamaktadır. Osmanlı, ister Hıristiyan Batı’ya ister Müslüman Doğu’ya sefer yapsın, bu seferi gaza olarak niteliyordu.¹² Meselâ, Çaldıran Savaşı öncesinde Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail’e karşı savaşmak için Müftü Nureddin Hamza’dan bu savaşın caiz olduğuna ve Allah yolunda yapıldığına, Şah İsmail’in ve Safeviler’in ise kâfirden aşağı olup onlarla gaza yapmanın farz olduğuna dair fetva almıştı.¹³

16. asır, Osmanlı Devleti’nin büyük başarılar elde ettiği ve en geniş sınırlara ulaştığı yüzyıldır. Yüzyılın ilk çeyreğinde tahtı ele geçiren I. Selim Doğuya yönelmiş; Güneydoğu Anadolu, İran, Irak, Suriye, Arabistan ve Mısır’ı fethederek Osmanlı topraklarını iki katına çıkarmış, siyasi olarak İslam birliğini büyük ölçüde sağlamış ve halifeliği ele geçirmiştir. Sekiz yıllık saltanatından sonra vefat eden I. Selim’in yerine oğlu I. Süleyman geçmiştir. I. Süleyman ise Batıdaki fetihlere önem vermiş; Belgrad, Orta Avrupa, Rodos, Macaristan gibi yerleri ele geçirmiştir. Denizlerde de Barbaros Hayreddin Paşa’nın kaptanlığında kazanılan Preveze Deniz Savaşı sonrasında kırk yıllık bir süre için rakipsiz hâkimiyet sağlanmıştır. Ayrıca, Kuzey Afrika’nın büyük bir bölümü, Yemen ve Güney Arabistan’da Barbaros Hayreddin Paşa sayesinde hâkimiyet elde edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman’ın 1566’da ölümünden sonra da fetih hareketleri devam etmiştir. Sakız, Kıbrıs, Tunus ve Yemen’in

10 Ömer Cide, a.g.e., s. 266-270.

11 Hasan Basri, “Türklerde ‘Kut’ Kavramı ve Osmanlıların Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 7, Celalabat-Kırgızistan, 2005, s. 1-14, s. 3.

12 İsmail Güntan, *Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2015, s. 11-12.

13 Hamidreza Mohammednejat, *Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2015, s. 277-278.

alınması II. Selim zamanında gerçekleşmiştir. Görülüyor ki 16. yüzyıl hem Doğuda hem de Batıda büyük fetihlerin yapıldığı, Osmanlı topraklarının en geniş sınırlara ulaştığı bir gaza yüzyılı olmuştur.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin gaza anlayışı, Osmanlı tarih kaynaklarına ve tarihî vesikalara yansıdığı gibi klasik Türk edebiyatına da yansımıştır. Klasik Türk edebiyatına ait gazâvatnâme, fetihnâme ve menâkıpnâme türleri bunun en açık örneğidir.

Kaside, "niyet etmek, yaklaşmak" anlamlarında "kasada" kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Arap edebiyatında doğmuş, İnan'da bazı değişikliklere uğrayarak gelişmiş, oradan da Türk edebiyatına geçmiştir. Bir maksatla (genellikle maddi), din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılan bir nazım şeklidir.¹⁵ Bu şiirlerde memduh; en mükemmel, en üstün, enseçkin, ideal kişi olarak anlatılır. Hükümdarlar yazılan kasidelerde hükümdarın yöneticilik meziyetleri olan üstün akıl sahibi oluşundan, firâsetinden, adaletinden, merhametinden, cömertliğinden bahsedildiği gibi savaşıcı özelliklerinden olan cesaretinden, gücünden, hışmından, acımasızlığından ve Allah yolunda savaşmasından bahsedilir. Dolayısıyla kaside, Osmanlı Devleti'nin gaza anlayışını yansıtan edebi şekillerden biri olma özelliğine sahiptir.

Çalışmamıza konu olarak, Osmanlı Devleti'nin büyük zaferler elde ettiği XVI. yüzyılın büyük hükümdarlarının kasidelere yansıyan savaşıcı portreleri seçilmiştir. Çalışmada, Osmanlı'nın en parlak dönemini yaşadığı 16. yüzyıldaki bazı şairlerin kasidelerinden faydalanılmıştır. Kasideleri taranan şairler şunlardır: Yahyâ Bey, Aşkî, Bâkî, Behiştî, Hayâlî, Hayretî, Kabûlî, Münîrî, Revânî, Yetimî. Taranan divanlardan seçilen beyitler ışığında Osmanlı hükümdarlarının sahip oldukları savaşıcılık özelliklerini şu alt başlıklara ayırmak mümkündür.

1. İslamın kılıcı

Osmanlı padişahı İslamın kılıcıdır. Ona "İslam padişahı" askerlerine de "Âsâkir-i İslam" denilmiştir. Padişah savaşıcı kişiliği ve gazadaki rolüyle beyitlere konu edilirken çoğunlukla kılıcıyla birlikte anıldığı görülür. Padişahın kılıcı din uğruna yapılan savaşları, küfrün yok edilmesini, İslamın korunmasını, İlä-yî Kelimetullah'ı kısacası gaza ruhunu temsil eder:

Şeh Bâyezîd husrev-i gâzî ki tîğîdür

Ye'cûc-i küfrün üzre olan sedd-i üstüvâr (Revânî, k. 4/28)

"Savaşıcı hükümdar Sultan Bayezid'in kılıcı küfür Yecûc'unun önünde sarsılmaz bir kaledir."

Padişah, nura benzetilen Osmanlı devletinin ışık kaynağıdır. Bu nedenle son ve eşsiz

14 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 474, 530.

15 Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 40.

Peygamber Hz. Muhammed'in dininin ışığını saçar. O gökteki yıldızlar içinde yeryüzünün en uğurlu yıldızı, yüksek mertebesiyle Allah'ın hem güneşi hem de gölgesi gibidir:

Çerâğ-ı şaşa'a-i nûr-ı Âl-i Osmânî

Ziyâ-yı pertev-i dîn-i Resûl-i bî-hemtâ

(Yahyâ Bey, k. 12/14)

"Osmanlı devletinin nurunun parlayan kandili; eşsiz Peygamber'in dininin parlak ışığıdır."

Sipih-kevebe sâhib-kırân-ı rûy-ı zemîn

Bülend-mertebe şems-i hüdâ vü zill-ı Hudâ

(Yahyâ Bey, k. 12/16)

"Gökyüzündeki yıldızlar içerisinde yeryüzünün en kutlu yıldızı; yüce mertebeli, hidayet güneşi, Allah'ın gölgesi(dir)."

Yahya Bey İstanbul şehrengizinde münacat ve na'tten sonra Sultan Süleyman'nın övgüsüne başlarken onu din ve devlet güneşi, Hz. Peygamberin vekili, şahların şahı, Allah'ın gölgesi, müminlerin emiri olarak tanımladıktan sonra Sultan Süleyman'ın savaşçı yönünden bahseder. Karada ve denizde onun hükmü geçer, giriştiği mücadelelerden zaferle ayrılır, onun bulunduğu savaş meydanlarında her zaman fetih ayetleri yankılanır:

Sipih-i dîn ü devlet âfitâbı

Risâlet şâhinun nâyib-menâbı

(Yahyâ Bey, ş. 2/31)

"Devlet ve din göğünün güneşi; Hazreti Muhammed'in vekili(dir)."

Şehenşâh-ı cihân u zill-ı Rahmân

Emirü'l-mü'minîn Sultân Süleymân

(Yahyâ Bey, ş. 2/32)

"Cihan padişahlarının padişahı, Allah'ın gölgesi; müminlerin emiri Sultan Süleyman."

Revândır hükmü cümle bahr u bere

Kılıcı 'arşa asdı nice kere

(Yahyâ Bey, ş. 2/33)

"Bütün kara ve denizlere hükmü geçer; birçok sefer büyük zaferler kazandı."

Tolar rûz-ı mesâfı içre her gâh

Sadâ-yı âyet-i nasrun mina'llâh

(Yahyâ Bey, ş. 2/34)

"Fetih ayetlerinin sesleri her seferinde savaş meydanlarında yankılanır."

Padişahın kalkanı Allah'ın yardımı, kılıcı da şeriattır. Bu yüzden sağdaki ve soldaki memleketlerin fethedilmesine şaşırmmamak gerekir Gaza yolunda yapılan savaşlarda elbette zaferle sonuçlanacaktır:

'Avn-ı Hudâ durur siperün şer' kılıcun

Tan mı olursa sana yemîn ü yesâr feth

(Aşkî, k.m. 19/23)

"Allah'ın yardımı kalkanın, şeriat kılıcıdır; sağ ve sol taraflar/her taraf fethedilirse şaşılır mı?"

Hükümdarın kılıcı şeriatî fitnelerden muhafaza eder, şeriate yönelen tehditleri anında yok eder, şeriatî demirden hisarları olan bir kale gibi korur:

Hıfz itmege şer'ati ezdâd-ı fitneden

Şemşîr-i cân-şikârını kıldun demir hisâr (Yahyâ Bey, k. 10/31)

"Şeriatî fitnenin zararlarından korumak için can alıcı kılıcını demirden hisar eyledin."

Başını alur şer'atden koparsa kimse taş

Oldı şemşîri anun insâna âhenden hisâr (Yahyâ Bey, k. 11/18)

"Birisi şeriatden taş koparsa başını alır; kılıcı (faziletli) insanın demirden kalesi oldu."

Hükümdarın kılıcıyla bütün İslam düşmanları, çaresizlerin gözyaşı damlaları gibi dağılıp yok olurlar:

Seyf-i İslâmından anun cümleten a'dâ-yı dîn

Katra-i eşk-i garibân gibi olur târmâr (Yahyâ Bey, k. 11/19)

"Bütün din düşmanları, onun İslam kılıcından muhtaçların gözyaşı damlaları gibi dağılıp yok olur."

Bâkî kasidelerinde hükümdarı methederken hükümdarın dinin koruyucusu olma, kolaylıkla büyük zaferler elde etme, din düşmanlarını yola getirme, savaş meydanlarındaki yiğitlikleri gibi özelliklerine vurgu yapar. Hükümdar İslamın koruyucusu ve hamisidir; Allah'ın emirlerine ve Kuran'ın naslarına tabi olup onların buyurduklarını yerine getirir. Hükümdarının kılıcı yokluk diyarına götüren aydınlık bir yol olduğundan Bâkî, Sultan Süleyman methiyesinde padişaha "din düşmanlarını durma hemen kılıçtan geçir" der:

Hâfız-ı dîn-i kavî hâmi-i şer'-i Nebevî

Tâyi'-i emr-i Hûdâ tâbi'-i nass-ı Kur'ân (Bâkî, k. 2/11)

"Güçlü dinin muhafızı, Peygamber'in şeriatının hamisi; Allah'ın emirlerine itaat eden, Kur'an'ın hükümlerine göre hareket eden(dir)."

Tîgun 'adem diyârına rûşen tarîkdur

A'dâ-yı dîni turma kılıçdan geçür hemân (Bâkî, k. 1/23)

"Kılıcın yokluk ülkesi için aydınlık bir yoldur; din düşmanlarını durma kılıçtan geçir hemen."

Kanuni'nin şarabı, müzikli eğlence meclislerini yasaklamasını konu edinen kasidede Yahya Bey, Kanuni'yi methederken Kanuni'nin yine savaşçı yönünü öne çıkararak yüzünde keramet nuru elinde İslamın kılıcıyla Kanuni'nin mübarek vücudunu Allah yolunun kılavuzu olarak gösterir:

Yüzünde nûr-ı kerâmet elinde seyfu'llaâh

Vücûd-ı zâtı delil-i tarîk-ı Rabbânî (Yahyâ Bey, k. 6/15)

"Yüzünde keramet nuru, elinde Allah'ın kılıcı; varlığı Allah yolunun kılavuzudur."

2. Gaza

Gaza, Allah'a ibadet etmek için eşsiz bir fırsattır. Böylesi bir fırsat her zaman ele geçmez. Gaza uğruna çekilen bütün zahmetler rahmetin özüdür. Bu gaza inancıyla ehl-i İslam savaşa teşvik edilmekte, savaşın kutsallığı vurgulanmaktadır:

Gazâ yolunda zahmet 'ayn-ı rahmetdür hakikatde

Tarîk-ı tâ'at-i Mevlânun olmaz hergiz âsânı (Yahyâ Bey, k. 16/15)

"Gerçekte gaza yolunda çekilen zahmetler rahmetin ta kendisidir; Allah'a ibadetin yolu her zaman böyle kolay geçilmez."

Osmanlıda savaşın temel amacı gazadır. Gaza söz konusu olunca can, mal, cismanî acı göze gelmez. Küfür ve ilhatla ilgili her şey yok olup gider:

Şemşîr gibi kolını 'uryân ider yürür

Rûz-ı gazâda kullarun ey şâh-ı kâmkâr (Yahyâ Bey, k. 10/29)

"Ey muzaffer padişah! Kulların savaş zamanı kollarını kılıç gibi üryan eder, yürür."

Âteş-i şu'le-i şemşîr-i cihân-tâbından

Küfr ü ilhâd kütüb-hânesin itdi sûzân (Bâkî, k. 2/19)

"Dünyayı aydınlatan kılıcının kıvılcımının ateşinden küfür ve ilhat kütüphanesi yandı."

Osmanlı beyleri alıcı şahinlere benzer, gaza amaçlı çıktıkları her savaşı kazanır, almak istedikleri yeri mutlaka fethederler:

Alıcı şâhine benzer Âl-i Osmân begleri

Dest-i kudret salsa bir iklimde alur ol yeri (Yahyâ Bey, k. 8/1)

"Osmanlı devletinin beyleri avcı şahinlere benzer; bir ülkeye kudret ellerini salsalar, ele geçirirler."

Kılıcını din uğruna salladığını gören fetih, hükümdarın emrine amade olup bütün varını yoğunu hükümdarın yoluna saçar:

Gördi ki din yolına salarsın kılıcını

Oluş tufeylün eyledi varın nisâr feth (Aşkî, k.m.19/17)

"Din yolunda kılıcını salladığını gören fetih; varını yoğunu dağıtıp uşağın olmuş."

Kâfirlerle yapılan savaş, düğün gibidir; gazilerin ellerine bulaşan kan ise bayram kınasıdır:

Leşker-i küffâr ile cengün düğün bayramdur

Hûn-ı a'dâdan durur gâzilere hinnâ-yı 'ıyd (Revânî, k. 3/17)

"Kâfirlerin askerleriyle yaptığın savaş düğün bayramdır; düşmanın kanı da gaziler için bayram kınasıdır."

Padişah gazaya niyetlendiğinde veya savaş hazırlıklarına başladığında Hz. Peygamberin ruhu, melekler, şehit olan askerlerin ruhları toplanır gazâyâ iştirak ederler:

Hazret-i şâh-ı cihân ider diyü azm-i gazâ

Birbirine muştılar gökde melâyik Hüsrevâ (Münîrî, k. 19/1)

“Ey padişah! Gökteki melekler cihan padişahının savaşa karar kıldığını birbirlerine müjdelerler.”

Sen şeh-i devrân ile azm-i gazâ itmeklige

Cem idüpdür leşker-i ervâhı rûh-ı Mustafâ (Münîrî, k. 19/2)

“Muhammed Mustafa'nın ruhu ve askerlerinin ruhları; zamanın padişahı olan seninle sefere çıkmak için toplanmışlar.”

Bâkî, Sultan III. Mehmed'in methiyesini yaptığı kasidesinde padişahı temsil eden bayrak ve kılıcın gazâ meydanında askerleri yüreklendirdiğini söyler. Padişah düşmanların üzerine Hz. Ali gibi atılır, kılıcı da Zülfekâr'ın işini görür:

Saff-ı gazâda râyet-i ikbâli pâ-y-merd

Rûz-ı vegâda kabza-i şemşîri destyâr (Bâkî, k. 9/14)

“Yüksekteki sancağı savaş saflarındaki yiğitlerin ayaklarının direği; kılıcının kabzası savaş esnasında yiğitlerin elinin kuvvetidir.”

Eyler hücumı düşmen-i dine 'Alî-sıfat

Şemşîr-i hûn-feşânı kılır kâr-ı Zülfekâr (Bâkî, k. 9/15)

“Din düşmanlarına Ali misali hücum eder; kanlar saçan kılıcı Zülfikâr'ın işini görür.”

Gaza ve gazilikle ilgili beyitlerde geçen kelimeler de doğal olarak İslami kavramlardan seçilir. Aşağıdaki beyitte *mücâhid*, *fi sebilillâh* bu türden kavramlardandır. Şair şafak vakti kızılığını Allah yolunda savaşan padişahın gaza kılıcından dökülen kanlara benzetir:

Ol mucâhid fi sebilillâh olan âdil şehin

Ey şafak tiğ-i gazâsından dökülmüş kan mısın (Hayâlî, k. 17/10)

“Ey şafak! Sen o Allah yolunda cihat eden adil padişahın gaza kılıcından dökülen kan mısın?”

Gönülleri Allah yolunda gaza ile dolu olan gazilerin naraları top sesi gibi gürdür. Dehşet uyandırır, düşman askerlerinin üzerine korku salar.

Gâziyân-ı pür-cihâdun na'rasından tobveş

Ehl-i rafzun sem'ine feryâddur gönderdigün (Kabûlî, k. 15/11)

“Ömrü cihat yapmakla geçen gazilerin naralarıyla top misali Râfızilerin kulaklarına ilettiğin feryattır.”

3. Muzaffer

Şairler kasidelerinde hükümdarın dünyaya nam salan muzaffer kişiliğini yücelten beyitler kaleme alırlar. Muzafferiyet, Allah tarafından Osmanlı padişahlarına bahşedilmiştir. Hayâlî, Sultan Süleyman'a sunduğu kasidesinde sultanın kılıcının üzerindeki şemse motifinin ezel meclisinde Allah tarafından devlet burcunda parlayan güneş kılındığını ifade eder:

Şemse-i zerrînini rûz-ı ezelde tiğînin

Bürc-i devlet üzre Hak hurşîd-i rahşân eyledi (Hayâlî, k. 17/11)

"Allah, kılıcının altın şemsesini ezel meclisinde devlet burcunda parlayan güneş kıldı."

Hükümdar yedi iklimin padişahıdır. Fethetmeye niyetlendiği yerleri kolayca ele geçirir, çünkü onun fetihleri gaza amaçlıdır, o dinin savunucusu, küfrün düşmanıdır. Hükümdarın fethettiği yerler şereflenir, nam ve şöret kazanır:

Pâdişâh-ı heft kişver ya'ni Sultân Bâyezîd

Kâhır-ı ashâb-ı küfr ü nâsır-ı a'lâm-ı dîn (Revânî, k. 23/25)

"Yedi iklimin padişahı yani Sultan Bayezid; din sancağının yardımcısı, kâfirlerin helak edicisi."

Senün 'azm-i 'azîmünle müşerrefdür yedi iklim

Senün nâm-ı şerîfünle bulur nâm u nişân kal'a (Revânî, k. 31/7)

"Yedi iklim senin ihtişamlı seferlerinle müşerrefdir; kale senin şerefli isminle bilinir, nam salar."

Padişahın üstün ve hâkim saltanatı öyle genişler ki Kâf'tan Kâf'a bütün dünya, hükümlerine boyun eğer:

Levhaşa'llâh zehî saltanat-ı kâhire kim

Kâfdan Kâfa cihân cümle mutî'-i fermân (Bâkî, k. 2/34)

"Ne güzel, Allah var etsin kahır sahibi saltanatı; Kaftan Kaf'a bütün dünya emirlerinin itaat eder."

Hükümdar sancak gibi başı dik, kılıç gibi büyük bir fatihtir; dilerse kaşının kılıcıyla Çin ve Horosan'ı alır:

'Alem gibi ser-efrâz ol kılıç gibi cihângîr ol

Siper gibi kaşın çiniyle al Çin ü Horâsânı (Hayâlî, k. 21/20)

"Sancak gibi başı dik, kılıç gibi fatih ol; siper gibi kaşının kıvrımıyla Çin ve Horosan'ı fethet."

Beyitlerde kılıç imgesi aynı zamanda zaferin, fethin sembolüdür. Padişah elindeki parlak kılıcıyla zafer ve üstünlüğü ayna gibi dünyaya gösterir. Kılıç, tohum toplayan çelikten bir zafer kuşu gibidir:

Nusret yüzini oldı nümâyende 'âleme

Âyîneveş elinde o şemşir-i âbdâr

(Bâkî, k. 8/12)

"Elindeki o parlak kılıç zaferin görüntüsünü ayna gibi dünyaya gösterdi."

Bilürsin anı mürğ-i beyza-i pûlâd-ı nusretdür

'Aceb mi dâne divşürse elinde tîg-i bürrânı

(Bâkî, k. 14/29)

"Elindeki keskin kılıç tek tek tohum toplarsa şaşılır mı? Onu bilirsin, beyaz çelikten bir zafer kuşudur."

Padişah fetih ve zaferlerde sınır tanımaz onun güzü devamlı düşmanın başı üzerindedir:

Kesr-i 'adû vü feth-i memâlik 'ale'd-devâm

Gürz-i girânı kelle-i düşmende zam gibi

(Bâkî, k. 16/13)

"Ülkeleri fethi, düşmanların dağıtıp yok etmek üzere ağır güzü düşmanın başı üzerindedir."

Ulaşılmak istenen hedefler, fethedilmek istenen yerler Kızıl Elma imgesiyle de beyitlerde ifade edilir:

Kızıl Elmayı kaptın lerze düştü kişver-i Rîme

Bihamdilillah Karaman eline katdın Alamanı

(Hayâlî, k. 22/8)

"Kızıl Elma'yı fethedince Roma ülkesi korkuya kapıldı; Allah'a şükür Alaman'ı Karaman ülkesine kattın."

Padişah fethettiği yerlerin mutlak hâkimidir. Fethedilen yerlerde artık onun hükmü geçer:

Çeken kimdür diyâr-ı şarka berkâsâ zafer tîğın

Kimün destindedür miftâhı kulf-ı mülk-i İrânun

(Kabûlî, k. 1/23)

"Doğu ülkelerine şimşek gibi zafer kılıcını çeken kimdir; İran ülkesinin kilidinin anahtarı kimin elindedir?"

Der-i Gürci vü miftâh-ı 'Acem destünde bi-pervâ

Şeh-i kişver-güşâsısın bugün İrân u Turanun

(Kabûlî, k. 5/9)

"Gürcü kapısı ve Acem kilidi elindedir; bugün İran ve Turan'ın korkusuz fatih padişahısın."

Padişah çok sayıda askere, kuvvetli ordulara sahiptir. Ordu gaza meydanında adeta bir denizi andırır, gaza meydanlarındaki padişah sancakları fetih ve zafer gemisine yelken açarlar:

Deryâ-misâl 'askerüñ içre 'alemlerün

Feth ü zafer sefinesine açdı bâdbân

(Bâkî, k. 1/24)

"Deniz misali askerlerinin içindeki bayrakların fetih ve zafer gemisi için yelken açtı."

4. Şan ve Haşmet

Ak renkli sancak padişahı temsil eder. Askerlerin şevke, heyecana gelmesi, yüreklenmesi için padişahın ak sancağını görmeleri yeterlidir. Ak sancak seher vakti dünyayı aydınlatan güneş gibidir:

'Asâkirüni kılur bahr-i nura müstağrak

Seherde gün gibi ak sancagun görünse şehâ (Yahyâ Bey, k. 12/21)

"Ey padişah! Ak sancağın seher vakti güneş gibi görünse askerlerini ışık denizine gark eder."

Sultanın savaş meydanına gelişinin ihtişamı şairi kendinden geçirir. Cömertlik kaynağı padişahı gök atı üzerinde görenler onu gökyüzündeki güneşe benzetirler. Sultanın at üzerindeki görüntüsü o denli haşmetlidir ki başka hükümdar ve komutanlar ancak ölü sıra yürüyen muhafızlar derecesindedirler:

İrişdi Hızr-ı hâzır gibi meydânı gazâvâta

Muhammed ümmetinün şâhı devrânun Süleymânı (Yahyâ Bey, k. 16/26)

"Muhammed ümmetinin padişahı, zamanın Süleyman'ı hazır ve nazır Hızır gibi savaş meydanına teşrif etti."

Sipîhr üstindeki mihr-i cihân-ârâya benzetdi

Gök atına süvâr olmuş gören ol kân-ı ihsânı (Yahyâ Bey, k. 16/31)

"O lütuf kaynağını gök atı üzerinde görenler, dünyayı aydınlatan gökyüzündeki güneşe benzetirdi."

Mülûk-i zamâne önince revâne

Rikâb-ı hümâyûnda Hâkân u Kayser (Bâkî, k. 3/12)

"Komutanlar ve hükümdarlar zamanın padişahının maiyetinde ölü sırayürümektedirler."

Düşman orduları Osmanlı ordusuyla karşılaşmadan önce korkuya kapılır. Yaşadıkları korkuda duyduklarının, öğrendiklerinin etkisi vardır. Osmanlı padişahının heybetini düşünmek bile düşman askerlerinin dizlerinin bağının çözülmesine yeter:

Heybetün anup 'adû sahrâya eylerse nazar

Lâleler od görine gözine hâkister çemen (Revânî, k. 22/16)

"Düşmanlar heybetini düşünüp saharalara baksalar; laleler ateş, düzlükler kül gibi gözlerine görecekler."

Hükümdarın savaştaki duruşu öyle heybetlidir ki askerleri bu heybete dayanamayıp çoşar, kuşlar hatta hüma tepetaklak yerlere düşer:

Gazâda döyemeyüp leşkeri mehâbetine

Yıkardı sâyesi zinciri murg-ı perrânı (Yahyâ Bey, k. 5/42)

“Akerleri savaştaki heybetine dayanamazdı; gölgesi dizi şeklinde uçan kuşları yere düşürürdü.”

Nazar idince şükûh-ı gürûh-ı leşker ile

Hamâme gibi düşer yire döne döne hümâ (Yahyâ Bey, k. 12/28)

“Haşmetili ordusuyla baktığı zaman hüma, güvercin gibi tepe taklak yere düşer.”

Seferde ve savaş esnasında padişahın hemen önünde ve gerisinde solaklar bulunurdu. Solaklar Yeniçerilerin boylu poslu olanlarından seçilirlerdi. Solakların ellerindeki yay ve oklar çekili vaziyette bulundurulurdu. Padişaha arkalarını dönmeden yaylarını kullanabilmeleri için solaklardan padişahın sağında bulunanlar sol ellerini, solunda bulunanlar ise sağ ellerini kullanırlardı.¹⁶ Atı üzerindeki padişah öyle heybetli görünmektedir ki şair beyitte padişahın sağında ve solunda bulunan solakları minareye padişahın mübarek zatını da Mescid-i Aksâ'ya benzetir:

Mescid-i Aksâya benzer zât-ı pâk-i pâdişâh

İki yanında solaklar nurdan iki menâr (Yahyâ Bey, k. 11/14)

“Padişahın mübarek zatı Mescid-i Aksâ'ya benzer; iki yanındaki solaklar nurdan iki minaredir.”

Kahramanlığı ve savaşçı kişiliğiyle şeref burcundaki ay misali Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Sultan Süleymân, yaşadığı zamanda namını tüm dünyaya duyurmuş, güneş gibi dünyayı aydınlatmıştır. Zamanının uğurlu ve mübarek sultanı Sultan Selim'in şerefli ismi sayesinde de fetih nâm sahibi olmuştur:

Meh-i bürc-i şeref Sultan Süleymân Sâye-i Yezdân

Ki tîğiyle güneş gibi tutupdur rûy-ı devrânı (Hayâlî, k. 14/24)

“Şeref burcunun Ay'ı, Allah'ın gölgesi Sultan Süleyman, kılıcıyla yeryüzünü güneş gibi sarmıştır.”

Sâhib-kırân Hazret-i Sultân Selîm kim

Nâm-ı şerîfiyle olur nâmdâr feth (Revânî, k. 2/6)

“Fetih, uğurlu ve kutlu Hazreti Sultan Selim'in şerefli ismiyle anılır olmuştur.”

Ravîler hükümdarın savaş kıssalarını dillerine doladıklarından Battal Gazi hikâyesi eski cazibesini yitirmiştir:

Şu denlü kıssa-i rezmini zikr eder râvi

Ki Seyyid Gâzinin oldu hikâyeti battal (Hayâlî, k. 9/10)

“Nakilciler savaş hikâyelerini o denli tekrarlarlar ki Battal Gazi'nin hikâyeleri anlatılmaz oldu.”

Kasidelerde padişah haşmetiyle öylesi bir savaşçı portresi oluşturur ki ayna gibi

16 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 254.

kılıcının yansımasıyla düşmanlar su gibi yerlere geçerler. Karaların ve denizlerin, insanların ve cinlerin hükümdarının heybeti düşmanı yenmeye yeterdir, kılıç ise bahanedir. Geniş iklimlerin hâkimi sultanın heybetinden düşmanın gözleri öylesine kamaşmıştır ki başını kaldırıp da göğe bakamaz. Zira sultanın heybeti güneşe galebe çaldığından güneşe bakmaya utanır. Horasan şahları da hükümdarın kahri ve heybetini savaş meydanında görünce yapraksız bir gelinciğe dönerler. Güneş, savaş hengâmesinde hükümdarın ateş renkli kılıcını gördüğünden olsa gerek benzi sararmış şekilde korkudan titremektedir:

Su gibi yirlere geçse n'ola havfiyle 'adû

Gösterür âyine-i tîgî anun rûy-ı celâl

(Yahyâ Bey, k. 14/26)

"Düşman onun korkusuyla su gibi yerlere geçerse şaşmayın; (zira) onun kılıcının aynası hiddetin yüzünü gösterir."

Sultân-ı berr ü bahr Süleymân-ı ins ü can

K'alır şükûhu düşmeni olup behâne tîğ

(Hayâlî, k. 6/13)

"Kara ve denizin sultanı, insanların ve cinlerin Süleyman'ı; kılıcı bahanedir, haşmeti düşmanı yok etmeye yeter."

Heybetinden kaldurup başın göge bakmaz 'adû

Kim güneş görünür ana pençe-i şîr-i 'arîn

(Revânî, k. 23/36)

"Düşman, heybetinden başını kaldırıp göğe bakamaz, çünkü güneş onlara ormandaki aslanın pençeleri gibi görünür."

Çün ma'reke-i rezmi tuta sarsar-ı kahruñ

Bir lâle-i bî-berg ola biñ şâh-ı Horasân

(Behiştî, k. 3/72)

"Kahrının fırtınası savaş meydanına yayılsa; bin Horasan hükümdarı yapraksız gelincik oluverir."

Rezm hengâmında görmüş tiğ-i âteş rengini

Benzi sararmış dahi ol korkudan titrer güneş

(Hayâlî, k. 5/16)

"Güneş, savaş kargaşasında ateş renkli kılıcını görmüş olacak ki benzi sararmış hatta korkudan titriyor."

5. Kahramanlık

5.1. Savaşçı kişiliği, gözü pekliği

Osmanlı padişahları farklı karakter özelliklerine sahip olmakla birlikte kasidelerde neredeyse bütün padişahların öne çıkarılan vasıflarından birisi savaşçı kişilikleridir. Bu savaşçı kişilikleri çerçevesinde son derece cesaretli usta savaşçılar olarak beyitlerde tasvir edilirler. Özellikle din düşmanları söz konusu olunca İslamın kılıcı olan hükümdarın önünde hiçbir şey duramaz, kükremiş bir aslana dönüşür:

Sillesiyle kendüye geldi şecâ'at lâ-cerem

Düşmen-i dîne hüçûm-ı şîr-i garrân eyledi (Bâkî, k. 7/20)

"Şüphesiz, tokadıyla yiğitlik kendine geldi; kükreyen aslan misali din düşmanına hücum etti."

Kaplan misali düşmanı avlayan hükümdar din düşmanlarını perişan ederek Allah'ın savaştığı aslanını ortaya çıkartır:

'Adûyî dil-figâr itdi pelengâsâ şikâr itdi

Muhassal âşikâr itdi neberd-i Şîr-i Yezdânî (Bâkî, k. 14/12)

"Düşmanı yaraladı, kaplan gibi avladı; sözün özü, Allah'ın aslanının mücadelesini ortaya koydu."

Hükümdar savaşı uzaktan komuta etmez bizzat savaş meydanında vuruşur, hengâmenin ortasındadır. Sultan Süleyman için yazılan aşağıdaki beyitte bunu görmek mümkündür:

Sanır ki bâd-ı bahâr etti lâlezâra güzer

Gören atınla seni rezm içinde rûz-ı kıtâl (Hayâlî, k. 9/12)

"Seni vuruşma gününde, savaş meydanında atınla gören, lale bahçesinden bahar rüzgârının geçtiğini sanır."

Hükümdar hışım ve kin sahibi olduğu zaman kükreyen aslanı alt eder; savaş zamanı en yirtici kaplanın karşısına çıkar. Narası gökte şahinin sesini duyan kargalar misali düşmanın kalbine korku salar:

Şîr-i jeyâna pençe salar gâh-ı hışm u kîn

Bebr-i yabâna karşı varur vakt-i kârzâr (Bâkî, k. 8/16)

"Kükremiş aslana bazen öfkeyle bazen kinle pençe vurur; savaş zamanı kaplanın karşısında durur."

Kalb-i adâni aceb mi kılsa âvâzun şikest

Târ u mâr olur belî şâhin ile zâğ-ı semâ (Münîrî, k. 19/6)

"Sesin düşmanın kalbini (korkudan) parçalasa buna şaşılır mı? Gökyüzündeki karganın şahin karşısında darmadağın olması kesindir."

Tarihi kaynakların da belirttiği üzere Kanuni ömrünün büyük bölümünü seferde ve savaş meydanlarında geçirmiştir. Kazandığı zaferler elde ettiği topraklar herkes gibi şair üzerinde de hayranlık uyandırır. Şair padişah için dua ederken padişahın bir gününün bile savaşız geçmemesi dileğinde bulunur:

İlâhî her günü günden yeg olsun şâh-ı İslâmın

Gazâdan olmasun hâlî müdâm ol zill-i Rahmânî (Yahyâ Bey, k. 16/45)

"Allahım! İslâmın şahının her günü bir diğerinden üstün olsun. O Rahman'ın gölgesi, asla gazadan uzak kalsın."

Hayâlî, Rodos'un fethi münasebetiyle yazdığı Sultan Süleyman methiyesinde düşmanın bütün savaş maharetini sergilemesine karşın padişahın toplarının düşmanı mahvettiğini, savaşamaz hale getirdiğini söyler. Beyitte hükümdar ordularının zamanın modern savaş tekniklerini kullandığı anlaşılmaktadır:

Egerçi kanzil olup döktü zehrini küffâr

Ve lik çanın ot tıktı top-ı ejder-ser

(Hayâlî, k. 3/6)

"Kâfirler kör kütük sarhoş olup bütün öfkelerini kussalarsa da ejder başlı top çanlarına ot tıkadı."

Revânî, sultan Selim'i methettiği kasidesinde bir yılda yaptığı dört önemli fetihten bahseder:

Mekke Medîne Mısır ile Şâm oldu hep senün

Bir yılda kime oldu müyesser bu çâr feth

(Revânî, k. 2/8)

"Mekke, Medine, Mısır ve Şam'ın hepsi senin oldu; bu dört fetih bir yılda kime nasip oldu?"

Sultan Selim'in kılıcı üzerindeki kan damlaları su yüzeyindeki gül yaprakları gibidir:

Gûyâ ki su içinde yatur nice berg-i gül

Tiğün yüzünde kim görünür katre katre kan

(Revânî, k. 26/13)

"Kılıcının üzerinde damla damla kan görünür; sanki birçok gül yaprağı su üstünde durur."

Suyun Kaydafa ülkesini harap ettiği gibi padişahın kılıcı da düşman ülkesini öylece yıkar:

Tiğün 'adû vilâyetini şöyle yıkdı kim

San mülk-i Kaydafâ durur itdi harâb âb

(Hayretî, k. 10/24)

"Kılıcın düşmanın ülkesini öyle bir yıktı ki; sanki suyun harap ettiği Kaydafâ ülkesidir."

Aşağıdaki beyitte de Münirî Sultan Bayezid'e sunduğu kasidesinde elindeki kılıcıyla atlı bir Türk askerinin tablosunu çizmektedir. Tan yeri ağarırken güneşten yansıyan ışınlar beyitte altın bir kemende, gökyüzü de kemendi elinde tutan bir süvari Türke benzetilmiştir:

Türk-i süvâr-ı çarh eline aldı tîgini

Oldı kemend-i zeyn ana hep rîsmân-ı subh

(Münîrî, k. 20/10)

"Göğün süvari Türkü eline kılıcını aldı; sabah iplikleri ona süslü bir kement oldu."

Kasidelerde Osmanlı hükümdarlarının savaş sanatı ve savaş tekniklerindeki ustalık ve becerilerine de değinilir. Hükümdarlar özellikle kılıç kullanmakta oldukça maharetlidirler.

Düşman askeri savaş meydanında Sultan Süleyman'ın kılıç kullanmadaki ustalığını görünce hayretler içinde kendinden geçer:

*Tûp idüp kellelerin 'arsada tîgun dâyim
Düşmen-i dîni bu üslûba kılır ser-gerdân* (Bâkî, k. 2/24)

"Kılıcın meydanda kellelerini daima top ettiğinden; din düşmanları bu üslup/hüner karşısında sersemleşirler."

Hükümdar savaş meydanında o kadar büner sahibi ve çeviktir ki düşmanın canını almakta avcı bir doğandan daha üstündür.

*Âşyânından uçurdun murg-ı rûh-ı düşmeni
Bâz-pervâzî degül sayyâddur gönderdigün* (Kabûlî, k. 15/7)

"Düşmanın ruhunu kuş gibi yuvasından uçurdun; gönderdiğin yüksekten uçan doğan kuşu değil, avcıdır."

Hükümdar savaş sanatlarında o kadar ustadır ki düşmanın coşmasına, hareketlenmesine fırsat vermez. Sezgisiyle önceden bütün tedbirleri alır.

*Yir komaz tugyân-ı a'dâya dem-i fâsid gibi
Şeh tamârından alur fassâddur gönderdigün* (Kabûlî, k. 15/8)

"Gönderdiğin kan alıcıdır; düşmanın coşmasına mahal bırakmaz, şah damarından kirli kan gibi çeker alır."

5.2. Amansız

Hükümdar din düşmanlarına karşı merhamet göstermez, aman vermez. Düşman sultanın kılıcının korkusundan bağa kaçsa bağdaki su düşmanın gözüne kan gibi görünür:

*Sebbezâr içre kaçup girse 'adû tîğünden
Tîğün ile görine gözlerine su kara kan* (Revânî, k. 25/24)

"Düşman, kılıcından kaçıp çimenliğe girerse, kılıcının korkusuyla su (onun) gözlerine kara kan (gibi) görünecektir."

Osmanlı dönemi savaşları güç, dayanıklılık gerektiren savaşlardır. Savaşlardan sonra ortaya çıkan manzara da savaşın amansızlığını ve dehşetini gözler önüne serer.

*Top olursa önünde kelle-i hasm
Rif'âte erdi aldı meydânı* (Hayâlî, k. 16/20)

"Düşmanın kellesi önünde toplatılırsa göğe yükselir, meydanı kaplar."

Hükümdarın acımasızlığı, kahrı düşmana yöneliktir. O düşmanın gözüne kükreyen aslan gibi görünür, ehl-i İslama karşı ise oldukça vefalı, merhametlidir:

*Gösterür rûy-ı vefâ zümre-i ashâba veli
Görinür dide-i a'dâya çü şir-i gurrân* (Revânî, k. 2/28)

"Dostlar topluluğuna vefa yüzü gösterir; düşmanın gözüne kükreyen aslan gibi görünür."

Düşman sultanın kahrını düşünüp de gökyüzüne baktığında güneş gözüne ateş, gökyüzü duman olarak görünür:

Yâd idüp kahrını düşman göge iderse nazar

Güneş âteş görine gözlerine çarh duhân (Revânî, k. 25/17)

“Düşman, kahrını anıp göğe bakarsa, gözlerine güneş ateş, gökyüzü ise duman (gibi) görünür.”

Hükümdarın hışmı o denli korkutucudur ki gökyüzü hükümdarın kılıcının korkusundan sarılık hastalığına yakalanmış olan güneşin boynuna hastalıklara şifa olduğuna inanılan kehribar taşı takmıştır:

Keh-rübâ takmaz idi hîç güneş boynına çarh

Havf-ı tîğünle eger olmasaydı yerekân (Revânî, k. 25/22)

“Kılıcının korkusundan sarılık olmasaydı, gökyüzü güneşin boynuna hiçbir zaman kehribar takmazdı.”

5.3. Hükümdarın benzetildiği tarihî-efsanevi kahramanlar

5.3.1. Hazreti Ali

İslam kültüründe Hz. Ali, kahramanlığı ve cesareti ile bilinir. Onun savaşçılıkla ilgili bazı lakapları arasında Esedu'llah (Allah'ın aslanı), el-Gâlib (üstün gelen) ve Haydar (aslan) vardır. Uhud savaşında gösterdiği kahramanlıktan dolayı Cebrâil'in onun hakkında “Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ Zülfekâr” (Ali gibi yiğit, Zülfekâr gibi kılıç yoktur.) dediği rivayet edilir¹⁷. Bâkî, Sultan Murad'ı savaşta din düşmanlarına saldıran Hz. Ali'ye benzeterek onun gazilik yönüne dikkat çekmiştir. Padişahın kan saçan kılıcı Zülfekâr işlevi görür:

Eyler hücumı düşmen-i dîne 'Alî-sıfat

Şemşîr-i hûn-feşânı kılur kâr-ı Zülfekâr (Bâkî, k. 8/15)

“Din düşmanına Ali gibi hücum eder; kan saçan kılıcı Zülfekâr'ın işini görür.”

Aşkî, din serveri olan hükümdarı gazâ erlerinin şahı olan Hz. Ali'ye benzetir. Kılıç ona Allah tarafından sunulmuştur. Haşmet ve cömertliğiyle gaza yiğitlerinin şahıdır. Hükümdarın cesareti ve kılıcı, Hz. Ali'den yadigâr kalmıştır.

Seyf Hakdan sunulupdur sana iy server-i dîn

Haşmet ü cûd ile sensin Şeh-i Merdân-ı gazâ (Aşkî, k.m. 17/14)

“Ey dinin önderi; kılıç sana Hak tarafından sunulmuştur; haşmet ve cömertliğine gaza yiğitlerinin şahısın/Hz. Ali'sisin.”

İy mürüvvet menba'ı seyf ü şecâ'at zâtuna

Hayder-i Kerrârdan sunulmuş iki yâdigâr (Aşkî, k.m. 24/18)

17 İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2011, s. 18-19.

“Ey mertlik kaynağı! Kılıç ve yiğitlik sana Hazreti Ali’den sunulmuş iki yadigârdır.”

“Ali’den başka yiğit, Zülfekâr’dan başka kılıç yoktur.” sözü sanki hükümdar için söylenmiştir. Bu bakımdan memdûh, Hz. Ali sırrının mazharıdır:

Mazhar-ı sırr-ı ‘Alisin çün senün şânundadır

Lâ-fetâ illâ ‘Ali lâ-seyfe illâ Zül’-fekâr

(Aşkî, k.m. 24/19)

“Ali’den başka yiğit Zülfekâr’dan başka kılıç yoktur.” sözü sana da yaraşır, çünkü Ali’nin sırrına erişmişsin.”

Hükümdar hasletleri bakımından dört halifeye benzetilir. O, savaş meydanında cesareti ve kahramanlığıyla Hz. Ali’dir:

Rezm olıcak Murtazasın adl hîninde Ömer

Yoksa fahr-ı dūdumân-ı Hazret-i Osmân mısın

(Hayâlî, k. 20/12)

“Savaş olunca Ali’sin, adalet zamanı Ömer’sin; yoksa Hazreti Osman soyunun övüncü müsün?”

5.3. 2. Diğer kahramanlar

Osmanlı sahası divan şiirinin oluşumunda Fars etkisinin payı oldukça büyüktür. Fars edebiyatından etkilenen şairler, bu edebiyata ait pek çok eseri birtakım tasarruflarla Türkçeye çevirmişlerdir. Fars edebiyatının temel eserlerinden biri olan *Şehnâme*, divan edebiyatının da temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Şairler, kasidelerinde memduhlarının kahramanlıklarından bahsedecekleri zaman onları *Şehnâme*’de geçen İran kahramanlarına benzetirler. Bâkî, Kanuni Sultan Süleyman’a yazdığı bir kasidede onu savaşın ve dünyanın Dârâ’sı olarak kabul eder, zamanın İskenderi olarak över. Kabûlî ise Sultan Murad’ı yine aynı kahramanlara benzetir. Her iki kahraman da *Şehnâme*’de geçer. İskender’in *Kurân*’da adı geçer ve Hızır ile hayat suyunu aramaya çıkar, Sedd-i İskender, Ye’cüc kavmi ve âb-ı hayât ile birlikte şiirlerde yer alır; büyük bir asilzadedir, şeref, soy ve kişiliğiyle tanınır. Bilge bir hükümdardır.¹⁸ Kahraman, Fars mitolojisinde bir pehlivandır. Beyitlerde katil yönü ön plana çıkarıldığından memdûhu yüceltmek için kıyas unsuru olarak ele alınır.¹⁹ Dârâ ise Erdeşîr-i Dirâzdest’in oğludur ve İran’a on dört yıl boyunca hükmetmiştir. İskender’le yaptığı savaşlar, tac ve tahtıyla dillere destandır.²⁰

Cemşid-i ‘ayş ü ‘işret ü Dârâ-yı dâr u gîr

Kisrî-i ‘adl ü re’fet ü İskender-i zamân

(Bâkî, k. 1/14)

“İçki ve eğlencenin Cemşid’i, savaş ve hiddetin Dara’sı; adalet ve merhametin Kisra’sı, zamanın İskender’idir.”

18 Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 2008, s. 431.

19 Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1996, s.298

20 Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 233.

Kahramân-kahr u Sikender-der ü Dârâ-dârât
Güstehem-heybet [ü] Hâtem-kef ü Hüsrev-erkân (Kabûlî, k. 2/18)

Kahırda Kahraman, savaşçılıkta İskender, haşmette Dârâ; heybette Güstehem, cömertlikte Hâtem, mertebede Hüsrev(dir).

Şehnâme’de geçen Rüstem, İran’ın en ünlü milli kahramanıdır. Akıllılığı ve cesaretiyle bilinir. Çok yetenekli ve güçlü bir savaşçıdır. İran halkını büyük felaketlerden kurtarır.²¹ Hayâlî, savaş meydanlarındaki Kanuni Sultan Süleyman’ı Rüstem’e benzetir:

Cür’a nûşun bezm eyvânında yüz Dârâ vü Cem
Rezm meydânı deminde Rüstem-i Destân mısın (Hayâlî, k. 20/19)
 “İçki meclisinde içkinle yüz Dara ve Cem, savaş zamanlarında destanlardaki Rüstem misin?”

Hükümdarın benzetildiği bir diğer İran kahramanı Nerîmân’dır. Nerîmân, Rüstem’in atası ve Sâm’ın babasıdır. Bu kahraman Dijsepîd’de öldürülmüş, daha sonra Rüstem onun intikâmını almıştır.²² Sultan Murad Han, düşmanın üzerine, tıpkı Sâm ve Nerîmân gibi saldırır:

Zûr-ı dest-i devleti gürz-i girân-ı satveti
Düşmen üzre hamle-i Sâm u Nerîmân eyledi (Bâkî, k. 7/19)

“Devletin gücü ve ezici kuvvetinin ağır gürzü, düşman üzerine Sam ve Neriman hamlesi yaptı.”

Behrâm da, Şehnâme’de geçen bir başka ünlü kahramandır. Şehnâme dışında Nizâmî-i Gencevî’nin *Heft Peyker*, Emîr Husrev-i Dihlevî’nin *Heşt Bihişt* ve Alî Şîr Nevâî’nin *Seb’a-i Seyyâre* gibi mesnevilerine de konu olan Behrâm, 15. Sasani hükümdarıdır. Behrâm-ı Gûr ya da V. Behrâm olarak da bilinir. Zamanını daha çok avlanmakla, kadınlarla ve içki meclisleriyle geçiren Behrâm, Erdeşîr-i Bâbekân ve Nûşîrevân’dan sonra İran halkının en sevdiği hükümdardır.²³ Bâkî, III. Mehmed’in kılıç darbelerini gören Behrâm’ın ona “Ey savaş günü yiğitlerinin şahı! Koluna kuvvet!” dediğini söyler:

Didi Behrâm-ı düşmen-kâm gördi darb-ı şemşîrin
Koluna kuvvet ey rûz-ı vegânun Şâh-ı Merdânı (Bâkî, k. 14/13)

“Düşman yok edici Behram kılıç darbeni görünce “Ey savaş günü yiğitlerinin şahı! Koluna kuvvet!” dedi.”

Cem İran’da hüküm süren Pişdadîyan sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. İlk defa demiri eritip işleyen ve şarabı bulan kişi olarak kabul edilmiştir.²⁴ Bâkî, Kanuni Sultan Süleyman’ı büyüklük açısından bir taraftan İran hükümdarları Cem ve Hakan’a benzetirken diğer taraftan İran kahramanlarının, padişahın en düşkün kulları mertebesinde

21 Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 592.

22 Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 545.

23 Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 148-150.

24 Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 204-208.

olabileceğini söyler. Yahya Bey de Sultan Süleyman'ın yanında Rüstem ve Cem'den bahsetmeye utanır:

Husrev-i Cem-azamet dâver-i Hâkân-satvet

Belki en kem kulu Cem 'abd-i hakîri Hâkân (Bâkî K 2/12)

"Cem azametli hükümdar, Hakan kuvvetli adil hükümdar; belki en noksan kulu Cem, en hakir kulu Hakan'dır."

Gören seni bu cûd ile rezm ile bezmde

Yanunda Rüstem ü Cemi anmaga ide 'ar (Yahyâ Bey, k. 10/37)

"Seni bu cömertlikle savaşta ve içki meclisinde gören, yanında Rüstem ve Cem'i anmaya utanır."

Rûyîn-ten, İran hükümdarlarından İsfendiyar'ın oğlu olan Behmen'in lakabıdır. Çok geniş topraklara sahip olması ve yedi iklimi ele geçirme amacından dolayı Dırâzdest lakabıyla da anılır. Diğer bir ismi de Erdşir'dir.²⁵ Bâkî aşağıdaki beyitte kinayeye Sultan Süleyman'ın kılıcını gören Rûyîn-ten'in kahrının ateşinden bir anda yanacağını, Nerîmân'a da hükümdarın kılıcının kıvılcımını değilse Nerîmân'ın ismiyle mütenasip şekilde yumuşayacağını söylemektedir:

Su gibi nâr-ı kahrından erir bir demde Rûyîn-ten

Tokinsa şu'le-i şemşîri nerm eyler Nerîmânı (Bâkî K 4/11)

"Rûyîn-ten kahrının ateşinden bir anda erir; kılıcının kıvılcımını değilse Nerîmân'ı yumuşatır."

Şehnâme'nin yanında, memduhu övmek için Kur'an-ı Kerîm'de ve İsrâiliyyât kaynaklarında geçen kahramanlar da karşılaştırma ve benzetme unsuru olarak kasidelerde kullanılmıştır. İskender, karanlıklar ülkesindeki seferinden başarısız olarak döndüğü sırada insanlar Ye'cûc ve Me'cûc adlı iki kavmin kendilerine zulmettiğini ifade etmişler, İskender'den yardım istemişlerdir. İskender, söz konusu iki kavmi engelleyecek bir duvar örerek onların geçiş yolunu kapatmıştır. Bu duvar *Sedd-i İskender* olarak bilinir²⁶. Bâkî, padişahın dünyaya emniyet bağışladığını ve kılıcını dünyadaki emniyeti bozacak kişilere karşı bir *Sedd-i İskender* gibi kullandığını ifade etmiş, padişahı ikinci İskender olarak övmüştür. Revânî de aynı nitelendirmeyi Sultan Selim için yapmıştır:

Cihân emn ü emân buldı yine şemşîr-i pûlâdın

Belâ Ye'cûcına sedd eyledi İskender-i sâni (Bâkî, k. 14/5)

"İkinci İskender çelik kılıcını bela Yecüc'üne set yaptı cihan yine huzura kavuştu."

Fesâd ü fitne Ye'cûcine sedd-i âhenîn tîği

Anun zât-ı şerîfidür meger İskender-i sâni (Revânî, k. 33/7)

"Fesat ve bozgunculuk Yecüc'üne demirden set (olan) kılıç onun mübarek zatıdır; meğer İkinci İskender'miş."

25 Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 142-144.

26 Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 434-435..

6. Savaştaki donanımı

Kasidelerde Osmanlı askerlerinin giyim kuşama, kullandıkları savaş araç gereçleriyle ilgili birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu bilgiler özellikle savaş unsurlarının tabiat unsurlarına veya tabiat unsurlarının savaş unsurlarına benzetilmesi şeklinde kasidelerde geçer. Çalışmanın konusunu sadece savaşçı hükümdarlar teşkil ettiğinden burada sadece hükümdarın savaş araç gereçleriyle ilgili beyitlere örnekler verilecektir.

Hükümdarın taşıdığı temel savaş enstrümanı kılıçtır. Beyitlerden kılıcın üzerine ayet ve dualar yazıldığı ve bu yazıların altın işlemeli olduğu bilgisi edinilebilmektedir. Kılıcın üzerine ayet ve duaların yazılmasındaki temel amaç kılıcın daha keskin olması ve kılıcı kullananın kılıç darbelerinden korunması içindir:²⁷

*Zer-nişân tîgün 'adûnun başına odlar yakar
Anun içündür ki âhından olur 'âlem duhan* (Revânî, k. 24/19)

“Altınla işlenmiş kılıcın düşmanın başına ateşler yakar; dünyanın dumanla kaplanması ahlarnının dumanındandır.”

*Siper gibi gerer göğsin kılıçdan yüz çevürmez hiç
Du'â-yı seyfi kılmışdur meger vird-i zebân kal'a* (Revânî, k. 31/10)

“Kale, kılıçtan hiç yüz çevirmeyip siper gibi göğsünü gerer; meğer kılıç duasını okumayı diline dolamıştır.”

*Kuşandı tîgini sûsen du'â-yı seyf okuyup
Bile çalışmağa gâziler ile rûz-ı gazâ* (Yahyâ Bey, k. 12/3)

“Susam, gaza günü gaziler ile çalışmak için kılıç duasını okuyup kılıcını kuşandı.”

Kılıçlara öldürücü zehir sürülmesiyle ilgili bilgiler beyitlerdeki sanatlı söyleyişler içerisinden çıkarılabilmektedir:

*Düşmenlerüne şerbet-i şemşîrün ucından
Tiryâk-ı hayât oldı belî zehr-i helâhil* (Münîrî, k. 13/38)

“Kılıcının şerbeti düşmanların için ucundan hayat panzehiri olurken belinden öldürücü zehir oldu.”

Hükümdar savaş meydanlarında daima atı üzerinde tasvir edilir. Hükümdarın at üzerindeki görüntüsü oldukça etkileyicidir:

*Felekte ya meleke benzedür ya hod güneşe
Demür kır atınun üstinde her gören anı* (Yahyâ Bey, k. 5/38)

“Demir kır atının üstünde onu her gören ya meleğe ya da gökyüzündeki güneşe benzetir.”

27 Gülçin Tanrıbuyurdu, “Klasik Türk Şiirinde “Kılıç Duası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 9, İstanbul 2012, s. 143.

Sultan Bayezid medhiyesinde sultanların ok kullandıklarını, ok atmada oldukça maharetli olduklarını görmekteyiz:

Yâ Rab ne kebûterdür ohun k'ire hevâdan

Mektûb-ı ecel birle olur düşmene nâzil (Münîrî, k. 13/36)

"Ya Rabbi! Okun nasıl bir güvercindir ki düşmana havadan ecel mektubu ile iner."

Aşkî'nin aşağıdaki beytinden padişahın kalkan ve mızrak taşıdığı da öğrenilmektedir:

Siper-i mâhveşün çeşm-çerâğ-ı nusret

Nize-i tâb-keşün şem'-i şebistân-ı gazâ (Aşkî, k.m. 17/10)

"Aya benzeyen kalkanın zaferin en seçkin mumu; parlak mızrağın ise gaza gecesi aydınlatan mumdur."

Osmanlıda sefer ve savaşlarda türlü renkte sancaklar yer alırdı. Saltanat sancakları ile Yeniçeri sancakları ayrı renklerde idi. Saltanatı temsil eden sancağın rengi ise Osmanlının kuruluşundan itibaren beyazdı. Sancak çoğunlukla altın püsküllü olur ve kılıfla muhafaza edilirdi:

Yine ol sancak-ı zerrîn-ser ü simîn-kabâ kıldı

Livâ-yı subh-ı nûrânî gibi rûşen bu eyvânı (Bâkî, k. 14/4)

"Altın başlıklı, gümüş kılıflı sancağın ışıklı sabahın bayrağı gibi bu meydanı aydınlattı."

Sultanın ordusunun konaklarken kurdukları beyaz çadırlar beyaz güllerle donanmış bir bahçeyi andırır:

Görinen haymeler sanman açılmış ak güllerdür

Hümâyûn ordusu şâhûn unutturdu gülistânı (Revânî, k. 33/13)

"Görünen çadırları açılmış ak güller sanmayın; padişahın mübarek ordusu gül bahçesini unutturdu."

Padişahın ordusunda filler de kullanılırdı. Filler ön safta, padişah ise bu safın arkasından yol alırdı:

Atun önince alayunda filler yürüsün

Seher yilinin önince nite ki ebr-i semâ (Yahyâ Bey, k. 12/23)

"Seher yelinin önünde nasıl bulutlar yürürse; alayında atının önü sıra filler yürüsün."

7. Huzur ve güven tesis eder

Sultan, fatihtir. Fethetmek onun temel niteliklerindedir. O, fethettiği yerlere İslam ile birlikte iyilik, adalet, bolluk, bereket, mutluluk, güzellik götürür.²⁸

28 Abdulhalık Kılınç, "Fuzûlî ve Bâkî'nin Kânûnî Sultan Süleyman'a Sunduğu Kasidelerin Methiye Bölümlerinde Sultanın Övülen Nitelikleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* Cilt 14, Sayı 2 (Haziran 2017), s. 94.

Gaza için sefere çıkanlar dünya dertlerinden azadedir. Gül bahçesindeki güllere benzeyen bayraklar taşıyan Osmanlı ordusunu gören halk sevinir. Rum ülkesi, şeriat çimenliği ve dinin bahçesi olduktan sonra sultanın lütfunun yağmuru ile mamur olmuştur. Sultanın devrinde, çektiği acılardan dolayı kimse inlemez; çeng ve neyin inlemesi de şeraite uygun davranmamalarından ileri gelir:

Gamından dehr-i pür-kahrın seferde gam yimez kimse

Güşâde-hâtır eyler halkı bayraklar gülistânı (Yahyâ Bey, k. 16/6)

“Seferdeyken hiç kimse kahır dolu dünyadan gam yemez; bayrakların gül bahçesi, halkın gönlünü rahatlatır.”

Ravza-i din ü çemen-zâr-ı şeri’at olalı

Matar-ı lutfu ile milket-i rûm âbâdân (Bâkî, k. 2/29)

“Rum ülkesi, din bahçesi ve şeriat çimenliği olduğundan beri, (onun) lütuf yağmurlarıyla mamur olmuştur.”

Devründe kimse cevri sitem-gerden inlemez

Bi-şer’ ider iderse eger çeng ü ney figân (Bâkî, k. 1/20)

“Devrinde kimse haksızlıktan dolayı inlemez; çeng ve ney inlerse de kanun dışı inler.”

O adil sultan sayesinde doğudan batıya değin dünyaya emniyet ve güven hâkim kılınmıştır:

Bâreka’llâh zehî pâdişeh-i âdil kim

Şarkdan garba degin buldı cihân emn ü emân (Bâkî, k. 2/33)

“Allah mübarek etsin! Ne güzel padişah ki doğudan batıya dek cihan emniyet buldu.”

Dünya üzerinde yaşanan taşkınlık ve sapkınlık olayları onun dünyayı zapt eden kılıcının ucuyla ortadan kalkmıştır. Kılıcı, küfrün karanlığını zamaneden giderdiği gibi ışıyla dünyayı baştan sona aydınlatmıştır. Küfür ve sapkınlıkların olduğu yerler sultanın parlak kılıcının ateşle yanıp kül olmuştur. Adı sanem olanlar kalmışsa da onlar sevgililerdir:

Mahv olupdur ser-i şemşîr-i cihân-gîrûn ile

Levh-i ‘âlemde olan nakş-ı dalâl u tuğyân (Bâkî, k. 2/31)

“Dünya üzerindeki sapıklık ve azgınlık olayları, dünyayı zaptededен kılıcının ucu sayesinde yok olup gitmiştir.”

Giderdi zulmet-i küfrü zemânedен tîğî

Şu’a-ı mihr gibi tuttu dehrî ser-tâ-ser (Hayâlî, k. 3/4)

“Kılıcı, zamaneden küfrün karanlığını yok etti; dünyayı güneş ışığı gibi baştan başa kapladı.”

Berk-ı tîğ-i âb-dârundan yanup küfr ü dalâl

Kalmadı mahbûblardur var ise adı sanem (Münirî, k. 11/43)

“Parlak kılıcının şimşeği ile küfür ve sapıklık yandı; adı sanem olan kalmışsa da sevgiliden başkası değildir.”

En büyük esenlik İslam çatısı altında yaşamaktır. Fetihlerle ele geçirilen yerleri İslamın nûru aydınlatmıştır. İslamın ulaştığı yerler sultanın hükmüyle abad iken küfür diyarları sultanın kılıcıyla perişan hâledir:

Zulmet-i küfri götürdüğü dilâ rüşendür

Dikdi çün nüh-felege gün gibi râyet Kapudân (Yetîm, k. 1/14)

“Ey gönül! Kaptan, dokuz feleğe güneş gibi bayrağı diktiğine göre küfrün karanlığına dağıttığı apaçık ortadadır.”

Rây-ı cihân-güşân ile ma’mûr mülk ü dîn

Küfrün diyârı tîgün ile dâyimâ harâb (Revânî, k. 1/21)

“Din ve devlet, dünyaya hâkim siyasetinle mamurdur; küfrün ülkesi kılıcın ile daima haraptır.”

Osmanlı Devleti için diğer devletler üzerine yapılan seferler, ganimet elde edilmesi açısından da önem arz eder. Ganimetler hazine gelirlerinin önemli bir kısmını oluştururdu. Ganimetler arasında fethedilen araziler, mühimmat, her türlü levazım, eşya yanında esirler de yer alırdı. Ganimetlerden askerler, dul ve yetimler, muhtaçlar, cami ve mescitlerin imarı için pay ayrılırdı.²⁹

Hükümdar fetihlerden elde edilen ganimetleri ihsan eliyle mücahitlerine saçardı. Hükümdar sadece askerlerini değil, savaş meydanında bulunan herkesi gaza mallarından nasıplendirirdi:

Nîmet ü mâl-i gazâ ile olur müstağrak

Rezmgâhunda ne cân kim ola mihmân-ı gazâ (Aşkî, k.m. 17/24)

“(Senin) savaş meydanında her kim gaza misafiri olursa gaza mal ve nimetlerine gark olurdu.”

Açup mücâhidîne ganîmet hazînesin

Dest-i ‘asâ-yı şâh ile kıldı nisâr feth (Aşkî, k.m. 19/8)

“Fetih, mücahitlerine ganimet hazinesini açarak şahın esasının eliyle dağıttı.”

SONUÇ

16. yüzyılda tahta geçen padişahlar II. Bayezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1592) ve III. Mehmed (1595-1603)’tir. Tarihi kişilikleri, tahtta kaldıkları süre, elde ettikleri zaferler çerçevesinde bu padişahlar kasidelerde methedilmişlerdir. İncelenen kasidelerde en çok Kanuni Sultan Süleyman’ın dine yaptığı hizmetler, savaşçı kişiliği kasidelere konu

29 M. Zeki Pakalın, a.g.e, C. II, s. 644.

edilmiştir. Özellikle padişahın yakınında bulunma fırsatını elde eden şairlerden Yahya Bey, Hayâlî, Bâkî, Revânî'nin kasidelerinde hükümdarın savaşçı, gazâ yönünün beyitlere sıkça yansıdığı görülmektedir. Kasidelerde savaşların özellikle gaza yönüne vurgu yapılmıştır. Hükümdar Allah tarafından din-i mübini yaymakla görevlendirilmiştir. O İslamın kılıcıdır. Küfre karşı savaşır. Ordusuna komuta eder, moral hususiyetler açısından ordusuna güç ve cesaret verir. Gözü pek ve korkusuzdur. At üzerindeki duruşu oldukça heybetlidir. Düşmanları namını duyduklarında korkuya kapılır. Ok ve kılıç kullanmakta ustadır. Muzafferdir. Fethetmeye niyetlendiği yerleri hemen ele geçirir. Fethettiği yerlere huzur ve refah götürür. Muhtaçlara, düşkünlere yardım eder.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara, 2000.
- AVŞAR, Ziya, *Revânî Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı (e-kitap) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> (e.t. 22.01.2018)
- AYDEMİR, Yaşar, *Behiştî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı (e-kitap), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (e.t. 05.02.2018)
- BASRİ, Hasan, "Türklerde 'Kut' Kavramı ve Osmanlıların Kutsiyet Elde Etme Çabaları", *Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 7, Celalabat-Kırgızistan, 2005, s 1-14
- CİDE, Ömer, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dinî Etki", *bilimname* XXVIII, 2015/1, s. 263-286
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Yahyâ Bey Divan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul, 1977.
- DEVELLIOĞLU, Ferit Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2016.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-tenkitli metin-dizin)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- GÖKSU, Erkan, *Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Gazâ ve Türkmen (Oğuz) Ananelerinin Rolü Üzerine, Oğuz Geleneği Çerçevesinde Tarihten Günümüze Karakeçililer*, Ed: İsmail Özçelik, https://www.academia.edu/2114010/_Kırıkkale_2003_s.19-33 (Erişim Tarihi: 14.03.2018).
- GÜNTAN, İsmail, *Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2015.
- İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.
- İSEN ve HORATA, Mustafa ve Osman, "Tarihi Gelişim", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Editör: Mustafa İsen, 6. Baskı, Ankara, 2011.
- KAFADAR, Cemal "Gazâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazâ> (28.03.2018).
- KILINÇ, Abdulhalık, "Fuzûlî ve Bâkî'nin Kânûnî Sultan Süleyman'a Sunduğu Kasidelerin Methiye Bölümlerinde Sultanın Övülen Nitelikleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* Cilt 14, Sayı 2, Haziran 2017, ss. 74-106.
- Kur'ân-ı Kerim Meâlî*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2010.

KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Divanı Tenkitli Basım*, TDK Yayınları, Ankara, 1986.

MOHAMMEDNEJAT, Hamidreza, *Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2015.

ONAY, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1996.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, III. MEB Yayınları, İstanbul, 1983.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2011.

REDHOUSE, S. J. W. A, *Turkish And English Lexicon*. Librairi edu Liban, Beirut, 1996.

TANRIBUYURDU, Gülçin, "Klasik Türk Şiirinde "Kılıç Duası"", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 9, İstanbul 2012, 139-150.

TARLAN, Ali Nihad, *Hayâli Bey Divânı*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul, 1945.

TEKİN, Şinasi, *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yay., İstanbul, 2001.

UZUN, Süreya, *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi* C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 2008.

Savaş ve Şiir: Tarihin Tanığı Olarak Şairler

War and Poem: Poets as a Witness to History

Dursun Ali Tökel¹

¹Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Dursun Ali Tökel,
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-mail: datokel@fsm.edu.tr

Geliş tarihi / Date of receipt: 18.04.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 10.05.2018

Atıf/Citation:

Tökel, Dursun Ali. "Savaş ve Şiir: Tarihin Tanığı
Olarak Şairler." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt:
58, Sayı: 1, 2018, s. 141-154.
<https://doi.org/10.26650/TUDED425614>

ÖZET

Tarihî hadiselerin izah edilip yorumlanmasında arşiv belgeleri kadar edebî verimlerin şahitliğinden de istifade edilmesi gerekmektedir. Zira sanatçı; yaşanmışlıkları gelecek nesillere aktarma ve tarihten ebediyete taşıma noktasında oldukça değerlidir. Bu yazıda, savaş ve şiir bağlamında tarihin tanığı olarak şairlerin ne derece önemli bir yere sahip oldukları Horatius'dan Nef'î'ye, Merahî'den Edip Ahmet Yükneki'ye, Hoca Saadettin Efendi'den Rûdekî'ye çeşitli isimlerin bu husustaki tanıklıklarına başvurularak tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, şiir, şair, edebiyat ve tarih ilişkisi, Klasik Osmanlı Edebiyatı

ABSTRACT

It is necessary to benefit from the witness of literary yields as much as archival documents in the explanation and interpretation of historical events. An artist is highly precise about transferring experiences to future generations and bringing them from history to the future. As witnesses of history in the context of war and poem, the importance of poets is discussed in this text paper by referring to the witnesses of various people on this point from Horatius to Nef'î, Merahi to Edip Ahmet Yukneki and Hodja Saadettin to Rudeki.

Keywords: War, poem, poet, literature and history relation, Classical Ottoman Literature

EXTENDED ABSTRACT

The interpretation of historical events as they witness social life, literary yields can be considered a reference point. Although history researchers do not regard utilizing literary resources as preferable for explaining historical events literary texts are actually resources for the interpretation of life experiences. In this study, first discuss what kind of breakdowns would have occurred if there had not been poets as witnesses in the transfer of history to the present-day; further, the study presents evidence from the those who lived in different social environments and various centuries, such as Horatius, Nef'i and Edip Ahmet Yuknekî, about the importance of the historical witness of the poets. As aforementioned people stated, emperors, kings, and sultans can be represented to future generations by reviving the words of poets. The best way for historical events to be eternity from the day they occurred is through a poet. Sharing the experiences via poems was considered as effective and as permanent as "carving into a marble".

Another important point that the study focuses on is that poets reveal the reasons behind wars with images and symbols according to their social and political environment they are in by interpreting why warriors fight. At this point, the poet is the voice of the silent crowd and a contact between sultans and soldiers, especially during campaigns. In addition, poems convey wars with a literal language blow-by-blow via "*gazavatnames*-literary resources telling about the wars against Christian powers." For example, *gazavatname* Cehrin by Vuslati cinematographically highlights a war from the beginning to the end.

It is significant that poets witness important events in history, especially wars, in order to light on historical events. However, it should be remembered that above all, literary texts are written on the basis of images; thus, proper comprehension of these texts will be related to the analysis of their images by the reader. After all, it is certain that the issue of approaching historical and archival documents but also the experience of the poet into consideration is a needed in today's interpretation of history. If the witness of the poet and the witness of the history corroborate each other, something having two witnesses will cause no harm. However, a poet explains everything that is experienced regarding war blow-by-blow like a journalist of the time, especially in genres like *Gazavatname*. It is known that the Ottoman people preferred to express almost every problem or happiness through poems. It would be a deficient and simple approach to access history to the an extent permitted only by archival documents.

GİRİŞ

Edebiyatı tarihin kaynağı olarak kullanmak ve tarihi hadiseleri yorumlamada edebî metinlere müracaat etmek umumiyetle tarihçilerin küçümsediği bir yoldur. Burada hemen edebî metinlerin hayal ile karışık olması gösterilir. Oysa bu her zaman böyle değildir. Tarihin en karmaşık hadiselerini aydınlatmada edebî metinlerin, hem de menâkıbnâme gibi olağanüstüye dayalı kurmaca metinlerin nasıl önemli bir rol oynayabileceğini Halil İnalıcık'tan dinliyoruz:

“Velâyetnâme-i Sultan Otman, Fatih döneminde yaşamış abdallardan Otman baba'nın yaşamını ve kerametlerini anlatan bir menâkıbnâme olup 1483'te Otman Baba'nın dervişlerinden Küçük Abdal tarafından yazılmıştır... Eser, Baba'nın yaşamını, abdalizmin temel inançlarını ve genellikle rum abdalları tarihini aydınlatan temel kaynaklardan biridir. Aynı zamanda Fâtih'in aşırı Râfîzî gruplara karşı tutumunu gösteren güvenilir tarihî bir kaynak niteliği de taşımaktadır... Eser tenkitli bir biçimde kullanılırsa, onun değerli bir tarih kaynağı olduğu ortaya çıkar. Birçok yönden önemli olan bu kaynak...”¹

Yahya Kemal, şairin bu önemli kimliğini daha veciz ifade etmiştir: “Şâir milli hayatın şahidi mevkiiinde idi, padişahın serdara kadar bütün şahsiyetleri o yaşatıyordu. *Nef'î* diyor ki: *Sultan Süleyman'ın* namını haşre dek yaşatan Bâkî'nin sözündeki âb-ı hayattır.”²

Şairin tanıklığı olmasa, tarihin bize naklinde nasıl arızalar peyda olurdu? Nesir yeni çağların işi. Mitler, destanlar bin yıllarca hep şiirle aktarıldılar. Cemil Meriç, Mehmet Akif'in çağının hemen her sorununa parmak basan bilinçli bir aydın olduğunu ve muhakkak azami derecede istifade etmemizi söylerken, şiirin tanıklığının bizim için neden elzem olduğunu çok güzel bir sebeple vurgulamış: “Cevdet Paşa'dan, Ahmet Mithat'tan, Said Halim'den veya Samiha Ayverdi ile Erol Güngör'den vazgeçelim demiyorum. *Ne var ki milletimiz mizahça şairdir. Hakikatleri bir şairden dinlerse daha iyi anlar.*”³

Kahramanlar Homeros'ta, Firdevs'i'de, Mahabharata'da, Manas'ta şiirle hayat buldular. Şair dilin kahramanıydı, kahraman da meydanın kahramanı. O meydanın kahramanını, milletleri kurtaran yiğitleri, yüzbinlerin varlık yokluk savaşlarını şairler dile getirmeseler, kralları, padişahları bize anlatmasalar bizim onlardan ne haberimiz olurdu?

Horatius'a kulak verelim:

*“Beyhudeydi şefin ve bilgenin gururu,
Ozanları yoktu ve öldüler!
Boşunaydı entrikaları, boş yere aktı kanları,
Ozanları yoktu ve öldüler!”*⁴

1 Halil İnalıcık, *Osmanlılar Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 137-138.

2 Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cem.Yay., İstanbul 1997, s. 53.

3 Cemil Meriç, *Cemil Meriç Konuşuyor*, (Haz: Mustafa Armağan), KETEBE Yay., İstanbul 2018, s. 254

4 Alberto Manguel, *Kelimeler Şehri*, (Çev: Esen Ezgi Taşçıoğlu), YKY, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 15.

Yani ölünce ölmediler, onları gelecek nesillere aktaracak şairleri yoktu, kahramanlıkları, mücadeleleri, destanlara karışan yiğitlikleri meydanlarda ve hafızalarda kaldı, onlar silinince onlar da silindiler; kelimelerle hayat bulamadılar. Kelimelerle hayat bulmak ne demek? Onu da Nefî'ye müracaatla izah edelim:

*İltifat et sühan erbâbına kim anlardır
Medh-i şâhan-ı cihân-bâna veren ünvanı
Kim bilirdi şuarâ olmasa ger sâbıkda
Dehre devletle gelip yine giden sultanı
Haşre dek âb-ı hayat-ı sühân-ı Bâkî'dir
Andırıp zinde kılan nâm-ı Süleymân Hanı⁵*

"Şairlere iltifattan sakın geri durma; zira bu cihânın gözcüleri olan o şanlı hükümdarları övenler şairlerdir!

Eğer şairler olmasaydı, şu dünyaya devletle gelip yine devletle (saadette) giden hükümdarları kim nerden bilecekti?

Kanunî Sultan Süleymân Hân'ı kıyamete kadar yaşatacak olan, Bâkî'nin âb-ı hayâta benzeyen o sözleri değil midir?"

Nefî, cihan sultanına (I. Ahmed) karşı söylediği bu mısralarda adeta meydan okur; "biz şairler olmasak sizi kim nerden bilecektir? Kanuni Sultan Süleyman diye birinden bahsediyorsak işte bu Bâkî'nin adeta bir âb-ı hayat olan mısraları sayesinde." Demek ki asıl âb-ı hayat dilde olmaktır, şiirde olmaktır, orada yaşamaktır.

Horatius'un, Nefî'nin veya "Akhilleus (Aşil), sadece Homeros sayesinde vardır."⁶ diyen Chateaubriand'nın ne dediğini anlamak için bir de, şiirle anlatmayı "mermere kazımak" olarak nitelendiren Merâhî'ye kulak verelim:

*Sefer-i şâh-ı cihânı yazdum
Mermere sikke-i şâhî kazdum
Ki eger nazm ola bir ma'nâ
Tâ kıyâmet olur ahbâr-nümâ
Bilinür nazm ile ahvâl-i selef
Okınur ba'de zamân hâl-i selef
Sühan-ı şâir-i nâzûkle müdâm
Bilinür hâl-i selef cümle tamâm
Olmasa şâir-i Firdevsî eger
Ol zamâne şehin ayâ kim anar*

5 Nefî Divanı, (Haz: Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 52

6 Alberto Manguel, *İlyada ve Odyssea*, (Çev: Algan Sezgintüredi), Versus Kitap, İstanbul 2010, s. 71.

Şâiri-i nâzûk olan çünki müdâm
Andurur adını her yerde tamâm⁷

"Ben cihan padişahının seferini yazdım, bu suretle mermere şahın sikkesini kazımış oldum. Eğer bir hadise şiirle ifade edilirse, onun hikâyesi kıyamete kadar baki kalacak demektir. Geçmişlerin haberleri, sonraki zamanlarda da ancak onları anlatan şiirler sayesinde okunur.

Gelip geçenlerin maceraları ancak onları nazma çeken o nazik şairlerin şiirleri sayesinde bilinebilir.

Eğer Firdevsi (Şehnâme yazarı) olmasaydı, o geçmiş çağların şahlarını kim anabilirdi ki? Senin adını her daim andıracak olan o nazik dilli şairlerdir."

Hükümdarını tarihin tozlu sayfalarından kurtarıp ebediyete intikal ettirmek isteyen Edip Ahmet Yükneki de aydı kaygıyı Atabetü'l-Hakâyık'ta şöyle dile getirmiş:

Tat İspehsalar big için bu kitâb
Çıkardım acunda atı kalsu dip
Kitabımın görgen işitgen kişi
Şâhımın dua birle yad kılsu dip⁸

"Bu kitabı, Dad Sipehsâlâr'ın adı bu dünyada hep anılsın diye yazdım. Benim bu kitabımı gören, işiten bir kişi şahımı hep dualarla ansın!"

Zâtî de tıpkı Nefî gibi şiirin bu anlamdaki âb-ı hayatlığına vurgu yapar:

Zâtî'yâ Hızr gibi haşre degin ölmezsün
Âb-ı Hayvân içürubdur saña bu ter gazelün⁹

Ey Zâtî, sen artık Hızır gibi kıyamete kadar ölmeyeceksin; zira bu yepyeni gazelin sana âb-ı hayat içirdi."

Ziya Paşa, şairin şahitliğinin kaçınılmazlığı vurguladığı şu mısralarda durumu, vermiş olduğu apaçık örneklerle daha anlaşılır bir şekilde izah etmiş oluyor:

Bu dehre nice şeh-i cihân-bân
Geldi, gitti olundu isyân
Bir Gaznevî nâm u şöret aldı
Şehnâme'de çünki ismi kaldı
Sa'di eğer etmeseydi irâd
Kim eylerdi Atabek'i yâd

7 Fatih Başpınar, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Seferine Dair Bir Mesnevî: Merâhî'nin 'Feth-nâme-i Sefer-i Sigetvar' Adlı Eseri", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/52818>

8 Edip Ahmet Yükneki, *Atabetü'l-Hakâyık*, (Haz: Ayşegül Çakan), T.İş Bankası Yay., İstanbul 2015, s. 7.

9 *Zâtî Dîvânı*, (Haz: Ali Nihat Tarlan), İÜEF Yay., İstanbul 1968, C.II, G. 701.

*Ezkâr-ı Hüseyin Baykara'yi
Hıfz eyledi Câmî vü Nevâyî¹⁰*

"Bu dünyaya ne cihan hükümdarları geldi, sonra da gitti, isyanlar oldu. Gazneli Mahmut, Şehnâme'de ismi geçtiği için bugün büyük bir şöhrettir. Sâdî-i Şirâzî eğer adını eserinde anmamış olsaydı Atabek'i kim yâd ederdi ki? Bugün Hüseyin Baykara'yı eğer anıyorsak, onu eserleriyle koruyup bugüne ulaştıran büyük şairler Molla Câmî ve Ali Şir Nevâî sayesinde." "

Niçin Savaşıyorlar?

Şüphesiz savaşların pek çok sebepleri var; kimi açık kimi de gizli. Sadece tarihi yapan veya yazanların değil, şairin yorumu da bizim için önemli; savaşın ne için savaşıyorlar? Bu soruya da cevap olabilecek mahiyette birkaç örnek vermek istedik.

Hoca Saadettin Efendi Osmanlının niçin savaştığına bir yorum getirmiş:

*Benim Âl-i Osman'dan menkıbeler söyleyen
Namlarını onların benim bir bir okuyan
Bunlar oldular İslam dünyasına padişah
Adalet ve barışı kıldılar âleme şâh.¹¹*

Hoca Sadettin Efendi Tarih'inin bir başka yerinde Osmanlı Sultanlarının niçin savaştığını daha açık bir dille anlatmaktadır:

"Mutluluklarla dolu Osmanlı Sultanları, ülkeleri güvenlik ve dirlik gerekleriyle korunsun, bu anlam üzerine devletlerini kurmuşlar, düşmanlarını tepelemekte, cihana hükmetmekte, Tanrı'nın bir emâneti bulunan cihân padişahlığının şanını yerine getirmekte de harcadıkları çaba ve emekle, iyi ad bırakmada yarışıp durmuşlardır. Kulların efendisi olan Allah'a güvenerek, cihanın övüncü Peygamberin ruhaniyetine sığınarak ve bunlara dayanarak hak ve adaleti yürütmüşler, İslam ülkelerini onarmışlar, din ve devlet düşmanlarını yok etmek için güç ve kudret kemerlerini bağlamışlar, kötülüklerini isteyenleri mutluluk nurlarıyla tepeleye gelmişlerdir..."¹²

Ahmedî, İskendernâme'nin girişinde şairin yaptığı işi daha iyi tanımlamış: Sırları ifşa eden, ortaya çıkaran:

*Ger kulak dutar isen bendin yana
Şerh idem râzını her remzin sana¹³*

10 Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitb., İstanbul 1973, s. 74.

11 Hoca Saadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, (Haz: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bak. Yay., Ankara 1999, s. 8

12 Hoca Saadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, s. 247-248

13 Ahmedî, *İskender-nâme*, (Haz: İsmail Ünver), TDK Yay., Ankara 1983, 23.

Diğer bir İskendernâme yazarı Ahmed-i Rıdvân da yaptığı işi “remz ile hikâyet eylemek” olarak izah eder, yani imge veya sembollerle anlatmak:

*Gine bir destân rivâyet eyledüm
Remz ile nazm-ı hikâyet eyledüm
Ger bana togru tutarsan gûş-ı cân
Sana remzün togrusın kılam beyân¹⁴*

“Yine bir destan rivayet eyledim, hikâyeyi sembollerle şiiirleştirdim. Eğer can kulağını bana doğru tutarsan, sana sembollerin doğrularını bir bir açıklayayım.”

Savaşı sadece kılıçların savaşı olarak düşünmemek lazım. Sadece savaş için değil, bir zamanlar karıncalarla savaş için de şaire müracaat edilirdi: Muhibbi (Kanuni Sultan Süleyman), ehemmiyet verdiği fakat karıncaların bürüdüğü bir ağacı hakkında:

*Ağacımı bürüyüpdür karınca
Günah var mıdır anı kesince*

Beyti yazılı bir tezkireyi Ebussuud Efendi’ye gönderip onun bu konudaki fetvasını sorar. Hoca Efendi de şu cevabı verir:

*Yarın mahşer yerine kim varınca
Hakın alır Süleyman’dan karınca¹⁵*

Kanuni dönemi seferlerini anlatan Arifi’nin, minyatürlerle süslü muhteşem eseri Süleymannâme, sadece bizim tarihimizi şahidi değildir. Bu eserde bir Osmanlı sanatkârının Fransa kralını tasvirine de yer verilmiştir. İşte şair gözüyle Fransa kralı:

“Kâfir sultanlarının muazzamlarından, küfür diyarının çok eski hükümdarlarından, taht sahibi Hüsrev ve memleket sahibi haşmetli kral, sınırsız hazineler ile tanınmış França memleketine Nuşîrevân tahtıyla başabaş olan Françesko, Sultanın dünya gücünü temsil eden yüce kapısına elçisi ile arzihal gönderip...”¹⁶

Şâir Sessiz Yiğınların Cesur Sözcüsüdür

Şairin, çok az kimsede olan bir rolü daha vardır ki bu, onun ayrıcalığının en önemli kanıtlarından biridir. Bu rolü de daha ziyade savaş veya daha genel olarak söylemek gerekirse sefer zamanlarında oynuyorlar.

Ortada sert bir hükümdar vardır, sefer halinde ordu bir yere konaklamış ve uzun süredir

14 İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân’ın İskendernâmesi*, bkz: http://dSPACE.balikesir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1792/%C4%B0smail_Avc%C4%B1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

15 Amil Çelebioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, MEB. Yay., İstanbul 1994, s. 57.

16 Halil İnalçık, *Osmanlılar Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 44.

hareket etmemiştir. Zafer sonrası ortaya çıkan bu durumda hükümdar halinden ve yerinden memnun ve fakat komutanlar, askerler vatandan ayrılığın ıstırabı ile hayli rahatsızdır. Fakat bu rahatsızlığı bir türlü hükümdara söyleyemezler. Bunun için de padişahın çok sevdiği bir âlim şairi aracı koyarlar. O şair de gider ve durumu hale münasip bir şiirle padişaha *şifreli* olarak arzeder. Hükümdar meramı anlar ve orduya hemen hareket emri verir. Şair kimsenin başaramadığını harika bir yolla başarmıştır. Bu, onun eşsiz gücünden kaynaklanır.

Şairin bu rolüne ilişkin biri İran diğeri Türk olmak üzere iki şairden örnek verilecektir:

Şah Nasr b. Ahmed bir sefer dönüşü Merv şehrine uğrar, havası ve suyu hoşuna gittiği için de uzun süre burada kalır, fakat maiyetindekiler bir an önce Buhara'ya dönmek istemektedirler, lakin bunu şaha bir türlü söyleyemezler. Aralarında meşveret edip durumu büyük şair Rûdekî'ye açarlar ve ondan şahı ikna edecek bir şiir okumasını isterler.

Rûdeki, bu isteğe hayır demez ve bir gazel yazarak şahın huzurunda okur: Gazelin anlam ve acıklığı Nasr'a o kadar tesir eder ki, şah çizmelerini bile giymeden atına atlayıp Buhara'nın yolunu tutar.

Rûdekî'nin şiiri şudur:

*Bûy-ı cûy-ı mevliyân âyed hemî
Yâd-ı yâr-ı mihrîbân âyed hemî*

*Rîg-i Âmû vü dürüşrîhâ-yı û
Zîr-i pâ çün perniyân âyed hemî*

*Âb-ı Ceyhûn ü şigerfîhâ-yı û
Henk-i mâ râ tâ miyân âyed hemî*

*Şâh mâhest ü Buhârâ âsumân
Mâh sûy-ı âsumân âyed hemî*

*Şâh servest u Buhârâ bûstân
Serv sû-yı bûstân âyed hemî*

"Mulyan ırmağının rüzgarı esiyor sanki, yar-i mihrîbânın bûy-ı dilâvizi geliyor. Amu çölündeki kumların sertliği pâ-yı iştîyâkımızn altında ipek gibi rikkat ve letâfet kesbediyor Ceyhun nehri bile o kadar derinliğiyle beraber ancak atımızın karnına çıkabiliyor. Ey Buhara şad ol! Yaşa ki şah sana misafir geliyor! Şah bir nur saçan ay; Buhara ise o ay'ın gökyüzü. Gökyüzünü süsleyen ay cilvegâhı olan asumana yükseliyor. Yahud şah bir servidir ve Buhara da bu servinin bahçesidir.

İşte bu servi yurdu olan bahçeye doğru geliyor.”¹⁷

Yavuz Sultan Selim’in Mısır fethinde ordu yaklaşık olarak yedi ay civarında Mısır’da kalmıştı. Herkes Anadolu’yu özlemişti ama kimse cesaret edip de bunu Yavuz’a söyleyemiyordu. Yavuz’un pek sevdiği Anadolu kazaskeri Kemalpaşa-zade ‘ye müracaatla şöyle dediler: “ Ne zamana kadar bu gurbet diyarında hasretlik çekeriz, Olmaz mı ki Padişahi, Rûm (Anadolu) tarafına göçmeye meylettirecek birkaç söz söyleysin?”

Bunun üzerine Kemalpaşa-zade durumu Yavuz’a açma için fırsat kollar. Çok geçmeden Yavuz Sultan Selim, Paşa’ya sorar: “İlde ne söz gelici var?” Fırsatı ganimet bilen Paşa-zâde Yavuz’a durumu şu kısasa eşliğinde haber verir:

“Padişahım, yolda gelirken asker halkı Nil’den tavarların (hayvanlarını) suvarırken işittim: Birisi bir türkü çığırır ve aşağıdaki kıt’ayı okurdu:

*Nemüz kaldı bizim mülk-i Arabda
Nice biz tururuz Şâm u Halebde
Cihan halkı kabu ayşu tarabda
Gel ahi gidelüm Rûm illerine*

Bu türkü Yavuz’un çok hoşuna gider ve: “Şimdiden sonra burada kalmayı gerektirecek bir şey kalmadı, dönelim.” der ve halkın arzusunun geri dönmek olduğuna hükmedilerek 526 Şaban 923, 13 Eylül Pazar günü Mısır’dan ayrılıp Şam tarafına doğru yola çıkılır.¹⁸

Şâir Gazâda ise...

Osmanlı devri savaşlarını bir şairin gözüyle anlatan Gazavatnameler’e şairin şahitliği için özellikle başvurulmalıdır. Başta Osmanlı devrinde önemli seferler için kaleme alınan ve yapılan savaşı en ince detaylarına kadar edebî bir dille anlatan gazavatnameler tarih için en önemli vesikalar arasında sayılmalıdır.¹⁹ Futuhî’nin, Kanunî’nin Macaristan seferini anlattığı Enisü’l-Guzat adlı gazavatnamesi üzerine değerli bir inceleme kaleme alan Ali Canip Yöntem bu eserin, Kanunî’nin Macaristan seferi üzerine yazılan en önemli eser olduğunu, savaşın atların nal sayısına kadar bütün teferruatıyla anlatıldığını söylemekte ve tarihçilerin bu eserin muhakkak incelemeleri gerektiğini ifade etmektedir.²⁰

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Çehrin Kalesi fethi için müstakil iki gazavatname yazılmıştır. Bunlardan Vuslatî’nin gazavatnâmesini şair Sâbit okumuş ve çok beğenmiştir. Bu gazavatname için “altınla işlenip ciltlense yeri vardır” demektedir:

17 Tâhirü’l-Mevlevî, *Şükûfe-i Baharistan*, (Haz: Sema Babuşçu), bkz: Abdurrahman Cami, *Baharistan* (Çev: Turgay Şafak), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2014, s. 224-225.

18 Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim’in Siyasî ve Askerî Hayatı*, MEB. Yay., İstanbul 2001, s. 102-103.

19 Gazavatnâmeler için daha geniş bilgi için bkz: Agâh Sırrı Levend, *Gazavat-nâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey Gazavat nâmesi*, Ankara 1956.

20 Ali Canip, “*Enisü’l-Guzât*”, Hayat Mecmuası, 1927, C.2, s. 243-244.

*Sezâdur sebt olunsa cild-i zer-kârî-hurşide
Gazâ-nâmen ki nazm-i Vuslatî-i nükte-pîradur²¹*

Bu pek değerli gazâvat-nâme, ordunun padişah tarafından uğurlanışı, Sadrazama sancak-ı şerif'in verilmesi, Davut Paşa'dan hareket, Ruslarla olan mektuplaşmalar ve bu mektupların muhteviyatı, Rusların karşı taraftaki serkeşlikleri, askerinin Çehrin önlerine varışı ve kalenin durumu, kale ve kale civarındaki nehir, yer ve bölge adları ve bunların özellikleri, Ramadan adlı Rus komutan başkanlığındaki düşman askerlerinin çokluğu hususlarında pek çok ayrıntıları içermekte ve adeta savaşı başlangıcından sonuna kadar kare kare gözler önüne sermektedir. Şair, düşman askerleri sayısını üçbyüz bin kişi olarak göstermekte ve düşman ordularının niyetleri üzerinde de durmaktadır. Şaire göre bu ordu bir haçlı ordusudur. Salibe tapanların hemen hepsi buradadır. Küfür bir millet-i vahide olmuş, leşker-i sacideye (İslam ordusunu) hüçûma gelmiştir. Bu askerler içinde kimler yoktur ki (Çeh, Çin, Laçın, Bulgar, Rus, Barabaş, Kalmuk vs.)

*Çeh ü Çin ü Lâçîn ü Bulgâr u Rus
Heme fitne vü şerr ü mekr ü füsûs*

*Berâbâş ü Kalmak dinilen gabî
Sürüp gelmede hûk-i deştî gibi
'Umûmen perestendegân-ı salib
İder kasd-ı merdân-ı dîn-i habîb
Nisâr olup o millet-i vâhide
Hücûm itmede leşker-i sâcide*

Fakat bütün bu eserler her şeyden önce birer edebî metindir. Edebî metinlerin imgelerle kurulduğu hesaba katılırsa, bu metinlerin önce imgelerinin çözülmesi gerekecektir. Bu da ayrı bir eğitim gerektirir. Örneğin Vuslatî'nin yukarıda adı geçen gazavatnâmesinde şöyle bir beyit vardır:

*Ser-i Moskov isterdi tîg-ı terâş
Ki kâfir hatı gibi kaldurdı baş²²*

"Rusların başı bir kılıç tıraşı istiyordu. Çünkü onların başı tıpkı kâfirlerin yazısı gibi başkaldırmıştı." demektedir.

Bu beyitte şair bazı imgeler kullanmaktadır. Rusların başkaldırdığını söylerken bu başkaldırmanın kâfirlerin yazısı gibi olduğunu söylüyor. Bu, Latin alfabesinin dik harflerden oluşuna bir göndermedir. Kâfirlerin yazıları kendileri gibi, kendileri yazıları gibi dik kafalıdır ve bunları ara sıra tıraş etmelidir.

21 Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sabit, Divan*, Sivas 1991, s. 237-240.

22 Vuslatî Ali Bey (2003). *Gazâ-Nâme-i Çehrin*, (Haz. Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara 2003, s. 116. Ayrıca bkz: Dursun Ali Tökel, "Şairin Tarihe Düştüğü Not: Şair Gözüyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Çehrin Seferi", Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, Ankara, (2001). s. 371-382, 1017. Beyt.

Genç Osman Yenilmiş miydi?

Şairin, tarihte vuku bulmuş önemli an ve savaşlara şahitliğine önem vermenin gerekliliğinden bahsediyoruz. Bu gerekliliğin ne kadar hayati olduğuna Nefî'den bir örnek vermek istiyorum.

Nefî'nin, II. Osman'ın (Genç Osman) Hotin seferi dönüşü kaleme aldığı "**Kaside-i Aliyyü'l-AI Der Ta'rif-i Cihâd-ı Sultan Osman.**" başlıklı bir kasidesi vardır. Daha sonraları pek kişi tarafından eleştirilen bu kaside, Nefî'nin, II. Osman'ın Lehistan seferi üzerine ona övgü olarak yazdığı bir kasidedir.

Bu şiirle ilgili Rıza Tevfik şunları söylemiş: "*Kasidelere gelince, hele Nefî'ye gelince, onların bence hususiyeti ve ehemmiyeti zamanın fetih işleriyle alakalıdır. Sultan Osman ötede mağlup olmuş, Nefî de halâ ona kaside yazıyor, tuhaf olur bu, gülünç olur.*"²³ Rıza Tevfik'in bu sözünü **Diyorlar ki** kitabını baskıya hazırlayan Şemsettin Kutlu şöyle açıklıyor: "*II. Osman Lehistan'a karşı bir savaş açmıştı, bu savaşta Türk ordusu büyük kayıplara uğramıştı. Hal böyle olduğu halde bazı çevreler neticeyi, memlekete bir zafer kazanılmış şeklinde göstermeye çalışmıştı. Bunun üzerine Nefî de padişâhı öven bir kaside yazmıştı. Rıza Tevfik bu samimiyetsizliği kınamaktadır.*"²⁴

Peki, durum neydi? Rıza Tevfik'in dediği gibi mi yaklaşalım hadiseye? Olaylar, onları o sonuca getiren silsileden bağımsız olarak ele alınırsa hakikaten gülünçlük işte ancak o zaman açığa çıkar. II. Osman kimdi, bu sefere niye çıkmıştı, bu seferin diğerlerinden farkı neydi, Nefî neden böyle bir kaside yazmıştı? Şimdi kısaca bunlara değinelim:

II. Osman 14 yaşında tahta geçmişti. Devri Osmanlının en karışık zamanlarından birine tekabül eder. Zamanında memlekette büyük fitneler zuhur etmiş, devlet, muhteris valide sultanların ve fesat ehli vezirlerin elinde kalmıştı. Balkanlarda çıkan büyük karışıklıkları gidermek amacıyla Lehistan'a savaş ilan eder ki bu kararı verdiğinde henüz 16 yaşındadır. Hotin Seferi olarak da bilinen bu sefer bir yenilgiyle mi sonuçlanmıştı?

"Yirmi beş gün boyunca yapılan saldırılar düşmanı kaleden atamadı ama etrafta dehşet uyandırdı. Nuri Sultan yüz bin esirle ordugâha döndü."²⁵ Peki, kale neden alınamamıştı, padişahın beceriksizliği yüzünden mi? Hotin kalesinin muhasarasında kalenin alınamamasının en büyük amillerinden birisi, yeniçerilerin itaatsizliği ve disiplinsizliği olmuştur. Rivayetlere göre asker savaştan kaçmış, para az veriliyor diye muharebeye iştirak etmemiş, günlerini yağmayla geçirmiştir. Yeniçerilerin isyanları ve çapulcu davranışlarda bulunmaları, savaşa karşı isteksizlikleri, devlet erkânı arasındaki çıkar çatışmaları (Hotin Seferinde çok değerli bir kumandan olan Karakaş Mehmet Paşa düşmana karşı savaşırken,

23 Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar ki*, Hazırlayan: (Şemsetdin Kutlu) MEB Yay. İstanbul 1972, s. 126. Bu konuyla ilgili ayrıca bakınız:

24 Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar ki*, Hazırlayan: (Şemsetdin Kutlu) MEB.Yay. İstanbul 1972, s. 336.

25 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım, TTK Basımevi, Ankara 1988 s. 131.

kaleye bayrak dikeceği sırada göğsüne isabet eden iki kurşunla, şehit olmuştu. Onu kışkırtan Veziriazam Hüseyin Paşa hasedi yüzünden Mehmet Paşa'ya yardım etmemiştir.) II. Osman'ı sulha mecbur etmişti. "Leh elçileri gelip bu harbe sebep olduklarından dolayı özür dileyerek Sultan Süleyman manasındaki esas üzere sulh yapmak istediler. Lehistan Kanuni zamanında olduğu gibi her yıl 40.000 (Kırk bin) altın verecekti."²⁶

Düşman birlikleri Osmanlı hükümdarına özür beyan ediyor, yılda kırk bin altın vermeyi taahhüt ediyor, sınırlar Kanuni zamanındaki sınırlara çekiliyor... Şimdi biz buna yenilgi mi diyelim? Bu yenilgi de neden II. Osman'ı suçlayalım da asıl Yeniçerilerin serkeşliğini, disiplinsizliğini dile getirmeyelim?

Sadece bunlar değil tabii, daha çocuk denecek yaşta olan (16 yaş) II. Osman'ın fevkalade özellikleri de vardır. II. Osman, Kanuni'den 60 yıl sonra ordunun başında sefere çıkan ilk Osmanlı sultanı idi. Onun dönemine kadar Uzunçarşılı'nın deyimiyle Osmanlı sultanları "bizzat ordunun başında cephelerde uğraşan bir başkumandan değildir."²⁷ 16 yaşında cihan devletinin hükümdarı olan II. Osman fevkalade özelliklere de malik birisidir. Mükemmel bir tahsil görmüştür. Farsî mahlasıyla şiirler yazmaktadır ve bir divançesi vardır²⁸. Bünyeye çok kuvvetli, üstün bir pehlivan, yiğit bir silahşordur.²⁹ İngiliz elçisi Thomas Roe, II. Osman'la ilgili şunları söyler: "Osman, mağrur, büyük ruhlu ve pek cesur bir genç idi. Hıristiyanların can düşmanlarından biriydi. Ecdadının zaferlerine karşı büyük bir gıpta duymakta, büyük işler planlamakta ve namını hepsinin üzerine çıkarmak için hırslı gayret sarf etmekteydi."³⁰

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Sultan Genç Osman, fevkalade hayallere malik, sönmüş cihat ruhunu yeniden alevlendirmek isteyen, büyük gayeler peşinde olan bir padişah idi. Nefî'nin ona yazdığı kasidedeki şu beyit onun asıl gayesini göstermektedir:

*Ser-firâz ettin Livâü'l-hamd-i din-i Ahmed'i
Kâfire gösterdin el-hakk dest-bürd-i Hayder'i*

Amaç sadece bir savaş, bir fetih değildir, asıl olan, uzun süredir duvarlarda asılı kalan Livâü'l-Hamd'i tekrar yüceltmektir: "İslam dininin Livâü'l-hamdini (sancağını) yücelttin. Küfre, imansızlığa gerçekten Ali'nin zaferini, üstünlüğünü gösterdin." Gerçekten de uzun senelerden beri ilk defa bir Osmanlı Sultanının başkomutanlığında küffara karşı Livâü'l-hamd açılmaktadır.

Sultan Osman, bu fethetmeyle asıl Hz. Peygamberi hoşnut etmiştir:

*Tigına n'ola yemîn eylerse rûh-ı Murtaza
Bir gaza ettin ki hoşnûd eyledin Peygamber'i*

26 Uzunçarşılı, s. 132.

27 Uzunçarşılı, s. 120.

28 II. Osman'ın şiirleri yayınlanmıştır. Bkz: Esra Keskinliğiç, *Sultan II. Osman*, Şule Yay., İstanbul 1999.

29 Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I. Cilt, Faysal Finans Kurumu Yay. İstanbul 1986, s. 331. Öztuna, s. 331.

30 Öztuna, s. 331.

Nef'î'nin şahitliği tarihi, Tarih'in şahitliği ise Nef'î'yi doğruluyor. Bir şeyin şahidi bir değil de iki olsa ne mahsuru var? Lakin şiirin şahitliği, kendisine o göze bakılmayınca kolay çözülecek iş değildir.

SONUÇ

Tarihe bir de şairin şahitliğinden bakmaya ihtiyacımız var, eminim bu bakış bizi daha da zenginleştirecektir. Özellikle şair ve şiirin medya vazifesi gördüğü çağlarda şairin tanıklığı daha da kaçınılmaz olacaktır. Her ne kadar, tarihi hakikatleri sadece arşiv belgelerinin şahitliğiyle kabule uygun gören tarihçiler olsa da, yukarıda Halil İnalçık'ın menakıbnâme örneğinden yararlandığı gibi, geçmişe şiir ve şairin gözüyle de bakmamız gerekecek. Özellikle Osmanlı insanının neredeyse hemen her derdini, meramını, savaşlarını, hikâyelerini, dini duygu ve düşüncelerini şiirle yazmayı yeğledikleri göz önüne alınırsa. Yüzbinlerce sayfa metin bu açıdan incelenmeyi beklemektedir. Biz bu yazımızda bu düşünceye doğrutusunda bir nebze katkıda bulunmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

AHMEDÎ, *İskender-nâme*, (Haz: İsmail Ünver), TDK Yay., Ankara 1983.

Avcı, İsmail, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Ridvan'ın İskendernâmesi*, bkz: http://dspace.balikesir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1792/%C4%B0smail_Avc%C4%B1.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

BAŞPINAR, Fatih *"Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Seferine Dair Bir Mesnevî: Merâhî'nin 'Feth-nâme-i Sefer-i Sigetvar' Adlı Eseri"*, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/52818>.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cem.Yay., İstanbul 1997.

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, MEB. Yay., İstanbul 1994.

Gazâ-Nâme-i Çehrin, (Haz. Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara 2003.

Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih I*, (Haz: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bak. Yay., Ankara 1999.

İNALCIK, Halil, *Osmanlılar Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

KARACAN, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sabit, Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1991.

KESKİNKILIÇ, Esra, *Sultan II. Osman*, Şule Yay., İstanbul 1999.

LEVEND, Ağâh Sırrı, *Gazavat-nâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey Gazavat nâmesi*, Ankara 1956.

MANGUEL, Alberto, *İlyada ve Odysseia*, (Çev: Algan Sezgintüredi), Versus Kitap, İstanbul 2010.

MANGUEL, Alberto *Kelimele Şehri*, (Çev: Esen Ezgi Taşçıoğlu), YKY., 1. Baskı, İstanbul 2009.

MERİÇ, Cemil, *Cemil Meriç Konuşuyor*, (Haz: Mustafa Armağan), KETEBE Yay., İstanbul 2018.

Nef'î Divanı, (Haz: Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara 1993,.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I. Cilt, Faysal Finans Kurumu Yay. İstanbul 1986.

TARLAN, Ali Nihat, *Zâtî Divânı*, İÜEF Yay., İstanbul 1968, C.II, G. 701.

Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitb., İstanbul 1973.

Tâhirü'l-Mevlevî, *Şükûfe-i Baharistan*, (Haz: Sema Babuşçu), bkz: Abdurrahman Cami, *Baharistan* (Çev: Turgay Şafak), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2014,.

TÖKEL, Dursun Ali, “Şairin Tarihe Düştüğü Not: Şair Gözüyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Çehrin Seferi”, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, Ankara, (2001).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım, TTK Basımevi, Ankara 1988.

UĞUR, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim'in Siyasi ve Askeri Hayatı*, MEB. Yay., İstanbul 2001.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, Hazırlayan: (Şemseddin Kutlu) MEB. Yay. İstanbul 1972.

YÜKNEKİ, Edip Ahmet, *Atabetü'l-Hakâyık*, (Haz: Ayşegül Çakan), T.İş Bankası Yay., İstanbul 2015.

YÖNTEM, Ali Canip, “*Enisü'l-Guzât*”, Hayat Mecmuası, 1927.

Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar

Military Ranks and Titles From Old Turkic to Middle Turkic

Fikret Turan^{1*}

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Köktürk Yazıtları ile devamında oluşan Eski Uygurca ile yazılmış Eski Türkçe dönemi metinlerde askeri-idari rütbelere ile unvanların neler olduğunu belirlemek ve bu rütbe ve unvanların İslami dönem Türk lehçeleri olan Karahanlı, Harezmi-Kıpçak ve Çağataycadan oluşan Orta Türkçe metinlerinde nasıl bir değişime uğradığını incelemektir. Bu bağlamda, büyük çoğunluğu Türkçe kökenli rütbe ve unvanlardan oluşan Eski Türkçe metinlerinde sınırlı sayıda Çince, Sanskritçe ve İrani dillerden geçen kelimelerin bulunduğu görülür. Türkçenin İslam medeniyeti içinde oluşturduğu ilk edebi metni olan Kutadgu Bilig'in yazıldığı Karahanlıca dönemiyle Arapça ve Farsça rütbe ve unvanların Türkçeye girdiği ve bu durumun 14-15. yüzyıllarda yazılmış Harezmi ve Kıpçak dönemi metinlerde iyice belirginleşerek Eski Türkçe birçok rütbe ve unvanı unutturduğu gözlemlenir. 15. yüzyılın ikinci yarısında klasik bir edebiyat dili haline gelen Çağatay Türkçesinde Arapça ve Farsçanın yanı sıra Moğolcadan geçen birçok rütbe, unvan ve askeri sınıf ve görev ismi yaygınlık kazanır ve oldukça gelişmiş bir askeri terminolojiye dönüşür.

Anahtar Kelimeler: Rütbe ve Unvanlar, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Türk Dili Tarihi, Türkçe Askeri Terminoloji

ABSTRACT

This study determines the military-administrative ranks and titles in Old and Middle Turkic texts beginning with the Köktürk Inscriptions, monuments bearing the first known Turkic written alphabet and the Old Uighur documents created afterwards. It also aims to demonstrate how this system of military ranks and titles was transformed in Karakhanid, Khwarezm-Kipchak and Chaghatayid Turkic as the idioms of the first Islamic period of Turkic. In this context, it is established that in Old Turkic, the majority of the ranks and titles were of Turkic origin and only a limited number of the related vocabularies were of Chinese, Sanskrit and Iranian. This situation changed as Arabic and Persian words appeared in Kutadgu Bilig (11th century) for the first time as the first literary Islamic-Turkic work and as their number grew and replaced many Old Turkic ranks and titles in the following Khwarezm-Kipchak period during the 14-15th centuries. In addition to Arabic and Persian loanwords, many Mongolian words were also used in Chaghatay Turkic, which became an advanced literary Turkic idiom in the second part of the 15th century, and all these lexical items consequently created a rich military terminology in that period.

Keywords: Ranks and Titles, Old Turkic, Middle Turkic, History of the Turkish Language, Turkish Military Terminology

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fikret Turan,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: fikret.turan@istanbul.edu.tr

Geliş tarihi / Date of receipt: 30.03.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 01.05.2018

Atıf/Citation:

Turan, Fikret. "Eski Türkçeden Orta Türkçeye
Askeri Rütbe ve Unvanlar." *Türk Dili ve Edebiyatı
Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 155-173.
<https://doi.org/10.26650/TUDED424587>

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the military-administrative ranks and titles in Old and Middle Turkic texts beginning with the Köktürk Inscriptions, monuments bearing the first known Turkic written alphabet and the Old Uighur documents created afterwards. It is also aimed at demonstrating how this system of military ranks and titles were transformed in Middle Turkic Karakhanid, Khwarezm-Kipchak and Chaghatay Turkic as the idioms of the Islamic period of Turkic. In this context, it is established that in Old Turkic, a majority of the ranks and titles were of Turkic origin and only a limited number of the related appellations were Chinese, Sanskrit and Iranian.

In the Köktürk Inscriptions Tonyukuk, Kültigin, Bilge Kağan, Ongi and Küli Çor, the highest titles are *kağan* (the great king), *yabgu* (secondary ruler) and *tëgin* (prince-commander), all of which have both administrative and military responsibilities, while the military ranks *şad* / *şadapıt*, *tarқан* / *tarkat*, *boyla*, *buyruk*, *sañun* / *señün*, *êlteber* and *çor* stand as the high army positions. The titles *çabiş* and *ayğuçı* are some of the highest ranks held by Tonyukuk the Vizier. The Chinese word *totoğ* is used for Chinese and foreign military governors. Although their grades and degrees of responsibilities are not clearly shown, the ranks *inançu*, *bağa*, *çigşi*, *işbara*, *êrkin* and *yargan* were middle and lower ranks. The word *sü* had the denotation of both an army and a soldier. *Çerig*, *er*, *eren*, *erat* and *yağıçı* mean a soldier, warrior and military personnel, while the word *yağı* denotes an enemy. In Old Uighur texts, while many of the Köktürk ranks and titles continued as earlier, the title *êlig* (the great king) became more common than *kağan*, but *şad* and *şadapıt* as high ranks disappeared.

The nature of title and ranks changed in Middle Turkic as Arabic and Persian vocabularies appeared in *Kutadgu Bilig* (11th century) for the first time as the first literary Islamic-Turkic work. Their number grew and replaced many of Old Turkic equivalents in the following Khwarezm-Kipchak period during the 14-15th centuries. In Karakhanid Turkic, the titles *êlig*, *hākān*, *hān*, *erk*, *şāh*, *pādişāh*, *sultān*, *melik*, *şāhib-kırān* and rarely *ajunçı* denote a king, while the words *yavgu*, *tëgin*, *tëgit*, *bëg*, *yuğruş*, *tügsin*, *çuvı*, *öge-tëgit*, *terken*, *ispehsalār*, *sağun*, *kökyuk*, *inal* are the high army ranks and *inanç*, *çağrı*, *atlıg*, *başğan*, *toña*, *sü başı* and *çavuş* denoted the medium and lower ranks.

In addition to Arabic and Persian loanwords, many Mongolian words were also used in Chaghatay Turkic, which became an advanced literary Turkic idiom in the second part of the 15th century, and all these lexical items consequently created a rich military terminology in that period. The most common titles for king in Chaghatay were *hān*, *emir*, *melik*, *sultān*, *şāh*/şeh, *pādişāh*, *hākān*, *şāhib-kırān*, *emirü'l-umerā*, *sultānüs-selātin*, *hākānül-hākān*, *sultān-ı şāhib-kırān*; titles for high administrative and army duties were *bek*/beg/bëg, *mir*, *mırzā*, *şeyh*, *sipeh-büd*, *sipeh-dār* and *bağşi*; high army ranks were *sipeh-sālār*, *çerik başlık*, *serdār*, *noyan* / *noyun*, *tarhan*, *topçı başı* *tümen başı*, *tümen begi*, *miñ başı*, *miñ begi* and medium and lower army ranks were *başlıg*, *bekevül*/bökevül, *êşik ağası*, *kor begi*, *koşun begi*, *kuş bëgi*, *toğkan ağası*, *on bëgi*, *on başı* and *tovaçı*.

GİRİŞ

Köktürk Yazıtlarından başlamak üzere Eski Türkçe dönemi ile devamı olan Orta Türkçe dönemi metinlerinde ortaya konan dil malzemesi içinde önemli sayıda askeri kelime ve terim bulunmaktadır. Bu kelime ve terimlerin anlamı, kullanım yaygınlığı ve sosyal ve kültürel değeri üzerine değerli çalışmalar yapılmış olsa da, Türklerin din, kültür ve coğrafya olarak büyük değişimler yaşamasına bağlı olarak askeri alandaki kelimelerin geçirdiği ses ve anlam değişimleri ile sonradan oluşan askeri terminolojiye dair yeni incelemelerin konuya perspektif kazandıracağı açıktır. Bu bağlamda, bu çalışmamızda Köktürk Yazıtlarından başlayarak Eski Türkçe metinlerinde görülen askeri rütbe ve unvanların Orta Türkçe eserlerde nasıl bir değişme ve gelişmeye uğradığını inceleyeceğiz. Bu çalışmada esas olarak şu sorulara cevap arayacağız:

1. Eski Türkçede askeri-idari rütbe ve unvan bildiren kelimeler nelerdir?
2. Bu kelimelerden hangileri Orta Türkçe metinlerinde görülür ve bunların anlam kapsamı nedir?
3. Arapça, Farsça ve Moğolcadan Orta Türkçeye geçen rütbe ve unvanlar nelerdir ve eski terimleri nasıl dönüştürmüştür?
4. Eski Türkçe döneminden beri varlığını sürdüren rütbe ve unvanlar hangileridir ve bunların derece düzeyi nasıl değişmiştir?

Bu sorulara cevap ararken değerlendirmelerimizi öncelikle Eski ve Orta Türkçe metinlerde geçen ve üzerinde belirli düzeyde filolojik ve dilbilimsel çalışmalar yapılmış ve fikir birliği oluşmuş kelime birlikleri üzerinde yapacağız. Şurası bir gerçek ki Eski ve Orta Türkçe metinlerinde rütbe ve unvan olarak kabul edilen kelimelerin, farklı isim verme geleneklerine sahip eski Türk topluluklarında isim mi, mensubiyet mi, bireysel özellik bildiren sıfat mı, askeri rütbe mi yoksa memuriyet unvanı mı olduğu dikkatli cevaplandırılması gereken sorulardır. Bu sorulara eklenebilecek daha ileri diğer sorular arasında ise hem idari hem de askeri görevlerin iç içe geçtiği eski Türk toplumlarında askeri rütbe ismi olarak kabul edilen terimlerin hangi düzey ve derecedeki rütbeyi karşıladığı, bunların askeri sistem içinde sırası, görev ve sorumluluk alanlarının neler olduğudur. Bu soruların cevaplandırılması sınırlı sayıda mevcut metinlerde bulunan semantik ipuçlarına dayalı dikkatli analizler yapılmasını gerektirir. Bununla birlikte, kaynakların nispeten çoğalması Orta Türkçe döneminde rütbelerin biraz daha açık ve net görülmesini mümkün kıldığını da ifade etmeliyiz.

Metodolojik olarak, bu makalede askeri rütbe olarak değerlendireceğimiz kelimelerin anlam kapsamına değişen seviyelerde idari görevlerin de dâhil olduğunu söylememiz gerekir. Ayrıca, bir rütbe isminin her zaman aynı askeri derece ve görevi kapsamadığını, farklı topluluk, boy ve siyasi yapılarda en azından nüanslara sahip olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Çalışmada esasen Eski Türkçenin ilk sağlam metinleri olarak kabul ettiğimiz Tonyukuk, Kültigin, Bilge Kağan, Ongi ve Küli Çor Yazıtları ile Eski Uygurca metinlerinde

rütbe belirten kelimelerin neler olduğu değerlendirilecektir. Bundan sonra, Orta Türkçe döneminin ilk metinlerinden olan ve Karahanlı Türkçesiyle 11. yüzyılda Yusuf Has Hacip tarafından yazılmış *Kutadgu Bilig* ile hem Karahanlı Türkçesi hem de diğer lehçelere dair değerli bilgiler veren Mahmud-ı Kaşgari'nin *Divanü Lugati't-Türk*'ünde ortaya konan kelime malzemesini inceleyeceğiz. Bundan sonra, İslami kültür unsurlarının ağırlıklı bir duruma geçtiği Harezmi Türkçesi ile Kıpçak Türkçesi metinlerini ele alacağız. En son olarak da Türkçenin askeri terminolojisinde Arapça, Farsça ve Moğolca unsurların yaygın görüldüğü Çağatayca metinlerdeki kelime malzemesini inceleyerek rütbe isimlerinin neler olduğunu ortaya koyacağız. Çeşitli araştırmacılar tarafından kökeni çeşitli komşu dillerdeki kelimelere dayandırılan bazı rütbe isimlerine dair ortaya konmuş çelişkili görüşlerin bu kelimelerle ilgili dilbilimsel sorunları, özellikle de semantik belirsizlikleri gidermekten uzak olduğunu söylemeliyiz. Bununla birlikte, biz, çalışmamızı metin esaslı olarak yaparken bu türden diğer yorumsal çalışma ve incelemelerden de mümkün olduğunca ihtiyatı elden bırakmadan yararlanacağız.

1. Köktürk Yazıtlarında Askeri Rütbe ve Unvanlar

Köktürklar genel olarak göçebe-savaşçı bir toplum olduğu ve idari görevlerin önemli kısmının askeri görevlerle birlikte yürütüldüğü ileri sürülebilir. Ülkenin başındaki şahsiyet olan *kağan*, devletin ve ordunun üst kademelerinde görevli şehzadelerden, oymak başlarından, askeri komutanlardan ve askerlerden oluşan ordusunu düzenleyen ve savaşta götüren askeri ve idari bir liderdir. Metinlerden, ülkenin Doğu kısımlarını yöneten yabgu, oymak başları ve şehzadelerin de bu ikili görev ve işleve sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bilge Kağan, Kültigin Yazıtında kendisinin bizzat yaptığı seferlerden (taşımak, sü sülemek) ve savaşlardan (süñüş, teğiş, uruş) bahsederken en yüksek rütbeli komutanlara (şadapıt begleri, şad), üst düzey komutanlara (tarğat, buyruk begler), oymak başlarına (Otuz Tatar, Tokuz Oğuz begleri), halka (bodun) ve akrabalarına seslenir. Bu hitapta, ayrıca rütbesiz askerlere seslenmek yoktur. Bununla birlikte, çeşitli derecelerden askeri rütbeli yazıtların çeşitli kısımlarında sık sık karşımıza çıkar¹.

Yüksek Rütbeliler

Köktürkçede yüksek rütbeli askeri-idari unvanlar arasında bulunan *şadapıt*², metinlerde sınırlı sayıda geçse de *şad*³ ve *tarğan*⁴ (çoğulu *tarğat*) sık karşılaşılan unvanlardır ve

- 1 Dönem metinleri üzerine yaptığımız incelemede şu kaynaklar esas alınmıştır: Aydın 2015, Ergin 1996, Kormuşin vd. 2016, Tekin 2016, Tekin 2008, Tekin 2004, Tekin 1987.
- 2 Kelime, Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan Yazıtlarından daha önce dikildiği bilinen Soğdca Bugut Yazıtında da geçmektedir. Kljaštornyj & Livšic 1972. Kelimenin bir diğer yüksek rütbe olan *şad* kelimesinin çoğulu olabileceğine görüşler de mevcuttur. Kelimenin kökeninin İrani olduğu ileri sürülse de ve hem kökeni, hem de anlam kapsamı üzerine birbiriyle çelişen farklı görüşler vardır. Konuya dair yapılmış çalışmalar ve görüşler için bkz. Bombaci 1976 ve Gömeç 2008.
- 3 Kelimenin İrani kökenli olduğu Bombaci ve Menges tarafından ileri sürülmüştür. Bkz. Bombaci 1974a, Menges 1995, s. 82.
- 4 Kelimenin Orta İran dillerinden, Eski Çince'den, hatta hakkında oldukça yetersiz bilgilere sahip olduğumuz

bu'nların Köktürk ordusunda önemli yüksek rütbelere olduğu açıktır. Sıkça karşılaşılan bir diğer yüksek rütbe Çince kökenli *sañun / señün* rütbesidir⁵, ancak bu rütbe daha çok Çinli ve diğer yabancı generaller için kullanılır. Bu rütbelere arasındaki sınıf ve derece farkının ne olduğuna dair metinlerde çok fazla bilgi yoktur. Bununla birlikte, yazıtların başında ifade edilen *şadapıt* ve *tarqat* rütbelerinin diğerlerinden yüksek olduğunu ileri sürebiliriz. Buna dayanarak, Köktürk Devletinde yüksek düzey rütbelere, *kağan*, *yabğu*⁶, *tëgin* (şehzade-komutan) gibi idari yanı ağır basan unvanlardan sonra *şad / şadapıt*, *tarqan / tarqat*, *boyla*⁷, *buyruk*⁸, *sañun / señün*, *élteber* (ilteber)⁹ ve *çor* üst düzey askeri rütbelere olarak karşımıza çıkar. Metinlerde ayrıca Çinli askeri vali anlamında *totox* kelimesi de sıkça karşılaşılan bir unvandır. Metinlerde orta düzey rütbe olduğunu düşündüğümüz *inançu* rütbesi görülse de, askeri-idari unvan olduğunu anladığımız *bağa*¹⁰, *çigşi*¹¹, *ışbara*¹² (bazen *ışvara*), *érkin*

Hsiung-nu veya Juan Juan dilinden geçtiğine dair oldukça şüpheli görüşler vardır. Konuya dair bu görüşler için bkz. Aydın 2011. Kelime bir rütbe-unvan olarak yazıtlarda iki yerde *apa tarqan* olarak da geçer, ancak biz, kelimenin geçtiği diğer bağlamlardan hareketle, *apa* kelimesini yaşlı, kıdemli ve tecrübeli anlamında bir sıfat olduğunu kabul ediyoruz. Kelime ayrıca Yenisey Yazıtlarında *terken* şeklinde de geçer. Elegeş II'de görülen bu *terken* kelimesi hükümdar olarak çevrilmiştir ki bizce komutan olarak değerlendirilmelidir. Bkz. Kormuşin vd. 2016, s. 116.

- 5 Kelimenin Çince olduğuna dair bkz. Tekin 2008, s. 165. Clauson da kelimenin Çince general anlamına gelen *çiang çün* yapısından geldiği ve hem Çinli hem de Türk komutanlara verilen bir rütbe olduğunu bildirir. Clauson 1972, s. 840. Kelime Yenisey Yazıtlarında Türk generaller için de kullanılmıştır. Örneğin, Elegeş II Yazıtında bu duruma rastlanır: Körtle *sañun* ben. "Ben Körtle generalim." Kormuşin vd. 2016, s. 161.
- 6 Kelime bazen *yavğu* olarak okunmuştur. Kelimenin kökeni, anlam kapsamı ve değişimi üzerine görüşler için bkz. Donuk 1988, s. 57-63 ve Tezcan 2012. Clauson kelimenin çok daha eski bir topluluk ve devlet olan Yüeh-chih dönemindeki varlığına ve önemine dikkat çeker. Clauson 1972, s. 873. *yabğu* unvanının bazı dönemlerde *şad* unvanından sonra geldiğine dair ileri sürülen görüş de vardır. Dobrovits 2005. Metinlerdeki yaygın kullanımını dikkate aldığımızda bizce birincisinin idari yanının daha ağır bastığı, ikincisinin ise esasen yüksek ordu komutanlığı olduğudur.
- 7 Bir unvan ve rütbe olarak *boyla / buyla* 8. ve 9. yüzyıllardan kalan Proto-Bulgar yazıtlarında *boyla*, *bulya*, *bule* ve *bylo* şekillerinde tespit edilmiştir. Tekin 1987, s. 44.
- 8 Kelimenin rütbe ve unvan olarak kullanımını üzerine en geniş çalışma Györffy tarafından yapılmıştır. Györffy 1960. Etimoloji bakımından, Clauson kelimenin *buyur-* kökünden türediğini ve kağanın emrinde bulunan üst düzey sivil ve askeri görevliler için kullanılan bir rütbe-unvan olduğunu belirtir. Clauson 1972, s. 387. Kelime, Yazıtlarda bazen *buyruk*, Eski Uygurcada ise zaman zaman *buryuk* şeklinde metateze uğramış bir şekilde de görülür. Kelimenin Eski Türkçe lehçeleri ile Kıpçakçada kullanım şekilleri için bkz. Şirin User 2006. Yapısı ve anlamları üzerine tartışmalar ile Volga Bulgarcası ile Macarcadaki benzer yapılarla muhtemel ilişkisi üzerine bkz. Dobrovits 2011.
- 9 Kelimenin kağana bağlı büyük oymak başları için kullanılan bir idari-askeri unvan olduğuna dair bkz. Bombaci 1966 ve Clauson 1972, s. 134.
- 10 *Bağa* kelimesinin alt düzey rütbe olduğu ve kökeninin Türkçe, Moğolca ve İrani olabileceğine dair görüşler vardır. Bkz. Donuk 1988, s. 5 ve Ölmez 1997. Türkoloji biliminin Avrupa'da oluşmaya başladığı 19. yüzyılda Eski Türkçede birçok kelimeyi köken olarak Hint-Avrupa dil ailesine mensup Soğdca gibi İrani dillere, Toharca ve Sanskritçeye veya Çince gibi yazılı geleneği olan dillere bağlama anlayışının dilbilim ölçütlerinden çok dönemin bir yaklaşım tarzı olduğu açıktır. Bunda, dönemin hakim siyasi ve kültür anlayışlarından başka ilk Türkologların eğitimlerinin veya ilk çalışma alanlarının esasen Türkçe dışındaki adı geçen diller ile dil ailelerinin olmasının ciddi payı olmuştur diye düşünüyoruz.
- 11 Kelime Yenisey Yazıtlarında yaygın görülür. Çince *tz'u shih* yapısından geldiği ileri sürülmüştür. Kormuşin vd. 2016, s. 181.
- 12 Kelimenin Sanskritçe kökenli olduğuna dair bkz. Aydın, s. 173.

(irkin) ve *yarğan* gibi rütbelerin derecesi ve kapsamı açık değildir¹³.

Tonyukuk Yazıtında, yazıtı diktiren Vezir Tonyukuk, kendisinin Köktürk milletinin bilgilisi ve başkomutanı olduğunu dile getirirken bu rütbe için Türk dili tarihi boyunca varlığını sürdürecektir *çabış*¹⁴ (> çavuş / çauş) kelimesini kullanır. Bu kelime sonraki dönemlerde daha alt dereceli rütbeleri karşılayan bir askeri rütbe ve idari terim olarak sık sık karşımıza çıkacaktır. Bu metinde kendisini ayrıca *ayğuç* olarak da niteler ki bunun askeri ve sivil danışman veya müsteşar anlamında yüksek askeri ve idari görev olduğunu düşünmekteyiz¹⁵.

Asker ve Erat

Yazıtlarda ordu için kullanılan *sü* kelimesinin mecazen tek asker için de kullanıldığını varsayabiliriz. Bu kelimedenden türetilen *süle-* (asker göndermek, sefere çıkmak) oldukça sık karşılaşılan bir askeri ifadedir. *Sü* kelimesinin yanında Orta Türkçe döneminde yaygınlaşacak olan *çerig* kelimesine az da olsa rastlanır¹⁶. *Er* (çoğulu *eren*) bu dönemde asker için kullanılan en yaygın kelimedir. Gene yazıtlarda bir yerde sonraki dönemde yaygınlaşacak olan kalıplaşmış birleşik kelime *er at* (muvazzaf asker) da görülmeye başlamıştır¹⁷. *Yağıcı* kelimesinin ise tecrübeli kıdemli muharip asker ve savaşçı anlamında çok az da olsa kullanıldığı görülmektedir¹⁸. Gene *alp*, *alpağ* (çoğulu *alpağut*, *yılpağut*) ve *uruñu*¹⁹ güçlü, atılgan ve usta muharip savaşçı anlamında kullanılmaktadır. Düşman için *yağı* kullanılır.

2. Eski Uygurca Metinlerde Rütbe ve Unvanlar

Eski Uygurların kitlesel olarak yerleşik hayata geçtikten sonra kabul ettikleri Budizm ve Maniheizm gibi dinlerin öğretileri doğrultusunda askerliği ve savaş tasvip etmedikleri ve bu sebeple genel olarak askeri konularda eserler yazmadıkları ve tercüme etmedikleri görülür. Askeri konularda yazmamalarının bir sebebi de metinlerin genellikle dini nitelikli tercüme eserler olmasından dolayıdır. Her iki din de insanların birbirleriyle ve diğer canlılarla zıtlaşmasına ve he türlü gerilim ve çatışmaya karşı barışı, huzuru, ibadeti ve

13 Bunların dışında Vezir Tonyukuk'un adının da sadece kendisine mahsus olarak verilmiş bir unvan olduğu ve bu unvanın sadece kendisiyle özdeşleşmiş ve özel isim haline gelmiş bir rütbe olabileceği ileri sürülmüştür.

14 Kelime bu dönemde başkomutan anlamında oldukça yüksek bir rütbe olsa da daha sonraki dönemlerde gitgide alt düzey askeri rütbeler için kullanılırken yer yer bazı bürokratik makamlar için de kullanılmıştır. Clauson kelimeyi baştan beri *çavuş* olarak kabul eder ve bunun sivil idareci olan bilge unvanının askeri karşılığı olarak gösterir. Clauson 1972, s. 399. Kelimenin vurmak ve çarpmak anlamındaki *çap-* filinden türetildiğine dair Şirin User tarafından ileri sürülen görüşün en tutarlı görüş olduğu kanısındayız. Şirin User 2006.

15 Bununla birlikte Bang ve Rahmeti [Arat] bu kelimeyi kumandan olarak yorumlamış, aynı görüş Caferoğlu tarafından devam ettirilmiştir. Bkz. Bang ve Rahmeti [Arat] 1934, Caferoğlu 1968, s. 27.

16 Yazıtlarda *çerig* kelimesi genelde görülmese de Küli Çor Yazıtı'nda bir yerde rastlanır. Aydın 2015, s. 152 (KÇ 9).

17 KT D31, Tekin 2008, s. 32.

18 Aydın, s. 129

19 *Uruñu*, Yenisey Yazıtlarında görülür. Bkz. Kormuşin vd, 2016, s. 71.

itikafı savunur²⁰. Bu doğrultuda Eski Uygurların önemli bir kısmının mensubu bulunduğu Budizm'in ahlak kaideleri arasında en ağır günahlardan sayılan askerlik ve savaş şöyle ifade edilmiştir: "sü sülep, yarığ kedip, süvri süngün sançıp, yiti kılınc biçip, ya kırup, oğ atıp, adnağı isig özinte adırmak" (askerle saldırarak, zırh giyerek, sivri süngüyle süngüleyerek, keskin kılıçla keserek, yay gerip ok atarak, başkalarını hayatlarından ayırmak)²¹. Buna rağmen, Eski Uygurca çok sayıda metin yazıldığı için, bu metinlerde az da olsa askeri rütbe ve unvanlara rastlanmaktadır²².

Köktürkçe rütbe ve unvanların Uygurlarda genel olarak devam ettiğini metinlerde görebilmekteyiz²³. Köktürkçe en yüksek askeri-idari unvanı karşılayan *kağan* kelimesi Uygur dönemi metinlerinde az da olsa devam eder, ancak kelimenin *kan / han / han* şekline dönüşmüş şekli daha yaygındır. Aynı anlamda *ellig* veya *élig* (bazen *éleg*) sıfatı da isimleşerek yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu kelimeler benzer anlamlı diğer unvanlarla birlikte *élig beg* ve *élig kan* şeklinde de hükümdar anlamında kullanılmıştır. Budizm'le ilgili metinlerde dünya hükümdarı anlamında Sanskritçe *çaçkravart / çaçkravirt* kelimesi *élig kan* ile birlikte tekrar grubu şeklinde kullanılır. Yazıtlarda görülen *şadapit* ve *şad* kaybolmaya başlamıştır. Bunun dışında, Yazıtlarda görülen bazı rütbe ve unvanlar küçük çaplı ses ve anlam değişimlerine uğrayarak varlıklarını sürdürürler. Anlam olarak bu rütbelerin idari yanının bu dönemde daha çok önem ve ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. Bunlar arasında *yavğı* (<yabgu), *tégin*, *tarқан / tarhan*, *tarқat*, *bég*, *buyruk / buryuk*, *sañun / señün*, *ışbara*, *çor*, *élteber* ve *totok*²⁴ yüksek idari unvan ve askeri rütbe olarak, *boyla* (buyla), *ınanç*, *yargan / yarkan*²⁵ ve *bağa* orta ve alt düzey rütbeler olarak varlıklarını sürdürürler. Bunlardan başka, bu dönemde *tégit* (vezir, prens, komutan, tigit), *daruga / taruqa*²⁶ (askeri vali, üst düzey bürokrat), *begrek* (boy beyi, şehzade), *tégin-üge* yüksek unvan ve rütbeler olarak, *çağırı*, *çoğı tirek*, *sü başı* ve *tamğan* ise orta ve alt rütbeler olarak metinlerde görülmeye başlar²⁷.

Sü (bazen *süü*) ve *çerig / çerik* kelimeleri ordu ve asker anlamında kullanılmaya devam ederken gene yazıtlarda resmi görevli muvazzaf asker anlamındaki *er at* insan topluluğu için de kullanılmaktadır. Seçkin askeri görevler arasında *közetçi* (muhafız) ve

20 Uygurlarda sosyal ve dini hayat için bkz. Caferoğlu 1984, cilt 1, 149-157. Maniheizmin genel özellikleri için bkz. Gündüz 2003.

21 Arat 1942.

22 Gösterilenler dışında incelenen Eski Uygurca metin ve dil çalışmaları şunlardır: *Aç Bars Hikayesi* (Gulcalı 2013), *Altun Yaruk VI* (Ayazlı 2012), *Altun yaruq sudur* (Zieme 1996), *Das uigurische Insadi-Sūtra* (Tezcan 1974), *Eine uigurische Totenmesse* (Röhrborn 1971), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Hamilton 1998), *Körüm Bitig* (Şen 2017), *Maytrısimit* (Tekin 1976), *Üç İtigsizler* (Barutçu Özönder 1998), sözlük olarak *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Caferoğlu 1968), gramer olarak *Eski Uygur Türkçesi Grameri* (Eraslan 2012).

23 Uygurlarda rütbe ve unvanlarla ilgili olarak bkz. Mackerras 1990.

24 Bazı kaynaklarda kelimenin *tutuğ* okunuşu tercih edilmiştir. Uygurlarda bu kelime daha çok boy başkanı ve komutan olarak kullanılmıştır. Mackerras 1990.

25 Kelime, cellat ve hafiye anlamında da kullanılmıştır. Caferoğlu 1968, s. 287.

26 Moğolca kökenli *daruga* bir terim olarak özellikle 13. yüzyıldaki Moğol istilasından sonra askeri vali anlamında yaygın kullanılmıştır. Bkz. Köprülü 1978, Manz 1985.

27 Caferoğlu, 1968, ilgili maddeler.

kapağcı (kapı muhafızı) bulunur. Yiğit ve kahraman anlamındaki *er* (çoğulu *eren*), *alp* ve *alpağut* gibi sıfatlar asker, savaşı ve akıncı anlamında kullanılmaya devam ederken, gene aynı anlamında *tonğa* ve Moğolca kökenli *iriz*²⁸ (< Moğ. *eres*) görülmeye başlar. Ayrıca deneyimli muharip asker için *yağıcı* devam ederken aynı anlamda *urunğu* / *uruñu*, *urunğut* ve *yağıladaçı* gibi yapılarla da karşılaşılır²⁹. Savaşmak için *sançışmak* ve *sünüşmek*, düşman için *yağı* kullanılmaktadır.

Karahanlıca Metinlerde Rütbe ve Unvanlar

Türkçenin bilinen ilk İslami edebiyat metni olan *Kutadgu Bilig*, dönemin standartları düşünüldüğünde konu, kapsam ve edebi unsurlar bakımından oldukça yüksek düzeyli yetkin bir eserdir. Eser yazıldığı Karahanlı Türkçesinde kullanılan askeri rütbelere dair de belirli düzeyde veriler ortaya koymaktadır. Bu veriler arasında ilk dikkati çeken özellik Arapça ve Farsça askeri-idari kelimelerin Türkçede kullanılmaya başlamasıdır. Bu dönemde *kağan* kelimesinin yerine Eski Uygurcada da çok yaygın görülen *élig*³⁰ kullanılmaya devam ederken Farsça kökenli *pādišāh*³¹ ile Arapça kökenli *sultān*, *melik* ve *şāhib-ı kīrān* az da olsa görülmeye başlar. Bundan başka Türkçeden Farsçaya alıntılanan *hākān* (<kağan) ve aynı kelimenin türevi *hān* (< *han* / *kan* < kağan) Farsça imla ve telaffuzlarıyla Türkçede yaygınlaşmaya başlar. Bu kelimelerin Türk dilinde yaygın hale gelmesi Türkler arasında İslam dini ve medeniyetinin öncelikle idari ve askeri alanlarda başladığını düşündüren bir durumdur. Hükümdar anlamında ilk defa olarak Karahanlıcaya özgü *ajunçı* da görülmeye başlar. Gene önceki dönemlerde yüksek rütbeli komutan için kullanılan *tarқан* kelimesi, *terken* şeklinde ince ünlüyle hükümdar için kullanılmaktadır³².

Genel anlamda oymak başı, başkan ve yüksek düzeyli idareci ve komutanlar için *beg* kullanılmaya devam ederken, yüksek unvan ve rütbeler olarak *tégin* (tigin) ve *tégit* (tigit) varlıklarını sürdürürler. Bundan başka ordu komutanı için *inanç* (inanç beg), *çağrı* (çağrı beg), *sü başı* ve *sü başçısı* da eserde sık görülen rütbe isimleridir³³.

Asker ve ordu için *sü* ve *çérig*, asker ve savaşı için ise *er*, *eren*, *er at* ve *yağıcı* kelimeleri önceki anlamlarında kullanılmaya devam eder. *Özrüm er* seçme asker için, *yézek* ise öncü asker veya keşif kolu askeri olarak açıklanır. Atılan, güçlü ve savaşı askerler için *alp*, *alp atım*, *ersig*, *kurç*, *katıg*, *kür* ve *kür alp* gibi sıfatlar eserde görülen askeri kelimelerdir. Türkçe *yağı* kelimesinin yanında, gene ilk defa olarak, ileride kendisini unutturacak olan Farsça kökenli *düşmān* / *düşmen*³⁴ kelimesi de görülmeye başlar³⁵.

28 Caferoğlu 1968, s. 97.

29 Caferoğlu 1968, ilgili maddeler ve Barutçu Özönder 1998, s. 44.

30 KB 765,

31 Esere sonradan eklendiği düşünülen baş kısımdaki mensur parçada geçmektedir. KB A2 16.

32 Sırasıyla KB 2458, 2522, 3007, 82, 88, 2056, 115.

33 Eserde komutan anlamında *sü başlamak*, *sü başlar kişi* ve *sü başlar er* gibi bazı morfo-sentaktik yapılar da kullanılmıştır.

34 KB 119, 5800, vd.

35 KB cilt 3, ilgili maddeler.

Aynı dönemdeki Karahanlı Türkçesi ile diğer Türk lehçeleri hakkında önemli bilgiler sunan *Divanü Lugati't-Türk* askeri rütbelere dair bazı farklı veriler ortaya koyar. Kaşgari, mesela, *erk* (sultanlık mertebesi ve gücü), *hân*, *hākān* ve *hemir* (< Ar. emir, Oğuzcada) kelimelerinin hükümdar için kullanıldığını gösterirken yüksek düzey idari-askeri unvanları *yuğruş* (hanedandan olmayan vezir), *yavgu*, *çuvı* (Hoten yöresinde) ve *tügsin* (hakanın üç derece altında hanedandan olmayan vezir) olarak bildirir. *Inal*, annesi halktan olan şehzadedir. Yüksek askeri-idari rütbelerden *terken* (<tarқан) hakana bağlı bölge veya vilayet komutanlarıdır. Karlukça *sağun* ile Türkmençe *kökyuk* yüksek derece unvan ve rütbelerdir. Komutan ve oymak başını gösteren yaygın unvan önceki dönemlerde olduğu gibi *beg* olsa da çeşitli seviyede komutanlık ve liderlik gösteren *atlıg*, *başğan*, *sökmen* ve *toña* rütbe veya unvan olarak kullanılmaktadır. Eserde *tarқан* kelimesinin bir başka türevi olan *tarhan* özel isim olarak gösterilir. *Tëgin* ve *tëgit* kelimelerinin bir rütbeden daha çok bu dönemde unvan olarak şehzade ve efendi (mevali) unvanları ile sıradan er ve erkek (‘abd)³⁶ anlamlarında kullanıldığını bildirir. *Öge-tëgit* teginin bir derece altında bulunan unvandır. Eserde, *çavuş* (<çабыш) rütbesi askerin disiplininden sorumlu inzibat komutanı için kullanılmaya başlamıştır³⁷.

Kaşgari, eserinde çatışma, savaş ve muharebe ile ilgili zengin bir kelime varlığı ortaya koyar. Bu anlamda *çoğı*, *ölit*, *sünüş* / *sünüş*, *toķış* / *toķuş*, *tutuş*, *uruş* ve *uruş-toķuş* gibi isim soylu kelime ve kelime birlikleriyle birlikte *bas-*, *çalpaş-*, *kaçruş-*, *kemiş-*, *küreş-*, *ölütle-*, *savaş-*, *süle-*, *sünüş-* ve *toķış-* fiillerini gösterir. Asker için *çerig*, *er*, *eren*, *erat* ve *sü*, usta savaşçı ve akıncı için *akıncı*, *alp*, *alpağut* ve *sökmen* gösterilmiştir. Öncü birliğe mensup asker için *yèzek*, gece devriyesi ve gözcüsü için *tutğak* kelimeleri verilmiştir. Eserde ayrıca, çatışma, savaş ordu ve askeri birliklerle ilgili yeni ve özgün başka bilgiler de sunulmuştur³⁸.

Bu iki eserden yaklaşık iki asır sonra Edib Ahmed Yükneci tarafından kaleme alınan *Atabetül-Hakayık* dönemin idarecilerinden ve komutanlarından Dād Muḥammed İspehsalār Bëg'e sunulmuştur. Eserde bu isimde de görüldüğü üzere hükümdar kelimesinin karşılığı olarak artık Farsça *şāh*, komutan olarak da *ispehsalār* kullanılmaya başlamıştır. Komutanlık ve yüksek makam bildiren Türkçe *beg* düzenli şekilde varlığını sürdürmektedir. Eser ahlaki kısa bir metin olduğu için askeri konulara girmez. Bundan dolayı askeri rütbelere dair bu kelimelerin dışında veri bulunmaz³⁹.

Harezmce ve Kıpçakça Metinlerde Rütbe ve Unvanlar

Harezmce ve Kıpçakça eserlerin önemli bir kısmı Arapça ve Farsçadan yapılmış tercüme eserlerdir. Bu tercümeçilik faaliyetlerinin sonucunda Türk yazı dilinde, birçok

36 Bu kelime bazı kaynaklarda kul ve köle olarak çevrilse de, kelimenin Arapçadaki ikinci anlamı hür veya köle sıradan erkektir. Kaşgari, *tëgin* kelimesinin bir anlamının da Arapça *‘abd* olduğunu söylerken bunu hem erkek ve er anlamında, hem de Kaşgari'nin döneminde Abbasi ordusunda kölemen olarak bulunan Türk askeri anlamında kullandığını düşünüyoruz.

37 Dankoff 1985, cilt 3, s. 258-262. Atalay 1999, cilt 4, ilgili maddeler.

38 Dankoff 1985, cilt 3, s. 258-262.

39 Arat 1992.

alandaki olduğu gibi askeri ve idari alanda da Arapça ve Farsça kelimelerin yaygınlaşmaya başladığını ve bunların Türkçe kökenli kelimelerin yerine geçtiğini görürüz. Bu olguya daha 12. yüzyılda Arapçadan Harezmi Türkçesine satır arası tercümesi yapıldıktan sonra 13. yüzyılda istinsah edilen *Muḳaddimetü'l-Edeb*'in elimizdeki Şuşter nüshasında da tanık oluruz. Bu çeviri eserde *kağan*, *hākān* ve *hān* bulunmazken, yerlerine sadece Farsça *pādişāh* ile Arapça *sulṭān* kullanılmıştır. Eserde, yüksek rütbe isimleri olarak sadece Türkçe kökenli *beg* ve *başçı* kullanılmaya devam ederken bir önceki dönem olan Karahanlı Türkçesinde yaşayan *terken*, *tēgin*, *tēgit* ve *çağrı* gibi rütbelere de rastlanmaz. Asker ve ordu karşılığı olarak sadece *çerig*, usta savaşı ve atılan asker için ise *alp* ve *aķıncı* kullanılmaya devam eder. *Er* ve *eren* kelimeleri çoğunlukla kişi anlamında, özelde erkek ve genelde sıradan insanlar için kullanılır olmuştur. Savaş ve mücadele karşılığı olarak *kalıtışmak*, *sançış*, *toķuş* ve *uruş* gibi Türkçe kelimelerin yanında Arapça *cedel*, *harb* ve *harḥaşa* da görülmeye başlamıştır⁴⁰. *Nehcū'l-Ferādis*'te ise, hükümdar ve bey için *melik* (çoğulu *mülük*) ve *emir* (çoğulu *umerā*), alp için Moğolca kökenli *bahatur* (< bahadur) da görülür⁴¹. Altın Ordu sahasına ait yarılklarda düşman kelimesinin karşılığı olarak kullanılan *yağı* kelimesi bazen *yağı* şeklinde de görülür⁴².

Yaklaşık aynı dönemlerde istinsah edilen ve Kıpçak Türkçesi özelliklerine sahip *Orta Asya Kuran Tefsiri*'nde de benzer duruma rastlamaktayız. Bu eserde de hükümdar için sadece *pādişāh* ve *sulṭān* görülür. Şehzade-komutan olarak Farsça *mīrzāde* görülür ki bu kelime Timurular döneminde *mīrzā* olarak yaygın şekilde kullanılacaktır. *Beg* varlığını sürdürürken, eserde asker anlamında *çerig* ve *sü* kelimelerinin yanında Farsça *leşker* de kullanılmaya başlamıştır. Yazarın üslubundan *sü* kelimesinin bu dönemde fazla bilinmediğini bildiren ipuçları vardır. Bu bağlamda yazar bazen "*sü* ya'ni *leşker*" diyerek kelimeyi açıklama gereği duyar. Yiğit ve atılan savaşı anlamında *alp* varlığını sürdürmektedir. *Er*, erkek ve kişi anlamının yanı sıra savaşı anlamında gösterilse de *eren* sadece erkek ve kişi anlamındadır. Savaş için *toķuş* ve *uruş* dışında *öldürüşmek* de karşımıza çıkmaktadır⁴³.

13-15. asırlarda Kıpçakça yazılmış mensur eserler ile sözlüklerde Eski Türkçe döneminde kullanılmış olan rütbe ve unvanların önemli bir kısmının kaybolduğu görülür. Hükümdar için bu dönemde İslam dünyasında yaygın kullanılan Arapça *emir* (çoğulu *umerā*), *melik*, *re'īs*, *sulṭān* (çoğulu *selāṭīn*) ve Farsça *pādişāh* ve *şāh* yaygın olarak kullanılırken *kağan* ve ondan türeyen *hākān* görülmez. Bazı kaynaklarda nadiren *kan* ve *hān* görülürken komutan anlamında *beg* / *bey* ve *sü başı* ile birlikte Farsça *server* ve Arapça-Farsça *emir-i ceş* de kullanılmaya başlamıştır. Askeri vali anlamında Moğolca *daruga* da Moğol yayılmasından sonra askeri terminolojideki yerini almıştır. *Çavuş* daha alt rütbede saray ve sultan muhafızdır. Asker anlamında çok nadir görülen *sü* yerine *çerig* / *çeri* yaygın kullanılmaya devam ederken *Kodeks Kumanikus*'ta asker anlamında *alpavut* (<alpagut) da görülür. Farsça

40 Yüce 1988, ilgili maddeler.

41 Ata 1998, cilt III.

42 Özyetgin 1996, s. 105.

43 Borovkov 2002, ilgili maddeler.

leşker, *piyāde* ve *sipāhī* ile Arapça *cundī* (usta süvari) yayılmaya başlamıştır. Türkçede diğer eşanlamlılarını unutturacak *‘asker* kelimesi de 14. yüzyılda yazılmış atçılıkla ilgili Kıpçakça *Münyetü'l-Guzat'*ta ortaya çıkar. Savaşçı anlamında *alp* kelimesinin yanı sıra Farsça *serbāz* ve Moğolca *bahadur* da iyiden iyiye bu dönemde yayılmaya başlamıştır. *Er* kelimesi erkek, insan ve nadiren asker anlamında görülürken *eren* asker anlamını yitirmiştir⁴⁴.

Kırım Hanlığı yarlıklarında ise *hunkār*, *erikli kişi*, *hükmdār* (hükümdar), *bék* (bey, komutan), *ban* (sancak beyi), *çavuş* (hacip, padişah muhafızı), *çerü / cerü* (asker) rütbe ve unvanlar olarak görülür⁴⁵.

Çağatayca Metinlerde Rütbe ve Unvanlar

13. yüzyılın ilk yarısından itibaren Asya'nın doğusundan Doğu Avrupa içlerine kadar geniş bir coğrafyayı ele geçiren Cengiz Han ve çocukları, anadilleri olan Moğolca'yı kendi aralarında bir süre kullandıktan sonra bu dille ciddi bir edebi dil oluşturamadan buldukları coğrafyada daha önceden beri hâkim olan dinleri benimsemiş, kullanılan dilleri edebi dil olarak kabul etmişlerdir. Cengizli hanedanına damat olarak katılan Timur Han'ın Maverâünnehir ve çevresinde 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurduğu güçlü siyasi yapı içinde Fergana bölgesi Türkçesine dayalı daha sonra Çağatayca adını alacak güçlü bir edebiyat dili oluşmuştur. Bu edebi dil, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Ali Şir Nevayî'nin eserleriyle klasik dil seviyesine ulaşmış ve modern dönemlere kadar Doğu Türkçesi edebi çevrelerinde ortak yazı dili olarak kullanılmıştır. Timuroğullarının Maverâünnehir çevresi ile Hindistan'da çeşitli şehir ve bölgelerde kurdukları askeri ve siyasi yapılar oldukça gelişkin özellikler göstermektedir. Bu askeri ve siyasi yapıların Moğol, Türk ve İrani-İslami diyebileceğimiz sentetik özelliklere sahip olduğunu hem ordu ve bürokrasinin yapısından, hem de kullanılan terminolojinin kaynaklarından ve anlamlarından çıkartabilmekteyiz. Benzer durumu rütbelerde de görmekteyiz. Bu bağlamda kullanılan askeri rütbe ve unvanların önemli bir kısmı Türkçe kökenli olsa da Moğolca, Farsça ve Arapça kökenli idari-askeri kelime sayısı da oldukça çoktur. Bu rütbe ve unvanlara dayanarak denilebilir ki Timurlu ve Babürlülerin kurdukları askeri sistem, Türk tarihi içinde izleyebildiğimiz en geniş askeri terminolojiye sahip sistemlerden birisidir.

Çağataycada rütbe bildiren kelimeler özellikle *Babürname*, Nevayî'nin *Muhakemetü'l-Lugateyn*, Şerafeddin Ali Yazdî'nin *Zafername* tercümesi ve Çağatayca sözlüklerde gösterilmiştir⁴⁶. Bu eserlerde hükümdar için kullanılan unvanların önemli bir kısmı Arapça ve Farsçadan geçen kelimeler ile kelime gruplarıdır. Bunlar arasında özellikle *emîr*, *melik*,

44 Karamanlioğlu 1989, Toparlı, vd. 2014.

45 Keten 1939.

46 Çağataycada kullanılan rütbe isimleri için şu kaynaklar incelenmiştir: *Babürname* (Thackston 1993), *Muhakemetü'l-Lugateyn* (Barutçu Özönder 1996), *Zafername*'nin Nuruosmaniye Kütüphanesinde 2796 numarayla saklanan tercümesi (Kik 2007), *Lutfi Divanı* (Karaağaç 1997), *Şiban Han Divanı* (Karasoym 1998), *Sekkâki Divanı* (Eraslan 1999). Çağatayca sözlükler için ise Bodroglugeti 1981, Courteille 1870, Kaçalın 2011, Kara 2011, Kelimetullah Hı*âce 1253/1837 (yazma), Sarıca 2014, Seyyid Hâbeddin (yazma, tarihsiz), Şeyh Süleyman 1298/1880.

sulṭān, *ṣāh* / *ṣeh*, *pādiṣāh* ve Türkçe kökenli *hān* ve *hākān* en yaygın kullanılanlarıdır. Bununla birlikte *emirü'l-umerā*, *sulṭānū's-selāṭin*, *hākānū'l-hākān*, *sulṭān-ı ṣāhib-kırān* ve *ṣāhib-kırān* gibi unvanlar Timur Han ve Hüseyin Baykara gibi büyük hükümdarlar için kullanılmaktadır⁴⁷. Bunlardan başka daha genel anlamli Arapça kökenli *mīr* (<emir) ve *ṣeyh*, Farsça kökenli *cihān-gīr* (cihan fatihi, hükümdar), *hūsrev* (hükümdar), *mīrā* (şehzade, hükümdar), *sertāc-dār* (taç sahibi), *server* (lider, baş komutan) ve Türkçe *bek* / *beg* / *bég*, *erklik*, *kaan*, *tura* da sultanlar için zaman zaman unvan olarak kullanılır. Şiir ve edebiyatta Çin hakani için Farsça *fağfur*, Roma, Bizans ve bazen Osmanlı sultanları için *kaşşar* tercih edilmektedir.

Bek / *beg* / *bég*, *çerik başlık* ve Farsça *serdār*, *sipeh-būd*, *sipeh-dār*, *sipeh-sālār* üst düzey komutanlık bildiren unvan ve rütbelerdir. Bundan başka, Moğolca *noyan* / *noyun* (vezir, komutan), *daruga* (askeri vali, komutan), Türkçe ve Türkçeleşmiş *baḥşi*, *tarḥan*, *topçı başı*, *tümen başı*, *tümen bēgi*, *miñ başı*, *miñ bēgi* yüksek rütbelere olarak görülür.

Orta düzey rütbe ve unvanlar arasında *aḥtaçı*, *mīr-āḥūr* (hükümdarın atlarından sorumlu komutan), *başlık* (birlik komutanı), *bekevül* / *bökevül* (çeşnicibaşı), *ēşik ağası* (hacip, sarayın kapıcıbaşı), *kor bēgi* (silahtar, cebeci), *koşun bēgi* (birlik komutanı), *kuş bēgi*, *toğkan ağası* (doğancıbaşı), alt düzey rütbelere arasında ise *on bēgi*, *on başı* (onbaşı) ve *tovaçı* (inzibat çavuşu) sayılabilir.

Çağatayca asker, askeri pozisyon ve görevleri bildiren kelimeler bakımından oldukça zengindir. Bu kelimeler şöyle sıralanabilir: *çerig* / *çerik* (asker, ordu), *leşker* (Far. asker, ordu), *uruşçı* (asker), *merd-i cengi* (Far. asker), *‘alemdār* (Ar.-Far. sancaktar, bayraktar), *atlık* / *atlık*, *atlu*, *sipāhī* (süvari), *atışlık* (okçu), *baranğar* / *buranğar*, *meymene* (Moğ., Ar. Savaş düzeninde sağ kolda duran askerler), *çağdavul* / *çañdavul* / *çındavul* (Moğ. Savaş düzeninde arkada duran askerler), *çaḫkunçı* (akıncı, baskıncı), *cavanğar* / *çuranğar*, *meysere* (Moğ., Ar. savaş sırasında solda duran askerler), *ēşikçi* (kapı nöbetçisi), *életmiş* (merkez kuvvetlerin önünde duran asker), *ıravul* / *irevül*, *herevül* / *hirevül* (Moğ. ön saflardaki askeri birlikler, öncü devriye), *ğaçarçı* (Moğ. kılavuz), *ğol* / *kol* (Moğ. savaş sırasında merkezde duran askerler), *karavul* (Moğ. bekçi, gözcü, devriye birliği, artçı birlik), *kaḫçın* / *kauçın* (muhafız, özel koruma, badigard), *kelendī* (Far. baltacı), *kitpevül* (Moğ. gece muhafızı), *korukçı*, *korukmal*, *kurğancı* (şehir ve kasaba inzibat sorumlusu, jandarma), *nīze-ver* (Far. süngü ve kılıçlı asker, asker, silahşör), *nöker* (Moğ. emir eri, hizmetçi), *piyāde* (Far. yaya asker), *sözevül* (asker toplayan görevli, inzibat çavuşu?), *şıḫavul* (Moğ. özel koruma, muhafız), *tapavul* (hizmetkâr, öncü asker, keşifçi), *tebin* (özel seçme asker), *terkeş-bend* (Far. okçu), *topçı* (topçu), *toşavul* / *tuşavul* / *tutavul* (Moğ. 1. vurkaççı birlikler, 2. öncü akıncı birlikleri), *tuğçı* (tuğcu, sancaktar, bayraktar = ‘alemdār), *tüfekçi*, *tüfek-endāz* (Far. tüfenkçi), *yanğavul* (hudut muhafızı), *yasa* / *yasal* (Moğ. devriye, asker dizisi), *yasalğa* (karavulun arkasındaki asker), *yasavul* (Moğ. hassa alayı askeri, asker ve polis ekibi, devriye, çavuş, yasakçı), *yayaç* (piyade asker).

47 Özellikle Nevayi bu tercihi yapmaktadır. Bkz. Barutçu Özönder 1996, s. 188-189.

Savaş için *iş*, *uruş*, *atkulaşmak* ve Farsça *cenk*, *neberd*, *rezm* kelimeleri, savaşçı askerler için daha çok *bahadur*, *batur* (<bahadur) ve Farsça *pehlivân* sıfatları kullanılır. Düşman için *yağı* ile birlikte Farsça *düşmân* / *düşmen* de kullanılmaktadır.

SONUÇ

Eski Türkçe dönemi metinlerini oluşturan Köktürk Yazıtları ile Eski Uygur Türkçesi metinleri incelendiğinde askeri rütbe ve unvanların büyük çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülür. Bununla birlikte, metinlerde Soğdca gibi İrani diller ile Çince ve Sanskritçeden alınmış oldukça sınırlı sayıda rütbe ismi ile unvan da bulunmaktadır. Köktürkçede hükümdar anlamında *kağan* görülürken, Eski Uygurcada bunun karşılığı yaygın olarak *élig* kelimesidir. Yine Köktürkçede kullanılan yüksek rütbelerden *şad* ve *şadapıt* Eski Uygurcada kaybolmuştur. Türkçenin bu dönemi, rütbe ve unvanların yapısı itibarıyla, Çince ve İslam öncesi İran dillerinin sınırlı ölçüde etkisinde kalan ama yoğun olarak Türkçe kökenli kelimelerden oluştuğu bir dönemdir.

11. yüzyılda Karahanlıca yazılmış *Kutadgu Bilig*'de Arapça ve Farsça rütbe ve unvanlar ilk defa görülmeye başlar. Bununla birlikte bu dönemde alt rütbeler ile savaşa dair ifadeler Türkçe kökenlidir. Bir geçiş dönemi olan Karahanlıcanın kelime hazinesine bakıldığında Arapça ve Farsça rütbe ve unvanların önce hükümdar ve üst düzey komutan ve idareciler için kullanılmaya başladığı görülür. 14. ve 15. yüzyıl Harezme ve Kıpçakça metinlerde bu eğilim artarak devam eder. Arapça ve Farsça alıntılar bu iki tarihi lehçede artık sadece üst düzey rütbelere değil alt düzey rütbeler ile askeri sınıfların isimlendirilmesinde de görülür. Türkçe kökenli *çerig* ve bu dönemde nadiren kullanılan *sü* kelimelerinin yanısıra Farsça *leşker* ve *piyâde*, Arapça *asker* ve *cundî* metinlerde kullanılmaya başlamıştır. Bu bakımdan, Türkçe artık bu dönemde, İslamiyetin din ve bilim dili olan Arapça ile edebiyat, kültür ve tasavvuf dili olarak kabul edilen Farsçadan yoğun şekilde etkilenecek bu diller arasında ortak kullanılan birçok askeri-idari kelimeye sahip İslami dil haline gelmiştir.

15. yüzyılda güçlü bir edebiyat dili olarak Maverâünnehir ve çevresindeki Timurlu şehirlerinde ortaya çıkan Çağatay Türkçesi asrın sonlarına doğru Ali Şir Nevayî'nin yüksek nitelikli manzum ve mensur eserleriyle klasik niteliğe ulaşmıştır. Çağatay Türkçesi modern dönemlere kadar Doğu ve Kuzey Türk lehçelerinin hâkim olduğu eğitim, kültür ve siyaset merkezlerinde ortak kültür dili olarak kullanılmıştır. İster Timurlular döneminde olsun, isterse de onun devamı niteliğindeki Babürlüler döneminde olsun Türk askeri düzeni ve ordu teşkilatı oldukça genişlemiş ve gelişmiştir. Bu askeri sistem içinde üst düzey birçok rütbe ve unvandan başka askeri sınıf ve görevler için de çok sayıda askeri terim kullanılmıştır. Çağatayca'yı askeri rütbe ve unvanlar bakımından önceki dönemlerden ayıran en önemli özellik Çağataycadaki kelimelerin çokluğu ve çeşitliliğidir. Çağatayca döneminde kullanılan bu rütbe, unvan ve terimlerin bir kısmı daha önceki dönemlerde kullanılan Türkçe kökenli kelimeler olsa da, çok önemli bir kısmı Arapça ve Farsçadan alınan kelime ve kelime grubu yapısında kalıplaşmış isimlerdir. Çağataycada *daruga* ve

noyan gibi yüksek rütbe ve unvanların yanı sıra askeri sınıf ismi olarak kullanılan birçok Moğolca kelime de görülür. Çağatayca askeri rütbe, unvan ve görev isimleri başta Türkçe olmak üzere Arapça, Farsça ve Moğolca kelimelerden oluşmuş güçlü bir semantik sınıf niteliği gösterir.

Eski Türkçeden Çağataycaya hem fonetik hem de anlam yönünden değişmeden gelen tek rütbe ve unvan *beg*'dir. Kelime, hükümdarı da kapsayan üst düzey komutanlıkları ve boy başkanlıklarını karşılayan genel bir askeri-idari terimdir. Fonetik değişime uğrayarak anlamını devam ettiren kelime *kağan*>*hākān*, *kağan*>*kaan*, *kan*>*hān* unvanlarıdır. General anlamındaki *cabiş/çavış* rütbesi *çavuş* şeklinde çok daha alt görevleri karşılayan bir rütbe olmuştur. Eski Türkçenin ilk dönemlerinde asker karşılığı kullanılan *sü* kelimesi kaybolmuş, yerine bir başka Türkçe kelime olan *çerig* ile Farsça *leşker* kullanılmaya başlamıştır. Yakın anlamdaki yerli ve alıntı başka kelimeler kullanılmış olsa da, savaş anlamındaki *uruş* ile düşman anlamındaki *yağı* Eski Türkçe döneminden Çağataycaya kadar değişmeden varlığını sürdürmüştür.

İlk defa Eski Uygurcada *sü başı* örneğinde görülen *baş* kelimesiyle yapılmış belirtisiz isim tamlaması şeklindeki rütbeler Çağataycada *tümen başı*, *miñ başı* ve *on başı* gibi rütbelerle yaygınlık kazanmıştır. Çağataycada ayrıca *beg* / *bég* ve *ağa* da aynı yapı içinde *tümen bég*, *kor bég*, *eşik ağası* gibi örneklerde görülür. Bu dönemde, *karavul* ve *yasavul* gibi birçok askeri görev ismi Moğolca *-vul/-vül* (<-ğul) ekiyle yapılmıştır.

Eski ve Orta Türkçe lehçelerinde görülen askeri-idari rütbe ve unvanlar, 8. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Türkçenin içinden geçtiği din, kültür ve siyasi dönem ve tecrübeleri leksikolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik unsurlar yönüyle başarılı bir biçimde yansıtır. Bu bağlamda, 16. yüzyılda Çağataycada görülen çok sayıdaki rütbe, unvan ve askeri sınıf ve görevler, Orta Asya, Hindistan ve çevresinde oluşan Türk askeri örgütlenmeleri üzerindeki Arap, İran ve Moğol etkisine ve onların ortak İslami niteliğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşid Rahmeti. 2007. *Yusuf Has Hacıp - Kutadgu Bilig I: Metin*, 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- , 1992. *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneci, Atabetü'l-Hakayık*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- , 1985. *Yusuf Has Hâcib - Kutadgu Bilig II: Çeviri*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- , 1979. *Kutadgu Bilig III: İndeks*, Yayına Hazırlayanlar: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- , 1942. "Uygurlarda İstılahlara Dair," *Türkiyat Mecmuası*, cilt 7, s. 56-94.
- ATA, Aysu. 1998. *Nehcü'l-Ferâdis III, Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYAZLI, Özlem. 2012. *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYDIN, Erhan. 2015. *Orhon Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları.

- , 2011. "Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri," *Bellekten* 2011-2, s. 5-26.
- BATTAL, Aptullah. 1988. *İbni-Mühennâ Lûgati*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BODROGLİGETİ, A. J. E. "A Glossary to the Rylands Eastern Turkic-Persian Versified Vocabulary," *Ural-Altische Jahrbücher*, cilt 53 (1981), s. 1-65.
- BOMBACI, Alessio. 1976. "On the Ancient Turkish Title Šadapit," *Ural-Altische Jahrbücher*, cilt 48, s. 32-41.
- , 1974. "On the Ancient Turkish Title 'šaδ,'" *Gururājamañjarikā. Studi in Onore di Giuseppe Tucci*, Napoli, s. 167-193.
- , 1970. "On the Ancient Turkic Title Eltabār," *Proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Naples, s. 1-66.
- BOROVKOV, A. K. 2002. *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, Çeviren: H. İ. Usta & E. Amanoğlu, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CAFEROĞLU, Ahmet. 1984. *Türk Dili Tarihi I-II*, 3. Baskı, İstanbul: Enderun.
- , 1968. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- , 1931. *Abū Hayyān: Kitāb al-İdrāk li-Lisān al-Atrāk*, İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerard. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- , 1960. *Sanglax – A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān*, London: Trustees of the E. J. W. Gibb Memorial.
- COURTEİLLE, M. Pavet de. 1870. *Dictionnaire Turk-Oriental, destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi*, Paris: Imprimerie Impériale.
- DANKOFF, Robert. James KELLY. 1985. *Mahmūd al-Kāşyari - Compendium of the Turkic Dialects (Dīvān Luyāt at-Turk)*, 3 cilt, Cambridge: Harvard University.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. 1997. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 14. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOBROVİTS, Mihály. 2011. "Göktürk ve Uygurlar'da Buyruk Terimi ve İdari Fonksiyonları," *Bellekten* 2011-1, s. 7-15.
- , 2005. "The Tölis and Tarduş in Old Turkic Inscriptions," *The Black Master: Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on His 70th Birthday*, Editörler: S. Grivelet, R. I. Meserve, A. Birtalan, G. Stary, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 33-42.
- DOERFER, Gerhard. 1963-1975. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, cilt I-IV, Wiesbaden: F. Steiner.
- DONUK, Abdülkadir. 1988. *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- EBERHARD, W. 1945. "Bir Kaç Eski Türk Unvanı Hakkında," *Bellekten* 9/35, s. 319-340.
- EKER, Süer. 2007. *Türk Dil Bilimi Bakımından Tarihi Askerî Terminoloji*, Ankara: Grafiker.
- , 2006. "Sü ve Sü ile Yapılan Tarihi Askerî Terimler Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme," *Türkbilgi* 2006/12, s. 104-133.
- ERASLAN, Kemal. 2012. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- , 1999. *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- EREN, Hasan. 1999. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- ERGIN, Muharrem. 1996. *Orhun Abideleri*, 20. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan. 2008. *Eski Türklerde Devlet Teşkilatı (Göktürk Dönemi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- GOLDEN, Peter B. (Editör). 2000. *The King's Dictionary: The Resulid Hexaglot, Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*, Leiden: Brill.
- GÖMEÇ, Sadettin. 2008. "Şadapıt Unvanı Hakkında," *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Editörler: A. Özaydın, F. Başar, E. Altan, B. Küçüksipahioğlu, M. Kesik, İstanbul: Dünya Yayıncılık, s. 417-420.
- GULCALI, Zemire. 2013. *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudurdan 'Aç Bars' Hikayesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜL, Ekrem. 2014. "Babürname'de Geçen Askeri Terimler Üzerine," *Belleten* 2014-62-1, s. 27-103.
- GÜLENSOY, Tuncer. 1974. "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar," *Türkoloji Dergisi*, C.VI/1. s. 235-259.
- GÜNDÜZ, Şinasi. 2003. "Maniheizm," *DİA*, cilt 27, s. 575-577.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine & M. DURANLI. 1999. *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Györffy, G. 1960. "Die Rolle Des Buyruq in Der Alttürkischen Gesellschaft," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, cilt 11, no 1/3 (1960), s. 169-179.
- HAMBLY, Gavin R. G. & Catherine B. ASHER. 1994. "Delhi Sultanate," *Encyclopedia of Iran*, cilt VII, Fasikül 3, s. 242-250.
- HAMILTON, James Russell. 1998. *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, çeviren: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- IRVINE, William. 1903. *The Army of the Indian Moghuls: Its Organization and Administration*, London: Luzac & Co.
- KAÇALIN, Mustafa S. 2011. *Niyâzi: Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-Lûgâtu'n- Nevâ'iyye ve'l-İstişâdatu'l-Çağâtâ'iyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARA, Funda. 2011. *Zebân-ı Türkî (Kelür-Nâme): İnceleme, Metin, Dizin*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- KARAAĞAÇ, Günay. 1997. *Lutfi Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi. 1989. *Seyf-i Sarâyi, Gülistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARASOY, Yakup. 1998. *Şiban Han Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaşgarlı Mahmut. 1999. *Divanü Lûgat-it-Türk: Tercümesi ve Dizini*, 4 cilt, Çeviren: Besim Atalay, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KAYA, Ceval. 1994. *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kelimetullah Hı'âce Pâdişâh. 1253/1837. *Nisâb-i Kutbiyye*, British Library Or. 404, s. 93a-110a. (Yayımlanmamış el yazması)
- KETEN, Raci. 1939. *Kırım Han Yarıkları Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Dönem Çalışması, Travay)
- KİK, Ayşe. 2007. *Zafer-Nâme-i Emîr Temür, 1a-50b Varaklar, İnceleme-Metin-Dizin*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- KLJAŠTORNYJ, Sergej G. & Vladimir A. LİVŞİC. 1972. "The Sogdian Inscription Of Bugut Revised," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, cilt XXVI (1), s. 69-102.

- Komisyon. 1972. *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORMUŞİN, İ., E. MOZİOĞLU, R. ALİMOV, F. YILDIRIM. 2016. *Yenisey – Altay – Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*, Ankara: Bilgesu.
- KÖPRÜLÜ, Fuad. 1978. "Daruga," *MEB İA*, cilt 3, 5. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 486-489.
- MACKERRAS, Colin. 1990. "The Uighurs," *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Editör: Denis Sinor, Cambridge: Cambridge University Press, s. 320-342.
- MANZ, Beatrice Forbez. 1985. "The Office of *Darugha* under Tamerlane," *Türklük Bilgisi Araştırmaları-Journal of Turkish Studies*, cilt 9, s. 59-69.
- MENGES, Karl H. 1995. *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies*, 2nd, Revised edition, Wiesbaden: Harrassowitz.
- NECİP, Emir Necipoviç. 1995. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Rusçadan çeviren: İklil Kurban, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖLMEZ, MEHMET. 1997. "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler 2," *Türk Dilleri Araştırmaları 7*, S. 175- 186.
- ÖLMEZ, Zuhâl. 2007. "Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period," *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti*, Editör: Kurtuluş Öztopçu, cilt. 17, s. 229-236.
- , 1996. *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, İstanbul: Simurg.
- ÖZYETGİN, A. Melek. 2001. *Ebü Hayyân – Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*, Ankara: KÖKSAV.
- , 1996. *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerinin Dil ve Üslûp İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- RAMSTEDT, G. J. 1951. "Alte türkische und mongolische Titel," *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 55/2, s. 59-82.
- RÖHRBORN, Klaus. 1971. *Eine uigurische Totenmesse; Text, Übersetzung, Kommentar*, (Berliner Turfantexte 2), Berlin, Akademie-Verlag.
- RYBATZKI, Volker. 2000. "Titles of Türk and Uigur Rulers in the Old Turkic Inscriptions," *Central Asiatic Journal*, vol. 44, no. 2, pp. 205-292.
- SARICA, Bedri. 2008. "Kutadgu Bilig'de Komutan Ve Ordunun Nitelikleri," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, s. 87-105.
- SCHÖNIG, Claus. 2000. *Mongolische Lehnwörter im Westghusischeen*, Turcologica 47, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Seyyid Hâbeddîn. (tarih yok) *Zubdetu'l-Esmâ'î't-Turkiyye*, British Library Or.404, s.79b-92b. (Yayımlanmamış el yazması)
- SHARMA, S. R. 1999. *Mughal Empire in India: A Systematic Study Including Source Material*, 3 cilt, New Delhi: Atlantic Publishers.
- STEINGASS, F. J. 1892. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London: Routledge K. Paul.
- ŞEN, Serkan. 2017. *Körüm Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî. 1298/1880. *Lûgat-i Çağatay ve Türki-yi Osmânî*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- ŞİRİN USER, Hatice. 2006. "Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine," *Bilig* 36 (2006), s. 219-238.
- TEKİN, Şinasi. 1976. *Maytırsimit*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- TEKİN, Talat. 2016. *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- , 2008. *Orhon Yazıtları*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- , 2004. *İrk Bitig- Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara: Öncü Kitap.
- , 1987. *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEZCAN, Mehmet. 2012. "Yabgu Unvanı ve Kullanımı – Kuşanlardan İlk Müslüman Türk Devletlerine Kadar," *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, no 48 (2012), s. 305-342.
- TEZCAN, Semih. 1974. *Das uigurische Insadi-Sûtra*, (Berliner Turfantexte 3), Berlin: Akademie-Verlag.
- THACKSTON, Jr., W. M. 1993. *Zahirüddin Muhammad Babur Mirza, Baburnama*, cilt I-III, Cambridge: Harvard University.
- TOPARLI, Recep. Hanifi Vural. Recep Karaatlı. 2014. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TURAN, Fikret. 2006. "Doğu Türk Yazı Dili Edebi Çevresi: Harezm-Kıpçak, Mısır-Suriye ve Çağatay Sahası (XIII-XVIII. Yüzyıl)," *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt I, Editörler: Talât Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Ramazan Korkmaz, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, M. Öcal Oğuz, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s. 667-682.
- , 2002. "The Mamluks and Their Acceptance of Oghuz Turkish as Literary Language: Political Maneuver or Cultural Aspiration?," *Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt. Materialien der 5. Deutschen Turkologenkonferenz, Universität Mainz, 4.-7. Oktober 2002*, Editörler: Hendrik Boeschoten & Heidi Stein, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 37-46.
- VÉLIAMINOF-ZERNOF, V. de (Hazırlayan). 1869. *Dictionnaire Djaghataï-Turc (El-Luğātu'n-Nevâ'îyye ve'l-İstişhādātu'l-Cağata'îyye)*, Saint-Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences.
- TUTAR, Adem. İsmail Erdoğan. 2017. "Divânu Luğâti't-Türk'te Yer Alan Bazı Askeri Kavramlar," *Journal of Islamic Research* 28-1, s. 19-26.
- YUDAHİN, K. K. 1994. *Kırgız Sözlüğü*, 2 cilt, Çeviren: Abdullah Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YÜCE, Nuri. 1988. *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ZİEME, Peter. 1996. *Altun yaruq sudur, Vorworte und das erste Buch*, (Berliner Turfantexte 18), Turnhout, Belgium: Brepols, 1996.

Eski ve Orta Türkçede Askeri-İdari Rütbelere ve Unvanlar

	Eski Türkçe	
	Köktürkçe	Uygurca
Hükümdar	kağan	ëllig/ëlig/ëleg, kan/han/han, ëlig beg, ëlig kan, <i>nadiren:</i> kağan, tekrar grupları içinde: çaķravart/çaķravirt
Üst Düzey İdari-Askeri Unvanlar	yabġu, tēgin, beg, totok, çor	yavġı, tēgin-üge, tēgit, beg, begrek, totok
Yüksek Rütbe ve Unvanlar	şadapıt, şad, tarķan (çoġ. tarķat), boyla, çabış, ayġuçı, buyruk, ëlteber, sañun/señün,	tarķan/tarġan, tarķat, buyruk/buryuk, sañun/señün, boyla, daruġa/taruķa, çor, işbara, ëlteber
Orta ve Alt Rütbelere	ınançu, baġa, çigşi, êrkin, işbara, yarġan	ınanç, yarġan/yarķan, baġa, çagrı, çoġı tirek, sü başı, tamġan
Asker ve askeri sınıflar	sü, er (çoġ. eren), nadiren: çerig, er at (muvazzaf asker), yaġıçı (usta asker)	Sü/süü çerig/çerik, er (çoġ. eren), er at (muvazzaf asker), tonga, iriz, urunġu/uruñu, urunġut, yaġıçı, yaġıladaçı (usta asker), kôzetçi (muhafız), kapaġçı (kapı muhafızı)
Savaş bildiren kelimeler	sünüş, tegiş, uruş	sançış-, sünüş-
Kahramanlık sıfatları	alp, alpaġu (çoġ. alpaġut)	alp, alpaġu (çoġ. alpaġut, yılpaġut)
Düşman	yaġı	yaġı

	Orta Türkçe		
	Karahanica	Harezm-Kıpçak	Çaġatayca
Hükümdar	ëlig, ġākān, ġān, erk, şāh, pādīşāh, sulţān, melik, şāġhib-ķırān, <i>nadiren:</i> ajunçı	pādīşāh, sulţān (çoġ. selāţin), melik (çoġ. mülük), emir (çoġ. umerā), reʿis, kan, ġān, <i>Kırım bölgesinde:</i> ġunkār, erikli kişi, ġükmdār	ġān, emir, melik, sulţān, şāh/şeh, pādīşāh, ġākān, şāġhib-ķırān, emirü'l-umerā, sulţānūʿs-selāţin, ġākānū'l-ġākān, sulţān-ı şāġhib-ķırān, <i>nadiren:</i> cihān-gir, ġüsrev, mir, şeyġ, mirzā, sertāc-dār, server, kaan, bek/beg/bēg, erklık, tura, faġfūr (Çin hükümdarı için) kaşşar (Roma, Bizans ve nadiren Osmanlı hükümdarları için)
Üst İdari-Askeri Unvanlar	yavġu, tēgin, tēgit, beg, yuġruş, tüġsin, çuvı	beg/bey, mirzāde <i>Kırım bölgesinde:</i> bēk,	bek/beg/bēg, mir, mirzā, şeyġ, sipeh-büd, sipeh-dār, baġşı
Yüksek Rütbe ve Unvanlar	öge-tēgit, terken, ispeh-salār, saġun, kôkyuk, inal	server, emir-i ceys, başı, daruġa, <i>Kırım bölgesinde:</i> ban,	sipeh-sālār, çerik başlık, bek/beg/bēg, serdār, noyan / noyun, tarġan, topçı başı tümen başı, tümen begi, miñ başı, miñ begi
Orta Rütbelere	ınanç, çagrı, atlıġ, başġan, toña, sü başı, sü başcısı	sü başı, <i>Kırım bölgesinde:</i> çavuş	başlık, bekevül/bökevül, eşik ağası, kor begi, koşun begi, kuş bēgi, toġkan ağası
Alt Rütbelere	çavuş	çavuş	on bēgi, on başı, tovaçı
Asker ve askeri sınıflar	sü, çerig, er, eren, er at, yaġıçı, öġrüm er (seçme asker), yēzek (öncü asker), tutġak (gözcü asker), alpaġut, sökmen (usta asker), aķıncı	çerig/çeri, leşker, asker, cundi, piyade, sipāhi, alp, aķıncı, nadiren: er, sü, alpavut <i>Kırım bölgesinde:</i> çerü/çerü	çerig/çerik, leşker, uruşçı, merd-i cengi, alemdār, atlık/atlıġ, atlu, sipāhi, atışlık, baranġar/buranġar, meymene, çaġdavul/çañdavul/çindavul, çapķunçı, cavanġar/çuranġar, meysere, eşikçi, iravul/irevül, herevül/hirevül, ġaçarçı, ġol/kol, karavul, kavçin/kauçın, kelendi, kitpevül, korukçı, korukmal, ķurġançı, nize-ver, nöker, piyade, sözevül, şıķavul, tapavul,tebin, terkeş-bend, topçı, toşķavul / tuşķavul/ tutķavul, tuġçı, tüfekçi, tüfek-endāz, yanġavul, yasa/yasal, yasalġa, yasavul, yayaķ
Savaş bildiren kelimeler	sünüş, tokuş, tutuş, uruş, çoġı, ölit, bas-, çalpaş-, kaçıruş-, kemiş-, küreş-, ölitte-, savaş-, süle-, sünüş-, tokış-	sançış, tokuş, uruş, cedel, ġarb, ġarġaşa, kalıtış-, öldürüş-,	iş, uruş, cenk, neberd, rezm, atķulaş-
Kahramanlık sıfatları	alp, alp atım, ersig, ķurç, katıġ, kür, kür alp	alp, bahatur, serbāz,	bahadur, batur, pehlivān
Düşman	yaġı, düşman/düşmen	yaġı/yaġu, düşmān/düşmen	yaġı, düşmān/düşmen

Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşta Bakışı

Buddhist and Manichaeist Views on War on the Old Uyghur Turkish Texts

Aslı Zengin¹*, Ümran Yaman²*

ÖZET

Türkler, tarihte ortaya çıktıkları ilk zamandan bugüne kadar farklı dini inançları benimsemişlerdir. Buna bağlı olarak buldukları bölgelerde çeşitli kültür daireleri de meydana getirmişlerdir. Göktürk Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra Türk İmparatorluğu'nun yeni varisleri olan Uygurlar arasında Gök-Tanrı inancı zayıflamaya başlamış, Maniheizm ve Budizm yaygınlaşmıştır. Uygurlar henüz Ötüken bölgesinde iken Mani dini ile tanışmış, Ötüken Uygur Devleti Kağanı Böğü Kağan bu dini resmen devlet dini olarak kabul etmiştir. Uygur halkı da Koço ve Turfan bölgelerine göç etmelerinin ardından Maniheizm inancın zayıflamaya başlamasıyla gittikçe Budizm'i benimsemişlerdir.

Uygurların yerleşik hayata geçerek kentler ve ibadethaneler inşa etmeleri, Maniheizm ve Budizm'in kültür yapılarına intibak sağlamaları sonucu söz konusu dinlerin inanç esaslarını yeni mensuplarına tanıtmak ve öğretmek için büyük bir tercüme faaliyetine girişilmiştir. Özellikle Çince, Tibetçe, Toharca, Soğdça ve Sanskrit dilinden Eski Uygurcaya tercüme yoluyla birçok eser kazandırılmıştır. Uygurca olarak yazılmış metinlerin büyük bir kısmı Turfan, Koço, Hami şehirleri ile Kansu şehrinde bulunan Tun-huang mağaralarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır.

Hem Maniheizmin hem de Budizm'in bir milletin belki de kaderini belirleyen önemli prensiplerinden biri "can alma" dolayısıyla "savaşma" eylemine tamamen karşı olmalarıdır. Bu eylemin son derece kötü olduğuna ve büyük cezalar gerektirdiğine metinlerde sıkça yer verilmektedir.

Çalışmamızda öncelikle Eski Uygurların kurdukları devletler hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından Budizm ve Maniheizm'in temel felsefesi izah edilerek Uygurlar'ın bu inanç sistemleriyle ne şekilde tanıştıkları üzerinde durulacaktır. Daha sonra Uygurlar dönemine ait Budizm ve Maniheizm'in esaslarını konu alan eserlerde "savaş"ın ne şekilde yer aldığı, savaş ve savaşçılardan, ayrıca "öldürmek" fiilinden nasıl bahsedildiği ortaya konulacaktır. Bunu yaparken belirlenen eserlerden alınan örnek metinlere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Budizm, Maniheizm, Uygurlar, savaş, öldürmek

ABSTRACT

Turkish people have adopted many different religions from the era this tribe had known until now. Consequently, they cultivated many cultural environments. After the collapse of the Kokturk Empire, the belief of Kok-Tanrı started to weaken between the Uyghurs, who were the new inheritors of the Turkish Empire, and

¹Dr. Öğr. Ü., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

²Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Aslı Zengin,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: asluygun@istanbul.edu.tr

Geliş tarihi / Date of receipt: 30.03.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 03.05.2018

Atıf/Citation:

Zengin, Aslı ve Yaman, Ümran. "Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşta Bakışı." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 175-216.
<https://doi.org/10.26650/TUDED425625>

Manichaeism and Buddhism spread across the region. The Uyghurs discovered Buddhism while they were in the Otuken region. The kagan of Uyghur State in Otuken accepted Buddhism as a state religion. After the migration to Khocho and Turfan, the belief in Manichaeism got weaker, and the Uyghur people adopted Buddhism.

As a result of beginning to settle life and construct towns and temples, the people adapted to the cultural structure of Manichaeism and Buddhism. A major translation activity began to teach the new members the rules of these religions. Many works had been translated into Old Uyghur Turkish from Chinese, Tibetan, Tocharian, Sogdian, and Sanskrit. These works written in Old Uyghur Turkish were found in Turfan, Khocho, Hami, and Tun-Huang cave-Kansu.

Both Manichaeism and Buddhism have the same principle of not killing anyone or anything, so they came out against war. In Buddhist and Manichaean literature, it was said that to make war came with heavy penalties. In our study, brief information will be given about the states established by the old Uyghurs. Basic principles of Buddhism and Manichaeism and the acquaintance of Uyghurs with these religions will be explained, then the style of raising war, warriors, and killing will be expressed. To do this, sample texts will be examined.

Keywords: Buddhism, Manichaeism, Uyghurs, war, killing

EXTENDED ABSTRACT

Religions not only give direction to people's lives but also affect tribes' futures. Turks had the belief of Gok-Tanrı until the establishment of the State of Uyghur. After Bogu Kagan was throned, Manichaeism was accepted as the religion of the state. Learning of Manichaeism by Uyghurs came five hundred years later. They discovered this religion when they were in Otuken through Sogdians, the merchant missionaries of the Silk Road. This religion had never been accepted so commonly until the Uyghurs.

Uyghurs, whose government was collapsed by Kirghiz, immigrated to the national boundary of China and the regions of Turfan and Tarim. Some of them came to Khansu and established Khansu Uyghur Khanate, which was where Buddhism vastly spread. The other Uyghurs who had not been placed in cities had gone to Turfan and established the Turfan Uyghur State. This state is known as the State of Khocho Uyğur.

Many works had been translated from Chinese, Tibetan, Tocharian, Sogdian, and Sanskrit to Old Uyghur Turkish. These works were about the principles of Buddhism and Manichaeism, and they aimed to teach these principles to the people who accepted the religions. So, Old Uyghur literature is based on works about religion. Most of the works have been found out to be in Turfan, Khansu, Khocho, Hami, and the caves of Tun-Huang.

One of the most important principles of both these religions is not to harm any human being or any other organisms. A Manichean was forbidden to take any life, and he also must never damage any matter that contains light. Similar to Manichaeism, Buddhism is against murdering or killing animals. So these religions do not tolerate war. In these doctrines, believers cannot fight for their countries.

In our work, we aim to determine how Manichaean and Buddhist works talk about making war or killing. For this, we examined "Huastuanift," "İrk Bitig," and texts from Manichaean I, Manichaean poems analyzed by Reşid Rahmeti Arat in "Eski Türk Şiiri" for the Manichean

area. For the Buddhist area, we examined "Altun Yaruk," "Daşakarmapathāvadānamālā," "Üç İtigsizler," "Maytrisimit," "Kuanşi im Pusar," and "İyi ve Kötü Prens Öyküsü."

When we pay attention to these works, we see that murdering or killing animals can be done by people who have bad souls. Heavy penalties, which are the result of these actions, take place in these works. How people who killed anyone or anything must behave and what they have to do is told, especially in repentance texts.

There are many war scenes in these texts, but almost all of them are about the wars between gods or boddhisatvas and the devil. To have a spiritual meaning, this war must be absorbed. In these scenes, many war equipments also occur in texts. Names of most of the equipments are Turkish. This can be a reflection of daily life, and it shows that these equipments belong to the period of the belief of Gok-Tanrı, i.e., before accepting Manichaeism and Buddhism.

In only one condition is killing acceptable: A person can sacrifice his life for any other lives, which seems to be a virtue of these works.

There is only one way to protect the country from enemies: Believers and especially the lord have to process the rules of religion and read and protect the sacred books. If not, the doctrine cannot be protected. People will have bad intentions and will lose the country by making war. And poverty, illnesses, and the danger of the enemy can never be eliminated. In the Süü Ülüş part of Altun Yaruk, it is said that the book had been written to repent from killing animals and to save from penalties.

In this work, we tried to show Buddhist and Manichaeist perspectives on war in the Old Uyghur Turkish texts.

GİRİŞ

Toplumların sosyal, siyasî, askerî, iktisadî ve kültür hayatlarında dinin çok büyük tesirleri olmuştur. Ziya Gökalp'e göre Eski Türk dininin esaslarını anlayabilmek için Türk töresi ve geleneklerinin çok iyi bir şekilde bilinmesi gerekir. Gökalp Eski Türk dinine "Toyonizm" veya "Nom" adını verir.¹ Bu Eski Türk dini Çin kaynaklarında da sözü geçen "Kök Tenri" (Gök Tanrı) dinidir. Uygurların da, Göktürklerin hâkimiyeti altında oldukları zaman, Gök Tanrı inanişina mensup oldukları bilinmektedir.² Türk Devletinin başına Uygur Yaglakar sülâlesi geçinceye kadar Türkler bu dine tâbi olmuşlardır.

Türkler tarihleri boyunca savaşların eksik olmadığı coğrafyalarda yaşamışlardır. Göktürkler daha tarih sahnesine ilk çıktıkları topraklarda Çin ile savaşmak durumunda kalmışlardır. Savaşmak, savaşçı bir ruh ve lidere sahip olmak en doğal özellik haline gelmiştir. Gök Tanrı Türk'ün savaşmadan teslim olmasını reddeder, bu durumu cezalandırır. Tonyukuk Yazıtı'nın, batı yüzünde 3. satırda bu durum açıkça belirtilir: "**Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür.**"³

Bu dönemde kut yani devleti yönetme yetkisi Gök Tanrı'dan alınır. Köl Tigin Abidesi'nin doğu yüzünde, 11. satırda ve Bilge Kağan Abidesi'nin, doğu yüzünde 10. satırda geçen "**Türk budunu yok olmasın diye, millet olsun diye babam İleriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu tutup yukarı kaldırmış.**"⁴ ifadeleri yönetme görevinin bizzat Gök Tanrı tarafından verildiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla milletin idaresi, anlaşmalar ve savaş gibi kararların alınması hususunda kağan, doğrudan Tanrı tarafından yetkilendirilmiştir.

İran dillerinde ve Türkçe yazılmış dua metinleri ve ketebe kayıtlarında sıkça yer alan Uygur kağanlarının hâkimiyetleri, Maniheizmin kabulünden sonra da Gök Tanrı dininde olduğu gibi ilahî kökene dayandırılmıştır. Ancak bu kez sahip oldukları kutun, Işık Tanrısı ve onun etrafında yer alan semavî güçler tarafından verilmesi söz konusudur. Kağanın sahip olduğu erdemler ise en büyük yönetici olan Işık Tanrısının özellikleri ile bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Uygur kağanları, Maniheizm karşıtı olan Tun mo-ho'dan sonra *Ay Tengride* (Ai teng-li-lo) ve *Kün Tengride* (chün teng-li-lo) *Kut Bulmuş* unvanlarını, genellikle Maniheizmin etkisi ile almışlardır.

Göktürk Devleti'nin yıkılışının ardından Ötüken'de kurulan Uygur Devleti'ni Yaglakar Hanedanı idare etmiştir. Kutlug Bilge Kağan ve Moyen-çor zamanlarında da Gök Tanrı dini devam etmiştir. Ancak Moyen Çor'un oğlu Böğü Kağan zamanında Maniheizm kabul edilmiştir. 840 yılında devletleri Kırgızlar tarafından yıkılan Uygurlar, Çin sınırına, Turfan ve Tarım bölgelerine göç ederler. Turfan'da kurulan Uygur Devleti ise burada Budizm ile tanışmıştır. Yeni kabul edilen her din gibi bu iki din de kendilerine has öğretiler içermektedir.

1 Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. K.Y.Koprıman-İ.Aka, Ankara 1976, s.40-41.

2 Hikmet Tanyu, *Türklerin Dini Tarihçesi*, Burak Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul 1998, s. 73.

3 Muharrem Ergin, a.g.e., s. 65.

4 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2001, s.13.

Her iki dine ait öğretilerin Uygurlar tarafından anlaşılabilmesi için, dinî içeriğe sahip eserlerin Türk diline tercümesi gereklidir. Bu nedenle Uygur Edebiyatı, dinlerin tesiriyle tercümeyle dayalı bir edebiyat oluşturmuştur.

Çalışmanın amacı “öldürme”yi en büyük günahlardan sayan, canlılara hiçbir şekilde zarar verilmemesini emreden ve dolayısıyla “savaş”ı da reddeden Maniheizm ve Budizm’in etkisi altında oluşan Uygur edebiyatında metinler bağlamında “savaş”a bakışı tespit etmeye çalışmaktır.

Tarih İçinde Uygurlar

742-743 senelerinde Göktürkler’in hâkimiyeti altında bulunan Karluk, Basmıl ve Uygur oymakları Göktürk Kağanı’nı mağlup edip öldürdüler. Göktürk Devleti ortadan kalkınca Basmılların idaresinde yeni hakanlık kuruldu. Uygurlar doğu, Karluklar batı yabguluğunu teşkil ettiler.

744 senesinde Uygur yabgusu, Basmıl kağanını mağlup ederek kendisini kağan ilan eder. Bu suretle Uygur Hakanlığı kurulmuş olur.⁵ 745’te Orhun bölgesinde kurulan Uygur Kağanlığı’nın ilk hükümdarı Kutluk Bilge Kül Kağan unvanını aldı. Bu dönemde Uygurlar göçebeydiler.

Kutlug Bilge Kül Kağan ölünce yerine oğlu Moyen-çor, onun ardından da oğlu Böğü devletin başına geçer. Tun Baga Tarkan’ın 779’da Böğü Kağan’ı öldürmesiyle kağanlık soyu Yağlakar ailesinden Ediz ailesine geçer. Bu dönemden sonra Uygurların son 20 yılı saray entrikaları, taht kavgaları ve isyanlarla geçer. 839’daki çok kötü geçen kış da düşüş sürecini hızlandırır. 840’da Ho-sa Tegin Kağan devrinde büyük Kırgız saldırısı sonucu Orhun Uygur Devleti yıkılır.

Ötüken Uygur Devletinin gerilemesi ve yıkılmasıyla ilgili olarak o dönemde yaşanan şiddetli kış ve kuraklık şartlarının etkili olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bunu Uygurların Mani dininin tesiriyle savaşçılık yeteneklerini kaybetmelerine bağlayanlar da vardır. Mesela Câhiz, “Tuguz-guzlar Mani dinini kabul edinceye kadar cesur ve asker bir millettir. Karluklarla mücadele ederken genellikle sayıları az olsa da yine galip geliyorlardı. Mani dinini kabul ettikten sonra mağlûp olmaya başladılar.” der. Barthold, Câhiz’in bu yorumlarını biraz abartılı bulur. Ona göre Buda dini de Moğolların askerlik ruhlarını yok etmemiştir. Zira Moğollar istiklâlleri uğrunda Çinlilerle başarılı bir şekilde savaşmış ve askerlik ruhlarının kaybolmadığını ispat etmişlerdir. Tibetliler de aynı şekilde Buda dinini kabul ettikten sonra VII. asırda cihangir bir kavim olarak ortaya çıkmışlardı. Ayrıca Uygurlar, Turfan’a göçmeden önce Çin’i defalarca tehdit etmiştir. Turfan’a göçtükten sonra da tehdide devam etmişler ve gerektiği zaman yabancı memleketlerde kalan dindaşlarını silah kuvvetiyle koruyup kollamışlardır.⁶

5 Gülçin Çandarlıoğlu, *İslâmiyet Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003, s.61.

6 V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (Yayına Hazırlayan: Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s.51.

Devletleri yıkılan Uygurlar Çin sınırına, Turfan ve Tarım bölgelerine göçmeye başlamışlardır. Bunların bir bölümü Kansu bölgesine gelerek Kansu Uygur Hanlığını kurmuşlardır. Dunhuang mağaraları ve Tang-oh ırmağının batısındaki Kumul'a giden yol bu bölgeden geçer. Çok eski zamanlardan beri Budist rahipler bu mağaralara yerleşerek Budizm'i yaymışlardır. Ayrıca Budizm'in en fazla yayıldığı yer, hanlığın kurulduğu bu bölge olmuştur. Kansu bölgesine yerleşmeyen diğer Uygur Türkleri ise Turfan bölgesine yerleşerek Turfan Uygur Devletini kurmuşlardır. Bu devlet Koçu Uygur Devleti olarak da adlandırılmaktadır.

Bu şekilde Turfan, Koço, Beş Balık, Hami ve Kaşgar'da Türk çoğunluğu sağlanmış ve Doğu Türkistan tam anlamıyla Uygur vatani olmuştur.⁷

Kansu Uygurları 940'da Hıtaylar, 1028'de Tangutların idâresine girmiş, 1226'dan sonra ise Moğol hâkimiyeti altında tamamen ortadan kalkmışlardır. Turfan Uygur Devleti de ortaya koydukları kültürel gelişmeyi askerlik alanında sağlayamayarak 1209'da Cengiz yönetimine girmiştir.

9. yüzyılda Turfan bölgesine yerleşen Uygurlar eski dinleri olan Maniheizm'i bırakmaya başlayarak kitleler hâlinde Budizm'i benimsemişlerdir. Ancak Maniheizm tamamıyla etkisini yitirmemiş, Budizmle aynı dönemde uzun süre varlığını korumuştur. Şehirlerde Budist ve Maniheizm tapınakları birlikte bulunmuş ve hatta bunların arasında zaman zaman gerilimler de yaşanmıştır. 10. asrın başlarında, Koço şehrine gelen Wang yente adında Çinli bir temsilci, bu şehirde sadece bir tane Maniheizm tapınağın kaldığını ama elli kadar Budist manastırı ve Çince Budist metinlerle teçhiz edilmiş bir kütüphane olduğunu belirterek gelişip kök salan Budist kültürünün bu bölgedeki derin tesirine işaret etmiştir.⁸ Turfan, Tarım Havzası içerisinde bulunmaktadır. Bu havza İç Asya'nın en önemli bölgesi olmuştur. Bu havza içerisinde bulunan Kaşgar ve Turfan bölgeleri Theravâda mezhebine, Yarkent ve Hotan bölgeleri ise Mahâyâna mezhebine katılmışlardır. Uygurlar arasında Mahâyâna Budizmi, daha fazla yayılma göstermiştir. Mahâyâna mezhebi, Uygur Türkçesinde "uluğ kölüngü" olarak adlandırılmış olup bu dönemde Sanskrit ve Çinçeden pek çok eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu yüzden Uygur Türkçesi ve özellikle Uygurların dinî edebiyatı büyük gelişme göstermiştir.

Maniheizmin Esasları ve Uygurların Maniheizmi Kabulü

Maniheizmin Esasları

Maniheizm, kökleri itibarıyla İrani bir dindir. Miladî III. yüzyılda Mezopotamya'da ortaya çıkan bu dinin kurucusu Mani'dir. Maniheizm, antik Babil kültürleri, Zerdüşt İran dini, Yahudilik, ilk dönem Doğu Hristiyanlığı ve kısmen de Budizm gibi Uzak Doğu inançlarının etkisiyle oluşmuş bir sentez ve düalist karakterli bir dindir.

7 Serkan Şen, *Körüm Bitig- Eski Uygurca Fal Kitabı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s.42.

8 H Klimkeit, (Çev. M. Turgut Berbercan), "Türk Orta Asyasında Budizm". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2009, 93-108.

Maniheizm'in öğretisini kısaca ruhla beden, ışıkla karanlığın, iyilikle kötülüğün iyi bilinen düalizmi oluşturur. Sevgi, iman, sadakat, iyilik, hikmet özelliklerini temsil eden ve hava, rüzgâr, ışık, su, ateşten oluşan ışık âleminin hâkimi yüce ışık (nur) tanrısıdır. Ulûhiyyet, nur, güç, güç ve bilgi kudretine sahip olan bu tanrı, "yüceliğin babası, ışık âleminin kralı" olarak bilinmektedir. Zaman zaman da İran geleneğine uygun olarak Zurvân (Zervân) olarak adlandırılır. Işık âlemi için "hayat ağacı" tasviri de kullanılmaktadır. Karanlık âleminin başında ise canavar olarak nitelendirilen "karanlık kralı-tanrısı" yer alır. Tamamen olumsuz niteliklerle ve "ölüm zehiri" denilen bir dumanla kaplanmış olan bu âlemde maddeyi simgeleyen, sayısız dallarından savaş, şiddet, kin ve her türlü kötülüğün fıskırdığı bir "ölüm ağacı" mevcuttur.

İnanmış bir Maniheist içerisinde ışık bulunduran herhangi maddeye zarar vermemelidir. Bu nedenle hiçbir insanı, hayvanı öldürmemeli; hiçbir bitkiye zarar vermemeli, hatta toprağı sürmemeli ve hasat yapmamalıdır. Ayrıca su da içerisinde ışık bulundurduğu için inançlı bir Maniheistin yıkanması dahi hoş görülmez.

Maniheistler "Beş Emir" ve "Üç Mühür" kuralına uymakla yükümlüdürler. Bu beş emir şunlardır:

- 1-Yalan söylememek,
- 2- Herhangi bir canlıyı öldürmemek,
- 3- Et yememek ve içki içmemek,
- 4- İffet ve namusu korumak (evlenmemek),
- 5- Mala mülke önem vermeyip fakirliği gözetmek; yani alçakgönüllü ve münzevi bir hayat sürmek.

Üç mühür ise eline, beline ve diline hâkim olmaktır.

Beş emrin ikincisi olan herhangi bir canlıyı öldürmemek ile üç mührün ilki olan eline hâkim olmak aslında aynı konu ile ilgilidir.

Bu prensipler, Maniheist Türklerin kültürel hayatlarında derin izler bırakacaktır.

Uygurların Maniheizmi Kabulü

Uygurların Maniheizm ile tanışması, dinin doğuşundan yaklaşık beş asır sonra olmuştur. Uygurlar Ötüken'de iken, İpek Yolu'nun tüccar misyonerleri Soğdlar vasıtasıyla bu dinle tanışmışlardır. Bu din, doğuşundan itibaren, Uygurlarla karşılaşınca kadar hiçbir yerde bu denli kabul görmemiştir. Zira Uygurlar vesilesiyle ilk ve son defa devlet dini olarak kabul edilmiştir.

Bögü Kağan'ın Maniheizmi kabul etmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kağan'ın Çin'de bir isyanı bastırması esnasında şehrin manevî havasından etkilendiği yönündeki görüştür: Bögü Kağan zamanında Ngan-lu-şan adında Çinli bir eşkiya, 755 yılında başkaldırmış, Çin hükümdarı ihtilalcilerin eline geçmiş olan başşehri bırakıp

Çin'in güneybatısına kaçmıştır. Çin bu dönemde Uygurlardan yardım ister. 762'de Böğü, başkent Çañan'ı ve Loyan'ı asilerden geri alır. Uygur askerleri Loyan'ı üç gün yağma ederler. Bu askerî yardımın sonucu alındığı, Çin tahtı eşkıyanın elinden kurtarıldığı halde Uygur ordusu Ötüken'e çekilmeyip şehrin dışına yerleşir. Çünkü şehir hayatı Uygurları çekmektedir. Öteden beri Çin'de ticaretle uğraşan Uygurlar, bu olaydan sonra işlerini daha da genişletirler. Bunun sonunda Çin halkıyla Uygurlar arasında düşmanlık baş gösterir. Ve Kağan'a bir prenses ve vergi olarak da yıllık 20 bin top ipek vermek şartıyla Uygurlar Ötüken'e geri dönerler. Bu olay dolayısıyla şehir medeniyetinin manevi kurumlarını da öğrenen Uygurlar Çin'de Mani dinini de öğrenirler. Böğü Kağan dört Mani rahibiyle Ordu Balık'a döner. Bunlar arasında en kıdemlisi Jui-hsi'dir. Karabalgasun kitabesinin Çincesi bu zat hakkında övücü ifadeler kullanmaktadır:

"Kağan, Jui-hsi gibi dört rahibi (Uygurca Mocak) kendi ülkesine getirdi. Bunlar iki ibadeti geliştirip, üç zamanı iyice öğrettiler. Bu din bilginleri Nura ait doktrinleri mükemmel şekilde incelemiş oldukları gibi, yedi kitabı da tam olarak anlıyorlardı. Onların bilgileri denizler kadar derin, konuşmaları da çağılayanlar kadar akıcı idi. Bu nedenle Uygurları bu hak dine sevk edebilirlerdi..."⁹

Mani rahipleriyle yaptığı iki günlük müzakereden sonra Böğü Kağan, tebaasının Maniheizm'i kabulü için bir ferman yayınlar. Halk Maniheizm'i 762 sonlarında resmen kabul eder.¹⁰

Karabalgasun kitabesinde zikredilen Böğü Kağan'ın şu ifadeleri özellikle de son cümleleri onun Mani dinini kabul etme nedenlerini ve bu dine verdiği önemi açıkça izah etmektedir:

"Kağan şöyle bir emir yayınladı:'Bu din muhteşem ve harikulâdedir. Bununla birlikte onu kabullenmek, ona riâyet etmek güçtür. Onu iki üç defa dikkatle inceledim. Eskiden cahildim, Buda'ya şeytan diyordum. Şeytanı Buda olarak anıyordum. Şimdi gerçeği anladım. Artık bundan böyle sahte tanrılara hizmet etmeyeceğim...."

Bu ülke sıcak kan içicilik gibi barbar âdetini bırakarak sebze ile beslenen bir memlekete dönüşsün. Bu cinayet devleti iyiliklere teşvik krallığı haline gelsin."¹¹

Böğü Kağan, ilan ettiği fermanında da malûm olduğu üzere bu muhteşem ve harikulâde dine riâyet etmekte kendisi dahi güçlük yaşamış olsa gerek ki kendisini Çin'e saldırmaya ikna eden bir isyancıya uymuştur. Tai'tsung tahta çıktığında kuzeye saldırmış, şehirleri yağmalamış ve mabetleri yakmıştır.

Ayrıca Maniheizmin kabulünün yalnız iman esaslarına kalben inanmakla ilgili olmadığı

9 Selim Karakaş, "Türk Tarihinde Maniheizm (VIII.-XIII. Yüzyıllar)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s.75

10 Ş. Tekin, a.g.m., s. 6-8.

11 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, TDK Yayınları, 1994, s.233.

şeklinde ikinci bir görüş de bazı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Böğü Kağan'ın İrani bir din olan Soğd dinini kabul etmesi, siyasî ve ekonomik bakımdan güçlü olan Soğdlularla iyi bir ilişki kurma çabasıyla da açıklanmaktadır. Böğü Kağan, Soğdlarla iyi ilişkiler kurarak, Çin'e karşı bir müttefik de kazanmış olacaktı. Dolayısıyla Çin'in uzak durduğu bu Mani dinini benimseyerek, Çin'in kendi ülkelerine yapacağı olumsuz etkileri bertaraf ettiğini düşünmüş olabilir. Ayrıca Soğdlular da Uygurlarla ittifak halinde olmayı kendileri açısından uygun görmüş olabilirler: "Irak ve İran'da Araplar tarafından baskı altına alınan bu eski Pers dini, Moğolistan'ın hâkimi, Çin'in müttefiki ve kudretinin zirvesindeki Uygur Kağanı'nı kendi tarafına kazandırarak beklenmeyen bir anda talihinin akışını değiştirmiş görünüyordu"¹² Yani hem Soğdlular hem de Türkler din noktasından karşılıklı menfaat sağlama durumundadırlar.

Böğü Kağan bu kadarla da kalmaz. Maniheizme uzak duran Çin'de bu dini yaymak için teşebbüse geçer. Çin imparatoru Mani tapınaklarının kurulması için emir vermek durumunda kalır. Ayrıca Soğdlar, Kağan'ı Çin'e saldırmaları konusunda teşvik ederler. Böğü'nün kendisine muhalif olan veziri buna şiddetle karşı çıkar. Bu husus Çin kaynağı Hsin T'ang-shu'da şöyle anlatılır:

"İmparator Te-tsung tahta çıkınca, babasının ölümü dolayısıyla sarayın yasını bildirmek ve dostluğu tamir etmek için birini gönderdi. O zaman Soğdlar kağanı Çin'e hücumla teşvik ediyorlar ve kağana 'Çin'de para, toprak var. Çok zengin. İmparatorun ölümüyle Çin karışıklıklar içinde. Bu sırada Çin'e akın yaparsanız çok menfaat kazanırsınız' dediler. Böylece kağan bütün ordunun hududa doğru gitmesini istedi. Fakat onun baş nazırı T'un Mo-ho Ta-kan, 'T'ang büyük bir devlettir ve bize karşı kötü bir hareketi de yoktur. Evvelki sene T'ai-yuan'a girdiğimiz zaman on binlerce koyun ve at aldık. Zafer kazandık. Ancak yol çok uzak ve dönüşümüz zor oldu. Eğer şimdi asker oraya gittikten sonra zafer kazanamazsak nasıl döneceğiz' dedi. Kağan onu dinlemedi. T'un Mo-ho bu karmaşada onu, yakınlarını ve Soğdlular arasından iki bin kişiyi öldürdü. Hemen kendisini kağan ilan etti"¹³

Buradan da anlaşılacağı üzere "öldürmeye ve savaşa" tümüyle karşı duran Maniheizm'i devlet dini haline getiren Böğü Kağan, bir Mani rahibinin teşvikiyle Çin'e saldırmış ve muhalif veziri Tun Baga Tarkan tarafından öldürülmüştür.

Budizmin Esasları ve Uygurların Budizmi Kabulü

Budizmin Esasları

Budizm'in ahlak anlayışı, son derece evrensel değerlere yer vermektedir. Budizm'in en önemli karma tasnifinde fiiller ahlâkî niteliklere göre ele alınırlar. Kötülük olarak nitelendirilen on fiil şunlardır:

12 Selim Karakaş, a.g.e., s.79

13 Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004, s.102.

- 1) Herhangi bir canlı varlığı incitmek veya öldürmek
- 2) Hırsızlık yapmak
- 3) Zina yapmak
- 4) Yalan söylemek
- 5) Dedikodu yapmak
- 6) Küfretmek
- 7) Boş veya lüzumsuz konuşmak
- 8) Açgözlülük
- 9) Başkası hakkında kötü düşünmek
- 10) Yanlış görüş sahibi olmak

Eski Türkçe metinlerde *on türlü kılınç yolları* ("on türlü amel yolu"); amelin niteliğine göre de *on edgü kılınç* ("on türlü iyi amel") ve *on ayıg kılınç* ("on türlü kötü amel") olarak geçmektedir. Budizm'de başka canlıları incitmemek anlamına gelen *ahimsa* emrinin yansıması, bütün varlıklara, düşmanına bile duyulan sevgi ve merhamet (*maitri, metta*) olarak görülür.

Budizm'deki "merhamet" ve "diğer canlılar için kendini feda etme" kavramı, Mahāyānā'nın doğmasına yol açmıştır.

Budizm'de "on yasaktan" ilki "özlüg ölmek"tir. (Skr. *prānātigāta*) "Hiçbir canlıya zarar verilmemesini emreden" bu dinî emir, beraberinde "savaş"ı da hoş görmez. Yani bu öğretilerde ülke için dahi savaşıma söz konusu değildir. Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışlarını yaşatabilme imkânı çok kısıtlı görülmektedir. Ancak Uygur Türkçesi metinlerde *çambudıvıp* olarak geçen Jambudvıpa, Budist kozmolojisine göre Sumeru Dağı'nın güneyinde yer alan bir kıta olup bizim yaşadığımız dünyayı oluşturmaktadır.¹⁴ Dolayısıyla cihan hâkimiyeti düşüncesi Uygur metinlerinde farklı bir renge bürünür ve kuvvetini kaybeder.

Uygurların Budizmi Kabulü

Türklerin Budizm ile tam olarak ne zaman karşılaştıkları bilinmemekle beraber, Budist Uygur dönemine ait ilk eserlerin 9. ve 10. yüzyıllarda yazıldığı görüşü yaygındır; ancak bu görüşün tersine Xiao Ming Di isimli Çin kaynağında Muhan Kağan döneminde (553-572) Budizmin kabul edildiği belirtilmektedir. Başka bir Çin kaynağına göre ise Taspar Kağan döneminde (572-581) Budizm kabul edilmiş, hatta Mahāparinirvāna Sūtra isimli eser Tapar Kağan'a sunulmuştur. Bu eserin Çince yazıldığı ve sonradan Soğdca'ya tercüme edildiği düşünülmektedir. Bugut yazıtında da Budizmin etkisi görülmektedir. "Öyle ki, bu dini benimseme olasılığıyla ilgili olarak Tanrıların bir soruşturma töreni (2. yüz, satır 7), bu inanca katılma gibi kabul edilen Bumin Kağan'ın ruhunun çağırılması (satır 8-10), hükümdarın yeni bir saṃgha yaptırmasıyla ilgili emri (satır 10) ve ayrıca Türklerin ona verdiği 'lütüfler' (3. yüz, satır 1-2) anlatılmaktadır... Mu-han'ın selefi olan ve Bugut yazıtını

14 Münevver Ebru Zeren, "Uygurlarda Maniheizm Etkisi Altında Gelişen Din-Devlet İlişkisi", *JOTS* 1/2, 2017, s. 140-157, s.415.

yazdıran Taspar, Budizmi kabul etmiş ve yeni dinine bağlı bir kişi olarak tanınıyordu. Çin'deki baskıdan kaçan Budistler ona sığınmışlardı. Buda heykeli yaptırmış ve büyük tapınaklar inşa ettirmişti."

Çin kaynaklarından Nirvāna Sūtra'nın Göktürk Devleti döneminde, kağan T'opa (Taspar)'nın isteğiyle Türkçeye çevrilerek kağana gönderildiğini öğrenmekteyiz. Ayrıca Bugut Yazıtındaki bazı cümleler de I. Göktürk Kağanlığı zamanında Budizm ile ilgili olduğunun kanıtıdır. Ancak II. Göktürk Kağanlığına ait yazıtlarda Budizm ile ilgili herhangi bir iz bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı kaynaklara göre II. Göktürk ve Uygur Kağanlıkları döneminde de devam etmiştir.

Hem Çin hem de İslam tarihî kaynaklarına göre 15. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına kadar Turfan'da yaşayanlar arasında hala Budistler var olmuştur. Ming Hanedanlığı'na ait "Batı Bölgeleri Büyükelçiliğinin Kayıtları" (yazarı Chen Cheng) kitabında şunlar yazılmıştır: "Turfan halkı Budisttir. Burada pek çok manastır bulunmaktadır." Buna ek olarak tarihçi Hafız Abru "Tarih Antolojisi" kitabında, 1420 yılında "Timurlulardan bir heyetin Pekin'den dönüş yolu üzerindeki Turfan'dan geçerken yöredeki halkın hala Budizme inandıklarını" söyler.

Budizm ve Maniheizm Tesiriyle Yazılmış Eserler

Budizm ve Maniheizm tesiriyle yazılmış eserler Çince, Sanskrit dilinden, Soğdca, Toharca ve Tibetçe tercüme edilmişlerdir. Mani muhitine ait eserlerin sayısı, Budist muhitindekilerden azdır. 20. yüzyıl başlarından günümüze kadar ortaya çıkarılmış müstakil eserler ve metin parçaları üzerine çok sayıda yayın yapılmış; hatta bu yayınların yalnız bibliyografik künyeleri bile ayrı bir çalışma konusu olmuştur. Biz, makalemizin sınırlarını aşacağı için yapılan tüm yayınlardan bahsetmek yerine belli başlı kaynakları ve özellikle çalışmamızda kullanılmak üzere alıntı yaptığımız yayınları zikretmekle yetineceğiz.

Maniheizm Uygurlara ait en hacimli metin *Huastuanift* isimli bir tövbe duasıdır. *Huastuanift* "Tövbe Duası" adlı bu eser üzerinde Wilhelm Radloff ilk defa incelemede bulunmuş,¹⁵ Metni A. von le Coq'un *Dr. Stein's Turkish Khuastuanift From Tun-Huang* adlı İngilizce çalışmasından Türkçeye ilk tercüme eden Süleyman Himran olmuştur.¹⁶ Bundan sonra eser üzerine yıllar içinde birçok ilmi çalışmada bulunulmuştur. *Huastuanift*, Maniheizm ve karşılaştırmalı din bilgisi uzmanlarından Jes P. Asmussen tarafından da yayına hazırlanmıştır.¹⁷ Eser üzerinde ayrıca Betül Özbay bitirme tezi çalışması yapmış ve daha sonra bu tezi genişleterek yayımlamıştır.¹⁸

15 Wilhelm Radloff, "Nachträge zum Chuastuanit (Chuastuanvt) dem Bussgebete der Manichäer (Hörer)", *IAN* 6. seriya: 5, 1911, s.867-894.

16 Süleyman Himran, *Huastuanift-Von le Coq'un İngilizce Tercümesinden*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1941.

17 Jes Peter, Asmussen, *Xuāstvánift*, Studies in Manichaeism, Copenhagen, 1965.

18 Betül Özbay, *Huastuanift, Maniheizm Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Maniheist çevrede yazılan bir diğer eser de *Irak Bitig* adlı fal kitabıdır. Doğu Türkistan'da Bin Buda Mağaralarındaki bir elyazmaları deposunda bulunan *Irak Bitig*'in dil ve yazım özellikleri, 9. yüzyıldan kalma olduğunu düşündürmektedir.¹⁹ *Irak Bitig* üzerinde ilk çalışan V. Thomsen olmuştur.²⁰ Ardından Hüseyin Namık Orkun²¹, S. Malov²² ve T. İkeda²³ metnin tam neşirlerini hazırlamışlardır. Bunlardan başka eser üzerine çeşitli makaleler de yazılmıştır. *Irak Bitig*'in Azerbaycan'da da 2013 yılında neşri yapılmıştır.²⁴ Talat Tekin de bu eseri önce 1993'te İngilizce olarak yayımlamış²⁵ ardından Azerbaycan'daki neşirle aynı yıl Türkçesini de neşretmiştir.²⁶

R. R. Arat 1965 yılında, *Eski Türk Şiiri* adlı çalışmasında Maniheist, Budist ve İslamî çevrelerde yazılmış, Uygurlardan kalan Türkçe şiirleri ilk kez bir araya getirmiş ve yapılarına, konularına göre incelemiştir. Çalışmamızda bu eserde yer alan şiirler de konumuz açısından değerlendirilecektir.²⁷

Budist Uygurlara ait mensur eserler esas olarak *Tripaşaka* "Üç sepet" (Çin. *sanzang* = Uyg. *sam/soüç ardini* - üç ağılık) adı verilen kitap külliyyatından oluşmaktadır. Bu üç kitap türü ise Sütralar, Abhidharmalar ve Vinayalar'dır. Geng Shimin, "Budist Uygur Edebiyatı" adlı makalesinde, açıklayıcı bilgileriyle birlikte Budist Uygur metinlerinin bir listesini vermiştir.²⁸ A. v. Gabain'e göre Budist Uygur edebiyatı kısaca: a) Anlatılar, Masallar, b) Sütralar, c) Tövbe duaları, d) Büyü metinleri ve e) Felsefi metinler olarak sıralanabilir.²⁹

Anlatı metinlerinin başında *Daşakarmapathâvadânamâlâlar* gelmektedir. St. Petersburg'da Kratkov Arşivi'nde bulunan parçalar bir kitap halinde M. Shogaito, L. Tuguşeva ve S. Fujishiro'nun ortak çalışması olarak yazıçevrimli metin, Japonca ve Rusça çevirisi, sözlük ve tıpkıbasım şeklinde 1998'de yayımlanmıştır.³⁰ Eser üzerinde daha sonra

19 Talat Tekin, *Irak Bitig*, Ankara TDK Yayınları, 2013, s. 13

20 Vilhelm Thomsen, "Dr. M. A. Steins' Manuscripts in Turkish 'Runic Script from Miran and Tun-huang", *JRAS* 1919, 190-214.

21 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1994.

22 Sergej Malov, *Pamyatniki drevnyurkskoy pis'mennosti*, Moskva 1951, 80-92.

23 T. İkeda, "The Irak Bitig, an Ancient Turkish Book of Divination", *The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences*, Kyoto Sangyo University, c. VI, No: 1(October 1984), 81-125.

24 Göybey Uluç, Aygün Hüseyinli, Dilber Mehdiyeva, Özcan Qır, İrana İbrahimova, Ceyran Sərxanbəyova, *Irak Bitig- Qədim Uygur Dilində Yazılmış Fal Kitabı*, Türkçesi Varkən Topluluğu Yayınları, Bakı 2013.

25 Talat Tekin, *Irak Bitig- The Book of Omens*, Harrasowitz Verlag, Germany 1993.

26 Talat Tekin, *Irak Bitig*, Ankara TDK Yayınları, 2013.

27 Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

28 Geng Shimin, "Budist Uygur Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 786-800.

29 Mehmet Ölmez, "Burkancı (Budist) ve Manici (Maniheist) Türk Edebî Çevrelerinde Nesir", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, C.IV, Ankara, 2004, s.129.

30 Masahiro Shōgaito, /Lilia Tugusheva/Setsu Fujishiro: *The Daşakarmapathâvadânamâlâ in Uighur*. From the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences. *Ugurskaya versija Daşakarmapathâvadânamâlâ*. Rannesrednevekoviy uygurskiy pis'menny pamyatnik iz rukopisnogo sobraniya Sankt-Peterburgskogo filiala Instituta vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk. Kyoto, 1998. Ayrıca *Daşakarmapathâvadânamâlâ* için bkz: Mehmet Ölmez: "Uigurbon Daşakarmapathâvadânamâlâno kenkyū / Ugurskaya versiya Daşakarmapathâvadânamâlâ / The

Jens Wilkens çalışmıştır.³¹ Bu eserle ilgili Türkiye’de yapılmış en kıymetli çalışmalardan biri ise Murat Elmalı’ya aittir.³² Söz konusu türün hacimli bir diğer eseri *Maitrisimit’tir*. Eser üzerinde Şinasi Tekin tarafından Berlin Akademisi’nde yayımlanmış Almanca³³ ve Erzurum Atatürk Üniversitesi tarafından yayımlanmış Türkçe³⁴ bir çalışma bulunmaktadır. Aynı döneme ait *Prens Kalyanamkara ve Papamkara*³⁵ adıyla bilinen bir masal da bulunmaktadır.

Uygurcaya çevrilen Sūtraların başında *Suvarnaprabhīsa-sūtra* gelmektedir. Uygurca adı kısaca *Altun Yaruk Sudur*³⁶ olan metnin bütününün yazıçevrimi yapılmıştır. “Süü ülüş” adı verilen bir giriş bölümü ve “tegzinç” adı verilen on ayrı bölümden oluşan eser, bu bölümler ayrı ayrı çalışmalara konu edilerek de incelenmiştir.³⁷

Çalışmamıza konu olan bir diğer sūtra *Kuanşi im Pusar*’dır. W. Radloff’un³⁸ ve Şinasi Tekin’in³⁹ bu eser üzerinde bir çalışması bulunmaktadır.

Abhidharmakośabhāṣya’nın Uygurcada tam bir çevirisi bulunmayıp, sadece

-
- Daśakarmapathāvadānamālā in Uighur, Masahiro Shōgaito, Lilia Tugusheva, Setsu Fujishiro, Shokado, Kyōtō 1998, XII +294 + 84 s.,” *Türk Dilleri Araştırmaları*, 15 (2005): 223-232.
- 31 Jens Wilkens, *Buddhistische Erzählungen aus dem Alten Zentralasien Edition ders altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā*, Berliner Turfantexte XXXVII (1) / XXXVII (2), XXXVII (3), Berlin-Branderburgische Akademie, 2016, Belgium.
- 32 Murat Elmalı, *Daśakarmapathāvadānamālā*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- 33 Şinasi Tekin, *Berliner Turfantexte IX, Maitrisimit nom bitig Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule*, Berlin, Akademie Verlag, 1980.
- 34 Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II, Maytrisimit (Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1960.
- 35 James Russell Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Çev. Vedat Köken, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998. Mehmet Mahur Tulum, Kenan Azılı, *Eski Uygurca Edgü Öglü Tigin Anyıg Öglü Tigin (İyi Niyetli Şehzade-Kötü Niyetli Şehzade) Burkancı Seyirlik Eser, Çözümleşişinin 101. Yılında Yeni Bir Tahlil Denemesi (Giriş-Rekonstruksiyon-Çeviri-Sözlük-Faksimile)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.
- 36 Ceval Kaya, *Uygurca Altun Yaruk- Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- 37 Altun Yaruk’un bölümlerinin müstakil olarak konu edildiği ve çalışmamızda kullandığımız yayınlar: Dr. Saadet Çağatay, *Altun Yaruk’tan İki Parça*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945. Mehmet Ölmez, *Altun Yaruk III. Kitap-(=5. Bölüm), Suvarnaprabhāsasūtra*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 1991. Dr. Hacer Tokyürek, *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Laçin Yayınevi, Ankara 2015. Özlem Ayazlı, *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2012. Engin Çetin, *Altun Yaruk Yedinci Kitap*, Karahan Yayınevi, Adana 2013. Engin Çetin, *Altun Yaruk Sekizinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*, Karahan Kitabevi, Adana 2017. Dr. Erdem Uçar, *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç, Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin*, Dinozor Kitabevi Yayınları, İzmir 2013. Erdem Uçar, “Altun Yaruk Sudur, X. Tegzinç, XXIX. Bölök, [R-M 653/08-657/17]”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 10, sayı 1, Mart 2013, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2013, s. 25-51.
- 38 Wilhelm Radloff, *Kuan-si-im Pusar, Eine Türkische Übersetzung des XXV. Kapitels der chinesischen Ausgabe des Saddharmapundarika*, St. Petersburg, 1911.
- 39 Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I- Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah) Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sūtra)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları Araştırmaları Serisi Edebiyat Filoloji 2, Erzurum 1960.

Shiramati'nin yorumunun çevirisi mevcuttur. Bu çeviri Çince'den yapılmış olup, asıl Sanskrit metin bugün kaybolmuştur. Çince metinden ise sadece üç sayfa kalmıştır. Uygurca çeviriye göre metnin aslı manzum ve 28 000 *grantha* olmalıdır.⁴⁰ Masahiro Shogaito 2014 yılında Stockholm Etnografya Müzesi'nde yer alan yaklaşık 2000 satırlık *Abhidharmakosasastra*'yı İngilizce olarak yayınlamıştır.⁴¹

Bunların dışında kalan ve A. von Gabain'in tövbe metinleri, büyü metinleri ve felsefi metinler olarak sınıflandırdığı metinler hacim bakımından küçük metinlerdir.

Bu çalışmada, Betül Özbay tarafından yayıma hazırlanan *Huastuanift*⁴², Talat Tekin'in yayımladığı *Irak Bitig*⁴³, Reşid Rahmeti Arat'ın VIII-XIII. asırlara ait Mani ve Budakültür muhitlerini tespit eden bazı şiirleri bir araya getirip incelediği *Eski Türk Şiiri*⁴⁴, ayrıca *Manichaica'nın* birinci kitabında yer alan dört metin üzerine söz varlığı çalışması yapan Zekine Özertural'ın doktora tezi⁴⁵ Maniheizm Uygur edebiyatı metinlerinin taraması yapılmış kullanılan eserlerdir. Murat Elmalı tarafından hazırlanan *Daşakarmapathāvadānamālā*⁴⁶, Ceval Kaya tarafından hazırlanan *Altun Yaruk Sudur*⁴⁷ esas olmak üzere, bu eserdeki "teginç"lerin ayrı ayrı müstakil olarak çalışıldığı diğer eserlerden de faydalanılmıştır. Şinasi Tekin tarafından hazırlanan *Maytrisimit*⁴⁸ ve *Kuanşi im Pusar*⁴⁹, ayrıca James Russell Hamilton'un hazırladığı *Prens Kalyanamkara ve Papamkara* isimli eserin Vedat Köken tarafından hazırlanan tercümesi⁵⁰, Masahiro Shōgaito tarafından hazırlanan *Abhidharmakośabhāṣya*⁵¹ adlı eser de taranan diğer eserlerdir.

Maniheizm Edebiyatında Savaşta Bakış

Uygurların Mani muhitinde kaleme aldıkları eserlerden biri olan *Huastuanift*'te yer yer savaşmaktan bahsedilmektedir. Ancak buradaki savaş, düşman bir kavimle değil; ileride Budist eserlerde de konu edinildiğini ortaya koyacağımız gibi, şeytanla yapılan savaştır:

*IB (1-10) [1] hormuzta t(ä)ñri beş t(ä)ñri [2] birlä kam(a)g t(ä)ñrilär sözinlög(ü)
n / [3] yäkkä sünüşgäli k[äl]lti / [4] inti, anıg kılınç(ı)g ş(i)mnulugun / [5] beş*

40 Mehmet Ölmez, a.g.e., s.132.

41 Masahiro Shōgaito, *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya*, Wiesbaden, 2014.

42 Betül Özbay, *Huastuanift Maniheizm Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

43 Talat Tekin, *Irak Bitig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2013.

44 Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. baskı, Ankara 1991.

45 Zekine Özertural, "Türk Kaynaklarında Maninin Öğretisi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.

46 Murat Elmalı, *Daşakarmapathāvadānamālā*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

47 Ceval Kaya, a.g.e.

48 Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II, Maytrisimit (Burkanlıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1960.

49 Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I- Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah) Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapunđarika-sūtra)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları Araştırmaları Serisi Edebiyat Filoloji 2, Erzurum 1960.

50 James Russell Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Çev. Vedat Köken, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

51 Masahiro Shōgaito, a.g.e.

türlüg yäklärlügün sünüşdi / [6] täñrili [y]äkli y(a)ruklu karalı ol / [7] üdün k[at] ıldı, hormuzta t(ä)ñri / [8] oglan[ı] beş t(ä)ñri, bizniñ üzüt(ü)müz / [9] son [yä] klügün sünüşüp balıg baş(ı)g / [10] boltı.⁵²

I B (1–10) “Hormuzta Tanrı, beş tanrı ile birlikte bütün tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için geldiler, indiler (ve) günahkâr Şimnu ile beraber beş farklı türde şeytanla (daha) savaştilar. O zaman tanrı ve şeytan, ışık ve karanlık (birbirine) karıştı. Hormuzta tanrının çocukları beş tanrı ile bizim ruhlarımız, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı.⁵³

III A, B (75–80) [75] beşinç ot täñri, sön / [76] yäklügün sünüşüp / [77] bal(ı)kdukin k(a)raka kat(ı)ltu- / [78] -kın üçün, t(ä)ñri yerinärü / [79] baru umatın bo yerdä / [80] ärür.⁵⁴

III A, B (75–78) (Hormuzta tanrının çocukları)... Ezelden beri şeytanlarla savaşıp yaralanarak karanlığa karıştığı için gökyüzüne ulaşmadan bu dünyada kaldılar.⁵⁵

VIII A, B (202–206) [202]...täñrili yäkli / [203] nädä ötrü sünüşmiş / [204] y(a)ruklu k(a)ralı kaltı / [205] katılmış yerig t(ä)ñrig kim / [206] yaratmış tepän biltim(i)z⁵⁶.

VIII A, B (202–206)... Tanrı ve şeytanın neden dolayı savaşıklarını, ışık ve karanlığın nasıl karıştığını, yeri ve göğü kimin yarattığını öğrendik.⁵⁷

Berlin T l’de (U 33) fragmanı, içerik olarak ilk insanın Karanlık Ülkesi’nin hükümdarı Şimnu ile savaşından bir epizodu anlatır.

[yer suv]ka enti, ol üç yäklärig anh(a)rw(a)z(a)nta badı, tört y(a)ruk küçin birlä bo y[er] suvka enti apamu bo[lgın]ça b..... mınğa ad ... tanu..... ol ba..... [t]ört b.....z [o], [ho]rm[uz]ta t(ä)ñri y(a)rl(a)kançuçı köñüllüg ärti ş(i)mnuğ näçökläti ölürdi tep sezik ay(ı)tsar inçä kikinç bergil: ş(i)mnu öz tilin täğşürüp kamag yäklärkä inçä tep tanuklayu sav berdi sizlärädä almış agu hormuzta t(ä)ñrikä atgay m[(ä)n] hormuzta t(ä)ñrig bo..... tedi, atmış agusı öz başınğa täğdi, töpön [t]üşti tümän y[a]lvardı, ş(i)mnu m(ä)n hormuzta t(ä)ñr[i]am..t tep... näñ..... ya..t yäklär..... ärti[lär], ol yedilär ölürdilär ätöz[i]n tamu ünürinä tüştü ol üdün hormuzta t(ä)ñri o:t t(ä)ñrig baltoça kılıp ş(i)mnu başın bıçtı ol ok o:t t(ä)ñrig yetmiş tümän berä sünü täğ kılıp ş(i)mnu başın sünü başın[ta]

52 Betül Özbay, a.g.e., s. 78.

53 a.g.e, s. 78.

54 a.g.e., s. 81.

55 a.g.e, s. 92.

56 a.g.e., s. 85.

57 a.g.e, s. 93-95.

[Hormuzta Tanrı?] yeryüzüne indi. O üç şeytanları Zodiak'a (burçlar kuşağına) bağladı. Dört parlak gücü ile bu dünyaya indi. Sonsuza kadar 0.... dörtdır. "Hormuzta Tanrı merhametli gönüllüydü, şeytanı nasıl öldürdü?" diye sorarlarsa şöyle yanıt ver: "Şeytan kendi dilini (konuşmasını) değiştirip bütün şeytanlara şöyle deyip (söylediklerini) kanıtlayarak konuştu: "Sizlerden aldığım zehiri Hormuzta Tanrı'ya atacağım. Hormuzta Tanrı'yı bu [zehirle öldüreceğim]" dedi. (Şeytanın kendi) attığı zehiri kendi başına değdi. Tepe(sinin üstüne yere) düştü ve on binlerce kez yalvardı. Şeytan, ben Hormuzta Tanrı deyip biraz Şeytanlar idiler. O [şeytani] yediler ve öldürdüler. (şeytan) canlı olarak Cehennem mağarasına düştü. O zaman Hormuzta Tanrı, Ateş Tanrı'yı balta gibi yapıp, şeytan(in) başını kesti. Aynı Ateş Tanrı'yı yedi yüz bin mil (uzunluğunda bir) mızrak gibi yapıp, şeytan(in) başını mızağ(in) ucunda...⁵⁸

Canlıları öldürmekten dolayı duyulan pişmanlık da eserlerde sıkça dile getirilmekte ve bundan dolayı tövbe edilmektedir:

V A, B (117-122) [117] beşinç beş türlü tınl(ı)gka / [118] bir ymä äki adakl(ı)g kişikä / [119] äkinti tört butlug tınl(ı)gka / [120] üçünç uçugma tınl(ı)gka / [121] törtünç suv içräki tınl(ı)gka / [122] beşinç yerdäki bag(ı)rınn yorigma tınl(ı)gka
V C (123-132) [123] söda bärü t(ä)ñrim bo beş / [124] türlüg tınl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı) g ulugka / [125] kiçigkä t(ä)gi, näçä korkit<t>(ı)m(ı)z / [126] ürküt<t>imiz ärsär näçä urt(u)muz/[127] yünt<t>ümüz ärsär, näçä açit<t>ımız / [128] agrıt<t>ımız ärsär näçä ölürdüm(ü)z / [129] ärsär, monça tınl(ı)gka tural(ı)g- / [130] -ka öz ötägçi botlumuz / [131] amtı t(ä)ñrim yazokda boşunu / [132] ötüñür biz.

V A, B (117-122) Beşinci olarak da bu beş türlü canlıya, birincisi iki ayaklı insana, ikincisi dört bacaklı canlıya, üçüncüsü uçan canlıya, dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere,

V C (123-132) ezelden beri tanrım bu beş türlü canlıyı, büyüğünden küçüğüne, ne kadar korkutup ürküttüysük; ne kadar vurup aşığılıdysak; ne kadar (canlarını) acıtıp incittiysük (ve) ne kadar öldürdüysük; bütün bu varlıklara can borcumuz oldu. Şimdi tanrım günahtan arınmayı dileriz.⁵⁹

V I A, C (147-161) [147]... ymä näçä / [148] üküş tınl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı)g ölürdümüz / [149] ärsär... /... / [159]... t(ä)ñrim / [160] amtı bo on türlüg yazokda / [161] boşunu ötüñür biz.⁶⁰

V I A, C (147-161)... yine ne kadar çok canlıyı öldürdüysük;... tanrım şimdi bu on türlü günahtan arınmayı dileriz.⁶¹

58 Zekine Özertural, a.g.t., s. 46-48.

59 Betül Özbay, a.g.e, s. 93.

60 a.g.e, s. 84.

61 a.g.e, s. 93.

Mani muhitinde yazıldığı belirtilmekle birlikte Irk Bitig adlı fal kitabında Mani inancı ile örtüşmeyecek falların bulunduğunu da görüyoruz. Irk Bitig'in hatime kısmını inceleyen Hamilton, bu küçük kitabın Taygüntan manastırında genç bir mürit tarafından ağabeyi Sangun İtaçuk için yazılmış olduğunu açıkça ortaya koymuştur.⁶² Özellikle kendini dine adanmış genç bir müridin, savaşmaktan ve savaşçılardan, ava çıkmaktan övgüyle bahseden falları yazıya geçirmesi ilginçtir.

Fuzuli Bayat'a göre tasvir edilen bu tip gerçek av sahnelerine hem Türk destanlarında hem de Eski Edebiyatta rast geliriz. Bu ve buna benzer sosyal ve mitolojik konuların eserde bolluğu Irk Bitig kitabının Türk düşüncesinin mahsulü olduğunu söylemeğe esas verir.⁶³ Bazı araştırmacılarca Irk Bitig metninin Mani edebiyatı ürünü olarak kabul edilmesinin, eserin fikri, metnin yapısı, konusu ve düşünce mekanizması açısından değerlendirildiğinde yanlış olduğu görülür. Irk Bitig'de bütün metin orijinal bir şekilde evrensel karşılaştırma olan iyi-kötü antitezi üzerine kurulmuştur.⁶⁴

oo ooo oooo

29. *Oyma er oğlanın kisisin tutup urupan oş iç oygali barmış. Oğlin kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş kony utmiş. Oğlı yutuzı kop ögirer tir. Ança bilingler: Edgü ol.*

29. (Bir) sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş. (Yarıştta) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik doksan koyun kazanmış. Çocukları ve kadını hep seviniyorlar, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

oooo oooo oo

34. *Kan süke barmış. Yagıg sançmış. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusingaru kelir, tir. Ança bilingler: Edgü ol.*

34. Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargahına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

oooo ooo oooo

62 Talat Tekin, *Irk Bitig*, TDK Yayınları, Ankara 2013, s.13.

63 Fuzuli Bayat, "Irk Bitig'de Sosyal ve Mitolojik Konular", *Folklor/Edebiyat*, c. X, sayı XXXVIII, 2004, s. 109-125.

64 Fuzuli Bayat, "Irk Bitig Metninin Poetik Yapısı", *Türkiyat Araştırmaları*, sayı 4, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Bahar 2006, s. 39-65.

35. *Er süke barmış. Yolta atı armış. Er kugu kuşka sokuşmış. Kugu kuş kanatinga urup anın kalıyu barıpan öginge kangınga tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir.*

Ança bilingler: Edgü ol.

35. (Bir) adam orduya gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış. Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına erişirmiş. Anası babası neşe ve sevinç içinde, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

o oooo oooo

40. *Talım ırı yarın aça yasıçin yallım kayag yara urupan yalngusun yoriyur tir. Antag alp ermiş.*

Ança bilingler: Edgü ol.

40. Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der. (Bu genç) öylesine güçlü imiş.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

oo o oooo

55. *Alp er oglı süke armış. Sü yirinte erklig sabçı törümiş tir. Ebingerü kelser özi atanmış, ögrünçülüğ, atı yitiglig kelir tir.*

Ança bilingler: Anyıg edgü [ol].

55. Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında (kendine) güçlü bir sözcü türetmiş, der. Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı (da) yetkin olarak geliyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

o oo o

63. *Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmuş. Kara kamag süsi ögirer tir.*

Ança bilingler: Edgü ol.

63. Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

Budist Edebiyatta Savaşa Bakış:

1. Öldürmek:

Canlılara zarar vermemek, Budizm'in en önemli esaslarından ve kesin olarak yasaklanmıştır.

Uygurlar arasında daha fazla yayılan Mahayana Budizminde ideal bir "bodhisattva"nın sahip olması gereken on mükemmellik basamağı vardır. Bunlar *paramita* olarak adlandırılır.

Sikṣapāda pāramitāsini yerine getirme şartlarından biri üç türlü eylemleri temizlemeye dayanmaktadır. Bu da öldürmemek ve zarar vermemekle olur:

üç törlüg kılınçlarig (0457) arıtmak y(ä)mä kayu ärür tep tesär,, üç törlüg (0458) kılınçlarig arıtmak ärsär,,,, k(a)lṭı ätözin (0459) özlüglärig ölürmämäk adın(a) gunuṇ tavar- (0460) ın küçäp almamak ogurlamamak adınlar- (0461) nıṇ,, (0462) yutuzıṇa yapşınmamak tilin äzüglämämäk (0463) çaşut çaşurmamak,,,, irig sarsıg sav söz- (0464) lämämäk askaṇçulamamak,,,, köñülin adın (0465) kişiniṇ ädgüsiṇä azlanmamak künilä- (0466) mämäk övkä köñül tutmamak övkälämämäk,,,, (0467) t(ä)rs körüm öritmämäk ärür,,,,⁶⁵

(0453-0467) Burada yine Bodhisattvalar, birincisi (olan) üç türlü eylemi temizlemeye dayanarak *sikṣapāda pāramitāsini* nasıl elde ederler? Üç türlü eylemi temizlemek yine nasıldır? diye sorsa: Üç türlü eylemi temizlemek, bedeni ile canlıları öldürmemek, başkasının malını zorla almamak, çalmamak, başkasının eşine bağlanmamak (zina etmemek), dili ile yalan söylememek, iftira atmamak, kaba (ve) üzücü söz söylememek, alay etmemek, gönlü ile başka kişinin iyiliğini kıskanmamak, öfkeli gönüllü olmamak, öfkelenmemek, aykırı fikirde olmamaktır.⁶⁶

İnsan öldürmenin veya can almanın nedeninin sorgulandığı kısımlarda, insan vücudunun ne denli zor yaratıldığından bahsedilmektedir. Can alanların ancak "kötü düşünceliler" olacağı özellikle vurgulanmıştır:

(84) bahşısı inçe tēp tedi.. antaḡ / ((85) erser nomlayu béreyin tıdıḡ- / (86) -sız köñülin in kulgak- / (87) -ın tıṇlaḡıl kayu kişi töz- / (88) -intin berü irig yavḡan üküş / (89) y(a)vlak köñüllüḡ bolsar ol adınagu- / (90) -nı ölürgeli ugrayur.. kim öglüg / (91) köñüllüḡ kişi erser moni büüḡn- / (92) -miş k(e)rgek.. isig öz korkunç / (93) ayıḡ y(a)vlak ol.. meniṇ neteg/(0094) isig özüm amrak erser alku / (0095) kişiniṇ y(i)me antaḡ ol amrak / (0096) ol.. moni negülük ölüür m(e)n tēp / (0097) sakinmiş k(e)rgek⁶⁷

65 Hacer Tokyürek, *Altun Yaruk Sudur 4. Kitap*, s. 286-287.

66 a.g.e., s.472.

67 Murat Elmalı, a.g.e., s. 62.

(0084-0097) Hocası şöyle dedi: "Öyle ise anlatayım. Sessiz sakin bir şekilde pür dikkat beni dinle! Kim yaradılıştan kaba ve çok kötü kalpli ise, o başka birini öldürmeye meyillidir. Kim akıllı ve düşünceli ise bunu (can almanın kötü bir şey olduğunu) anlamış olması gerekir. Can korkusu çok kötüdür. Benim canım nasıl ki (kendime) tatlı ise, bütün herkesin (canı) da o şekilde (kendisine) tatlıdır. (Bir kişi öldüreceği zaman) "Bunu niçin öldüreyim!" diye düşünmeli.⁶⁸

(0181).. *ança y(i)me alp ermiş / (0182) (19) kişi etözün bulmak.. bo Montag / (0183) (20) alp bolgulukın üküş tınl(ı)glar eşidip / (0184) (21) ölüť ölmekdin tıdılmazlar.*⁶⁹

(0181-0184) "İnsan vücudunu bulmak ne kadar zormuş! Bu şekilde zor olduğunu pek çok canlı iştir (ama yine de) öldürmekten vazgeçmezler."⁷⁰

Budizmde tenâsüh, (samsara: yeniden doğuş, tekrar tekrar gelme) bir hayattan ötekine geçişi ifade eder. Bitmek bilmez bir yeniden doğuş silsilesi olan ve içinde bir eziyet ve çile unsuru taşıyan tenâsüh, yalnız insan şeklinde cereyan etmeyip en küçük sinekten insana kadar bütün canlı varlıklar kategorisini içine alan yeniden hayata dönüş şekilleri olarak sürer ve sadece insan olarak geldiğinde tenâsühten kurtulup Nirvana'yı kazanmak mümkün olur.⁷¹

Bu sebeple öldürmenin bu denli kötü sayılmasının sebebi yalnız "öldürme" fiilinin kendisi değil; bunun yanında bir canlı öldürüldüğü zaman, vücudunun form değiştiren Nirvana yolunda bir üst mertebeye ulaşmasının da engellenmiş olmasıdır:

(6-13) *savın inçe tir: (14) biz kamağun yılki-lar-ning öngre (15) yalanguğ azun-lardaki ayığ kılnıç (16) (lar kü)çinte bu oğurta yılki azun(in)ta toğdumuz erti. öteg (17) birim öteglegülık yıl ay öd (19) kolu sakış tolsa tükeser, munta (20) etüz koğup kişi azunınta (21) toğar ertimiz. inçip biz-ing (22) yılki azunıntaki özgülük kurtul- (23) ğuluğ öğümüz künümüz tağı (7-1) tükemezken (İnçiv balıktağı çang) (2) bağığ Küü Tav (atl(ı)ğ beg bizni) (3) ölürtedi. anıng (üçün biz) kamağun ikileyü yana yıl(kı azun) (5) toğğuluğ ötegke emgek(ke teger-biz)*⁷²

(6-13) ... Sözüni şöyle der: (14) biz vaktile hayvanların daha (önce) (15) insan mevcudiyetindeki fena amel- (16) leri yüzünden (o zaman) hayvan mevcudiyet- (17) inde doğdu idik. Borc (Hend.) (18) ödeycek (ödemeli olan) aylar yılların zamanı (19) (Hend.) dolup tükenirse (Hend.), burada (20) vücudumuzu terk edip insan mevcudiyetinde (21) doğacaktık. Böylece

68 a.g.e., s. 228.

69 a.g.e., s.65.

70 a.g.e., s. 228.

71 Günay Tümer "Budizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 356.

72 Saadet Çağatay, a.g.e, s.32-34.

bizim (22) Hayvan mevcudiyetinden kurtulmamız icab eden (23) (Hend.) zamanımız, günümüz henüz (7-1) tükenmezken, İnçiv şehrindeki Çang (2) bağlıg Küü Tav adlı bey bizi (3) öldürttü. Onun için biz (4) hepimiz yeniden (yene) hayvan mevcudiyetinde (5) doğmak icab eden ödeve, eziyete vasıl oluruz.⁷³

2. Öldürmenin Cezası:

Budizimde “öldürmenin” cezası çok ağırdır. Cezaların sorgulandığı bölümlerde son derece canlı bir üslup kullanılmıştır. Herhangi bir canlıyı öldürmenin karşılığında bu hayatında veya ikinci hayatında mutlaka ceza çekeceğini bilen bir insanın “savaşçı” bir ruh taşıması dinen “günah” olarak algılanmaktadır:

(0224) *bo k]özünür ajunta y(i)me teginmekleri (0225)[bar témin] ök tétsisi inçe tép (0226)[ötünti...] kim bahşıya öz[lüg ölür]- (0227) on pat(a)r (0228) -mekniñ közünür ajunta ayıg tüü- (0229) -şıñe kim tegdi erki.. anı nomlayu y(a)rılıka- (0230) -zun upasélar éşidip sansarka [korkın]- (0231) -ç köñül öritzünler..⁷⁴*

(0224-0231) “Bazılarının bu varlıkta da cezalandırıldıkları görülmüştür.” Öğrencisi, hemen saygıyla bir soru daha sordu: “Kim! Ey, üstad! Can almanın, bu varlıkta, cezasını kim feci bir şekilde çekti, acaba? Bunu vaaz edin. İnananlar işitip *s a m s â r a ' y a* karşı korku duysunlar.”⁷⁵

Bazen “öldürmenin” cezası hemen bu dünyada karşılığını bulur. Hükümdar *Dandāpala* cezasını hemen çekmiştir:

(0318) *ötrü ol irig sarsıg köñüllüg d(a)nt[i]-/ (0319) -palé élig.. altun öñlüg sıgu[n]- (0320) (27) -nuñ ötügin tıñlagalı unamadın köz- (0321) 28) -iñe karakıña kan kodulup kın (0322) (29) közin sıgun tapa körüp övkesi (0323) (30) kelip anıñ ara agulug yılan tilin[e] (0324) (31) oğsatı yalınlayu turur yitti kılınçın t[ar]- (0325) (32) -tıp altı kınıg katıg köñülin edgüllüg (0326) (01) sıgun beginiñ boyunun bıçıp.. başın (0327) (02) yérte yıkdı anıñ arasın ta élig beg- (0328) (03) -niñ oñ kolı bilekintin kesilip kılıcı (0329) (04) birle yérte tüşdi bo montag kolı kesilmiş- (0330) (05) -in körüp belinleyü ögsüz osuglug bolup (0331) (06) [ka]tıg ünin kıkıra inçe tép tédi (0332) (07) [em]geke [...]ayıg kılınç / (0333) (08) [...]ök bökünki (0334) (09) [...]K ülgümin / (0335) (10) [...]ayıg kılınç tüşi (0336) (11) [...]uv]utsuz m(e)n (0337) (12) [...]uru]nçak yédim (0338) (13) [...]MW' [...]S'R ara turtaçı (0339) (14) yok.. K[...]san]sız üküş ayıg (0340) (15) kılınç [...]olgun] in kızımın kamın (0341) (16) kadaşımın tört türlüg süümin balıkımın (0342) (17) uluşımın kent suzak künt(e)ki yinçge (0343) (18) kırkınlarımın barça bek menü*

73 a.g.e, s.33-35.

74 a.g.e., s. 66.

75 a.g.e., s.229.

sakıntım (0344) (19) erti.. öz kılmış ayıg kılınçım başda tepdi (0345) (20) méni için emgenteçi kim erser yok..⁷⁶

(0318-0345) Kötü kalpli Hükümdar *Dandāpala*, altın renkli geyiğin ricasını dinlemeğe tenezzül (bile) etmemiş. Gözlerini kan bürümüş (ve) şaşkı gözlerle geyiğe bakmış. Öfkesi kabarmış. O arada, zehirli yılan diline benzeyen, parlayıp duran kılıcını çekip (eline) almış. Acımasız ve sert yüreğiyle iyilik sahibi geyikler beyinin boynunu kesip, başını yere yıkmış. Bu arada hükümdarın sağ kolu bileğinden kesilmiş (ve kolu) kılıcıyla birlikte yere düşmüş. Kolunun bu şekilde kesildiğini görünce korkup bilincini kaybeder gibi olmuş. Yüksek sesle bağırarak şöyle demiş: "Ey ıstırap! Günah... işte bugünkü... hissemi... günahların sonucu ... utanmazın biriyim... tehlikeye attım. Arada duracak (bana yardım edecek kimse) yok.... pek çok fena iş... oğlumu, kızımı, akrabalarımı, kardeşlerimi, dört kısımdan (oluşan) ordumu, memleketimi, şehri, köyü, haremdeki ince narin cariyelerimi hep ebedî sanmıştım. Kendi işlediğim günah başıma musallat oldu Benim için ağlayıp, sızlayacak kimse yok."⁷⁷

Budist metinler içinde tövbe dualarının önemli bir yer tuttuğu da bilinmektedir. İşlediği günahlardan pişman olan kişinin yapması gerekenler de yer yer izah edilmiştir. Bu inancın kesin olarak yasakladığı kötü amelleri işlememek ve bundan sonra da inanç esaslarını yaymak, yerine getirilmesi gereken şartlardır. Buna bağlı olarak, dini metinlerin, özellikle de Altun Yaruk'un çoğaltılıp yayılması ve diğer insanlara duyurulması, günahlara kefarete olabilecek bir yol şeklinde gösterilmektedir. Altun Yaruk'un yalnız Leningrad nüshasında bulunan Süü Ülüş kısmında bu durum açıkça ortaya konur. Mevzu itibarıyla da Budizm'in esas akidelerinden biri olan canlıları öldürmenin büyük bir günah sayılmasından dolayı meydana gelmiş, dinin umdelerini tutmaya çağıran bir ihtardır. Bu bakımdan konumuz açısından da büyük önem taşıyan bir parçadır.⁷⁸ Parçada Çang bağlığı Küü Tav adlı bir valinin kızının düğünü münasebetiyle birçok hayvan öldürerek ziyafet vermesinden sonra ceza olarak ağır bir hastalığa yakalanması, bu cezadan sonra kuvvetli bir imanla tevbe etmesi, ardından kurtularak öldürdüğü hayvanların da insanlar dünyasına geçmelerini sağlaması anlatılmaktadır. Çang bağlığı Küü Tav, bu hayvanları öldürerek onlara hem eziyet etmekte, hem de sonraki yaşamlarında insan olarak dünyaya gelme ihtimalinin önünü kapatmakta, tekrar hayvan olarak doğmalarına sebep olmaktadır. Hastalanıp baygın düştüğünde rüyasında periler vasıtasıyla, bu günahtan kurtulma yolunun derin bir imanla tevbe edip nom erdini "Şeriat Cevheri" şeklinde tabir edilen bu kitabı istinsah ettirmesi olduğunu öğrenir ve kendine geldiğinde bunu gerçekleştirir. Bu kitabın tamamında canlıları öldürmenin ne kadar büyük bir günah olduğundan bahsedilir:

76 a.g.e., s. 70.

77 a.g.e., s. 230.

78 Bu bölüm Berlin nüshalarında yoktur. Saadet Çağatay'a göre kitap aslında Altun Yaruk'a ait olmayıp, daha fazla onun dağılmasına hizmet eden bir medhiye veya modern tabirle bir propaganda parçasıdır.

22-6..... ürük uzatı 7(özlüg)lerig ölmektin 8 (tıdzunlar). ađınlarķa ķorķınç- 9 sız kõngül buşı birmeklig iduk 10 nomta üzüksüz ögretig kılzun- 11lar. abam birük bu törülerte ögretinğeli usarlar, aşnuça k(e)ntüleri öngre ölüri tüket- 14 miş tnl(ı)ğ-lar için bu nom erdinig 15 bititzünler, okızunlar, okıtız 16 unlar. t(e) ngri t(e)ngrisi burķan 17 -ning bu nom erdinig nomlayu y(a)rılıķa- 18miş ķorķin beğizin beğiz 19 etzünler. ağınlarig yme 20 özlüg ölmektin tıdzunlar.⁷⁹

22-6...uzun müddet (daimi?) 7 canlıları öldürmeyi men- 8 etsinler. Başkalarına korku- 9suz gönül (için) hayrını vermeyi mukaddes 10 kitaptan daima tâlim kılsınlar. 11 Eğer (ama) bu kanunları 12 öğrenebilirlerse (mumarese yapabilirlerse), önce 13 kendileri, daha önceden öldürüp tükettikleri 14 mahluklar için, bu mukaddes cevheri 15 yazdırsınlar, okusunlar, okut- 16sunlar. Tanrı Tanrısı Buda (Burķan) 17-nin resmini (Hend.) resm- 18 etsinler. Başkalarını dahi 19 canlı öldürmekten men'etsinler.⁸⁰

Dasakarmapathāvadānamālā'da can alan (öldüren) kişiye ölüm gününde ne olacağı sorusuna da cevap aranır. Zira öğrenci, hocasına bu soruları sorar. Aldığı cevaplarsa son derece etkidir: Öldüren ve öldürme işinden zevk alan insan, yeniden doğduğunda cehennem bekçilerini açıkça görür. İki türlü ıstırap çeker: Bunlar bütün akraba, eş ve dostlarından "ayrılma" ıstırapı ve cehennemde çekilecek ıstıraplardır. İstırap çektiği esnada günahkârın şuuru açıktır:

(0561) evrilser kılmış kılınçımın m[ü]nin (0562) kadagın körüp bir kolu edgü sakınç[ın] bur- (0563) -hanka umug inag tutsar.. bo m[ontag] (0564) ökünmiş tıltagında antag ugrı yıkı [bar] (0565) sukar (?) ol kılmış kılı[ncı] odgurak evril[ip] (0566) odgurak tegingülük bolmaz [bo savag eşidi]- (0567) -p tésisi bahşı[sına i]nçe (0568) tép tédi birök kayu kişi uz- (0569) -un turkaru özlüg ölü- (0570) -mekde ögrünçülüg bolsar öngreki kén- (0571) -ki közünür bo üç ödün ayıgdın (0572) evrilip ökünmeser uzatı ölürteçi bolsar (0573) bo montag tın1(ı)gnun maranabav ölüm [ö]- (0574)-dinte turmışda 'eñ öngre T[...]' (0575) 'ÇY neteg osuglug bolur.. bahşısı inçe (0576) tep tedı ölüm ödte [tur]mışda upap(a)tik (0577) kén ajunta turguluk [...]Q (0578) köçür ol'ok etözin [...]Y'T' YTWV' (0579) [...]K" tamudaki açıg emgekler közinte (0580) [tét]rü közünürler tüü türlüg yavlak (0581) körksüz meñizlig tamu üzetçilerin (0582) [çı]nkaru körür odgurak tegingülük kılın- (0583)-[çı yakın] kelip başka teper.. ol érin- (0584) -[ç tınlıg er]tingü korkıp ol ugrurta iki (0585) [tülüg açıg] emgekin odug emgenür.. bir emgek- (0586) -[i ol bol]ur muna arntı ölür m(e)n alku (0587) [ka kadaş ogul] kız ed tavar barça monta (0588) [kalıp m(e)n] adrılip ağın aju<n>ka barrı (0589) [m(e)n ikinti] emgeki antag ol tamu erkli- (0590) -[gleri tamudaki] emgeklerig emgetgeli öz (0591) [... yakın] anuk tururlar.. umugsuz inag- (0592) -[sız...]

79 Saadet Çağatay, a.g.e., s. 64-66.

80 Saadet Çağatay, a.g.e., s. 65-67.

yértinçü yer suv anar ıarta (0593) [...]R ölüртеçi tın1(ı)glarınıñ yüre- (0594) -[kleri ...]YZYK mu erki üküş ugrın öz- (0595) [se]kiz otuz p(a)t(a)r (0596) (01) -lüg ölürmekniñ münin kadagın (0597) (02) 'S[...]R.. ayıg kılınçdın evrilmezler..⁸¹

(0561- 0575) ... vazgeçse, yapmış (olduğu) davranışın günahını görüp bir zaman güzel düşüncelerle Buda'ya ümit bağlasa, bu şekilde pişman olduğundan dolayı (bir) fırsat doğsa (?) yapmış olduğu davranışlarından kesin bir şekilde yüz çevirse de (isteğine) ulaşamaz. (Bu sözü işiten) öğrencisi hocasına saygıyla şöyle dedi: "Eğer bir kişi sürekli canlı öldürmekten (dolayı) mutlu olsa; önceki, sonraki ve şimdiki üç zamanda günahattan dönüp pişman olmasa; daima öldürecek olsa bunun gibi (bir) canlı ölüm gününde kalktığında ilk önce... ne gibi olur? (0575-0585) Hocası şöyle cevap verdi: "Ölüm gününde kalktığında *upapattika* (yani yeniden doğan olarak) son varlığından kalan... göçer. Bizzat kendisi... cehennemdeki ıstıraplar gözüne tam olarak görünürler. Çeşit çeşit kötü, çirkin görünümlü cehennem bekçilerini şüphesiz görür, muhakkak kabul edeceği amelleri başına dolanır. O zavallı canlı, olağanüstü korkup, o vakitte iki (tür) ıstırapı şuuru açık bir halde çeker. (0585-0597) Bu ıstıraplardan ilki (şudur): Öldüğümde bütün akraba, (kardeş, oğul), kız mal mülk bütünüyle burada (kalır). Ben ise (bunlardan) ayrılıp diğer varlığa ulaşırım. (İkincisi) ise o cehennem zebanileri cehennemdeki ıstırapları çektirmek için kendileri... yakın ve hazır olurlar. Umutsuz... yeryüzü ona artarak... öldürecekleri canlıların yürekleri... mı acaba? Pek çok sebeple canlı öldürmenin günahı... günahattan yüz çevirmezler.⁸²

*Maitrisimit'*de bir yaratığın küçücük bir karıncayı dahi öldürmesi halinde muhakkak cehennemde doğacağı belirtilir:

(20)a(ntag) (21) öküş tınlıglarığ ölü(r—)... (22) toğmaz.. qaltı şıvngı çantal angulın(ali) (23) oğrıda ulatı.. tınlıglar toğmadı,.. (24) bar antağ tınlıg kiçigkiye çimeli 25 ölüüp utğuradı tamuda toğar..⁸³

Bunun gibi (21) birçok yaratıkları öldür... (22) doğmaz. Tıpkı cellât Şivângin, Angulimâîya adlı (23) hırsız ve diğerlerinin doğmaması gibi... (24) vardır, bunun gibi bir yaratık, küçücük bir karınca (25) öldürünce muhakkak cehennemde doğar.⁸⁴

Hatta *Maitrisimit'*de bir cehennem tasvirinde kollarını yukarı kaldırmış şekilde yananların, insanları öldürenler olduğu belirtilmiştir:

81 M. Elmalı, a.g.e., s. 78-79.

82 a.g.e, s. 234.

83 Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II, Maytrisimit (Burkancılarnın Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1960, s. 117.

84 a.g.e., s.254.

(19) kögüzlerinte yüzlüg meñgizlig (20) kolların örü kötürüp örtenür (21) yalarlar erser olar öngre kişi (22) öldürdeçi çantallar erdiler sansız (23) tümen yalañgu klarıg öldürdiler.. (24) erdi anı üçün anta ölüp tamu— (25) -da toğdılar.. tamuda ozup kur- (26) -tulup amtı bu kiçig tamularda (27) toğmış erürler⁸⁵

Başsız, (19) göğüslerinde yüzleri olduğu hâlde (20) kollarını yukarı kaldırıp yananlara (21) gelince; bunlar vaktiyle insan (22) öldüren cellât idiler. Sayısız (23) insanları öldürdüler; (24) bu yüzden burada ölüp cehennemde (25) doğdular. Cehennemden kurtulup (26) şimdi bu küçük cehennemlerde (27) doğmuşturlar.⁸⁶

Maitrisimit'de özellikle savaşçı yaratıkları öldürenlerin 1144 mil büyüklüğündeki en büyük cehennem olan Sanjıva adlı cehennemde ıstıracı çekecekleri açıkça yazılıdır:

(36) ara ang üst-(-ü)n ming yüz (37) artuķı tört elig bire (uluğ) (38) sançip atlıg (ta)mu erür., (39) kim kayu ayıg kılınçlıg tınlıg- (40) -1ar küçsüz küsünsüz tınlıglar emget- (41) -güçiler öldürgüçiler. söküş atış (42) kılguçı süngüşüp tınlıglarıg ölür- (43) -güçiler.. ağun yilvin kömenin⁸⁷

Bunların (36) içinde en üstün olanı 1144 (37) mil (büyüklüğünde) (38) Sanjıva adlı bir cehennemdir. (39) Kötü amelli yaratıklar, (40) güçsüz, kuvvetsiz yaratıklar, acı verenler, (41) öldürenler, küfredenler, (42) vuruşup yaratıkları öldürenler. (43) Zehir ve büyü ile⁸⁸

3. “Can”dan Vazgeçilebilecek Haller:

Budizm'de insan ancak kendi canına kıyabilir; bunun da şartı, kendisini başka canlıların iyiliği için feda etmektir. Bu bodhisattvaların sahip olduğu bir erdem olarak görülür.

(0626) ekinti k(ä)ntü ençin mäjisin tilämä- (0627) -tin ätözlärin isig özlärin (0628) äsirkämämäkkä tayanıp särinmäk (0629) p(a)ramıtıg nätägin bütürürlär,, k(ä)ntü enç- (0630) -in mäjisin tilämätin ätözlärin (0631) isig özlärin äsirkämämäk (0632) y(ä)mä kayu ärür tep řesär,, k(ä)ntü ençin (0633) mäjisin tilämätin ätözlärin isig (0634) özlärin äsirkämämäk ärsär,, k(a)ltı oom törtünç tört y(e)g(i)rmi,, (0635) 1 beş aźuntakı tınl(ı)glar üçün (0636) 2 öz ätöznüñ ençin mäjisin ent(i)ki- (0637) 3 -sin yaragın tutmatın özlärin baş- (0638) 4 -ların berü isig özlärin tıda särmäk (0639) särinmäk ärür,, inçip bodis(a)t(a) vlar bo mun- (0640) 6 -tag ärürin bilip k(ä)ntüläri ençlig (0641) mäjilig bolguluk tıtaglarta äñ mintın (0642) birk(ä)yä tınl(ı)g ençsirägülük ämgängülük (0643) ärsär,, ol ençig mäjig küsämäzlär,, (0644) k(ä)ntü öz ätözläri yokağıp

85 a.g.e., s. 141.

86 a.g.e., s. 248.

87 a.g.e., s. 150.

88 a.g.e., s. 253.

adınlar (0645) ağgülg mäjilig bolguluk ärsär,,,, ötrü (0646) öz ätözlärin isig özlärin ançak(a)y- (0647) -a y(ä)mä äsirkämäzlär,,,, munçulayu yanın (0648) bodis(a)t(a)vlar k(ä)ntüläriniñ ençin (0649) mäjisin tilämätin ätözlärin (0650) isig özlärin äsirkämämäkläri üzä (0651) öztä örükilärniñ basınç- (0652) -ın ayınçın öztä kođıkılarnıñ (0653) toğın uçuzın ayıg ögli yağılarnıñ (0654) örlätmäkin ämgätmäkin kop törlügin (0655) särärlär särinürlär,,,, bo ärür k(ä) ntü özlär- (0656) -iniñ ençin mäjisin tilämätin ätöz- (0657) -lärin isig özlärin äsirkämämäkkä (0658) tayanıp särinmäk p(a)ramitig bütürmäk,,,,⁸⁹

(0626-0639) İkincisi kendi huzurunu dilemeden vücudunu (ve) özünü esirgememeye dayanarak sabır pāramitāsını nasıl elde ederler? Kendi huzurunu dilemeden vücudunu (ve) özünü esirgememek yine nasıldır? diye sorsa: Kendi huzurunu dilemeden vücudunu (ve) özünü esirgememek beş hayat şeklindeki canlılar için kendi vücudunun rahatını, huzurunu, niteliğini, faydasını elde etmeden özlərini (ve) başlarını verip vücutlarını feda edip sabretmektir. (0639-0643) Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle olduğunu bilip kendilerini huzurlu (ve) mutlu edecek sebeplerden dolayı bir canlı huzursuz olacak (ve) ıstırap çekecek ise o huzuru (ve) mutluluğu istemezler. (0644-0655) Kendi öz vücutlarını yok etmeleri başkalar(ına) iyilik (ve) huzur sağlayacak ise vücutlarını, özlərini öylece de esirgemezler. Böylece bu şekilde Bodhisattvalar kendilerinin huzurunu (ve) mutluluğunu dilemeden vücutlarını (ve) özlərini esirgememeleri üzerine özdeki yüceliğin baskısı ve korkusu (ile) özdeki aşağılılığın sefilliği ve kötü düşünen düşmanların kızdırması(na ve) ıstırap çektirmesine her türlü sabrederler. (0655-0658) esirgememeye dayanarak sabretme pāramitāsını elde etmek budur.⁹⁰

Budizm'in bu esasının bir örneği olarak *Dasakarmapathāvadānamālā'da* beş yüz geyiğin rehberi olan altın renkli geyiğin, bütün geyikleri avcılardan kurtarmak adına kendini fedâ etmesi istenir:

umu[g] (0268) [...] (0269) [...] (0270) [...yakın yagu]k barıp inçe (0271) [tép ötüntiler ...](...) katıglangıl sıgunlar begi- (0284) (24) -[ye.. ne] çök erser bo adadın ozgorup (0285) (25) [biz]iñe isig öz buşı bėrgil.⁹¹

(0261-0285) Ümit(sizliğe düşerek beylerinin) yanına gidip şöyle (rica etmişler): (...) Sağlam dur, (ey) geyikler beyi! Bir şekilde, bu tehlikeden (bizi) kurtarıp bizim için (kendi) canını kurban et."⁹²

Aynı konu **Aç Pars** Hikâyesinde Hükümdar Mahāratha'nın üç oğlundan birinin

89 a.g.e., s.296.

90 a.g.e., s. 474-475

91 Murat Elmalı, a.g.e, s. 68.

92 a.g.e., s. 230.

kendisini ölmek üzere olan yeni yavrulmuş bir kaplana fedâ etmesi şeklinde tezâhür eder. Hükümdarın canını fedâ eden en küçük oğlu Mahāsattva, bedenini çürüyecek bir şey olduğunu düşünerek, canlılar arasındaki en yüksek mertebe olan Budalık arzusuyla kendisini kaplanın önüne atar. Eserde zaman zaman da başka bir canlının iyiliği adına kendi canını feda etmenin erdemliliğinden bahsedilir:

(157) *ymä antag birär ulug (158) y(a)rlıkançuçı köjüllüg kutlug yalanuk- (159) 1ar ürüg uzaşı öz ät'özlärin tişip (160) ıdalap tınl(i)glarka asig tusu kılurlar tep*⁹³

(157) Yine öylesi yüce (158) merhametli gönüllü mübarek insan- (159) 1ar (var ki onlar) daima kendi vücutlarını feda edip (160) canlılara fayda sağlarlar.⁹⁴

(2802) *savıg eşidip m(a)héndaraséné (2803) élig beg burhan kutın (2804) yügerü kılıp y(a)rlıkançuçı (2805) (09) köjülin inçe tép tédi.. togm[ışı]m- (2806) -dın berü alku tınl(i)glarka isig (2807) amrak sakınçlıg uzun turkaru {W} (2808) övke köjül öritmeyük tınl(i)g [m(e)n] (2809) erür m(e)n kamag sansartakı tınl(i) g- (2810) -larnıj kop ödün asig tusu (2811) kıltaçı edgü öglisi y(i)me m(e)n (2812) (16) ök erür m(e)n.. amtı muna m(e)n (2813) (17) burhan kutı küşüşin bo etöz- (2814) üjmin esirkençsiz köjülin titip (2815) ıdalap ol iglig erke buşı bérıp (2816) iğın togasın birtem kétéreyin (2817) tép tédi.. ötrü mahéndaraséné élig*⁹⁵

(2802-2817) Bu sözü işiten Hükümdar Mahendraséna Buda kutsallığını takınıp merhametle şöyle dedi: “Doğduğumdan beri bütün canlılara hoş ve temiz düşünceli (davranan), hiçbir zaman (onlara karşı) öfkelenmeyen birisiyimdir. Bütün bu Samsāra’daki canlıların (içerisinde) her zaman fayda sağlayan dost da benimdir. İşte şimdi, ben Buda kutsallığı temennisiyle bu bedenimi hiç pişmanlık duymadan terk edip o hasta adama (bedenimi) sadaka (olarak) verip hastalığını tamamen gidereyim” dedi.⁹⁶

4. Şeytanlarla Savaş:

Budizm ile ilgili eserlerde yer yer canlı savaş sahneleri de görülür; ancak bu savaş, şeytanlarla yapılan savaştır. Altun Yaruk’un bir yerinde, tanrılar tanrısı Buda’ya dua edilirken onun uğrunda neler yapılacağından da bahsedilir. Bunlardan biri de “şeytanın askerleri”ne karşı galip gelmektir:

*115 (II. 41a.) (5)... ulug küç- (6)-lüg ş(a)mnu süüsün utayın yigedeyin..*⁹⁷

“Çok güçlü şeytanın askerlerini yeneyim, alt edeyim.”

93 Zemire Gülcü, *Eski Uyurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Pars Hikâyesi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s. 82.

94 a.g.e., s.111.

95 M. Elmalı, a.g.e., s. 160.

96 a.g.e., s. 260.

97 Ceval Kaya, a.g.e. , s. 85.

Dasakarmapathāvādānamālā'da Hükümdar Caştana, ülkesindeki nizamı sağlamak için şeytanlarla savaşır:

(3476) [...]L[...]L (3477) ünin tolu [...] (3478) ç(a)ştane ili[g...] (3479) Y'Y'K adası [...], (3480) tünle belirj [...] (3481) turtı.. berk [...] (3482) ışukın urup y(i)ti [...] (3483) tutup ediz kalıkıntın [...] (3484) arslanların yorığın yonp uçayan balık- (3485) -nın kédininte turup inaru berü yondi öt- (3486) -rü elig beg tört beltir yolta yoriyu (3487) anıñ arasinta sansız üküş yeklerig körti.. (3488) ol y(i)me yekler yal(a)ñukların etin yéyü (3489) kanın içip bagarsuklann etözlerine (3490) yörgeyürler erti.. korkgu teg körk (3491) meniz tutup {P} yavlak katıg (3492) ünin kıkıruşu tr(i)jul badruk (3493) éliglerinte tutup kapk(a)ra ulug bedük tag (3494) teg etözün oynayu oot öñlüg işin (3495) saçların eñinlerinte tüşürüp agulug yılan- (3496) -ın etözlerin étinip yaratınıp kay beltir (3497) sayu yoriyurlar erti.. anı körüp ç(a)ştané él- (3505) tag tişim(i)zke yokı bolgalı keltir.. bo (3506) savag éşidip ç(a)ştane élig beg yürekin kat- (3507) -runup ançak(i)ya y(i)me korkmadın ol yeklerke (3508) inçe tép tédi.. ay yekler t(e)rkin maña söz- (3509) -lenler meniñ balıkımdaki bodunug bokunug (3510) negülük ölürür sizler sizlerke bo balık- (3511) -ka kirgülik küç küsün kim berti.. bo (3512) meniñ y(i)ti kılıcımın körünler.. etözün- (3513) -üzlerini bıçıp öñi öñi kemişeyin balık- (3514) -ımnıñ uluşumnuñ bo montag tod uçuz (3515) savların körüp sergüm teg ermez.. ötrü {W}... (3521) yapınıp sıçganakların tutunup oot öñlüg (3522) kıpkızıl saçların artlarınta ıd{D} ıp.. (3523) ört yalın teg tr(i)jul badruk v(a)jirl(i)g {Ĝ} (3524) tokımak éliglerinte tuta ç(a)ştané élig (3525) begig sançgalı urgalı kılınıp bir ikinti- (3526) -ske inçe tép teşdiler.. takı negü küter (3527) sizler terkin monı sançınlar {R} (3528) bıçınlar.. isig özin üzüp (3529) adın ajunka ıdınlar.. anta (3530) ötrü ç(a)ştané {Y} élig beg bar küçin (3531) üntürüp tölükün sikriyü banp urumuke (3532) atl(i)g yekniñ töpüsinteki saçın tarta (3533) tutup kılıcın örü k[ö]türüp başın bıçgalı (3534) ugradı anta ok ol yekler ç(a)ştané élig- (3535) -niñ küçin küsünin çoğın yalının kutın (3536) kıvın körüp artukrak korkdılar ünler-(3558) erser korkunçı ayınç[ı ...] (3559) katıg bolsar toña[lar begi teg ...] (3560) ya tartıp alku ya[gi] lar [...] (3561) MYS kim bolsar anı neçök utgalı y[égedgeli] (3562) ugay sizler.. ertingü katıglanmak(i)g bilge (3563) biligke tükellig yağız yér erikliği (3564) ç(a)ştané élig beg m(e)n erür m(e)n (3565) katıg köñül öritip korkunçsuz (3566) ayınçsız köñülin sizlerni birle (3567) sünüşgeli kelyük m(e)n.. ay yeklere çın (3568) kértü alp katıg erser sizler méni birle (3569) sünüşgeli anuk turunlar.. amtı bir ikinti- (3570) -ke sınaşalım kayusı küçlüg ermiş biz.. {Z} (3571) anca sözlep ört yalın teg y(i)ti kılıcın (3572) élginte tuta yekler tapa yakın sikrip (3573) içkerü kirti 'eñ ulugı kalaşodaré atl(i)g (3574) yekniñ töpüsinteki saçın tutup kılıcın (3575) bıçgalı sançgalı kılın [...] (3576) yekler töpün [...] (3577) élig beg [...] yér] (3578) suv erkli[g...] (3579) özümüz [...] is]- (3580) -ig ö[z...] (3581) tép t[édi...] (3582) YMT[...]... (3786) satagiri haimavaté pañçikét[a] ulatı yekler (3787) urunut[la]rı [er]dinilig

ya[rıklı]nın kedip (3788) busuşlug sakınç[ılg köñ]ülin [kelip...]LYĖ T' (3789) inaru berü yorıdılar.. ötrü ç[aş]tan[é]⁹⁸

(3476-3483)... sesiyle dolu... Hükümdar Caştana... engeli... geceleyin korku... durdu. Sağlam... kemendini atıp keskin... yakalayıp yüksek gökyüzünden... Aslanların yürüyüşü ile yürüyüp, Ujjayinî (adlı) şehrin kuzeyinde durarak ileri geri dolaştı. Ondan sonra, hükümdar dört yol ağzında yürürken, sayısız denecek kadar çok şeytan gördü. Bu şeytanlar insanların etini yiyip kanını içiyor, bağırsaklarını vücutlarına sarıyorlardı. Yüzlerini korkunç hale getirip kötü (ve) yüksek (bir) sesle haykırıyorlardı. Ellerinde üç dişli mızrak tutup, kapkara büyük dağlara benzeyen vücutlarıyla oynayarak, ateş renkli, örgülü saçlarını omuzlarına bırakıp, zehirli yılanlarla bedenlerini süsleyip hep birlikte meydanlarda dolaşıyorlardı... (3505-3515) Bu sözü işiten Hükümdar Caştana, yüreğini sağlam tutup hiç korkmadan şeytanlara şöyle dedi: "Hey şeytanlar, çabuk söyleyin bana! Benim şehrimdeki insanları nasıl öldürsünüz. Bu şehre girme cesaretini kimden alıyorsunuz? Benim şu keskin kılıcıma (bir) bakın, (bununla) gövdelerinizi keserek parça parça edip bırakırım. Şehrimin, halkımın başına gelen bunca felaket haberini duyup da katlanmak mümkün değildir"... (3521-3536) Adalelerini sıkarak sertleştirip, ateş renkli kızıl saçlarını sırtlarına salıverdiler. Ateş gibi üç dişli mızrak, şimşek gibi gürz ve tokmaklan ellerine (aldılar). Hükümdar Caştana'yı mızraklamaya, vurmaya hazırlanarak birbirleriyle şöyle konuştular: "Artık ne bekliyorsunuz? Çabuk bunu mızraklayıp doğrayalım, öldürüp (bunu) başka (bir) varlığa gönderelim." Bunun üzerine Hükümdar Caştana bütün gücünü ortaya koyup dinç bir şekilde sıçrayarak Urumukha adlı şeytanın tepesindeki saçını çekip tuttu. Kılıcını yukarı kaldırıp, başını kesmeye niyetlendi. Böylece şeytanlar Hükümdar Caştana'nın gücünü, kuvvetini; ışığını, parlaklığını, azametini ve şansını görerek korktular. ... (3558-3570) ise korkusu... sağlam ise kahramanlar beyi gibi ... yay çekip bütün düşmanlar... kim olsa, onu nasıl yenmeye muktedir olabilirsiniz? Olağanüstü azimli, ilmi irfanı tam, yeryüzünün hâkimi Hükümdar Caştana'yım ben. Yüreğimi sağlamlaştırıp, cesaretle sizinle savaşmaya geldim. Ey, şeytanlar gerçekten sert (ve) acımasız iseniz benimle savaşmaya hazır olun. Şimdi birbirimizi sınavalım. Hangimiz kuvvetliymişiz (görelim)...(3571-3582) Bu şekilde konuşup ateş gibi keskin kılıcım elinde tutarak şeytanlara doğru yaklaşıp sıçrayarak aralarına girdi. (Şeytanların) en büyüğü (olan) Kalasodara adlı şeytanın tepesindeki saçı tutup kılıçla kesmeye hazırlandı. Şeytanlar tepesi,, hükümdar... dünya kudreti.. kendimiz ...| yaşam ... dedi... (3786-3789) Sâtâgiri, Haimamata, Pañcika'dan başka şeytanlar ve (onların) savaşçıları değerli zırhlarını giyip sıkıntıya gelip... öteye beriye yürüdüler.⁹⁹

98 M. Elmali, a.g.e., s. 183-193.

99 a.g.e., s. 268-272.

Dasakarmapathāvadānamālā'da yer alan bir başka bölümde de Kahraman Arjuna, Kahraman Bimbaséna tarafından şeytan Hidimbağ ile savaşa ikna edilmek istenmektedir:

... [ornıntın] örü (3855) y(i)me turmadın [bimbaséné toriḡag arçun]é (3856) tonag okıp inçe tép tédi.. a[lku aplarta] (3857) yég [...]D[...]Q s(e)n erür s(e)n.. ol kilimbé yek (3858) birle S[...] süñüşgil.. birök seniñ küçün (3859) yétmese[r] ant[a] ok méni üntegil v(a)jırlıg (3860) okın tuşguru t[o]kıp [o]l yekke kın kızgıt (3861) béreyin...¹⁰⁰

(3850-3861) (Kahraman Bimbaséna yerinden) ayağa bile kalkmadan, kahraman Arjuna'yı çağırıp şöyle dedi: "Bütün (yiğitlerden) üstün... sensin. O Hidimbağ ile ... savaş. Eğer senin gücün yetmezse hemen beni çağır. Elmastan oklarla karşılayıp vurarak o şeytana cezasını vereyim."¹⁰¹

Altun Yaruk Sudur Altıncı Kitap'ta da ancak savaşılırsa şeytanların yenilebileceğini anlatan bir bölüm bulunur:

Dasakarmapathāvadānamālā'da, Şeytan Āşavaka elindeki keskin kılıcı ve üç çatallı mızrağıyla Tanrı Buda'ya saldırır:

(2600) ürür.. atavaké yek élginte y(i)ti [kılıç] (2601) [tutu]p t(e) ηri burhan tegresinte [...] (2602) [...] yügürür.. on küçlüg t(e) [ηri burhan] (2603) ηar ançak(i)ya y(i)me korkmadın [aymanmadın] (2604) süzük köñül öritgülük t(e) η[ri...] (2605) erigin olurmaz mu..? ötrü ol [...] (2606) tumlug yüzlüg atavaké yek belin [teg] (2607) tölükin t(e) ηri burhanka yakın si[kriyü] (2608) barıp t(e) ηri burhanag kılıçın sançgalı [ugradi] (2609) anta ok kılıcı iki öñi bolup y[érke] (2610) tüşdi yene ök yalınayu turur.. trijulın [...] (2611) alıp t(e) ηri burhanag sançgalı kılıntı anın (2612) arasınla ol ört yalın teg tr(i)jülü [...] (2613) YTR' kelip bartı.. anta ötrü ol [atava]- (2614) -ké yek korkgu teg y(a)vlak katig [ünin] (2615) kıkırtı alakırtı.. tükel bilge t(e) ηri [burhan] (2616) [bo] yavlak kıkırtmış ünüg t(e) ηridem [...] (2617) [...] ünler belgürtdi otrü ata[vaké yek] (2618) [...] basgukın kelürüp t(e)η[ri burhan]¹⁰²

(2600-2605) Şeytan Āşavaka elinde keskin kılıç tutup Tanrı Buda'nın çevresinde... koşar. On güce sahip Tanrı Buda, ondan en ufak bir korku duymadan temiz düşünce besleyecek (olan) Tanrı (Buda rahat) tavırlarla oturamaz mı?" (2605-2618) Bunun üzerine o... soğuk yüzlü Şeytan Āşavaka korkunç gücüyle Tanrı Buda'nın yakınına sıçrayarak varıp, Tanrı Buda'ya kılıcıyla vurmaya (yeltendi). O anda kılıcı iki parça olup yere düştü. (İki parça olmuş kılıç) hala parlayıp durmaktaydı. Üç çatallı mızrağını (eline) alıp Tanrı

100 a.g.e., s. 195.

101 a.g.e., s. 273

102 M. Elmali, a.g.e., s. 153-154.

Buda'yı mızraklamaya yeltendi. Bu arada o ateş gibi mızrak (şeytanın elinden ...) çıkıp gitti. Bunun üzerine Şeytan Āşavaka korkutucu sert sesiyle bağıırıp haykırdı. Tam bilge Tanrı (Buda bu) kötü (bir şekilde) haykıran sese (karşı) kutsal sesler ortaya çıkarttı. Sonra (Şeytan) Āşavaka ...kaya parçasını getirip tanrı (Buda'ya)...¹⁰³

Budist şiiri örneklerinden "Otuz Beş Burkana Saygı" adlı eserde, şeytanı mağlup eden burkan Vajra da konu edilir:

*yavlaq şımnu-luğ yağı-sın uçdup.
yança iyindeçi tip yadılmış atliğ
yalañguq-nuñg teñgri-niñg yalañguz bakşı-sı.
yalın-lıg çoğluğ-qa yükünürmen.*¹⁰⁴

kötü, şeytan düşmanını mağlup edip,
vurup-ezen diye adı yayılmış olan,
insanların, tanrıların tek hocası,
ateşli ve alevli önünde hürmetle eğilirim.¹⁰⁵

Budist muhit şairlerinden Pratyaya Şiri'ye ait bir metinde şeytana galip gelenlere ulaşmak için dua edilir:

*yirtünçü-nüñg yula-ları yañgırtı tamdulmuş.
yintip kamağ şımnu-larığ utmuş at almış-ıg
yig üstünki nomluğ tilgen evirtgü küşüş-in.
yintem süz-ük köñgöl öz-e ödüğçi bulalım.*

Dünyanın meş'alelerini yeniden yaktırmış,
arayıp bularak, bütün şeytanlara gâlip gelmiş adını alanı,
en üstün kanun çarkını çevirme arzusu ile
her vakit duru gönülle kendimize niyazcı bulalım.¹⁰⁶

Budist şiirinin örneklerinden bir diğeri olan "On Türlü İyiliğin Medhi"nde de kötü niyetli canlıları yola getiren hükümdardan olumlu biçimde bahsedilir¹⁰⁷:

(11) *kadır yavlaq tınlıg-larığ yavaldurğu üçün.
kağıl bağsal eriglig il kan beg iişi bolup.
kadğuluğ-nuñg emgeklig-niñg yarağ-ı iyin.
kara budun başlağuluğ törü yorđıp*

103 a.g.e., s.217.

104 R.R. Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.84-85.

105 Reşid Rahmeti Arat, a.g.e. s. 84-85.

106 a.g.e., s. 134-135.

107 a.g.e., s.76.

*kat kat teñgri yir-lerinde yalañguq ara.
kayu-ta yime kaçan er ser başlap erksinip.
kanturgu üçün tınlıg-lar-nıñg kop küsüş-lerin.
kamağ türlüg eriş-lerig tükel körkiğür.*

Zorba ve kötü canlıları yola getirmek için,
kamçı, sopa olan hükümdar, bey ve memur olup,
kederli ve ıstırap çeken kimselerin menfaati için
halkı idare eden kanunlar tatbik edip,
kat-kat tanrılar diyârında, insanlar arasında,
nerede ve ne zaman olursa-olsun, başa geçip, hâkim olup,
canlıların sayısız arzularını yerine getirmek için,
her türlü davranışı tam olarak gösterir.¹⁰⁸

“Otuz Beş Burkana Saygı” adlı şiirde şeytanla yapılan savaşta üstün gelmiş olan burkana hürmet ifadesi yer alır:

*öñgte ulatı ögmek-lig şımnu
örçüg bağ başlap nışvanı-lıg şımnu
örletmek iş-lig teñgri-lig şımnu.
ölüm-lüg şımnu üşlünçü tüp-lüg.
ülgüsüz öküş yad yağı-ların.
örlet(t)ürmedin utmış yavaldurmuş.
öz-i süñgüş-te yigedmiş atlıg.
öşeliksiz er-ke yükünürmen.*

Renk ve başka övme şeytanları,
başta örtü ve bağ olmak üzere iptilâ şeytanları,
tâciz eden kötü ruh şeytanları,
kökü kesen ölüm şeytanları,
sayısız çok yabancı ve düşmanlarını,
tâciz etmelerine imkân vermeden, yenmiş, sindirmiş,
savaşta üstün gelmiş diye bilinen
en üstün er önünde hürmetle eğilirim.¹⁰⁹

Yukarıda verilen örnek metinlerde görüldüğü üzere, savaş sahnelerinin oluşturulmasında âdeta gerçekte şahit olunmuş savaş anlarından ilham alındığı gibi bu savaş sırasında kullanılan eşyalar da ayrıntılı biçimde tasvir edilmektedir. Söz konusu savaş aletlerinin isimlerinin (kılıç “kılıç”, ok “ok”, badruk “mızrak” vb.) Türkçe olması ayrıca dikkat çekici bir hususiyettir. Bu durum Budizm ve Maniheizm inanç sistemlerini kabul etmeden önce, Gök-Tanrı inancının hâkim olduğu zamanlarda Türklerin tüm benliğiyle benimsediği

108 a.g.e., s.76-77.

109 a.g.e., s. 98-99.

savaşçılık izlerinin kaybolmadığına veyahut adı geçen aletlerin hâlen halk arasında tanınıp kullanıldığına işaret etme ihtimalini göz önünde tutmayı gerektirmektedir.

5. Ülkeyi Savaştan Koruma Yolları:

“Öldürme” fiilinin ve savaşmanın önünü kesin olarak kapatan bu inanç, esaslarına uyulup icap eden amellerin yapılması, kutsal kitaplarının okunup yüceltilmesi hâlinde, inanan kişilerin korunacağını iddia ederek düşman karşısında eli kolu bağlanan halka bu yolla bir kurtulma umudu sunmaktadır.

Altun Yaruk Sudur 6. Kitap'ta bahsedilen temel öğretilerden (dharma) birincisi, bu öğretiyi mücevherini korumak, bolca sevap işlemek ve bu sayede düşman tehlikesi de dâhil ülkenin başına gelebilecek her türlü felaketi bertaraf etmektir. Yani “savaş”mak yerine “uzlaşmak” esasına dayalı bir din olan Budizm için bu öğreti son derece kıymetlidir.

(32) *bo oğ nom ärdinig* (33) *küyü küzätü tutmış buyan ädgü kılınç* (34) *küçintä aç kız ig kägän yağı* (35) *yavlağ adasın barçanı tarçaru* (36) *ketärü uğay sizlär*

(32) İşte bu öğretiyi mücevherini (33) gözetip, koruyarak işlediğiniz sevaplar (34) sayesinde açlık, kıtlık, hastalık düşman (35) tehlikesinin hepsini uzaklaştırıp (36) yok edebilirsiniz.¹¹⁰

Altun Yaruk'u okumanın faydalarından bahsederken kitabı okuyan hükümdarların da güç sahibi olup düşmanlarına yenilmeden huzur içinde yaşayacakları söylenir:

-192- III.33b. *ol üdün 14 t(e)ngri t(e)ngri-si burçan bo saviğ tağı 15 adırtlığ bekiz b(e)lgüüg kılu y(a)rılıkağalı ol 16 kuvrağ arasınla erigm-e t(e)ngri-ler 17 kuvrağ-ınga y-a töz-ün t(e)ngri-ler 18 bo nom ertinig O ayayur ağır 19-layur yir orun-tağı ilig kan-ığ 20 begig iış-ig bodun-uğ çarağ kuyü küz 21 -etü tutmak-ıngız çın'kirtü erür mü 22 tip burçan munça y(a)rılıkadukta ötrü ol 24 k(a)rtirakut tağ töpüsinte yığılmış -193- III.34a. üçünç tört kırk 1 tirilmiş sansız sakış-sız ez-rua 2 kormuz-ta tört m(a)haraaç t(e)ngri-ler 3 baş-ın kamağ t(e)ngri-ler uluğ küçlüğ 4 yekler kuvrağ-ı kamağun barça 5 yomkı bir ünin antağ teginür ağı 6 kötrülmüş e antağ O teginür edgün 7 barmış a birök kayu yir orun-ta bo 8 alçun öng-lüg y(a)ruğ yaltrık-lığ kopt(a) 9 kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom erdinig 10 okıdaçı söz-ledeçi kingürü yore nom 11 -layu birteçi töz-ün-ler kutluğ-lar 12 bar erser-ler.. ötrü ol yir orun 13 -tağı ilig kan-ığ biz kamağ t(e)ngri 14-ler kuvrağ-ı yorımış turmış orun 15-ta tünle küntüz ürüg uzatı kuyü 16 küzeti tutğay biz.. adasın tudasın 17 yağı-sın yavlağ O -ın tarçaru kite 18 -rü birgey biz.. yaş çoğ yalın 19 kut buyan küç küsün asılığuluk edgü irü 20 b(e)lgü-ler körkitgey biz.. suu-lüg 21 kuvrağ-ı-ning köngül-leringe kirip alp 22 ağım eğrem al çeviş bilig ayu birgey 23 biz t(e)ngrim tip ötündi-ler..¹¹¹*

110 Özlem Ayazlı, a.g.e., s. 153.

111 a.g.e., s. 74.

192 III.33b. ...O vakit 14 tanrılar tanrısı (Devâtideva) Buda bu sözü de 15 ayrıntılı olarak, açık-seçik, anlaşılır duruma getirivermek için o 16 topluluk arasında mevcut tanrılar 17 topluluğuna: "Ey soylu tanrılar! 18 Bu öğreti mücevherini (Dharmaratna) sayıp, saygı 19 gösteren yerdeki (iki.) hakani, hani, 20 beyi, hanfendiyi, halkı (iki.) koruyup, göze-21 tip tutmamız doğru mudur?" 22 diye buyurarak sordu. Tanrılar tanrı- (Devâtideva) 23 sı Buda bu şekilde buyurduktan sonra o 24 Grdhrakûta dağının tepesinde toplanmış, **193 III.34a. üçüncü (kitap) otuz dörd(üncü varak)** 1 bir araya gelmiş, sayısız (iki.), Brahmâ 2İndra, dört Mahârâja tanrılar 3 başta olmak üzere, bütün tanrılar; ulu, güçlü 4 şeytanlar (Yakşa) topluluğu, hepsi birlikte, 5 hep bir ağızdan şöylece seslenir: "Ey adı 6 yüceltilmiş (Lokajyeṣṭha)", (sonra yine) öylecelikle seslenir: "Ey iyilikle 7 gitmiş (Sugata), eğer herhangi bir yerde (iki.) bu 8 altın renkli, parlak, parlantılı her (şey)den (çok) 9 yüceltilmiş, öğretinin hükümdan adlı öğreti mücevherini 10(Dharmaratna) okuyacak, söyleyecek, ayrıntısıyla yorumlayıp açıkla- 11 yiverecek soylular, kutlular [12] var iseler, sonra o yer- [13] deki (iki.) hakani, hani biz bütün tanrı- [14] lar topluluğu; yürütmüş, yürümüş, durmuş (olduğu) yer- 15 de, gece-gündüz uzun süre koruyup, 16 gözetip tutacağız. Kazasını belasını, 17 düşmanını (iki.) uzaklaştırıp gide- 18 rivereceğiz, Yaşam (iki.), alev, yalım, 19 kutsallık, iyilik, güç-kuvvet artıracak iyi belirti 20 (Lakšana) (ve) göstergeler göstereceğiz. Asker 21 topluluğunun gönüllerine girip, kahramanlık, 22 savaşıklık erdemi(nin), yol-yordam bilgisi(ni) söyleyiverece- 23 giz efendim." diye saygıyla belirttiler.¹¹²

13 bo nom erdinig eşitdeçi tutdaçı 14 bodun-ka kara-ka y(e)me tört türlüğ 15 uluğ asığ tusu <bar> titir .. kayu-lar ol 16 tört türlüğ tip'tiser .. inçe k(a)ltı 17 'eng'liki bodun kara bi-siz bıçğu 18 -suz bay mengilig O bolğay-lar .. 19 ikinti igsiz kegensiz açsız kız 20 -suz yağı-sız yavlağ-sız bolğay-lar..¹¹³

13 Bu öğreti mücevherini (Dharmaratna) işitecek, tutacak 14 halka (iki.) da dört tür 15 ulu fayda (iki.) (var)dır. Nelerdir o 16 dört tür denirse, şöyle ki, 17 birincisi, halk(lar)ı (iki.) bıçaksız, kesici- 18 siz, zengin (ve) rahat olacaklar; 19 ikincisi, ağrısız, sızısız, tok 20 (iki.) düşmansız (iki.) olacaklar...¹¹⁴

Yine Altun Yaruk 6. Kitap'ta bu öğreti korunsa da buna rağmen düşman tehlikesi oluşursa, bunun için de uyanık olunması gerektiği de belirtilir:

(95) yänä ymä bo nom ärdinig (96) tırladaçı tutdaçı eligläрни_ (97) hanlarını adasın tudasın (98) tarğarğalı, yağısın yavlağın (99) ketärgäli oduğ sağ bolğay biz.

112 a.g.e., s.74.

113 a.g.e., s. 77.

114 a.g.e., s. 77.

(95) yine bu öğreti mücevherini (96) dinleyecek, (onun gereklerini) yerine getirecek (97) hükümdarların tehlikelerini (98) uzaklaştırmak için düşmanını (99) yok etmek için uyanık olacağız.¹¹⁵

Ancak Altun Yaruk 6. Kitap'ta konu şöyle devam eder: Herhangi bir hükümdar öğreti mücevherinin gücüne dayanarak, öğretiyi tutan ve savaşmayan bir hükümdarın ülkesine saldırsa, Maharaja Tanrılar kendi cinli perili topluluklarıyla, yani gizlenmiş bedenlerle o hükümdarın askerlerine yardım edecektir. Ancak bu yardım savaşı ortadan kaldırmaya yönelik olacaktır. Zira Maharaja Tanrılar'ın gizlenmiş bedenlerdeki cinli perili orduları, düşman askerlerini kendiliklerinden sakinleştireceklerdir. Böylelikle savaş çıkmadan ve bir daha o ülkede savaş korkusu olmadan yaşanmasını temin edeceklerdir.

(99) birök (100) kıyay eliglär hanlar bo nom ärdinig (101) sü_ök kertgünç köñülin äsidür tıñlayur (102) ärkän, ol eligläriñ hanlar- (103) nıñ elinä uluşıña yağuk (104) yağısı yavlaķı ol elig ulusuğ (105) arşatğalı buğğalı saķınçın süülägäli (106) uğrasarlar; inçip bo nom ärdininig (107) çoğınta yalınınta, ol süülägäli (108) uğramıs elig yağınñ elintä (109) uluşınta ärüś üküś yavız irü b(ä)lgü- (110) lär b(ä)lgürtüp ig kägän adası üküş (111) bolmağay, birök yänä bo nom ärdinig (112) tutdaçı eliglär hanlar tört (113) törlüg süülüg kıvrağın eşinip tümä (114) nip ol yağılağalı uğradaçı el (115) lig yağınñ elinä uluşıña (116) bargalı uğrasar, ötrü biz tört (117) m(a)haraaç t(ä)ñrilär k(ä)ntü yeklig iç (118) gäklig öz öz kıvrağlarımız birlä (119) köžünmäz ät'özün ol elig han (120) nıñ süü<s>inä çäriğinä art (121) basut bolup; yağısın yavlaķın (122) k(ä)ntün yavaldurğay biz, ol el uluş (123) içintä ikiläyü taķı süü çäriğ ada- (124) sı üzäki korķınç ayınç bultuğmağay (125) t(ä) ğrim tep ötündilär

(99) eğer (100) herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini (101) temiz inançlı gönülle dinler (102) iken, o hükümdarla- (103) -rın ülkesine yakın (104) düşmanı o ülkeyi (105) tahrip etmek düşüncesiyle savaşmayı (106) planlasa, böylelikle bu öğreti mücevherinin (107) gücüyle savaşmaya (108) gelmiş (olan) düşman hükümdarın (109) ülkesinde pek çok kötü belirti- (110) ler ortaya çıkartıp hastalık tehlikeleri çok (111) olmayacak. Bundan başka yine bu öğreti mücevherini (112) tutacak hükümdar dört (113) tür askeri topluluğu ile hazırlanıp (114) savaşmayı planlayan hükümdar(ın) (115) düşmanının ülkesine (116) varmaya niyetlense bunun üzerine biz dört (117) Maharaja Tanrılar kendi cinli perili (118) topluluğumuzla beraber (119) gizlenmiş bedenle o hükümdarın (120) askerine yardımcı (121) olup düşmanını (122) kendiliğinden sakinleştireceğiz; o ülke (123) içinde yeniden askeri (124) tehlikeye dayalı korkular ortaya çıkmayacak (125) efendim", diye belirttiler.¹¹⁶

115 Özlem Ayazlı, a.g.e., s. 157.

116 a.g.e., s. 157.

Budizmin esaslarına uyan ve sağlam bir gönülle iman edenlerin bir şekilde Tanrılar tarafından korunulacağı söylene de zaman zaman kendini müdafaanın gerekli olabileceğine dair ibarelere de rastlanmaktadır; ancak bunun ne şekilde yapılacağı açıkça ortaya konulmamıştır:

*ilki töz-i arıǵ bile biliglig.
idiz uçruǵ-luǵ tuǵ örü tikip.
igid saǵınç-lıǵ yad yaǵı-larıǵ
ıraq teǵürü kaçurmak öz-e.
içtin sınıǵarkı köni yoriǵ-lıǵ.
il-in uluş-ın uz küşetdeçi.
indir-a-kidu-tuvaça raça
ıduǵ ilig-ke yükünür-men.¹¹⁷*

Aslı-esası temizi hikmet olan,
yükseklere çıkan tuǵunu dikip,
yanlıǵ düşünceli yabancı düşmanları
uzaklara kovup, kaçırmak sûretiyle
iç bakımından dürüst hareketli,
halkını, memleketini iyice koruyan
Indraketudhvaja raja
mukaddes hükümdarın önünde hürmetle eğilirim.¹¹⁸(232-239)

Ayrıca Altun Yarik 6. Kitap'ta bir ülkede "öǵreti mücevheri" korunmazsa, o ülkede türlü kötülüklerin baş göstereceǵi anlatılır. Bu bölümde meydana gelecek kötülüklerin bir kısmı o ülke ile ilgiliyken, bir diğerk kısmı bütün dünya ile ilgilidir ve adeta bir "kıyamet" tasviridir: "Öǵretiyi" koruyamayan ülkeyi hükümdarı kaybedecektir. Halk kötü gönüllü olacak ve savaşacaktır. Daha sonra açlık, kıtlık, hastalık ve düşman felaketi başlayacaktır. Dünyanın tamamını ilgilendiren felaketler ise çok şunlardır: Kuyruklu bir yıldız doğacaktır, iki Güneş Tanrısı görünecektir. Zamansız güneş ve ay tutulması olacak, siyah-beyaz gökkuşaǵı belirecektir. Uçan yıldızlar düşecek ve yer sallanacaktır. Kuyu içinden ses gelecek, sular yükselecek, sular taşacak, fırtına olacak ve mahsul yetiştirmeyecektir.

*(679) ... kämisǵäylär, ötrü (680) ol el uluşta öngü öni adroǵ (681) adroǵ
ada tuda bolǵay; {eli} (682) eli hanı el ornın içǵın- (683) ğay, bodunı qarası
yavǵan yavız (684) köñüllüǵ bolǵay, yintäm bākılmäk (685) buǵaǵulamaǵ
ölürmäk ämgätmäk (686) tötüsmäk qarısmaǵ yoña{r}smaǵ (687) ayıǵlasmaǵ
yaǵuksuzuǵ yalarmaǵ (688) ta ulatı; ayıǵ törölär bolǵay; -*

(679) Sonra (680) o ülkede başka (681) farklı tehlike(ler) olacak. (682) Hükümdar ülkeyi kaybe- (683) decek. Halk kötü (684) gönüllü olacak. Sürekli

117 R.Rahmeti Arat, a.g.e., s. 96-98.

118 a.g.e., s.97-99

bağlama, (685) öldürüp işkence etme, (686) savaşıma, iftirâlaşma, (687) suçsuzlardan şüphelenme (ve) (688) gibi kötü âdetler olacak.¹¹⁹

6. Savaşı Düşünen Tanrı ve Tanrıçaların Gönüllerinin Merhametle Dolması:

Maitrisimit'de Maitreya Bodhisatva kendinden önceki burkanların yüce gönüllüğünü düşünürken "üç (çatallı) mızrak ve bıçakla dövülmüş" gibi olur. Bunun sonucunda da kendisinde bir acıma duygusu belirir. Merhamet duygusunun ortaya çıkması bu savaş sahnesinin Maitreya Bodhisatva'nın zihninde canlanmasından sonra oluşur. Maitreya kelimesi "dostça, hayırsever, merhametli, müşfik" anlamındadır. Budist Mesih ya da gelecek Buddha, şimdi Tuşita cennetinde yaşamaktadır. Sākyamuni Buddha'nın Nirvana'ya girmesinden ya da ölmesinden 5000 yıl sonra ya da insan yılıyla 5.670.000.000 yıl olarak hesaplanan 4000 tanrısal yılı bu Tuşita cennetinde yasayacaktır. Daha sonra Sākyamuni'nin yerine bütün insanları kurtarmak için bir Buddha olarak doğacaktır.¹²⁰ Maitreya bu uzun hayatında hemen bütün canlılarla akraba olduğunu, hatta bazısını "öldürdüğünü" düşünür. İçinde onlara karşı bir merhamet oluşur.

Maitreya kelimesi "dostça, hayırsever, merhametli, müşfik" anlamındadır. Geleneğe göre, Maitreya güney Hindistan'da bir Brahman ailesinde doğmuştur. Maitreya'nın 慈氏 "cishi" "hayırsever" ve Ajita 阿逸多 "a yi duo" "yenilmez" olmak üzere iki lakabı vardır. O manastırı ve manastır mensuplarını koruyacak ve Budizmin mükemmel zaferini ortaya koyacaktır.¹²¹

(36) *kamış alkış— (37) -ların öp sakınıp yar(lı-) (38) -kançuçı bilig- -lig üç/-... (39) süngün yülegün san(çı—) (40) —tmış osuğluğ bolup .. kóp kamağ (41) tirig tınlığ ödüş özlüğ tınlığ— (42) -lar öze yarlıkānçuçı bilig tur— (43) -ğurup inçe sakınç sakınur:*¹²²

(36) övülmüş takdislerini (37) düşünüp idrāk edip, (38) merhametli üç (çatallı) (39) mızrak ve bıçak ile dövülmüş (40) gibi olup, bütün (41) canlı yaratıklar (42) için acıma duygusu besleyip (43) şöyle düşünür:¹²³

SONUÇ

Maniheizmin ve Budizmin kabulü Türklerin sosyal, siyasî, askerî ve kültürel hayatlarında derin izler bırakmıştır.

Ötüken Uygur Devleti zamanında kabul edilen Maniheizm'in tesirinde bir Mani Edebiyatı oluşturan, Turfan (Koço) Uygur Devleti zamanında kabul edilen Budizm tesirinde

119 Özlem Yazlı, a.g.e., s. 191.

120 Hacer Tokyürek, "Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm Terimleri", T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şubat, 2011, s.114-115.

121 Hacer Tokyürek, a. e., s.114-115.

122 Şinasi Tekin, a.g.e., s. 83.

123 a.g.e., 213.

de bir Budist Edebiyatın teşekkül etmesini sağlayan Uygurların Çince'den, Soğdçadan, Toharcadan, Tibetçeden ve Sanskrit dilinden yapılan tercümelere dayanan bu edebiyat dolayısıyla kendi bakış açılarını değil, kabul ettikleri dinlerin bakış açısını yansıttığı; ancak bu edebiyatın Türk kültürüne ait motifler de taşıdığı bilinmektedir.

Tarihleri boyunca savaşmak zorunda kalan Türklerin, Gök-Tanrı'dan aldıkları kut ve emir ile şekillenmiş karakterlerinin, Uygurlar zamanında kabul edilen dinlerle ne ölçüde değiştiğini tarihî zemin ve edebî metinler üzerinden incelemeye çalıştığımız bu makaleye dayanarak, "savaşmak" eyleminin edebî metinlerde yön değiştirdiğini, manevî bir savaşa, "şeytanla yapılan savaş"a yerini bıraktığını görmekteyiz. Bundan bahsedilen metinlerde de son derece canlı bir üslup kullanılmış ve yapılan tasvirlerde detaylı savaş sahnelerine yer verilmiştir. Buradan savaşma geleneğinin şeytanlar üzerinden tatbik edilmesi sonucuna varmak mümkün olabilir.

Tercümeyle dayalı bu edebiyatta metinlerde geçen savaş aletlerinin isimlerinin (kılıç "kılıç", ok "ok", badruk "mızrak" vb.) Türkçe olması, bu alet isimlerini ve bizzat savaş aletlerinin kendilerini Uygurların göçebe hayatlarından ve eski savaşçı zamanlarından yaşadıkları döneme getirdikleri izlenimini uyandırmaktadır.

Yeni topraklara hâkim olma hedefi bir yana, düşmana karşı kendini savunmanın bile yasaklandığı, başlarına gelen düşman felaketinin tanrılar ordusunun düşmanı sakinleştirme yoluyla onlara yardım edeceğine inanıldığı bu inancı benimseyen Uygurlar, tabiatı ile savaşçılık özelliklerini koruyamamışlardır. Bununla birlikte Türk milletinin tarih sahnesinde ortaya çıktığı dönemden beri savaşçılık özelliğiyle birlikte anılması ve milli karakterinin bu mücadele hissi ile yoğrulması, kabul edilen yeni inançlarla bir süre fiilen ortadan kalksa bile zihinlerden silinememiştir.

KAYNAKÇA

- AĞCA, Ferruh, "Maniheizm ve Budist Türkçe Metinlerle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Mayıs 2005, Ankara, s. 237-250.
- ALPTEKİN, Erkin, *Uygur Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. baskı, Ankara, 1991.
- ARAT, R. Rahmeti, "Uygurlarda İstılahlara Dair", Türkiyat Mecuması, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1942, C. VII-VIII/1, s. 56-81.
- ASMUSSEN, Jes Peter, *Xuävänift, Studies in Manichaeism*, Copenhagen 1965.
- AYAZLI, Özlem, "Altun Yaruk Sudur VI. Kitap", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- AYAZLI, Özlem, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

- BANG V., GABAIN A. von, RACHMATI G. R., *Türkische Turfan Texte VI, Das Buddhistische Sutra Säkiz Yükmäk*, Berlin 1934.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema, "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", *Türkler*, C. 3, Ankara 2002, s.481-502.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema, *Üç İtgisizler*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- BAYAT, Fuzuli, "İrk Bitig'de Sosyal ve Mitolojik Konular", *Folklor/Edebiyat*, c. X, sayı XXXVIII, 2004, s. 109-125.
- BAYAT, Fuzuli, "İrk Bitig Metninin Poetik Yapısı", *Türkiyat Araştırmaları*, sayı 4, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Bahar 2006, s. 39-65.
- BIÇAK, Ayhan, *Türk Düşüncesi I, Kökenler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s.83.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- ÇAĞATAY, Saadet, *Altun Yaruk'tan İki Parça*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *İslamiyet Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004.
- ÇETİN, Engin, *Altun Yaruk Sudur VII. Kitap*, Karahan Kitabevi, Adana 2013.
- ÇETİN, Engin, *Altun Yaruk Sekizinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*, Karahan Kitabevi, Adana 2017.
- ELMALI, Murat, *Daşakarmapathāvadānamālā*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- EMET, Erkin, "Uygur Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 233-237.
- ERCİLASUN, Ahmet B., *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- ERGIN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2001.
- ESİN, Emel, *Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar*, Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- GÖMEÇ, Saadettin, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, 2. baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜNGÖR, Süleyman, "Uygurların Kente Yerleşmesi ve İdik Kut Şehri Hoço" *Avrasya Etüdlere*, Sonbahar/Kış 2000, Sayı 18.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. K.Y.Koprıman-İ.Aka, Ankara 1976.
- GÜLCALI, Zemire, *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Pars" Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- GÜNDÜZ, Şinasi, "Maniheizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 27, 2003, sayfa: 575-577.
- GÜNGÖR, Harun, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara, 2002.
- HAMILTON, James Russell, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Çev. Vedat Köken, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- HAZAR, Mehmet, *Eski Uygur Türkçesine ve Tarihine Giriş*, Eğitim Yayınevi, Konya 2015.
- HİMRAN, Süleyman, *Huastuanift-Von le Coq'un İngilizce Tercümesinden*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1941.

- İKEDA, T., "The Irk Bitig, an Ancient Turkish Book of Divination", *The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences*, Kyoto Sangyo University, c. VI, No: 1 (October 1984), 81-125.
- İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- İZGİ, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- İZGİ, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- İZGİ, Özkan, *Kutluk Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.
- İZGİ, Özkan, *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 27. basım, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009.
- KARAKAŞ, Selim, "Türk Tarihinde Maniheizm (VIII.-XIII. Yüzyıllar)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- KAYA, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk- Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- KILIÇ, Ayşe, "Budist Dönemi Türk Şiiri Üzerine İncelemeler: An-Tsang'a Ait Bir Şiir Metni (Metin, Tercüme, Notlar, Dizin, Tıpkıbasım)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- KLIMKEIT, H. (Çev. M. Turgut Berbercan), "Türk Orta Asyasında Budizm", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2009, s. 93-108.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- LİGETİ, Louis, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara 2011.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- ÖGEL, Bahaeddin, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *Bellekten XIX/ 73-76*, 1955, s. 331-376.
- ÖLMEZ, Mehmet, *Altun Yaruk III. Kitap-(=5. Bölüm), Suvarnaprabhâsâsûtra, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*, Ankara 1991.
- ÖLMEZ, Mehmet, "Burkancı (Budist) ve Manici (Maniheizm) Türk Edebî Çevrelerinde Nesir", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, C.IV, 2004.
- ÖLMEZ, Mehmet, "Kurzer Überblick über die Buddhistische Übersetzungsliteratur in Alttürkisch (Eski Türkçe Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış)", *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Nevin Önberk Armağanı*, yay. M. Ölmez, Ankara, s. 225-256.
- ÖZBAY, Betül, *Huastuanift, Maniheizm Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- RADLOFF, Wilhelm, *Kuan-şi-im Pusar-Eine Türkische Übersetzung des XXV. Kapitels der chinesischen Ausgabe des Saddharmapuṇḍarika*, St. Petersburg 1911.
- RADLOFF, Wilhelm, "Nachträge zum Chuastuanit (Chuastuanvt) dem Bussgebete der Manichäer (Hörer)", *IİAN 6. seriya: 5, s.867-894*, 1911.
- RÖHRBORN, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Lieferung 1-6, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1977-1998.

- SERTKAYA, Osman Fikri, "Türkiye'de Uygur Türkçesi Araştırmaları Tarihine Bir Bakış ve Eski Uygur Türkçesi Üzerine Türkiye'de Yapılan Son Çalışmalar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, Ankara 1997, s. 411-431.
- SHIMIN, Geng, "Budist Uygur Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 786-800.
- SHIMIN, Geng, KLIMKEIT, Hans-Joachim, LAUT, Jens Peter, "Die Weltflucht des Bodhisattva, Das 13. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit, Annemarie von Gabain zum 90. Geburtstag gewidmet", *Altorientalische Forschungen* 18 (1991), S. 264-296.
- SHÔGAITO, Masahiro, *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya*, Wiesbaden, 2014.
- ŞEN, Serkan, *Körüm Bitig- Eski Uygurca Fal Kitabı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.
- TANYU, Hikmet, *Türklerin Dini Tarihçesi*, Burak Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul 1998.
- TEKİN, Şinasi, *Berliner Turfantexte IX, Maitrisimit nom bitig Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule*, Berlin, Akademie Verlag, 1980.
- TEKİN, Şinasi, "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı İle Birkaç Not", *TDAY Belleten*, Ankara, TDK Yay., 1988.
- TEKİN, Şinasi, *Uygurca Metinler I- Kuansı İm Pusar (Ses İşiten İlah) Vap hua ki atlig nom çeçeki sudur (saddharmapuṇḍarika-sūtra)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları Araştırmaları Serisi Edebiyat Filoloji 2, Erzurum 1960.
- TEKİN, Şinasi, *Uygurca Metinler II, Maytrisimit (Burkancılarn Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1960.
- TEKİN, Talat, *İrk Bitig- The Book of Omens*, Harrasowitz Verlag, Germany 1993.
- TEKİN, Talat, *İrk Bitig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2013.
- TEKİN, Talat, "İslam Öncesi Türk Şiiri", *Türk Dili*, c. 51, No: 409 (Ocak 1986), s. 3-42.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara, 2010.
- TEZCAN, Semih, "Uygur Edebiyatı", *Türk Ansiklopedisi*, c. 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1984, s. 126-131.
- TEZCAN, Semih, "Uygurlar", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXIII, 265. Fasikül, Ankara.
- THOMSEN, Vilhelm, "Dr. M. A. Steins' Manuscripts in Turkish 'Runic Script from Miran and Tun-huang'", *JRAS* 1919, 190-214.
- TOKYÜREK, Hacer, *Altun Yaruk Sudur IV. Tegziñç, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Laçın Yayınevi, Ankara 2015.
- TOKYÜREK, Hacer, "Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm Terimleri", T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Şubat 2011.
- TULUM Mehmet Mahur, AZILI, Kenan, *Eski Uygurca Edgü Ögli Tigin Anyıg Ögli Tigin (İyi Niyetli Şehzade-Kötü Niyetli Şehzade) Burkancı Seyirlik Eser, Çözümleşişinin 101. Yılında Yeni Bir Tahlil Denemesi (Giriş-Rekonstruksiyon-Çeviri-Sözlük-Faksimile)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.
- TÜMER, Günay, "Budizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 356.
- UÇAR, Erdem, "Altun Yaruk Sudur, X. Tegziñç, XXIX. Bölök, [R-M 653/08-657/17]", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 10, sayı 1, Mart 2013, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2013, s. 25-51.

- UÇAR, Erdem, *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç, Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin*, Dinozor Kitabevi Yayınları, İzmir 2013.
- ULUÇ, Göybəy, HÜSEYNLİ, Aygün, MEHDİYEVA, Dilbər, QIR, Özcan, İBRAHİMOVA, İrana, SƏRXANBƏYOVA, Ceyran, *İrk Bitig- Qədim Uyğur Dilində Yazılmış Fal Kitabı*, Türkçesi Varkən Topluluğu Yayınları, Bakı, 2013.
- USER, Hatice Şirin, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*, 2. baskı, Kömen Yayınları, Konya 2010.
- WILKENS, Jens, *Buddhistische Erzählungen aus dem Alten Zentralasien Edition ders altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā*, *Berliner Turfantexte XXXVII (1) / XXXVII (2), XXXVII (3)*, Berlin-Branderburgische Akademie, Belgium 2016.
- ZEREN, Münevver Ebru, "Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.
- ZEREN, Münevver Ebru, "Uygurlarda Maniheizm Etkisi Altında Gelişen Din-Devlet İlişkisi", *JOTS* 1/2, 2017, s. 140-157.

Savaş ve Edebiyat Araştırmaları

Sevim Güldürmez¹

GİRİŞ

Savaşlar, pek çok milleti doğrudan ya da dolaylı olarak tesiri altında bırakan, etkileri uzun süre devam eden toplumsal bir hadise olarak tarih kitaplarında yerini alır. Bu tarih kitaplarında devletlerin başından geçen savaşların fiilî olarak bütün teferruatlarına yer verilir, vakalar kronolojik olarak kayıt altına alınır, arşiv belgeleri, vesikalar kaynak olarak kullanılır ancak tüm bunlar dışında var olan toplumsal taraf, savaşın maddî verileri dışında kalan manevî alan yalnızca bazı sanat dallarının ilgi alanına girer. Bu sanat dallarından biri olan edebiyat bazen aktüel olarak meseleleri kendi kurmaca dünyasına zemin yahut fon olarak alır, bazen de üzerinden yıllar geçtikten sonra hadiseler düşünce ve zaman ilmeğinden süzülüp kendine bir edebî eserde yer bulur. Bu eserlerin birbirlerinden farklı ortaya çıkış amaçları vardır: Kimi zaman, toplumun ve devletin en ihtiyaç duyduğu zamanda o ihtiyaca yanıt olarak karşımızda durur, kimi zaman sadece kendini ortaya koymak dışında bir gayeye hizmet etmez ve içinden çıkmış olduğu toplumdaki asgarî izler taşımak haricinde bir misyonu olmaz, kimi zaman ise bir taşıyıcı konumunda hakikatin bire bir yansıtıcısı, “tarihe müstenit bir hikâyesi” olur. Fakat her ne maksatla bir edebî eser vücuda getirilmiş olursa olsun o eseri kendi devri ile birlikte değerlendirmek pek çok araştırmacının ufkunu açmıştır. Edebiyat araştırmacıları ise savaş dönemlerinde vücuda getirilen edebiyat ile yakından ilgilenmiştir. Zira bu dönemin eserleri, kendileri olmak yani kurmaca bir işlevi ihtiva etmek dışında devre dair pek çok ipucunu, bakış açısını, bütünüyle ferdî ve içtimaî hayatı aksettiren dikkate değer bir vasıta konumunda da olmuştur. Bu sebeplerdir ki kırılma noktalarının, büyük vaka zamanlarının eserleri incelenme ihtiyacı duyulmuş, ortaya pek çok yüksek lisans, doktora tezi, makale ve kitap çalışması çıkmıştır. Bu yazının amacı da Türk Edebiyatı ürünleri üzerine yapılmış savaş konusunu ihtiva eden tezler arasından seçilmiş örnekleri ele alarak tanıtmak ve bazı değerlendirmelerde bulunmaktır.

¹Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Sevim Güldürmez, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye **E-mail:** sevimguldurmez@istanbul.edu.tr

Geliş tarihi / Date of receipt: 11.05.2018 **Kabul tarihi/Date of acceptance:** 11.05.2018

Atf/Citation: Güldürmez, Sevim. "Savaş ve Edebiyat Araştırmaları." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 217-227. <https://doi.org/10.26650/TUDED431211>

I. Yüksek Lisans Tezleri

Tarihimizde önemli bir konuma sahip olan Kurtuluş Savaşı dönemin bazı edebî ürünlerine yansımış ve sonrasında da kimi eserlerin bizzat konusunu ya da zaman ögesini teşkil etmiştir. Bu durumu gözden kaçırmayan edebiyat araştırmacıları ise bu eserleri inceleme konusu etmiştir. Dönemin tiyatro eserlerini incelemeye yönelik yapılan yüksek lisanstezlerinden biri Balıkesir Üniversitesi'nde Prof. Dr. Kahraman Bostancı danışmanlığında Zeynep Şebnem Aldağ tarafından hazırlanan **“Türk Tiyatrosunda Kurtuluş Savaşı (1919- 1928)”** başlıklı tezdır. Tezde 1919- 1928 yılları arasında vücuda getirilmiş ve ortak noktaları Millî Mücadele'nin en zorlu şartlarda geçtiği dönemleri ele almak olan piyeslerden on tanesi incelenmiştir. Fakat tiyatro eserleri değerlendirilmeye başlanmadan önce tezde teorik bir arka plan oluşturması sebebiyle tiyatro tarihinden bahsedilmiş ve “Millî Mücadele Tarihi” kısmına yer verilmiştir. Bu bölümden sonra ise eserler künye, iç kapak, mekân, temsilin muhtevası, kahramanlar, dil ve üslûp bölümlendirmeleriyle bir incelemeye tâbi tutulmuştur. İncelenen on piyesin de okuyucusunun millî hassasiyetlerini ön plana çıkarma ve mücadele edecek kuvvetin temininde yardımcı olma amacı taşıdığı söylenerek, tezin sonucunda bu eserlerin tarihe ışık tutmak ve yaşanılanları kalıcı hâle getirerek gelecek nesillere aktarmak misyonundan bahsedilmiştir. Ancak tez boyunca bu piyeslerdeki mekânlar, kahramanlar, dil ve üslûp özellikleri gibi unsurlar metnin içinde taşımış olduğu anlam ve işlevleri bakımından teferruatıyla ele alınmamış, yalnızca klasik tahlil metodu seyredilmiştir. Bununla birlikte tez, dönemin tiyatro eserlerine dair bir uyanıklık oluşturması bakımından dikkate değerdir.

Aynı konuyu ihtiva eden bir başka yüksek lisans tezi ise Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. Fırat Caner'in danışmanlığında Esra Polat tarafından hazırlanan, **“Kurtuluş Savaşı Dönemi Öykülerinde ‘Dedikodu’nun İşlevi ve ‘Öteki’nin Anlatısı”** başlığını taşıyan tezdır. Çalışma dört bölümden oluşur; ilk bölümde dedikodu mekanizmasının teorik arka planından ve işlevinden, ikinci bölümde bir ideoloji olarak milliyetçiliğin kitle psikolojisini yönlendirmedeki rolünden, üçüncü bölümde “Edebiyat” başlığı altında edebiyatın savaş dönemlerinde ve millî kimlik inşasında propaganda amaçlı kullanımından bahsedilmiş, son bölümde ise seçilen öyküler tematik olarak incelenmiştir. Edebî metinlerin mevzubahis edildiği bu bölümde, Kurtuluş Savaşı döneminde öykülere “düşman” sıfatıyla giren muhtelif milletler tespit edilmiş, yeninin ikamesi için eleştirilen bir eski olduğuna vurgu yapılmış, bazı mekânların üzerine aldıkları temsilîyetler söylenmiş, metinlerden hareketle Beyoğlu örneği verilmiş ve son olarak da Ömer Seyfettin'in altı öyküsünde kendini gösteren Efruz Bey üzerinden bazı değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Araştırmacı tezindeki incelemeler sonucunda Kurtuluş Savaşı'nın cephe ile sınırlı olmadığı neticesine vararak savaş dönemlerinin edebiyattaki akislerinin incelenmesi gerektiğini söylemiştir. Zira edebî eserler “dedikodu”dan istifade ederek “biz” ve “öteki” kimliği oluşturularak Millî Mücadele'ye manevî katkı sağlamıştır. Araştırmacıya göre “savaş meydanında alınamayan intikamın edebiyat vasıtasıyla alınmak istenmesi” söz konusudur, bu sebeple edebî metinler incelenmeye değerdir. Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen yahut

içerisinde bu vakadan bir parçayı barındıran öykülerin ele alınması döneme dair bazı ipuçları vermesi noktasında bir önem arz eder.

Boğaziçi Üniversitesi'nde Doç. Dr. Halim Kara danışmanlığında Zuhul Eroğlu tarafından hazırlanan **“Tarihe Alternatif Romanlar: İkinci Dünya Savaşı'nın Türkçe Çağ Romanlarında Temsili”** isimli yüksek lisans tezinde de resmî tarih söylemine karşı bazı yazarların geliştirdikleri bakış açılarını yansıtan romanlar üzerine bir inceleme yapılmıştır. Giriş bölümünde çağ romanları, hakikat ve roman ilişkisi üzerine bilgi veren tezin diğer beş bölümü roman incelemelerine ayrılmıştır. Bu romanlar *Sonsuz Panayır*, *Rezil Dünya*, *Çakrazlar*, *Yanartaş*, *O Karanlıkta Biz*, *Güven* ve *Salkım Hanım'ın Taneleri*'dir. Araştırmacı bu romanlardan hareketle yazarların toplumu yönlendirme maksadıyla hareket ettiğini ve belirli bir mesajı okura ulaştırma amacı taşıdığını söylemiştir. Çağ romanı olarak değerlendirilen bu yedi romanda da hakikati anlatma iddiası saptanmıştır. Tespitlere göre toplumsal bir hadise olan İkinci Dünya Savaşı'na her ne kadar Türkiye fiilî olarak dâhil olmasa da romancılar bu mesele üzerine konuşma ihtiyacı hissetmiş ve eserlerinde kendi fikirlerinden mürekkep bir çerçeve çizmiştir. Savaş meselesini “alternatif tarih” ve “çağ romanı” etrafında Türk romanları üzerinden inceleyen bu tez dikkate değerdir.

Savaş dönemini yahut savaş meselesini ele alan tezlerden bir diğeri de Marmara Üniversitesi'nde Doç. Dr. Harun Duman tarafından danışmanlığı yapılan Salih Koralp Güreşir'in hazırlamış olduğu **“Edebiyatımızda Sarıkamış Harbi (1914)”** başlıklı yüksek lisans tezidir. Dört bölüme ayrılan tezin giriş kısmında genel hatları ile Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin izlediği seyir hakkında bilgi verildikten sonra Sarıkamış harekâtından bahsedilir. Birinci bölüm ise romanlara akseden yüzüyle Sarıkamış'a ayrılır. Bu bölümde önce temel vaka olarak Sarıkamış'ı işleyen, daha sonra ise savaşın belirli bir kesitini ele alan romanlar incelenir. İkinci bölümde hatıratlardan faydalanılır; Türk ve yabancı askerler ile sivil halkın anıları tematik olarak ele alınır. Üçüncü kısımda “İttihat ve Terakki” piyesinden hareketle tiyatroya yansıyan Sarıkamış konu hâline getirilir. Son bölümde ise Halk Edebiyatı ürünleri etrafında savaşın tezahürleri ortaya konur. Sarıkamış hadisesinin izini yirmi üç roman, on altı hatırat, bir piyes ve muhtelif halk şiiri örnekleri üzerinden sürmeye çalışan araştırmacı inceleme konusu edilen eserlerin ortak noktalarını tespit etmiş ve savaşın bir cephesini bu tür edebî verimler üzerinden okuruna aktarmaya çalışmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Kayahan Özgül danışmanlığında Nurcan Uçak tarafından hazırlanan **“1877- 1878 Osmanlı- Rus Harbi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri”** ismini taşıyan yüksek lisans tezi de savaş edebiyatı üzerine yapılmış bir başka çalışmadır. İki bölümden oluşan tezin birinci bölümü tamamen tarihî vakalara ayrılmıştır. İkinci bölümde ise savaş sırasında İstanbul'da yayınlanan edebî eserler ve harpten sonra savaşın aksettiği edebiyat üzerine bir inceleme yapılmıştır. Edebî ürünlerin incelendiği ikinci bölüm de kendi içinde ikiye ayrılmıştır. İlk kısımda “Harp Esnasında İstanbul'da Verilen Edebî Eserler” incelenmiştir. Namık Kemal, Hasibe Maide Hanım, Recaizâde Mahmut Ekrem gibi isimlerin yazdığı şiir

ve nesirler ele alınmış, bu eserlerin halkın duyarlılığını arttırmak için ortaya konduğu söylenmiştir. “Mütarekeden Sonra Harbin Edebî Ürünlere Yansıması” başlığını taşıyan ikinci kısımda ise edebî eserler göç perspektifinden değerlendirilmiştir. En çok eser verilen cephenin ise Plevne olduğu ortaya konmuştur. Süleyman Nazif, Âşık Kahraman, Âşık Şenlik, Yusuf Fedâi Efendi gibi şairlerin şiirleri incelenmiş ve bu şiirlerde savaşın sebep olduğu göç hadisesi hakkında hem menfi hem de müspet fikirlerin mevcûdiyeti ortaya konarak Kars’ın işgali yahut Rusların zulmü, vatan toprağından ayrı kalmanın hüznü gibi temaların varlığı tespit edilmiştir. Edebî ürünlerin yanında hatıralarla da ilgilenen araştırmacı incelediği metinlerle toplumsal hayata dair ve o hayatın edebiyat eserlerine aksi noktasında bir panorama çizmiştir, tez bu noktalardan ehemmiyeti haizdir.

Bir başka çalışma ise Sakarya Üniversitesi’nde Prof. Dr. Hasan Akay danışmanlığında Emina Vildiç tarafından hazırlanan **“Bosna Savaşı’nın Modern Türk Şiirine Yansıması”** başlığını taşıyan tezdır. Beş bölümden oluşan tezin ilk bölümünde Bosna- Hersek’in coğrafi konumu çizildikten sonra tarihinden, izlediği siyasî politikadan, dinî yapısından bahsedilir. İkinci bölümde ise Bosna- Hersek ve Türkiye arasında kurulan ilişkilerin tarihî, siyasî, dinî ve kültürel boyutu hakkında bilgi verilir, üçüncü bölüm ise Bosna Savaşı’nın sebepleri ve neticelerine ayrılır, dördüncü bölümde de dünyanın Bosna- Hersek’e bakışı ve bu meseleye dair gerçekleştirilen faaliyetler hakkında bir panorama çizilir. Beşinci bölümde ise “Bosna Savaşı’nın Modern Türk Şiirine Yansıması” başlığı etrafında tematik olarak yapılan bir tasnifle modern Türk şiiri bu bağlamda bir değerlendirmeye tâbi tutulur. Bu başlık altında yer alan sınıflandırmalardan ilki “Aliya İzzetbegoviç Şiirleri”dir. Muhtelif şairlerin Aliya İzzetbegoviç’i konu alan şiirleri değerlendirilmiştir. Üçüncü alt başlık ise “Mostar Köprüsü Şiirleri” ne ayrılmıştır. Bu kısımda Mostar Köprüsü’nün tarihinden bahsedildikten sonra köprünün bir sembol olarak ele alındığı şiirlerin tahlili yapılmıştır. “Toprak ve Memleket Şiirleri” ismini taşıyan dördüncü alt başlıkta ise vatan olma bağlamında Bosna- Hersek’i ve onun için mücadele eden halkı konu alan şiirlerin değerlendirmesine yer verilmiştir ve beşinci olarak da şehitler için yazılan şiirler mevzubahis olmuştur. “Bosna Savaşı’nın Mantığı İle İlgili Şiirler” başlığı altında ise Batı’nın Bosna’ya karşı duruşunu eleştiren şiirler değerlendirilmiştir. Son olarak “Savaş Görmüş Çocuk Şiirleri” başlığı altında da şair Hasan Akay’ın “Savaş Görmüş Çocuk Gözleri” şiirinin bir tahlili yapılmıştır. Sonuç kısmında da Bosna-Hersek’i konu alan şiirlerde hâkim olan duyguların tespitine yer verilmiş, Türk şairlerinin Bosna karşısındaki duyarlılıklarına temas edilmiştir. Araştırmacı çalışmasında hem Türk hem de Boşnak edebiyatına katkı sağlama ve Avrupa’da da akis uyandırma, Bosna’ya dikkat çekme amacını hedeflediğini söylemiştir. Bu nokta-i nazardan tez dikkate değerdir.

Savaş dönemlerinin edebî eserlere aksini konu alan bir başka tez ise Prof. Dr. Kemal Beydilli danışmanlığında Hande Sonsöz tarafından hazırlanan **“II. Dünya Savaşı’nın Türk Hikâye ve Romanına Etkileri”** başlığını taşımaktadır. Tezin giriş kısmında; İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkışı, yayılışı ve sonuçları yer almış, savaşın Türkiye’ye tesir etme noktasında nerede durduğu tespit edilmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmanın

ilk bölümünde Türkiye'nin izlemiş olduğu ekonomi politikalarından ve bunun toplum üzerindeki etkilerinden söz edilmiş, ardından da İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin gündeminde yer alan siyasî olayların Türk basın ve kültür hayatına aksinden, Tan olayları, dil-tarih olayları, Hasan Ali Yücel- Kemal Öner davası, Sabahattin Ali- Nihal Atsız davası gibi dönemin bazı olaylarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Tanzimat'tan itibaren Türk toplumunu meşgul eden fikir hareketlerinin İkinci Dünya Savaşı'na kadar bir değerlendirmesi yapılarak Türk romanına akisleri üzerinde durulmuştur. Sonrasında edebiyatta gerçeklik algısı, dünyadaki siyasî, sosyal ve kültürel vakalar iskanmadan ortaya konmuş, İkinci Dünya Savaşı'na kadar ve sonrasındaki devrede gerçekliğin Türk romanındaki konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise İkinci Dünya Savaşı'nın Türk hikâyesine etkisi muhtelif örnekler üzerinden ele alınmış ve Türk romanındaki İkinci Dünya Savaşı görünülerinden bahsedilerek *İçimizdeki Şeytan*, *Karartma Geceleri* ve *Sonsuz Panayır* isimli üç roman üzerinde teferruatlı bir inceleme yapılmıştır. Sonuç kısmında ise dünyayı ziyadesiyle etkilemiş olan İkinci Dünya Savaşı'nın Türk romanında da akis bulduğu ifade edilmiş ve edebiyatın gerçekle ilişki içinde olduğu vurgulanmıştır. Tez, -Türkiye bu savaşa dahil olmamasına rağmen- yakın dönemde vuku bulan bir hadisenin Türk hikâye ve romanında izlerini sürmesi bakımından bir önem arz etmektedir.

Prof. Dr. Âbide Doğan danışmanlığında Onur Aydın tarafından hazırlanan **“1980 Sonrası Türk Romanında Millî Mücadele”** başlığını taşıyan yüksek lisans tezinde de Türk Edebiyatı yazarlarının Millî Mücadele'yi nasıl ele aldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Tezin giriş bölümünde tarih ve roman ilişkisinin tarihine değinilmiş, tarihî romanın gelişim sürecinden bahsedilmiş ve sınırları çizilmiştir. Ardından edebiyatımızda 1980 sonrasında yayınlanmış olan tarihî romanlar tasnif edilmiş, en son da Millî Mücadele tarihine yer verilmiş ve bu tarihin Türk romanındaki yeri tespit edilmeye çalışılmış, Millî Mücadele'yi doğrudan bir tema olarak alan yahut fon olarak kullanılan romanlar sıralanmış ve bazı tespitler yapılmıştır. Tezin ilk bölümünde ise 1980 sonrasında yazılmış olan on üç roman hakkında bilgi verilmiş ve özetleri yapılmıştır, tezin asıl meselesini ihtiva eden ikinci bölümde ise romanlar temalarına uygun olarak açılan başlıklar altında incelenmiştir. Araştırmacı Millî Mücadele'de Kuva-yı Milliye ve Çerkes Ethem Meselesi, Millî Mücadele'de Türk Kadını, Din ve Din Adamlarının Yeri, Azınlıklar, İstanbul ve İstanbul Halkı, Anadolu, Anadolu'da Millî Mücadele Karşıtları: İşbirlikçiler, İsyancılar, Saltanatçılar, Savaş Karşıtlığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İngiliz ve Yunan Mezalimi, Yabancıların Gözünden Kurtuluş Savaşı konuları etrafında asıl teması Millî Mücadele olan on üç romanı değerlendirmiştir. Araştırmacının ulaştığı sonuçlar yalnızca Millî Mücadele döneminin değil 1980 sonrasında fikrî zeminine dair tespitler sunması bakımından da oldukça önemlidir.

Tarihimizde ziyadesiyle mühim bir yer tutan başka bir hadiseyi ele alan çalışmalardan bir diğeri de Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Tuncer danışmanlığında Celal Mat tarafından hazırlanan **“Türk Romanında Çanakkale Muharebeleri ve Çanakkale Muharebelerini Konu Alan**

Romanların Eğitime Etkisi” başlıklı yüksek lisans tezidir. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalında hazırlanan tezin giriş bölümünde tarih- roman ilişkisinden, tarihî romanın gelişim sürecinden, Türk Edebiyatında tarihî romanın sahip olduğu konumdan, araştırmamanın amacı ile öneminden, yönteminden ve sınırlarından bahsedilmiş, birinci bölümde harp kavramı üzerinde durulmuş, harp ve insan ile harp ve edebiyat ilişkisine temas edilmiştir. “Tarihi Görünüm” başlığını taşıyan ikinci bölümde ise Birinci Dünya Savaşı’nın tarihî seyirinden ve bilhassa Çanakkale Muharebelerinden, üçüncü bölümde de araştırmacı tarafından Çanakkale Muharebelerini doğrudan konu edindiği tespit edilen on romandan söz edilmiş ve bir değerlendirmesi yapılmış, dördüncü bölümde ise romanların muhtevassından hareketle metinler, belirlenen başlıklar etrafında tematik bir incelemeye tâbi tutulmuş, son bölümde ise bu romanların eğitimdeki etkisine temas edilmiştir. Tez, savaş tarihimizin önemli bir hadisesi konumunda olan Çanakkale Muharebelerini ihtiva eden romanları bir araya getirmek, değerlendirmek ve ön plana çıkan temaları belirlemek nokta-i nazarından dikkate değerdir. Eğitim bilimleri alanında yapılmış bir çalışma olmasına rağmen Türk Edebiyatı tarihine de katkı sunmuştur.

Savaş dönemlerinin edebî verimlerini çalışma konusu hâline getiren bir başka tez ise İstanbul Üniversitesi Türkoloji bölümünde Prof. Dr. Ömer Faruk Akün danışmanlığında Fatma Füsün Kıroğlu tarafından hazırlanan **“Mütareke Devri Türk Basınında Milli İztırab ve Milli Mücadele İle İlgili Şiirler”** başlığını taşıyan yüksek lisans tezidir. Tezde önce Mütareke Devrinin siyasî ve tarihî olaylarına yer verilmiş, daha sonra ise İstanbul’un muhtelif kütüphaneleri taranarak 1918- 1922 yılları arasında yayınlanmış olan iki yüz on dokuz süreli yayından hareketle Millî Mücadele şiirlerine ulaşılmış ve bu şiirler tematik olarak gruplandırılıp bir antoloji vücuda getirilmiştir. Tezin amacı ise kendinden sonraki akademik çalışmalar için bir zemin oluşturmak ve hazır hâle getirilen dokümanı edebiyat araştırmacıları ile paylaşmaktır.

Edebî türler üzerinden dönem incelemeleri yapan tezler dışında bu dönemde yazılmış roman, makale, kitap ve hazırlanmış tezlerin listesini yapan çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan biri Erciyes Üniversitesi’nde Prof. Dr. Bayram Bayraktar danışmanlığında Fatih Çetin tarafından hazırlanan **“Kurtuluş Savaşı Dönemini Anlatan Eserler Bibliyografyası”** isimli yüksek lisans tezidir. Kurtuluş Savaşı dönemini anlatan bütün çalışmaları ve romanları bir araya toplama amacıyla hareket eden araştırmacı kendisinden sonra bu devreyi ele alacak çalışmalar için derli toplu bir kaynak oluşturmak istemiştir. Tezin birinci bölümünde Kurtuluş Savaşı dönemini anlatan kitapların listesi verilmiş, ikinci bölümde aynı dönemi anlatan makaleler sıralanmış, üçüncü bölümde tarih sırasıyla Kurtuluş Savaşı romanları, öyküleri, şiirleri listelenmiş ve romanların özetlerine yer verilmiş, dördüncü bölümde Kurtuluş Savaşı konulu yüksek lisans ve doktora tezleri tespit edilmiş ve son bölümde Mustafa Kemal Atatürk’e ayrılmıştır. Tez yayınlanmış olduğu 2003 tarihine kadar olan çalışmaları ihtiva etmesi açısından önemlidir, bu sebeple bu dönem üzerinde çalışacak olan araştırmacılar için istifade edilebilir bir tez konumundadır.

Savaş dönemlerinin edebî ürünlere tesirini yahut edebî ürünler üzerine döneme dair yapılan tespitleri içeren tezler, bibliyografya çalışmaları dışında bir de dönemin içerisinden müstakim olarak seçilmiş edebiyatçılar üzerine araştırmalar da mevcuttur. Bu edebiyatçıların eserleri devir de işin içine katılarak, dönemin bütün hususiyetleri aranarak incelenmiştir. Bu çalışmalardan biri Prof. Dr. İnci Enginün danışmanlığında Orhan Söylemez tarafından hazırlanmıştır. **“Peyami Safa’nın Romanlarında Millî Mücadele”** başlığını taşıyan bu tez, dört bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Peyami Safa’nın -ana hatlarıyla- bir biyografisi yazıldıktan sonra Peyami Safa’nın roman sanatı hakkındaki fikirlerine ve bazı araştırmacıların da yazar üzerine düşüncelerine yer verilir, yazarın Türk Edebiyatındaki konumu ortaya konmaya çalışılır. İkinci bölümde ise Peyami Safa’nın Millî Mücadele’yi konu edinen beş romanı tahlil edilir. Bu romanlar; *Süngülerin Gölgesinde*, *Mahşer*, *Sözde Kızlar*, *Bir akşamdı* ve *Biz İnsanlar’dır*. Üçüncü bölüm ise tezde incelemeler sonucu ulaşılan tespitlerden mürekkeptir. Araştırmacı, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına tanıklık etmiş olan Peyami Safa’nın romanlarındaki olay ve şahısların hakikatle paralellik gösterdiği neticesine ulaşır. Romanlara dair genel değerlendirmelerde bulunan araştırmacı eserlerin muhtevaları üzerine bir mukayese yaparak birbirleri ile benzer ve farklı yönlerini ortaya koyar. Ayrıca Peyami Safa’nın *“Türk İnkılabına Bakışlar”* gibi yayınlamış olduğu bazı kitaplar, romanların tamamlayıcısı şeklinde ele alınır. Tez, Peyami Safa’nın romanlarının Millî Mücadele etrafında değerlendirilmesinin ve yazarın fikir hayatı da göz önünde bulundurularak tematik bir yaklaşımla incelenmesinin bir neticesidir, çalışma Peyami Safa bibliyografyasına katkıda bulunmakla birlikte romanlar başka bir perspektiften incelenmeye de muhtaçtır.

Bir diğer çalışma ise Prof. Dr. İnci Enginün danışmanlığında Rahim Tarım tarafından hazırlanan **“Ercüment Ekrem Talu’nun Romanlarında Millî Mücadele”** başlığını taşıyan bir yüksek lisans tezidir. Tezin ilk bölümünde Ercüment Ekrem Talu’nun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilir ve daha sonra ise Millî Mücadele’yi konu alan romanları üzerine değerlendirmelere geçilir. İncelenen romanlar *Gün Batarken* ile *Kan ve İman* romanlarıdır. *Gün Batarken* romanının incelendiği bölümde araştırmacı ilk önce Süleyman Nazif’in bu roman üzerine düşüncelerine yer verir. Ardından romanın konusu aktarılır ve kısa bir özeti yapılır. Daha sonra ise romanın kişi kadrosu, romanın asıl kahramanı olarak değerlendirilen Hulki Bey etrafında incelenir. Eserdeki zaman mefhumu ele alınır ve sonrasında mekân unsuruna geçilir. Roman kahramanının hayatına bağlı olarak mekânların da sürekli değiştiği tespiti yapılır, İstanbul bu bağlamda ikiye ayrılır: Köprü’nün İstanbul yakası ve Beyoğlu yakası olarak ve romanda bu iki yakanın aldığı konum ortaya konur. *Kan ve İman* romanı ile ilgili de yine Süleyman Nazif’in fikirleri aktarıldıktan sonra şahısların tasnifine geçilir. Kişi kadrosu cepheye gidenler, cephe gerisinde kalanlar ve Anadolu’nun havasını aksettirenler şeklinde bir sınıflandırmaya tâbi tutulur. Zaman ve mekân unsurları ise “çevre” başlığı altında incelenerek bu tarz popüler romanlarda zaman ve mekânın bir ehemmiyeti olmadığı, aksiyon ve fikirlerin ön plana çıktığı söylenir. “Eserlerde Ortaya Konan Fikirler” başlığı açılarak her iki romanda yer alan fikirlerin bir panoraması yapılır

ve ulaşılan neticeler maddeler hâlinde sıralanır. *Kan ve İman* romanının kurgusunda -Mustafa Kemal Atatürk başlığı altında- Mustafa Kemal'in almış olduğu konum incelenir. Üslup bahsinde ise Ercüment Ekrem Talu'nun Türk dili hakkındaki fikirlerine yer verildikten sonra romanların muhtevası dikkate alınarak yazarın kullanmış olduğu üslûbun tahlili yapılır. Sonuç bölümünde ise araştırmacı Ercüment Ekrem'in Türkçülük hareketine bağlı olarak yazdığı tespitini yapar ve yazdıklarının edebiyatın millîlik yönünün ön plana çıktığı devrenin hususiyetlerini taşıdığını söyler. Araştırmacıya göre bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda Millî Mücadele'yi konu alan yazarların yanında Ercüment Ekrem dışarıda bırakılmıştır. Ercüment Ekrem'in ismi geçen iki romanına dair mukayeselerini ve tespitlerini sunan araştırmacı işin içine yazarın diğer yazılarını da katarak hem romanların hem de yazarın fikrî yapısına dair değerlendirmelerini sunar. Sonuç kısmındaki bu değerlendirme dönemin bazı çevrelerinin düşünce yapısını ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir.

II. Doktora Tezleri

Savaş dönemlerinin eserleri üzerine yapılan bir diğer çalışma ise Prof. Dr. Hakkı Zafer Toprak danışmanlığında Erol Köroğlu tarafından hazırlanan **“Propagandanın Millî Kimlik İnşasına: Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918”** başlıklı doktora tezidir. Daha sonra da kitaplaştırılan bu çalışmanın birinci bölümünde Avrupa'daki propaganda faaliyetlerinin edebiyata yansıyan yüzü ve savaş edebiyatı ile Osmanlı'daki propaganda yöntemlerinin durumu tartışılır. İkinci bölümde Osmanlı'da vuku bulan Osmanlıcılık, Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük gibi fikir akımlarından bahsedilir. Üçüncü bölümde ise “Balkan Savaşı ve Sosyokültürel Etkileri”, “Milliyetçiliğin Aygıtları Olarak Turan ve Mefkûre”, “Türkçülerin Almanya Yanlısı Savaş Ajitasyonu” başlıkları ile Türkçülük ve Turancılık etrafında izlenen yöntemlerden bahsedilir. Dördüncü bölümde de Osmanlı'da bir propaganda mekanizması teşkil edilemeyeşinden, aydınlar arasındaki anlaşmazlıktan, devletin müdahil olduğu propaganda faaliyetlerinden, millî kültürün inşa sürecinden, Anadolu ile sınırlandırılmış millî kültürden ve 1918 sonrası Turancılığın yansımalarından söz edilir. Beşinci bölümde ise Ziya Gökalp, Mehmet Emin, Abdülhak Hâmid, Mehmet Âkif gibi şahsiyetlerin şiirleri üzerine bazı tespitler yapılır. Altıncı bölüm ise nesir incelemelerine ayrılır, kurmaca ve kurmaca dışı metinler üzerine değerlendirmelerde bulunulur, Ömer Seyfettin, Refik Halit gibi isimler üzerinde durulur. Çalışma Birinci Dünya Savaşı'nın Türk Edebiyatındaki izlerini sürme, bazı süreli yayınlardaki aksini tespit etme ve Osmanlı'daki propaganda çalışmalarının basın-yayın faaliyetlerine etkisini ortaya koyma noktasında önemli bir kaynak konumundadır.

Prof. Dr. Nurullah Çetin danışmanlığında Gökhan Tunç tarafından hazırlanan **“Millî Mücadele'nin Türk Romanına Yansıması”** başlıklı doktora tezi de Türk tarihinde mühim bir yere sahip olan bir devrenin edebiyata akseden yüzünü ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmanın giriş kısmında ayrıntılı olarak Millî Mücadele'nin tarihine yer verilmiş, birinci bölümde Millî Mücadele konusunu ihtiva eden romanların kurgusal özellikleri, anlatıcı

tipleri, konuları, kişi kadrosu ve kurgulama teknikleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise farklı bakış açılarını taşıyan yazarların ortaya koymuş oldukları eserler üzerinden bazı tespitler yapılmıştır. Araştırmacı bu yazarların sahip oldukları fikirlerin romanlarını şekillendirirken onları tesiri altından bırakıp bırakmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sebeple Kemalist, Marksist, Milliyetçi, İslâmcı ve popüler olarak nitelendirilen bazı yazarlardan eserler seçerek geniş bir çerçevede değerlendirme yapmayı amaçlamıştır. Sonuçta da her ne kadar farklı görüşlere sahip olsa da bu yazarların romanlarında bulunan bazı ortak noktalar tespit edilmiş, bunlar sıralanmış fakat farklılıklarına da temas edilmiştir. Bu açıdan tez Türk romanında Millî Mücadele devresinin aldığı konumu çeşitli cephelerden sunması bakımından oldukça önemlidir.

Prof. Dr. Ömer Faruk Akün danışmanlığında Erol Ülgen tarafından hazırlanan **“1897 Türk- Yunan Savaşı'nın Türk Şiirindeki Akisleri”** isimli doktora tezi de savaş dönemlerinin Türk Edebiyatına yansıyan bir cephesini sunan başka bir çalışmadır. Beş bölümden oluşan tezin ilk kısmında Türk- Yunan Savaşı'nın tarihî gelişiminden bahsedilir, ikinci bölümde bu savaşın Türk Edebiyatına aksi ortaya konmaya çalışılır, Göktürk Kitabeleri'nden 1897 Türk- Yunan Savaşı'na kadar edebiyatımız ve savaş ilişkisinin bir panoraması çizilir, üçüncü bölümde ise şiirlerin ihtiva ettiği konulardan hareketle başlıklar belirlenerek tematik incelemeler yapılır. Dördüncü bölümde ise inceleme konusu olan şiirlere yer verilir, “Savaş İçin Düşürülen Muzafferiyet Tarihleri” başlıklı beşinci bölümde 1897 Türk- Yunan Savaşı boyunca kazanılan zaferler sebebiyle tarih düşürülmüş şiirler sıralanır. Araştırmacı bu mesele ile ilgili yazılmış olan yüz yetmiş şiir tespit eder. Çalışma, bir dönemi tesiri altında bırakmış ve istikbale de etki etmiş bir hadisenin edebiyattaki karşılığını ortaya koyması açısından bir önem arz etmektedir.

Türk Edebiyatında savaş meselesini tematik olarak ele alan başka bir tez de Marmara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Sema Uğurcan danışmanlığında Levent Bilgi tarafından hazırlanan **“Türk Romanında Anadolu'ya Zorunlu Göçler”** başlıklı bir doktora tezidir. Türk romanından yansıyan şekliyle zorunlu göçleri ele alan bu tez altı bölümden oluşur. İlk bölümde “Rumeli Göçleri” başlığı altında Viyana Kuşatması, 93 Harbi, Teselya Savaşı sırasındaki ve Balkan Savaşları dönemindeki göçleri işleyen romanlar incelenir. “Kafkasya Göçleri” ismini taşıyan ikinci bölümde ise 93 Harbi (Kafkasya Cephesi) ve Kafkaslardan Birinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin İşgal Yılları ile Kurtuluş Savaşı dönemindeki göçleri muhtevasına dâhil eden romanlar ele alınır. Üçüncü bölümde Kurtuluş Savaşı'nı, dördüncü bölümde mübadeleyi, beşinci bölümde azınlık durumundaki Türkleri, altıncı bölümde ise Kıbrıs Savaşı dönemindeki göçleri mesele edinen romanlar üzerinde durulur. Romanları yayın tarihlerini dikkate alarak inceleyen araştırmacı, bunlar dışında göç meselesini ihtiva eden beş tane öyküyü de değerlendirmeye tâbi tutar. Tüm bu incelemeler sonucunda romanlarda savaş dönemlerinde vuku bulan göç hareketlerine karşı olan bakış ve ortak noktalar tespit edilir. Ayrıca tezde bir roman bibliyografyasına yer verilerek literatüre de katkı sağlanır.

SONUÇ

İncelenen tezler göstermiştir ki bir dönem toplumu meşgul eden, siyasî, sosyal, kültürel meselelerin ve bilhassa gündelik hayata etki eden hadiselerin edebî eserlerde akis bulmaması mümkün değildir, işte savaşlar da böyle vakalardan sadece biridir. Bazen yalnızca bir atmosfer olarak -tıpkı Huzur romanında olduğu gibi- kendine yer bulan savaşlar bazen bizzat romanın merkezinde yer alır yahut roman içinden çıkmış olduğu şartlar itibarıyla kendine bir misyon yüklenir. Sahip olduğu imkânlar bağlamında meselelere derinlemesine temas etme yahut onları daha geniş bir şekilde izah etme hususiyetine sahip olan roman türü dışında bu durum diğer türler için de söz konusudur. Hâl böyle iken araştırmacılara da çalışmalarını yapmak üzere bir alan açılmış bulunmaktadır. Yukarıda ele alınmış olan tezler bunun en büyük göstergesidir. Zira bu çalışmalarda Balkan Savaşları da, Osmanlı- Yunan Savaşı da, Birinci Dünya Savaşı da, Kurtuluş Savaşı da, başlı başına bir Milli Mücadele devresi de, Bosna Hersek Savaşı, Çanakkale Muharebeleri gibi hadiseler de kendine yer bulmuştur. Bazı tezler savaş meselesine derinlemesine temas etmese de en azından başka çalışmaların yolunu açmıştır, bazıları ise vaziyeti kuşatarak ortaya koymuştur. Ancak her ne olursa olsun, bu sahada incelenmeye muhtaç daha pek çok konu araştırmacılarını beklemektedir.

İNCELENEN TEZLER

Yüksek Lisans

- Celal Mat, Türk Romanında Çanakkale Muharebeleri ve Çanakkale Muharebelerini Konu Alan Romanların Eğitime Etkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı, İzmir, 2006.
- Esra Polat, Kurtuluş Savaşı Dönemi Öykülerinde “Dedikodu”nun İşlevi ve “Öteki”nin Anlatısı, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Trabzon, 2014.
- Fatih Çetin, Kurtuluş Savaşı Dönemini Anlatan Eserler Bibliyografyası, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri, 2003.
- Fatma Füsün Kiroğlu, Mütareke Devri Türk Basınında Milli İztirab ve Milli Mücadele İle İlgili Şiirler, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992.
- Emina Vildiç, Bosna Savaşı'nın Modern Türk Şiirine Yansıması, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Sakarya, 2010.
- Hande Sonsöz, II. Dünya Savaşı'nın Türk Hikâye ve Romanına Etkileri, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Nurcan Uçak, 1877- 1878 Osmanlı- Rus Harbî'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, 1997.
- Onur Aydın, 1980 Sonrası Türk Romanında Milli Mücadele, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2011.

- Orhan Söylemez, Peyami Safa'nın Romanlarında Milli Mücadele, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986.
- Rahim Tarım, Ercüment Ekrem Talu'nun Romanlarında Milli Mücadele, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986.
- Salih Koralp Güreşir, Edebiyatımızda Sarıkamış Harbi (1914), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2006.
- Zeynep Şebnem Aldağ, Türk Tiyatrosunda Kurtuluş Savaşı (1919- 1928), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, 2006.
- Zuhal Eroğlu, Tarihe Alternatif Romanlar: İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye Çağ Romanlarında Temsili, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2013.

Doktora

- Erol Köroğlu, Propagandadan Milli Kimlik İnşasına: Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914- 1918, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 2003.
- Erol Ülgen, 1897 Türk Yunan Savaşı'nın Türk Şiirindeki Akisleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 1993.
- Gökhan Tunç, Millî Mücadele'nin Türk Romanına Yansıması", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı, Ankara, 2011.
- Levent Bilgi, Türk Romanında Savaş Sonrası Anadolu'ya Zorunlu Göçler, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2006.

TANIM

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TÜDED): Journal of Turkish Language and Literature, açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan, uluslararası, bilimsel bir dergidir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün resmi yayınıdır. 1946 yılından beri yayınlanmaktadır. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkiye Türkçesi ya da İngilizce olmalıdır.

AMAÇ-KAPSAM

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TÜDED): Journal of Turkish Language and Literature, Türk dili, edebiyatı ve kültürü konusunda alana katkıda bulunacak araştırma makaleleri yayınlar. Derginin hedef kitlesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar oluşturur.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmediği ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Makalede daha önce yayınlanmış alıntı yazı, tablo, resim vs. mevcut ise makale yazarı, yayın hakkı sahibi ve yazarlarından yazılı izin almak ve bunu makalede belirtmek zorundadır. Gerekli izinlerin alınıp alınmadığından yazar(lar) sorumludur.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildiriler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve/veya yurtdışından iki hakemin değerlendirmesine sunar; editör hakemlerin gerek gördüğü değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra makalenin yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların

yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez. Yayınlanan yazı ve resimlerin tüm hakları İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisine aittir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve tasarımına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel denetmeni / danışmanı tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları ve Değerlendirme Süreci

Editörler, makaleleri objektif bir biçimde bilimsel ve etik kurallara uygun olarak değerlendirirler. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlarlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli

YAZARLARA BİLGİ

kalacağını garanti ederler. Editörler içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludurlar. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemler, makaleleri objektif bir biçimde bilimsel ve etik kurallara uygun olarak değerlendirirler. Araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar.

Hakemler yazarların atıfta bulunmadığı konuyla ilgili yayınlanmış çalışmaları tespit etmelidirler. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dâhil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kendileri için makalelerin kopyalarını çıkarmalarına izin verilmez ve editörün izni olmadan makaleleri başkasına veremezler. Yazarın ve editörün izni olmadan hakemlerin gözden geçirmeleri basılamaz ve açıklanamaz. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TÜDED): Journal of Turkish Language and Literature, tüm içeriği okura ya da okurun dâhil olduğu kuruma internet ortamında ücretsiz olarak sunar. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

YAYIN ETİĞİ

İlke ve Standartlar

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TÜDED): Journal of Turkish Language and Literature, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles

YAZARLARA BİLGİ

of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide herhangi bir değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkâr edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dâhildir.

DİL

Derginin dili Türkiye Türkçesi ve İngilizcedir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi çevrimiçi (online) olarak ve <http://tuded.istanbul.edu.tr/> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, yazının yayınlanmak üzere gönderildiğini ifade eden, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili bilgileri içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) bir mektup; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı 'Telif Hakkı Devir Formu' eklenerek gönderilmelidir.

1. Makaleler Times New Roman (özel yazı fontları kısmî olmak kaydıyla kullanılabilir) yazı karakterinde, 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
2. Yazılarda büyük harflerle yazılmış olan Türkçe başlığın (14 punto) hemen altında yine büyük harflerle yazılmış İngilizce başlık (10 punto) yer almalıdır.
3. Makalede başlıktan sonra ve yazının giriş bölümünden önce 180 – 200 kelimelik Türkçe özet ve İngilizce özet ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Özetlerde beş adet anahtar kelime verilmelidir.
4. Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, "*" dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
5. Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
6. Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu'na uyulmalıdır.
7. Çevriyazı metin çalışmalarında Timesefras, Munevver, Oktay New Transkripsiyon veya Timestrans fontlarından biri kullanılmalıdır. Bunlar dışında bir fontla gönderilen çevriyazı çalışmaları kabul

edilmeyecektir. Bu fontlar da yalnızca metin kısmında kullanılacaktır. Makalelerin “giriş, inceleme, sonuç vs.” bölümlerinde 1 numaralı maddede belirtildiği gibi Times New Roman karakteri kullanılacaktır. Ayrıca üzerinde çalışma yapılan metnin fotokopisi yahut CD’si de -hakemlere iletilmek ve metinleri değerlendirmede kullanılmak amacıyla- gönderilmelidir.

8. Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
9. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
10. Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
11. Yayın Kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
12. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez.
13. Yayın Kurulu tarafından yayınlanması uygun bulunan makalelerin telif hakkı İstanbul Üniversitesi’ne aittir; başka bir yerde yayınlanamaz. Yazarlara telif ücreti ödenmez.

Kaynaklar

Dergide atıflar dipnot sistemi ile yapılmalıdır. Metin içi yapılan alıntılarda veya atıflarda dipnot sistemi uygulanacaktır. Dipnotlar Times New Roman fontu ve 10 puntoyla yazılacaktır. Örnekler aşağıda belirtilmiştir.

Makaleye atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, “Makale adı”, *Makalenin yayımlandığı derginin adı*, Cilt ve sayı numarası, baskı yeri ve tarihi, sayfası.

Örnek:

Faruk Kadri Timurtaş, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

Kitaba atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, *Kitap adı*, yayınevi adı, baskı yeri ve tarihi, sayfa numarası.

Örnek:

Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İÜ Edb. Fak. Yay., İstanbul 1970, s. 48.

Aynı eserden örnek vermeye devam edilecekse;

Yazar adı soyadı, *a.g.e.*, s. 48

Örnek:

Ali Şükrü Çoruk, *a.g.e.*, s. 40.

Teze atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, *Tez adı*, Tezin yaptırıldığı üniversite ve enstitü adı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/ Doktora Tezi), Tezin yaptırıldığı ilin adı ve tarihi.

Örnek:

Mertol Tulum, *Sinan Paşa, Maarifname, Metin ve ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1978.

Makale sonunda yer alacak olan Kaynakça bölümünde kaynaklar yukarıda anlatıldığı gibi, fakat tek farkı "Yazar soyadı, adı" şeklinde, alfabetik olarak, 11 puntoyla yazılmalıdır.

Örnek:

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İÜ Edb. Fak. Yay., İstanbul 1970.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, "Eski Anadolu Türkçesi", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

İnternet Alıntıları

Kaynak gösterilen internet adresi, tarih, saat.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Makale kapak sayfası
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni dosyası
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler 180-200 kelime Türkçe ve 180-200 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet Türkçe ve 5 adet İngilizce

YAZARLARA BİLGİ

- ✓ Türkçe makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
- ✓ Makale ana metin bölümleri
- ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
- ✓ Kaynaklar
- ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM

Editör : Ar. Gör. Berker KESKİN

E-mail : edebiyat.tuded@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 455 57 00-15851

Faks : (212) 511 24 67

Adres : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

B Blok III. Kat 18 No.lu Oda

Ordu Caddesi No:6,

34459 Laleli/İstanbul

DESCRIPTION

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) is an open access, peer-reviewed, scholarly and international journal published two times a year in June and December. It has been an official publication of Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature. The journal has been published since 1946. The manuscripts submitted for publication in the journal must be scientific and original work in Turkey Turkish or English.

AIM AND SCOPE

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) publishes research articles on Turkish language, literature and culture, contributing to the field. The target group of the journal consists of academicians, researchers, professionals, students, related professional and academic bodies and institutions.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

For quoted texts, tabulated data and graphics from published papers, author has to obtain permission from the author(s) or the owner of the publishing rights of the source article and indicate the allowance in the paper. Author(s) is responsible to obtain such permissions.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article.

The editor hands over the papers matching the formal rules to two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author. The copyright of the published articles and pictures belong to the Journal.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Release Form.

The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment. When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editors, Reviewers and Review Process

Editors evaluate the manuscripts objectively in accordance with scientific and ethical rules. They provide a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication. They ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing. Editors are responsible for the contents and overall quality of the publication. They must publish errata pages or make corrections when needed.

INFORMATION FOR AUTHORS

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers evaluate the manuscripts objectively in accordance with scientific and ethical rules. They must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers should identify the relevant published work that has not been cited by the authors. They must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side. A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The reviewers are not allowed to have copies of the manuscripts for personal use and they cannot share manuscripts with others. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

OPEN ACCESS STATEMENT

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Standards and Principles

Journal of Turkish Language and Literature: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

INFORMATION FOR AUTHORS

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

LANGUAGE

The language of the journal is Turkey Turkish and English.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://tuded.istanbul.edu.tr/en/> and it must be accompanied by a cover letter indicating that the manuscript is intended for publication, specifying the article category (i.e. research article etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). In addition, a 'Copyright Realease Form' that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts must be in Times New Roman typeface, 11 font size and have single line spacing (special typefaces can be only used partially).
2. In the manuscript, the title in English must be written with capital letters (10 font size) and the title in Turkish with capital letters (14 font size).
3. In the manuscript, after the titles and before the introduction section, Turkish and English abstracts of 180-200 words and an extended abstract in English comprising 600-800 words must take place. Five keywords must be included in the abstracts.
4. The name of the author has to be below the title of the manuscript and author's title and affiliation have to be written with the footnote ^{***}. Mail address, phone number and e-mail address are to be indicated as well.
5. The articles must not be over 35 pages.
6. The Spelling Dictionary of the Institution of the Turkish Language (TDK) is to be abided in the articles and abbreviations.
7. In the studies of texts with transcription, one of the fonts of Timesefras, Munevver, and Oktay New Transcription or Timestrans is to be used. The transliteration studies with the fonts other than those will not be accepted. Those fonts will only be used in the text part. Times New Roman will be used in the Introduction, Analysis and Conclusion sections as stated in the first topic. Moreover, the photocopy or CD of the text that was studied has to be sent as well. (This is needed in order to send the text to the referees and for the evaluation of the text).

8. When submitting a translation for publication, a sample of the original text and bibliographical info must be attached as well.
9. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
10. The rights of the manuscripts submitted to our Journal for publication, belongs to the author(s). Legal and scientific responsibility of the text which is published in the Journal, it belongs to the author(s) and the Journal is not responsible for it.
11. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
12. The manuscripts that were sent to the Journal will not be returned whether they are published or not.
13. Publication rights belong to Istanbul University and they cannot be published anywhere else. The authors will not be paid for the rights of their article.

References

The journal uses footnote system for citation and referencing. The footnotes must be written in Times New Roman typeface and 10 font size. The examples are in below.

If an article will be refereed;

The name and surname of the writer, "the name of the article", *the name of the journal that the article was published in*, the volume and number, the place and date of publication, the page.

Example:

Faruk Kadri Timurtaş, "Eski Anadolu Türkçesi", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

If a book will be refereed;

The name and surname of the writer, *the name of the book*, the place and date of publication, the page.

Example:

Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970, s. 48.

If a dissertation will be refereed;

The name and surname of the writer, *the name of the dissertation*, the name of institute or university where the dissertation was prepared (Unpublished Graduate/Doctorate Dissertation), the city and date of the dissertation.

Example:

Mertol Tulum, *Sinan Paşa, Maarifname, Metin ve ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1978.

INFORMATION FOR AUTHORS

The resources in the bibliography section that will be in the end of the article have to be written as stated above but with the only difference as “the surname, name of the writer”, alphabetically and with 11 points.

Example:

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

Internet Citations

Web address, date, hour.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Copyright Release Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ All authors' names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author's email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCID's of all authors.
- Main Manuscript Document:
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ Abstracts (180-200 words) both in Turkish and in English
 - ✓ Key words: 5 words in Turkish and in English
 - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English (only for articles in Turkish)
 - ✓ Body text
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO

Editor : Res. Asst. Berker KESKİN

E-mail : edebiyat.tuded@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 455 57 00-15851

Fax : +90 (212) 511 24 67

Address : Istanbul University Faculty of Letters

Department of Turkish and Language and Literature

B Block, IIIrd Floor

Ordu Street No: 6,

34459 Laleli/Istanbul/TURKEY

TELİF HAKKI DEVİR FORMU / COPYRIGHT RELEASE FORM

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
Journal of Turkish Language and Literature

İstanbul Üniversitesi
Istanbul University

Telif Hakkı Devir Formu
Copyright Release Form

Sorumlu yazar <i>Responsible author</i>				
Makalenin başlığı <i>Title</i>				
Makalenin ilgili olduğu bilim alanı <i>Research field of the submitted work</i>				
Makale ile ilgili anahtar sözcükler ve kodlar (5 adet) <i>Keywords / Codes (5 words)</i>				
Güncel Uluslararası Konu Sınıflandırma Numarası <i>Recent International Subject Classification Number</i> (https://www.ifa.org)				
Yazarların listesi <i>List of authors</i>				
Sıra No <i>ID No</i>	T.C. Kimlik No <i>ID No</i>	Adı-Soyadı <i>Name - Surname</i>	İmza <i>Signature</i>	Tarih <i>Date</i>
1				
2				
3				
4				
5				
Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.) <i>Manuscript Type (Research Article, Review, etc.)</i>				
Sorumlu yazarın, <i>Responsible author's</i>				
Çalıştığı kurum	<i>(University/company/institution)</i>			
Posta adresi	<i>(Address)</i>			
e-ileti	<i>(e-mail)</i>			
Telefon no; GSM	<i>(Phone / mobile phone)</i>			
Faks no	<i>(Fax)</i>			
Sayfa sayısı	<i>Number of pages</i>			
Teslim edildiği tarih	<i>Submission date</i>			
<p>Yazarlar kabul ederler: Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini, onayladıklarını ve başvurdıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. Sunulan makale üzerindeki mali haklarını, özellikle işleme, çoğaltma, temsil, basım, yayım, dağıtım ve İnternet yoluyla iletim de dahil olmak üzere her türlü umuma iletim haklarını İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne yetkili makamlarınca sınırsız olarak kullanılmak üzere İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne devretmeyi kabul ve taahhüt ederler. Buna rağmen yazarların veya varsa yazarların işvereninin patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz olarak kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Bununla beraber yazar(lar) makaleyi çoğaltma, postayla veya elektronik yolla dağıtma hakkına sahiptir. Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin yayımcı kuruluş olarak belirtilmesi ve Dergiye atıfta bulunulması şartıyla izin verilir. Atıf yapılırken Dergi Adı, Makale Adı, Yazar(lar)ın Adı, Soyadı, Cilt No, Sayı No ve Yıl verilmelidir. Yayınlanan veya Yayıma kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara istenecek hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu telif hakkı formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Formun ayrı kopyaları (tamamlanmış olarak) farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kantonabilir onaylı olması gerekir.</p>				
<p>The authors agree that the manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. Notwithstanding the above, the Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights other than copyright, such as patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. However, reproduction, posting, transmission or other distribution or use of the article or any material contained therein, in any medium as permitted hereunder, requires a citation to the Journal and appropriate credit to İSTANBUL UNIVERSITY as publisher, suitable in form and content as follows: Title of article, author(s), journal title and volume/issue, Copyright© year. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This copyright form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.</p>				
Makaleyi teslim eden yazarın imzası <i>Signature of the corresponding author</i>				
Makalenin yazarlar ile teması olmayan hakemler: <i>Suggested referees who are not in contact with the authors of the submitted work:</i>				

